

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

**KURD MEHMED EFENDİ'NİN ŞERHU'L-MUKADDİMETİ'L-
CEZERİYYE ADLI ESERİNİN KIRÂAT İLMİ YÖNÜNDEN TAHLİLİ**

Yüksek Lisans

FURKAN CANSIZ

AMASYA
Haziran – 2026

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KUR’AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

**KURD MEHMED EFENDİ’NİN ŞERHU’L-MUKADDİMETİ’L-
CEZERİYYE ADLI ESERİNİN KIRÂAT İLMİ YÖNÜNDEN TAHLİLİ**

Hazırlayan
Furkan CANSIZ

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Adem YEŞİLDAĞ

AMASYA – 2026

TEZ ONAY SAYFASI

Furkan CANSIZ tarafından hazırlanan “KURD MEHMED EFENDİ’NİN ŞERHU’L-MUKADDİMETİ’L-CEZERİYYE ADLI ESERİNİN KIRÂAT İLMİ YÖNÜNDEN TAHLİLİ” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 14/05/2026 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oyçokluğu ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Adem YEŞİLDAĞ

.....

Üye : Prof. Dr. Yaşar AKASLAN

.....

Üye : Prof. Dr. Mustafa ŞEN

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../.....

.....

Doç. Dr. Hadi BELGE

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

....../....../.....

Furkan CANSIZ

İmza

ÖZET

KURD MEHMED EFENDİ’NİN ŞERHU’L-MUKADDİMETİ’L-CEZERİYYE ADLI ESERİNİN KİRÂAT İLMİ YÖNÜNDEN TAHLİLİ

Furkan CANSIZ

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Mayıs/2026

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Adem YEŞİLDAĞ

İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) tarafından telif edilen *el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye* adlı manzume, kırâat ve tecvîd alanında önemli bir eser olarak kabul edilmektedir. Zira söz konusu eserin hem hacminin küçük olmasına rağmen tecvîd ilminin neredeyse bütün konularını ele alması hem de manzum bir formda yazılmış olması hasebiyle ezberlenmesinin kolay olması, onun kırâat talebeleri arasında büyük bir teveccüh görmesini ve kırâat alanında bir referans kaynağı olarak telakki edilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte manzumede yer alan beyitlerdeki bazı teknik detaylarla burada kısa ve öz bir şekilde ifade edilen konuların izaha muhtaç olması, aynı zamanda eserin kırâat talebelerine dönemin şartlarına uygun bir dilde ve anlaşılır bir şekilde sunulma arzusu ve beyitlerde işaret edilen Kur’ân kelimelerinin yerlerinin tespitine olan ihtiyaç, onun birçok âlim tarafından şerh edilmesine zemin hazırlamıştır. Böylelikle *el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye* üzerinde zengin bir şerh geleneği teşekkül etmiştir. İbnü’l-Cezerî’nin kırâat alanında Osmanlı ilim geleneğine yaptığı büyük etki sebebiyle başta Anadolu olmak üzere İslâm coğrafyasının muhtelif bölgelerinde şerh geleneğinin izleri net bir şekilde görülmektedir. Bu zengin geleneğin bir tezahürü olarak ortaya çıkan eserlerden biri de Kurd Mehmed Efendi’nin (ö. 996/1588) kaleme almış olduğu *Şerhu’l-Mukaddimetü’l-Cezeriyye*’dir. Bu çalışmada *el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye*’nin Türkçe şerhlerinden olan bu eser, kırâat ilmi yönünden tahlil edilecek ve onun bu ilimdeki yeri ve önemine değinilecektir. Bu minvalde eserin sahibi olan Kurd Mehmed Efendi’nin hayatı ve eserlerinden kısaca bahsedilmiş, araştırma *Şerhu’l-Mukaddimetü’l-Cezeriyye* üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Buna göre Kurd Mehmed Efendi, eserinde bütün beyitleri sırasıyla şerh etme usulünü benimsemiş ve bu çerçevede her bir beyitte geçen kelimeleri açıklamış, beyitleri i’râb açısından ele almış ve onları şerh etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Tecvîd, İbnü’l-Cezerî, el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye, Kurd Mehmed Efendi, Şerhu’l-Mukaddimetü’l-Cezeriyye.

ABSTRACT

AN ANALYSIS OF KURD MEHMED EFENDI'S WORK NAMED SHARHU'L-MUKADDIMATI'L-JAZARIYYA FROM THE PERSPECTIVE OF THE SCIENCE OF QIRAAT

Furkan CANSIZ

Amasya University, Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences, M.A., May/2026

Supervisor: Asst. Prof. Adem YEŞİLDAĞ

The poem called *al-Mukaddimati'l-Jazariyya*, written by Ibn al-Jazari (d. 833/1429), is considered an important work in the field of qiraat and tajweed. The fact that the work in question covers almost all the subjects of the science of tajweed, despite its small volume and that it is easy to memorize because it is written in a verse form, has enabled it to gain great popularity among the students of qiraat and to be considered as a reference source in the field of qiraat. However, the fact that some technical details in the couplets of the poem, as well as the topics briefly expressed here, require explanation, coupled with the desire to present the work to students of qiraat in a language suitable to the conditions of the time and in an understandable way, and the need to determine the locations of the Quranic words indicated in the verses, have paved the way for it to be commented on by many scholars. Thus, a rich commentary tradition was formed on *al-Mukaddimati'l-Jazariyya*. Due to the great impact that Ibn al-Jazari had on the Ottoman scientific tradition in the field of qiraat, traces of the commentary tradition are clearly visible in various regions of the Islamic geography, especially in Anatolia. One of the works that emerge as a manifestation of this rich tradition is the commentary titled *Sharhu'l-Mukaddimati'l-Jazariyya*, written by Kurd Mehmed Efendi (d. 996/1588). In this study, this work, which is one of the Turkish commentaries of *al-Mukaddimati'l-Jazariyya*, will be analyzed from the perspective of the science of qiraat and its place and importance in this science will be discussed. In this context, the life and works of the author of the work, Kurd Mehmed Efendi, are briefly mentioned, and the research focuses on *Sharhu'l-Mukaddimati'l-Jazariyya*. Accordingly, Kurd Mehmed Efendi adopted the method of explaining each couplet in his work in turn, and within this framework, he explained the words used in each couplet, analyzed the couplets from the perspective of grammatical structure and provided commentary on them.

Key Words: Qiraat, Tajweed, Ibn al-Jazari, al-Mukaddimati'l-Jazariyya, Kurd Mehmed Efendi, Sharhu'l-Mukaddimati'l-Jazariyya.



ÖNSÖZ

Tarihsel süreç içerisinde İslâm coğrafyasında “İslâmî ilimler” olarak nitelendirilen birçok ilmî disiplin teşekkül etmiştir. Söz konusu ilmî disiplinlerden birisi de Kur’ân-ı Kerîm’i lafız itibarıyla inceleyen kırâat ilmidir. Kur’ân-ı Kerîm’in lafzına verilen önem neticesinde ortaya çıkan bu ilim üzerinde âlimler tarafından neredeyse her asırda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu isimlerden birisi de yaptığı çalışmalarla sahada otorite olarak kabul edilen İbnü’l-Cezerî’dir. Nitekim o, kendinden önceki kırâat kaynaklarını tahlil etmiş ve sistemleştirmiş olduğu kırâat-ı aşera kabul görmüştür. İbnü’l-Cezerî bu hizmetlerini, kırâat ilmine dair birçok eser telif etmek suretiyle İslâm âleminin istifadesine sunmuştur.

İbnü’l-Cezerî’nin kaleme almış olduğu eserlerin en önemlilerinden birisi de *el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye* adlı manzumedir. Söz konusu eserin sekseni aşkın şerhe konu olması, onun kırâat talebeleri arasında ne denli ilgi gördüğünü göstermektedir. Nitekim manzumenin şiire taalluk eden teknik ifadeler içermesi ve tecvîdin neredeyse bütün konularını şiirsel ve muhtasar bir üslupla ele alması, eserin hem anlaşılmasını güçleştirmekte hem de buna mukabil konuların zihinde daha kalıcı bir biçimde yer etmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle eser, bir yandan öğretim açısından zorluk arz ederken diğer yandan tecvîd konularının hafızada yer etmesi bakımından önemli bir işlev üstlenmektedir. Bu da manzumenin sekseni aşkın şerhe konu olmasının nedenini açıklar niteliktedir.

Bu çalışmada hicrî X. asırda tasavvufî kimliğiyle temayüz etmiş olan Kurd Mehmed Efendi’nin söz konusu manzume üzerine kaleme almış olduğu *Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye* adlı eser tahlil edilecektir. Çalışmanın amacı, böylesine zengin bir şerh literatürü içerisinde yer alan ve daha önce üzerinde müstakil bir çalışma yapılmamış olan bu şerhin kırâat ilmi yönünden tahlil edilerek *el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye* şerh geleneği içerisindeki yerini ortaya koymaktır.

Çalışmanın giriş bölümünde tecvîd ilmi ve tarihçesine dair kısaca bilgi verilecek; araştırmanın konusu, kapsamı, amacı, önemi ve metodu üzerinde durulacak ve literatür taraması yapıldıktan sonra “Kavramsal Çerçeve” başlığı altında *el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye*’nin genel özellikleri ile bu eser üzerinde yapılan şerhler zikredilecektir. Birinci bölümde *Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*’nin müellifi olan Kurd Mehmed Efendi’nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserlerinden bahsedilecektir. İkinci bölümde ise şerhin genel özellikleri, nüshaları, kaynakları, üslubu ve metodu hakkında bilgi verilip akabinde de

şerhin muhtevası tahlil edilecektir.

Çalışmanın hazırlanma sürecinde her türlü yardım ve desteğini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Adem YEŞİLDAĞ hocama, yazımla ilgili teknik yardımlarından dolayı arkadaşlarım Ar. Gör. Muhlis SÖNMEZ ve Ar. Gör. Osman ARABACI'ya, bugüne kadar dualarını hissettiğim anne ve babama teşekkür ederim.

Furkan CANSIZ

.../.../.....



İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	3
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	4
3. Araştırmanın Metodu ve Literatür Taraması	5
4. Kavramsal Çerçeve	7
4.1. el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye.....	7
4.1.1. Genel Özellikleri	8
4.1.2. Eser Üzerine Yapılan Şerh ve Tercüme Çalışmaları.....	9
4.1.2.1. Arapça Şerh Çalışmaları	10
4.1.2.2. Türkçe Şerh ve Tercüme Çalışmaları.....	16

I. BÖLÜM

1. KURD MEHMED EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	18
1.1. Doğumu, Adı ve Nisbesi.....	18
1.2. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti.....	19
1.3. Vefatı	21
1.4. Eserleri	21
1.4.1. Mürşidü'l-enâm ilâ dâri's-selâm	22
1.4.2. Terceme-i Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye.....	22
1.4.3. Tercümân-ı Bidâye	23
1.4.4. Tefsîr-i Kur'ân-ı Kerîm	23

1.4.5. Terceme-i Şâfiye.....	24
1.4.6. Terceme-i Fevâid-i Ziyâiyye	24
1.4.7. Risâle-i Edebiyye	25
1.4.8. Ta‘bîr-nâme.....	25
1.4.9. Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye	26

II. BÖLÜM

2. KURD MEHMED EFENDİ’NİN ŞERHU’L-MUKADDİMETİ’L-CEZERİYYE ADLI ESERİNİN TAHLİLİ	27
2.1. Eserin Genel Özellikleri.....	27
2.2. Eserin Nüshaları.....	27
2.3. Eserin Kaynakları	32
2.4. Eserin Üslubu ve Metodu	34
2.5. Eserin Muhtevası	35
2.5.1. Giriş/Mukaddime	35
2.5.2. Harflerin Mahreçleri.....	42
2.5.3. Harflerin Sıfatları	56
2.5.3.1. Zıddı Olan Sıfatlar	56
2.5.3.2. Zıddı Olmayan Sıfatlar	62
2.5.4. Tecvîdin Tarifi	67
2.5.5. Terkîk/Bazı Harflerin İnce Okunuşu	73
2.5.6. “ر” Harfinin Hükümleri.....	81
2.5.7. “ل” Harfinin Hükümleri ve Bazı Tenbihât.....	85
2.5.8. İdğam ve İzhâr.....	91
2.5.9. “ض” ve “ظ” Harfleri	94
2.5.10. Şeddeli “ن” ve “م” Harfleri ile Sâkin “م” Harfi	104
2.5.11. Tenvîn ve Sâkin “ن” Harfinin Hükümleri.....	108
2.5.12. Medler	114

2.5.13. Vakıf ve İbtidâ	121
2.5.14. Maktû‘/Ayrı ve Mevsûl/Bitişik Olarak Yazılan Kelimeler.....	130
2.5.15. Açık veya Kapalı Olarak Yazılan “ت” Harfî.....	146
2.5.16. Vasıl Hemzesi	154
2.5.17. Kelime Sonlarındaki Vakıf	158
2.5.18. Sonuç/Hâtime	161
SONUÇ.....	165
KAYNAKÇA.....	167



KISALTMALAR

b.	: İbn (oğul)
bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle celâlüh
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
Hz.	: Hazreti
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
no.	: Numara
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radiyallâhu anh
sad.	: Sadeleştiren
s.a.s.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

“Tecvîd” kelimesi, tef’îl bâbından mastar olup sözlükte “bir şeyi güzel ve sağlam bir şekilde yapmak ve onu süslemek” anlamlarına gelmektedir.¹ İstilahta ise “harflerin, ifrat ve tefrite kaçmaksızın hem mahreçler hem de sıfatlar bakımından hakkını vermek” demektir.² Tecvîd, konusu bakımından “harflerin mahreç ve sıfatlarını konu edinen bir ilim” olarak tarif edilmiştir.³ Tecvîd ilmi, yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere Kur’ân tilavetinin temelini teşkil etmektedir. Zira Kur’ân-ı Kerîm’in doğru bir şekilde tilavet edilebilmesi için tecvîd gerekli görülmüştür. İbnü’l-Cezerî⁴ tecvîdin bu hususiyetine *el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye* adlı eserinde temas etmiş ve bu çerçevede tecvîd ilminin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Nitekim o, söz konusu eserindeki beyitlerde tecvîdi öğrenmenin zaruri olduğunu, Kur’ân-ı Kerîm’i tecvîdli bir şekilde okumayan kimsenin günahkâr olacağını ifade etmiş ve buna delil olarak da Allah’ın (c.c.), Kur’ân-ı Kerîm’i

¹ Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab* (İran: Neşr-ü Edebi’l-Havza, 1405/1984), “cvd”, 3/135; Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü’t-Ta’rîfât: Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 69.

² Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Tahdîd fi’l-itkân ve’t-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâru ‘Ammâr, 1421/2000) 68; Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kirââtü’l-‘aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbağ (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, ts.), 1/212.

³ Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî li-Mağnîsî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, 46-5), 143; Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar’aşî Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukall*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâru ‘Ammâr, 1429/2008), 109; Abdurrahman Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, (İstanbul: Emin Yayınları, 2017), 77. Ayrıca tecvîd ilmi, İmam Birgivî tarafından “harflerin mahreç ve sıfatlar bakımından hakkını verme melekesi” olarak da tarif edilmiştir. Ali Mehdî b. Hüseyin Edirnevî Eskicizâde, *Tercüme-i Dürr-i Yetîm* (Edirne: Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Basmalar, 3294-1), 2. Tecvîd mefhumuna dair diğer tanımlar için bk. İsmail Karaçam, *Kur’an-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 164-165.

⁴ Tam adı “Ebü’l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf b. el-Cezerî” olan İbnü’l-Cezerî, hicrî 25 Ramazan 751 yılında (26 Kasım 1350) Cumartesi gecesi Dimaşk şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk kırâat tahsilini Dimaşk’ta tamamlayan İbnü’l-Cezerî, Hicaz ve Mısır gibi yerlere ilmi seyahatler yapmış ve buralarda kırâat ilminin yanı sıra hadis, fıkıh ve dil ilimlerinde kendini geliştirmiştir. Aynı zamanda Dimaşk kadılığı gibi bazı resmî görevlerde de bulunmuştur. Mısır yöneticileriyle yaşadığı problemler sonrasında Anadolu’ya geçen İbnü’l-Cezerî, sahip olduğu ilmi şahsiyeti hasebiyle dönemin Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid (ö. 805/1403) tarafından büyük ilgi görmüştür. İbnü’l-Cezerî, Anadolu’da yedi yıl kalmış, bu süre zarfında birçok kimseye kırâat dersleri vermiş ve Osmanlı’da kırâat ilmi faaliyetlerinin kurumsallaşmasına öncülük etmiştir. 805/1402 senesinde vuku bulan Ankara Savaşı neticesinde Emir Timur tarafından Maverâünnahr’a götürülmüş ve orada bulunan Keş şehrine yerleştirilmiştir. İlmî faaliyetlerine o bölgede devam eden İbnü’l-Cezerî belli bir zaman sonra yine Mısır ve Hicaz gibi bölgelere seyahat yapmıştır. 5 Rebîülevvel 833 (2 Aralık 1429) Cuma günü Şiraz’da ahirete irtihal etmiş ve orada kendi inşa ettirmiş olduğu dâru’l-Kur’ân’a defnedilmiştir. En önemli eserleri arasında *en-Neşr*, *Tayyibetü’n-Neşr*, *Takrîbü’n-Neşr*, *Tahbîru’t-Teysîr*, *et-Temhîd* ve *el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye* gösterilebilir. İbnü’l-Cezerî’nin hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye fi tabakâti’l-kurrâ*, thk. Gotthelf Bergsträsser (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1427/2006), 2/217-220; Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Câmi’u esânidi İbni’l-Cezerî*, thk. Ahmed b. Hamûd er-Ruveysî (Beyrut: Müessesetü’d-Duha, 1436/2015), 110-127; İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü’l-ğumr bi-enbâi’l-‘umr*, thk. Hasan Habeşî (Kahire: el-Meclisü’l-A’lâ li-Şuûni’l-İslâmiyye, 1392/1972), 3/466-468; Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi li-ehli’l-karni’t-tâsi* (Beyrut: Dâru’l-Ceyl, 1412/1992), 9/255-257; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2024), 147-179.

tecvîdli bir şekilde indirdiğini ve onun bize tecvîdli olarak ulaştığını söylemiştir.⁵ Yine beyitlerde tecvîd ilminin önemiyle ilgili olarak “O (tecvîd), tilâvetin süsü; edâ ve kırâatin ise zinetidir.” demiştir.⁶

Tecvîd ilmiyle ilgili olarak gerek manzum gerekse mensur formda birçok tecvîd eseri telif edilmiştir. Özellikle didaktik şiir formunda yazılmış olan tecvîd manzumeleri, söz konusu eserler arasında farklı bir yer edinmiş ve Kur’ân talebeleri tarafından büyük bir ilgi görmüştür. Didaktik tecvîd manzumeleri, vezin ve kafiye unsurları sayesinde hem öğretim hem de ezber kolaylığı sağlamış ve bu yönüyle yaygınlık kazanmıştır. Aynı zamanda bu tarz eserler, tecvîd konularına dair kapsamlı bilgiler vermekte ve harflerin mahreçleri ve sıfatları, tecvîdin mahiyeti, “ر”, “م” ve “ن” gibi bazı harflerin hükümleri, medler ve vakıf-ibtidâ gibi konulara dair bir bakış açısı kazandırmaktadır. Böylelikle tecvîd ilmine dair bütün konular, bu tarz eserlerde kendisine kolayca yer edinmiştir.⁷ Ancak bu manzumeler gerek müelliflerin kullandığı üslup gerek bilgilerin sınırlı olarak ifade edilmesi gerekse şiir zarureti ve vezin gibi şiire taalluk eden bazı hususiyetlerden dolayı şerh edilmeye muhtaçtır. Zira bu formda yazılmış eserleri anlamak, şerh edilmedikleri takdirde bir hayli zorlaşmaktadır. Yani didaktik tecvîd manzumeleri hem kolayca ezberlenebilmeleri hem de bütün tecvîd konularını veciz bir şekilde ilim taliplerine sunabilmelerinden ötürü her asırda Kur’ân talebeleri arasında revaç bulmuştur. Bununla birlikte bu tarz eserler, sahip oldukları bazı teknik hususiyetlerden dolayı da şerhlere konu olmuştur.

Tecvîd ilmine dair hicrî IV. asra kadar müstakil olarak telif edilmiş bir esere rastlanmamaktadır. Ancak tecvîd ilmi o zamana kadar hem Arap diline hem de Kur’ân ilimlerine dair yazılmış eserlerde kendine yer bulmuştur. Örnek vermek gerekirse Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveyh (ö. 180/796), Müberred (ö. 286/900) ve İbn Cinnî (ö. 392/1001) gibi dil âlimlerinin eserlerinde harflerin mahreçleri ve sıfatları, lahn ve idğâm gibi Arap dili ile tecvîd ilminin ortak olduğu konulara yer verilmiştir.⁸ Hicrî IV. asırdan sonra ise Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî’nin (ö. 325/937) *el-Kasîdetü’l-Hâkânîyye*⁹ adlı tecvîd manzumesini telif etmesiyle birlikte tecvîd ilmi, müstakil bir ilim hâline gelmeye

⁵ Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Manzûmetü’l-Mukaddime*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd (Cidde: Dâru Nûri’l-Mektebât, 1427/2006), 3 (27-28. beyitler).

⁶ İbnü’l-Cezerî, *Manzûmetü’l-Mukaddime*, 3 (29. beyit).

⁷ Didaktik şiirin özellikleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk. Yaşar Akaslan, *Kırâat İlminde Didaktik Şiirler* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2019), 26-40.

⁸ Yaşar Akaslan, “Didaktik Manzûmeler Vasıtasıyla Tecvîd Öğretimi”, *Usul İslam Araştırmaları* 34/34 (31 Ekim 2020), 259.

⁹ Musa b. Ubeydullah Hâkânî, telif etmiş olduğu *Kasîdetü’l-Hâkânîyye* adlı eseriyle tecvîd alanında eser telif eden ilk müellif olarak bilinmektedir. İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye fî tabakâti’l-kurrâ*, 2/280.

başlamıştır.¹⁰ Bundan sonra tecvîdle ilgili birçok eser kaleme alınmış ve bu süreçte tecvîd, tedricî olarak müstakil bir disiplin kimliği kazanmıştır. Hicrî IV. asırda el-Hâkânî'nin manzumesine Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Malatî (ö. 377/987), Muhammed b. Ahmed Ebû Ali el-İclî (ö. 386/996) ve Muhammed b. Yusuf Ebû Abdullah el-Horasânî'nin (ö. hicrî IV. asrın sonları" muaraza amaçlı kaside kaleme almaları bu ilmin teşekkülünün ilk adımları olarak görülebilir.¹¹ Yine aynı dönemde her ne kadar tecvîd ismini taşımasa da bu ilmin bir parçası olarak harflerin mahreçleri konusuna dair en-Nekkâr (ö. 352/963) ve ed-Deylemî'nin (ö. 352/963) mensur formda kaleme aldığı *Kitâbün fî mehârici'l-hurûf* adlı eserler ile Estirâbâzî'nin (ö. 386/996) belli harflere dair aynı formda yazdığı *Kitâbün fî'd-dâd ve'z-zâ* isimli eser bu adımların başka bir örneğidir.¹² Hicrî IV. asırdan sonra telif edilenlerden ise Ebû İshâk Ca'berî'nin (ö. 732/1332) *Ukûdü'l-cümân fî tecvîdi'l-Kur'ân*, İbnü'l-Cezerî'nin *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* ve Süleyman b. Muhammed Cemzûrî'nin (ö. 1198/1783) *Tuhfetü'l-etfâl ve'l-ğilmân fî tecvîdi'l-Kur'ân* adlı tecvîd manzumeleri,¹³ Ebû'l-Hasen Ali b. Cafer es-Sa'îdî'nin (ö. 410/1020 [?]) *et-Tenbîh 'ale'l-lahni'l-celî ve'l-lahni'l-hafî* ile *Kitâbü ihtilâfî'l-kurrâ fî'l-lâm ve'n-nûn*, Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe*, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Tahdîd fî'l-itkân ve't-tecvîd* ve İbnü'l-Cezerî'nin *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd* adlı mensur tecvîd eserleri örnekler arasında zikredilebilir.

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye, zikri geçen tecvîd literatürü içerisinde gerek kırâat talebeleri tarafından kolayca ezberlenmesi gerekse üzerinde sekseni aşkın şerh çalışması yapılması bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada kırâat sahasında böylesine önem ifade eden manzumenin şerhleri arasında Kurd Mehmed Efendi'nin yazmış olduğu *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı eser kırâat ilmi yönünden incelenecek ve bu eserin kırâat ilmindeki yeri ve önemi ortaya konulacaktır.

1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Bu araştırma, hicrî X. asırda mutasavvıf kimliğiyle bilinen ve İslâmî ilimlere dair birçok eser telif etmiş olan Kurd Mehmed Efendi'nin, İbnü'l-Cezerî tarafından

¹⁰ Akaslan, "Didaktik Manzûmeler Vasıtasıyla Tecvîd Öğretimi", 259; Durmuş Arslan, "Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakânî ve Kasidetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri", *Turkish Studies* 13/25 (2018), 22.

¹¹ İbrahim Tetik, *Tecvid İlmî: Tarihî Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 243-244.

¹² Tetik, *Tecvid İlmî: Tarihî Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 247.

¹³ Zikredilen tecvîd manzumeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Akaslan, "Didaktik Manzûmeler Vasıtasıyla Tecvîd Öğretimi", 261-275.

nazmedilmiş olan *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* adlı tecvîd manzumesi üzerine yazmış olduğu şerhin tahlil edilmesini konu edinmektedir. Zira söz konusu şerh hem Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* ve Molla Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *el-Minehu'l-fikriyye* adlı eserleri gibi kendi dönemindeki şerhlerin ana karakteristiğini yansıtmaları hem de müellifin ilmî birikimini bu alana aktarması bakımından tahlil edilmeye değer bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmanın odak noktasını, Kurd Mehmed Efendi'nin söz konusu şerhinin tahlil edilmesi oluşturmakla birlikte şerhin doğru bir bağlamda anlaşılabilmesi noktasında hem şerh edilen manzume hem de şerhin müellifi hakkında bilgi verilmesi önem arz etmektedir. Bundan dolayı araştırmada, öncelikle İbnü'l-Cezerî'nin mezkûr manzumesinden bahsedilecek ve bu manzume üzerine yazılan şerhler zikredilecektir. Daha sonra ise araştırmanın odak noktasını teşkil eden şerhin müellifi olması hasebiyle Kurd Mehmed Efendi'nin hayatı ve eserleri ele alınacaktır. Zira onun ilmî birikiminin bilinmesi, söz konusu birikimin şerhe nasıl yansıdığının tespit edilmesine katkı sağlayacaktır.

Araştırma; giriş, iki bölüm ve bir de sonuçtan oluşmaktadır. Girişte tecvîd ilmine ve tarihine dair mukaddime niteliğinde kısaca bilgi verilmiş, devamında ise araştırmanın konusu, amacı, önemi, kapsamı ve metodundan bahsedilmiş, literatür taraması yapılmış ve son olarak *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'nin genel özellikleri ele alınmış ve bu manzume üzerine yazılan Arapça ve Türkçe şerhler zikredilmiştir. Birinci bölümde *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'nin şerhlerinin müelliflerinden birisi olan ve araştırmada konu edilen eseri kaleme alan Kurd Mehmed Efendi'nin hayatı ele alınmış ve akabinde eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmanın ana konusunu teşkil eden ikinci bölümde ise Kurd Mehmed Efendi'nin *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı şerhinin genel özellikleri, nüshaları, kaynakları, üslubu ve metodu hakkında kısaca bilgi verilmiş ve daha sonra söz konusu eser tahlil edilmiştir. Sonuç kısmında da ulaşılan sonuçlar zikredilmiş ve araştırmaya dair genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Tecvîd ilmine dair kaleme alınan eserler arasında en önemlilerinden biri olarak kabul edilenlerden birisi de İbnü'l-Cezerî'nin nazmettiği *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* adlı manzumedir. Nitekim bu manzume üzerine yazılan sekseni aşkın şerh, mezkûr esere ne denli önem atfedildiğinin bir göstergesidir. Bu araştırmada söz konusu şerhlerden biri olan Kurd Mehmed Efendi'nin yazmış olduğu *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı eserin

kırâat ilmi yönünden tahlili yapılacaktır. Araştırmanın amacı daha önce üzerinde herhangi bir müstakil çalışma yapılmamış olan bu şerhin tahlil edilerek gerek üslubunun gerek yönteminin gerekse eserdeki tecvîd konularının ele alınma şeklinin ortaya çıkarılmasıdır. Kurd Mehmed Efendi'nin mutasavvıf olmasının esere yansıyor yansımadığını tespit etmek de yine bu çalışmanın amaçlarındandır. Nitekim kırâat âlimi olmayan bir kimse ile kırâat âlimi kimliğiyle bilinen bir kimsenin bu alandaki konuları ele alış biçiminin farklı olması muhtemeldir. Zira bir kırâat âliminin bu alanda eser telif ederken konuları sistematik ve tafsilatlı bir şekilde ele alması beklenirken diğerinin kendi uzmanlaştığı alanın perspektifinden konuları ele alması beklenmektedir.

Osmanlıca olarak kaleme alınan bu eser, tecvîd ilminin ana konularını ihtiva eden *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'nin bütün beyitlerini gerek i'râb gerekse konu bakımından ele alması itibarıyla incelenmeye değerdir. Aynı zamanda Kurd Mehmed Efendi'nin Balkanlarda doğup hayatının belli bir kısmını orada geçirmiş olması da *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'nin sadece Arap ve Anadolu coğrafyasında değil, Balkanlarda da yayıldığını göstermesi bakımından büyük bir önemi haizdir. Bunun bir örneği olmasından dolayı da Kurd Mehmed Efendi'nin *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*'si tarafımızca çalışılmaya değer olarak görülmüştür. Ayrıca mezkûr şerhin incelenmesinden önce *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'nin özellikleri ile şerhlerinin zikredilmesi ve daha önce zikredilen özelliklerinden dolayı Kurd Mehmed Efendi'nin hayatından bahsedilmesi de söz konusu şerhin öneminin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

3. Araştırmanın Metodu ve Literatür Taraması

Araştırmada metot olarak literatür tarama ve veri toplama teknikleri benimsenmiştir. Bu minvalde araştırmadaki konulara dair kaynaklar taranmış, ilgili veriler toplanarak okuyucunun istifadesine sunulmuştur. *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'nin şerhleri hakkında bilgi verilirken söz konusu şerhlerin isimlerinin geçtiği eserler incelenmiş ve bu eserlerde geçen şerh isimleri bir liste halinde verilmiştir. Kurd Mehmed Efendi'nin hayatı hakkında bilgi verilirken de kendisinden bahseden gerek klasik gerekse modern eserler tespit edilmiş ve bunlardan elde edilen veriler tahlil edilerek okuyucuya aktarılmıştır. Kurd Mehmed Efendi'nin şerhi incelenmeden önce ise yazma nüshaları tespit edilmiş, tarafımızca daha okunaklı görülen yazma nüsha esas alınmış ve eksiklerin olduğu yerlerde ise diğer bazı yazma nüshalara müracaat edilmiştir. Ayrıca şerhteki bilgilerin yüzeysel veya eksik kaldığı durumlarda da belli başlı bazı şerhlerden faydalanılarak konular doğru

bir şekilde okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır.

Tarafımızca yapılan araştırmalar sonucunda Kurd Mehmed Efendi'nin *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı eserine dair müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak Abdullatif Çetin tarafından hazırlanan *İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime Adlı Eserine Anadolu'da Yapılmış Şerhlerin Mukayesesi* adlı yüksek lisans tezinde aralarında Kurd Mehmed Efendi'nin söz konusu eserinin de bulunduğu on iki tane *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* şerhi mukayese edilerek manzumedeki konular ele alınmıştır. Her ne kadar söz konusu çalışmada Kurd Mehmed Efendi'nin şerhinden yararlanılmış olsa da eserin belli bir kısmıyla yetinildiği görülmektedir.

Kurd Mehmed Efendi'nin hayatı ve eserlerine dair olarak birtakım çalışmalar mevcuttur. Nitekim miladi XVII. yüzyılda yaşamış olan Nev'îzâde Atâî'nin (ö. 1045/1635) *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik* ile Münîrî Belgrâdî'nin (ö. 1029/1620 [?]) *Silsiletü'l-mukarrabîn ve menâkıbü'l-müttakîn* adlı eserlerinde Kurd Mehmed Efendi'nin hayatından ve eserlerinden bahsedilmiştir. Yine yakın dönemde yaşamış olan Mehmed Süreyyâ'nın (1845-1909) *Sicill-i Osmânî*, Bağdatlı İsmail Paşa'nın (1839-1920) *Hediyetü'l-ârifîn*, Bursalı Mehmed Tâhir'in (1861-1925) *Osmanlı Müellifleri*, Ömer Nasuhi Bilmen'in (1883-1971) *Tabakâtü'l-Müfessirîn* ve Ömer Rıza Kehhâle'nin (1905-1987) *Mu'cemü'l-mü'ellifîn* adlı eserlerinde onun hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ek olarak Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn* ile Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Îzâhu'l-meknûn* adlı eserlerinde onun bazı eserleri zikredilmiştir. Günümüzde ise onun hayatı ve eserlerinin zikredildiği ansiklopedi maddesi, kitap, makale ve tezler bulunmaktadır. Bunlar arasında; Sefer Hasanov tarafından hazırlanan "Kurd Efendi" başlıklı TDV İslam Ansiklopedi maddesi, Muhammet Abay'ın *Osmanlı Dönemi Müfessirleri* isimli yüksek lisans tezi, Murat Sülün'ün *Osmanlı Dönemi Bulgaristan'ında Kur'an İlimleri ve Bulgaristan Menşeli Din Alimleri* isimli tebliği, Abdullah Akyüz'ün *Osmanlı Kırâat Âlimleri* adlı yüksek lisans tezi, Mehmed Akif Köseoğlu'nun *İstanbul Tekkelerinde Bulgaristan Kökenli Şeyhler* adlı kitap bölümü, Ahmed Gökdemir'in *Osmanlı'nın Tarikat Şeyhi Kurrâları* adlı kitap bölümü ve İshak Doğan'ın *Osmanlı Müfessirleri* adlı kitabı ve Yusuf Bulutlu ile Bünyamin Bulutlu'nun *Kurd Efendi ve Vikâye Tercümesi* adlı makalesi sayılabilir. Mustafa Tatçı'nın *Kurt Muhammed Efendi'nin Tasavvufî Bir Rüya Tabirnamesi* isimli makalesi, yine bahsi geçen Yusuf Bulutlu ile Bünyamin Bulutlu'nun *Kurd Efendi ve Vikâye Tercümesi* adlı makalesi, Betül Türkcan'ın *Tefsîr-i Kurd Efendi (51b-100a) (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)* adlı yüksek lisans tezi ve Mehmet Akif Ayvaz'ın *Kurd Efendi Tefsiri 1b-158a (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-*

Tıpkıbasım) adlı doktora tezi de Kurd Mehmed Efendi'nin bazı eserlerine dair yapılan akademik çalışmalardır. Ancak Kurd Mehmed Efendi'nin hayatı ve eserlerine dair günümüzde yapılan söz konusu çalışmalar genel olarak ya onunla ilgili yazılan TDV İslam Ansiklopedi maddesinden ya da *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik*, *Sicill-i Osmânî* ve *Osmanlı Müellifleri* adlı eserlerden derlenen kısa bilgilerden ibarettir.

Çalışmada; Kurd Mehmed Efendi'nin hayatına dair ağırlıklı olarak *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik*, *Silsiletü'l-mukarrabîn ve menâkıbü'l-müttakîn*, *Sicill-i Osmânî* ve *Osmanlı Müellifleri* adlı eserler olmak üzere yukarıda bahsi geçen bütün eserlerden istifade edilmiş ve böylelikle Kurd Mehmed Efendi'nin hayatına dair günümüzde yazılanlardan farklı olarak olabildiğince fazla bilgiye ulaşılması amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* adlı eser, *İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime Adlı Eserine Anadolu'da Yapılmış Şerhlerin Mukayesesi* isimli yüksek lisans tezinde ele alındığından farklı olarak baştan sona incelenmiştir. Nitekim söz konusu yüksek lisans tezinde Kurd Mehmed Efendi'nin mezkûr eserinin belli bir kısmından faydalanılmış; çalışmada ise eserdeki her beyit ilgili olduğu konu başlığı altında hem i'râb hem de muhteva bakımından değerlendirilmiştir. Ayrıca Kurd Mehmed Efendi'nin *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'sinin yazma nüshalarından İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki nüsha incelenmiş, karşılaşılan eksik ve hatalarda ise Süleymaniye Kütüphanesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi ve Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki yazma nüshalara müracaat edilmiştir. Aynı zamanda eser incelenirken Ebû Bekir Ahmed'in (ö. 859/1454) *el-Havâşi'l-müfvehhime*, Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* ve Molla Ali el-Kârî'nin *el-Minehu'l-fıkriyye*'si gibi bazı *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* şerhleri de göz önünde bulundurulmuştur.

4. Kavramsal Çerçeve

4.1. el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye

İbnü'l-Cezerî'nin ilmî mirası içerisinde özel bir yere sahip olan *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, yalnızca tecvîd ilminin temel metinlerinden biri olmakla kalmayıp aynı zamanda sonraki şerh geleneğini de belirleyen merkezî bir metin hüviyeti taşımaktadır. Bu yönüyle eserin mahiyetini doğru bir şekilde ortaya koymak, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yapılacak değerlendirmeler açısından da önem arz etmektedir.

4.1.1. Genel Özellikleri

İbnü'l-Cezerî tarafından telif edilen *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'nin tam ismi *el-Mukaddime fî mâ yecibü 'ale'l-kârî en ya'lemeh*'dir. İsminden de anlaşılacağı üzere eserin telif edilme amacı, Kur'ân okuyucusunun tecvîd ilmine dair bilmesi gerekenleri onlara takdim etmektir. Söz konusu eser, yüz yedi¹⁴ beyitten müteşekkil olup manzum formda ve recez¹⁵ bahrinde kaleme alınmıştır. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin, bu eseri 799/1397 senesinde kırk dokuz yaşlarında iken Anadolu'ya yaptığı yolculuk esnasında yazdığı ifade edilmiştir.¹⁶ Belirli bir konu tasnifine sahip olmayan bu manzume daha sonra üzerine yapılmış olan tahkik ve şerh çalışmaları neticesinde belirli bir konu tasnifine kavuşmuştur.¹⁷ Eser, kendisinden sonraki tecvîd eserlerine kaynaklık etmesi hasebiyle büyük bir önem taşımaktadır. Zira konuları veciz bir şekilde ele alması, hacminin küçük olması, ibarelerinin kolaylığı, tecvîd ilminin neredeyse bütün konularını kapsaması ve eserin müellifi olan İbnü'l-Cezerî'nin şöhreti söz konusu manzumenin, tecvîd âlimleri tarafından büyük bir ilgi görmesine vesile olmuştur.¹⁸ Hatta gösterilen bu ilginin bir neticesi olarak eser üzerine manzum ve mensur olmak üzere birçok şerh ve tercüme çalışmaları yapılmıştır. Yazıldığı zamandan bu yana medreselerde okutulup ezberletilmiş olan bu eser günümüzde de hâlen okutulmaktadır.¹⁹

el-Mukadimetü'l-Cezeriyye, konu olarak İbnü'l-Cezerî'nin telif etmiş olduğu diğer eserlerden olan *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-'aşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr* ile irtibatlıdır. Hatta *el-Mukadimetü'l-Cezeriyye*, söz konusu eserlerden *Tayyibetü'n-Neşr*

¹⁴ Başka âlimler tarafından *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'ye ilave edilen beytin "*Mukaddime*'nin beyitlerinin sayısı "ق" ve "ج"dir." ibaresinden eserin yüz yedi beyitten oluştuğu anlaşılmaktadır. Zira ebced-i kebîr hesabına göre "ق" harfi yüz sayısına, "ج" harfi de yedi sayısına karşılık gelmektedir ki buna göre eserin beyit sayısı yüz yedi olmaktadır. Gânim Kaddûrî el-Hamed, *eş-Şerhu'l-vecîz 'ale'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* (Cidde: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ma'lûmatî'l-Kur'âniyye, 1430/2009), 154; Osman Bostan, "Mukaddimetü'l-Cezerî'nin Muhtevası ve Metodu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (30 Haziran 2023), 207. Bazı çalışmalarda eserin yüz dokuz beyitten oluştuğuna dair bilgiler mevcuttur. Bk. Ahmet Gökdemir, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Tecvid Eserleri", *Osmanlı Tecvid Risâleleri*, ed. Ahmet Gökdemir (Ankara: Sonçağ Akademisi, 2020), 12; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/555. Bazı çalışmalarda eserin yüz dokuz beyitten oluştuğu bilgisinin zikredilmesi, esere sonradan eklenen iki beytin de sayıya dâhil edilmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim esere sonradan eklenen ilk beyitte ebced-i kebîr hesabıyla eserin yüz yedi beyitten oluştuğunun ifade edilmesi, eserin yüz yedi beyitten oluştuğunu ispatlamaktadır.

¹⁵ Aruz vezni içerisinde yer alan recez bahri; sarf, nahiv, akâid ve fıkıh gibi ilmî konuları ihtiva eden didaktik manzumelerde kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Recez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/509-510.

¹⁶ Abdülbâsî Hâmid Muhammed, *el-Envâru'l-behiyye fî halli'l-Cezeriyye*, thk. Hâlid Hasan Ebü'l-Cûd (Tantâ-Mısır: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1426/2005), 10.

¹⁷ Bostan, "Mukaddimetü'l-Cezerî'nin Muhtevası ve Metodu", 189.

¹⁸ Hamed, *eş-Şerhu'l-vecîz 'ale'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 12-13.

¹⁹ Muhammet Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/1 (30 Haziran 2020), 360.

ile otuzu aşkın beyitte ortaklık arz etmektedir.²⁰ Eserin kaç bölümden oluştuğu ve bu bölümlerin isimleri noktasında bir ittifak yoktur. Nitekim eser üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında eserin, konusal olarak farklı sınıflandırmalara tabi tutulduğu ve buna bağlı olarak da eserdeki bölüm sayısının çalışmalara göre farklılık arz ettiği görülmektedir. Çalışmada ise on sekizli konu tasnifi esas alınmış olup bu konuları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Giriş/Mukaddime Bölümü: 1-8. Beyitler
2. Harflerin Mahreçleri Bölümü: 9-19. Beyitler
3. Harflerin Sıfatları Bölümü: 20-26. Beyitler
4. Tecvîdin Tarifi Bölümü: 27-33. Beyitler
5. Bazı Harflerin İnce Okunmasına Dair Uyarılar Bölümü: 34-40. Beyitler
6. “ر” Harfinin Hükümleri Bölümü: 41-43. Beyitler
7. “ل” Harfinin Hükümleri ve Diğer Konulara Dair Bazı Hükümler Bölümü: 44-49. Beyitler
8. İdgâm ve İzhâr Bölümü: 50-51. Beyitler
9. “ض” ve “ظ” Harfleri Bölümü: 52-61. Beyitler
10. Şeddeli “ن” ve “م” Harfleri ile Sâkin “م” Harfi Bölümü: 62-64. Beyitler
11. Sâkin “ن” ve Tenvîn’in Hükümleri Bölümü: 65-68. Beyitler
12. Medler Bölümü: 69-72. Beyitler
13. Vakıf ve İbtidâ’nın Bilinmesi Bölümü: 73-78. Beyitler
14. Maktû’/Ayrı ve Mevsûl/Bitişik Yazılan Kelimeler Bölümü: 79-93. Beyitler
15. Açık veya Kapalı Olarak Yazılan “ت” Harfi Bölümü: 94-100. Beyitler
16. Vasıl Hemzesi Bölümü: 101-103. Beyitler
17. Kelime Sonlarındaki Vakıf Bölümü: 104-105. Beyitler
18. Sonuç/Hâtime Bölümü: 106-107. Beyitler²¹

4.1.2. Eser Üzerine Yapılan Şerh ve Tercüme Çalışmaları

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye’nin manzum formda ve recez bahrinde kaleme alınmış olması, ayrıca tecvîd ilminin temel meselelerini muhtasar bir üslupla ihtiva etmesi, eserin tercüme, şerh ve hâşiye türü birçok çalışmaya konu olmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum zamanla eser etrafında zengin bir şerh literatürünün teşekkül etmesine katkı sağlamıştır. Şerh çalışmalarının zikredildiği kısımda da görüldüğü üzere miladi XV.

²⁰ Hamed, *eş-Şerhu'l-vecîz 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 12.

²¹ İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 1-11.

yüzyılda teşekkül etmeye başlayan bu şerh literatürü XVI-XVII. yüzyıllarda yoğunlaşmaktadır. Ebû Bekir Ahmed (ö. 835/1432 [?]), Abdüddâim el-Hadîdî el-Ezherî (ö. 870/1465), Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (ö. 923/1517), Zekerıyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) ve Molla Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ise bu şerh geleneğinin meşhur isimleri arasında sayılabilir.²² Söz konusu şerhler incelendiğinde, genel olarak şu ortak yöntemsel özelliklerin öne çıktığı görülmektedir:

- a) Beyitler konu bütünlüğü esas alınarak sistematik bir tasnife tabi tutulmuştur.
- b) Manzum yapının ve recez bahrinin etkisiyle beyitlerde yer alan kelimeler lugavî ve nahvî açıdan incelenmiştir.
- c) Beyitlerde geçen kırâat ve tecvîd kavramları ayrıntılı biçimde açıklanmıştır.
- d) Beyitlerin i'râb yönü üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.
- e) Tecvîd kaideleriyle ilgili olarak kırâat âlimlerinin ihtilaf ve tercihleri aktarılmıştır.
- f) Eserin farklı nüshaları arasındaki lafız ve ibare farklılıklarına temas edilmiştir.²³

Söz konusu şerhler yukarıda sayılan hususlarda ortaklık arz etse de bunların arasında birtakım farklılıklar da mevcuttur. Nitekim şerhlerdeki beyitler genellikle baştan sona incelenirken Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsî'nin (ö. 1000/1591) *Terceme-i Cezerî* adlı eserinde beyitler zikredilmeksizin konu bazlı olarak ele alınmıştır. Müelliflerin i'râb hususundaki yaklaşımları da farklılık göstermektedir. Bu noktada kimisinin, beyitlerin i'râbına dair detaya girdiği, kimisinin ise i'râbı yüzeysel olarak ele aldığı görülmektedir. Ayrıca bazı şârihlerin sadece beyitlerin anlamıyla veya bunların kısa açıklamalarıyla yetindiği görülürken bazılarının da beyitleri detaylı bir şekilde ele aldığı görülmektedir.

4.1.2.1. Arapça Şerh Çalışmaları

Bu başlık altında *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* üzerine yapılmış gerek klasik gerek modern dönem şerh çalışmalarından sadece Arapça olarak yazılan şerh çalışmaları zikredilecektir. İsimleri zikredilecek olan bu şerh çalışmalarının bir kısmı matbu, bir kısmı ise yazma olarak bulunmaktadır. Söz konusu şerh çalışmaları şunlardır:

1. *el-Havâşî'l-müfvehhime fî şerhi'l-Mukaddime*, Ebû Bekir Ahmed -müellif İbnü'l-Cezerî'nin oğlu-²⁴

²² Hamed, *eş-Şerhu'l-vecîz 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 13.

²³ Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", 365-366.

²⁴ Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1941), 2/1799; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 214; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şurûh ve'l-havâşî: Mu'cemün şâmil li-esmâi'l-kütübi'l-meşrûha fî't-türâsi'l-İslâmî ve beyânî şurûhihâ* (Abudabi: el-Mecma'u's-Sekâfi, 1425/2004), 2/746; Ömer b. İbrahim el-Müs'îdî, *el-Fevâidü'l-Müs'idiyye fî*

2. *ed-Dürratü 'l-müntezime fî şerhi 'l-Mukaddime*, Abdüddâim el-Hadîdî el-Ezherî²⁵
3. *et-Tırâzâtü 'l-mu'allime fî şerhi 'l-Mukaddime*, Abdüddâim el-Hadîdî el-Ezherî²⁶
4. *Şerhu 'l-Cezeriyye*, Molla Gürânî (ö. 893/1488)²⁷
5. *Tuhfetü 'l-mürîd li-ma'rifeti Mukaddimeti't-tecvîd*, Burhâneddîn İbrahim b. Abdurrahman el-Ensârî (ö. 893/1488)²⁸
6. *Kifâyetü 'l-mürîd li-Mukaddimeti't-tecvîd*, Halil b. Bedreddin el-Kinyâvî (ö. 897/1492'den sonra)²⁹
7. *el-Havâşî 'l-Ezheriyye fî halli elfâzi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Hâlid b. Abdullah el-Ezherî (ö. 905/1500)³⁰
8. *el-Fusûlü 'l-müeyyide li 'l-vusûli ilâ şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Ebü'l-Feth el-Mizzî (ö. 906/1501)³¹
9. *Şerhu 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Şemsüddîn Ebü'l-Cûd Muhammed b. Ebi's-Safâ İbrahim el-Ensârî (ö. 907/1502)³²
10. *el-Fevâidü's-Senhûriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Ali b. Hasan es-Senhûrî (ö. 913/1507)³³
11. *Meslekü 'l-kurrâ*, Câmi-i Cedîd İmamî (ö. 918/1512)³⁴
12. *el-Leâliu's-seniyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî³⁵

halli 'l-Cezeriyye, thk. Cemal Seyyid Rifâ'î (Faysal: Mektebetü Evlâdî's-Şeyh li't-Türâs, 2005), 5-6; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme 'Atâyâ (Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dîrâsâtî'l-Kur'âniyye, 1433/2012), 21.

²⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1941, 2/1800; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 215; Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/748; Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs'idiyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 6.

²⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1941, 2/1800; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 215; Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/748; Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs'idiyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 6; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 21.

²⁷ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/748.

²⁸ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/748; Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs'idiyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 6; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 22.

²⁹ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/750; Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs'idiyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 6.

³⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1941, 2/1800; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 214; Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/748; Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs'idiyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 6; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 21. Kadir Taşpınar, *el-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye* üzerine yapılan çalışmalardan ikincisinin, Hâlid b. Abdullah el-Ezherî'nin telif ettiği *el-Havâşî 'l-Ezheriyye fî halli elfâzi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye* adlı eser olduğunu söylemesi isabetli gözükmemektedir. Zira çalışmada tespit edildiği üzere söz konusu şerhten önce de yazılmış olan şerhlerin olduğu görülmektedir. İlgili ifadenin geçtiği yer için bk. Kadir Taşpınar, "XV. Yüzyılda Kırâat İlminde İbnü'l-Cezerî Etkisi -Kıraat ve Tefsir Eserleri Bağlamında-", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, (2021), 459.

³¹ Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs'idiyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 6.

³² Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/749.

³³ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/749.

³⁴ Gökdemir, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Tecvid Eserleri", 12.

13. *ed-Dekâiku 'l-muhkeme fî şerhi 'l-Mukaddime*, Zekeriyyâ el-Ensârî³⁶
14. *Tercemetü 'l-müstefîd li-meânî Mukaddimeti 'l-tecvîd*, Muhammed b. Ömer Bahrak el-Hadramî (ö. 930/1524)³⁷
15. *Tuhfetü 'l-kârî ve 'l-mukrî fî şerhi Mukaddimeti 'l-Cezerî*, Muhammed b. Ömer Bahrak el-Hadramî (ö. 930/1524)³⁸
16. *Şerhu 'l-Cezeriyye*, Muhammed ed-Delcî (ö. 947/1540)³⁹
17. *Şerhu 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561)⁴⁰
18. *el-Fevâidü 's-sirriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Muhammed b. İbrahim b. Yusuf el-Halebî el-Hanefî İbnü'l-Hanbelî (ö. 971/1563)⁴¹
19. *Şerhu 'l-Mistikâvî 'alâ Mukaddimeti İbni 'l-Cezerî*, Mahmud b. Ömer el-Mistikâvî (ö. 977/1569-70)⁴²
20. *Şerhu 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Abdurrahman b. Muhammed et-Tarablusî (ö. 977/1569-70)⁴³
21. *Hidâyetü 'l-mürîd şerhu Mukaddimeti 'l-tecvîd*, Ahmed b. Şeyh Muhyiddîn en-Na'mî er-Rûmî el-Hanefî (ö. 992/1584'ten sonra)⁴⁴
22. *Şerhu 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Muhyiddîn Muhammed b. Bedreddin el-Münşî el-Akhisârî (ö. 1001/1592)⁴⁵
23. *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Molla Ali el-Kârî⁴⁶

³⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1941, 2/1799; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 214; Habeşî, *Câmi'ü's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/749; Müs'idî, *el-Fevâidü'l-Müs'idiyye fî halli'l-Cezeriyye*, 6; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 22.

³⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1941, 2/1799; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 214; Habeşî, *Câmi'ü's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/746; Müs'idî, *el-Fevâidü'l-Müs'idiyye fî halli'l-Cezeriyye*, 7; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 22. Zekeriyyâ el-Ensârî'nin bu şerhi üzerine yapılmış olan hâşiye çalışmaları için bk. Habeşî, *Câmi'ü's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/746-747; Müs'idî, *el-Fevâidü'l-Müs'idiyye fî halli'l-Cezeriyye*, 7-10.

³⁷ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 214; Habeşî, *Câmi'ü's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/749; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 22.

³⁸ Habeşî, *Câmi'ü's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/750.

³⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1941, 2/1799; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 215; Habeşî, *Câmi'ü's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/749; Müs'idî, *el-Fevâidü'l-Müs'idiyye fî halli'l-Cezeriyye*, 7; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 22.

⁴⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1941, 2/1799-1800; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 214; Habeşî, *Câmi'ü's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/748; Müs'idî, *el-Fevâidü'l-Müs'idiyye fî halli'l-Cezeriyye*, 7; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 22-23; Gökdemir, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Tecvid Eserleri", 13.

⁴¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1941, 2/1799; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 214; Habeşî, *Câmi'ü's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/748, 749; Müs'idî, *el-Fevâidü'l-Müs'idiyye fî halli'l-Cezeriyye*, 7, 10; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 23.

⁴² Habeşî, *Câmi'ü's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/749; Müs'idî, *el-Fevâidü'l-Müs'idiyye fî halli'l-Cezeriyye*, 10.

⁴³ Habeşî, *Câmi'ü's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/749.

⁴⁴ Habeşî, *Câmi'ü's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/749-750.

⁴⁵ Habeşî, *Câmi'ü's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/750; Gökdemir, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Tecvid Eserleri", 13.

⁴⁶ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 214; Habeşî, *Câmi'ü's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/750; Müs'idî, *el-Fevâidü'l-Müs'idiyye fî halli'l-Cezeriyye*, 7.

24. *el-Fevâidü 'l-Müs 'idiyye fî halli elfâzi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Ömer b. İbrahim b. Ali b. el-Müs'idî (ö. 1017/1608)⁴⁷
25. *el-Cevâhiru 'l-mudiyye 'ale 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Seyfüddîn b. Atâullah el-Fedâlî (ö. 1020/1611)⁴⁸
26. *el-Fevâidü 'l-celiyye 'ale 'l-Manzûmeti 'l-Cezeriyye*, Alâüddîn Ali b. Muhammed et-Tarablusî (ö. 1032/1623)⁴⁹
27. *Tühfetü 'l-mürîd li-Mukaddimeti 'l-tecvîd*, Mer'î b. Yusuf el-Makdisî (ö. 1032/1623)⁵⁰
28. *el-Hediyyetü 'n-nebeviyye fî şerhi 'l-Cezeriyye*, Muhammed Hicâzî el-Kalkaşendî (ö. 1035/1626)⁵¹
29. *el-Fevâidü 'l-Mekkiyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Muhammed Hicâzî el-Kalkaşendî (ö. 1035/1626)⁵²
30. *Şerhu 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Abdurrahman b. Ali el-Amâsî (ö. 1036/1627)⁵³
31. *Hallü 'l-Cezeriyye*, Abdülhak b. Seyfüddîn ed-Dihlevî (ö. 1052/1642)⁵⁴
32. *ed-Düraru 'l-müntezimeti 'l-behiyye fî halli elfâzi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Mansûr b. Îsâ es-Semnûdî (ö. 1084/1673'ten sonra)⁵⁵
33. *ed-Düraru 's-seniyye fî halli elfâzi 'l-Cezeriyye*, Abdülcelîl b. Muhammed el-Kâdirî el-Ömerî ed-Dımaşkî (ö. 1087/1676)⁵⁶
34. *el-Cevâhiru 's-seniyye 'alâ elfâzi 'l-Cezeriyye*, İsmail el-Kûsûnî (ö. 1090/1679 civarı)⁵⁷
35. *el-Kevâkibü 'l-mudiyye fî şerhi ba'zı ebyâti 'l-Cezeriyye*, Muhammed b. Abdirresûl el-Berzencî eş- Şehrezûrî (ö. 1103/1691)⁵⁸
36. *Şerhu 'l-Cezeriyye*, Kâsım b. Selâhaddîn el-Hânî (ö. 1109/1697-98)⁵⁹

⁴⁷ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve 'l-havâşî*, 2/750; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 23.

⁴⁸ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve 'l-havâşî*, 2/750; Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs 'idiyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 8; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 23.

⁴⁹ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve 'l-havâşî*, 2/750; Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs 'idiyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 8; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 23.

⁵⁰ Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs 'idiyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 8.

⁵¹ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve 'l-havâşî*, 2/750-751; Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs 'idiyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 8.

⁵² Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve 'l-havâşî*, 2/751; Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs 'idiyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 8.

⁵³ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve 'l-havâşî*, 2/751.

⁵⁴ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve 'l-havâşî*, 2/751.

⁵⁵ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve 'l-havâşî*, 2/751; Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs 'idiyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 8; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 24.

⁵⁶ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü 'n-Neşr*, 214; Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve 'l-havâşî*, 2/751; Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs 'idiyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 9.

⁵⁷ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü 'n-Neşr*, 214; Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve 'l-havâşî*, 2/751.

⁵⁸ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve 'l-havâşî*, 2/751; Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs 'idiyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 9.

⁵⁹ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve 'l-havâşî*, 2/751.

37. *Vesîletü'l-mürîd li-beyâni't-tecvîd*, Abdülmü'tî b. Sâlim es-Semlâvî (ö. 1127/1715)⁶⁰
38. *Şerhu'l-Cezeriyye*, Muhammed b. İbrahim ed-Dekdicî (ö. 1131/1719)⁶¹
39. *el-Havâşi'l-muhkeme 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Muhammed b. Ömer el-Bakarî (ö. 1146/1733-34'ten sonra)⁶²
40. *Hâşiyetü'l-Bakarî 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Muhammed b. Muhammed el-Bakarî eş-Şâfîî⁶³
41. *el-Hediyye fî şerhi'l-Cezeriyye*, Süleymaniye Câmîi İmam-Hatibi Muhammed b. Mustafa b. Musa (ö. 1149/1736)⁶⁴
42. *Şerh-i Cezerî*, Süleyman Efendi (ö. 1163/1750)⁶⁵
43. *Ta'lîka 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Cemâlüddîn Abdullah b. Hüseyin es-Süveydî el-Bağdâdî (ö. 1174/1761)⁶⁶
44. *Vuzûhu'l-merâm*, İsmail Nazîf b. Hüseyin İmamzâde (ö. 1180/1766-67)⁶⁷
45. *Şerhu'l-Cezeriyye*, Halil b. Osman eş-Şaklavşî (ö. hicrî 12. asır)⁶⁸
46. *Şerhu'l-Cezeriyye*, Muhammed b. Ahmed el-Hâlidî İbnü'l-Cevherî (ö. 1215/1800-01)⁶⁹
47. *Şerhu'l-Cezeriyye*, Ahmed b. Muhammed eş-Şinkîfî (ö. 1275/1858-59)⁷⁰
48. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Muhammed el-Kâdî⁷¹
49. *el-Fevâidü'l-muharrara fî şerhi'l-Mukaddime*, Muhammed b. Kemâleddîn el-Medenî (ö. hicrî 13. asır)⁷²
50. *Şerhu'l-Cezeriyye*, Muhammed b. Selâmetü'l-Vâiz er-Raşîdî (ö. 1300/1883)⁷³
51. *Havaşi 'alâ bâbi mehârici'l-hurûf mine'l-Mukaddimeti fî mâ yecibü ale'l-kârî en ya'lemeh*, Rıdvân b. Muhammed el-Muhallelâtî (ö. 1311/1893-94)⁷⁴

⁶⁰ Habeşî, *Câmi'u's-şurûh ve'l-havâşi*, 2/751.

⁶¹ Habeşî, *Câmi'u's-şurûh ve'l-havâşi*, 2/752.

⁶² Müs'idî, *el-Fevâidü'l-Müs'idiyye fî halli'l-Cezeriyye*, 9.

⁶³ Müs'idî, *el-Fevâidü'l-Müs'idiyye fî halli'l-Cezeriyye*, 9.

⁶⁴ Habeşî, *Câmi'u's-şurûh ve'l-havâşi*, 2/752; Müs'idî, *el-Fevâidü'l-Müs'idiyye fî halli'l-Cezeriyye*, 10-11; Gökdemir, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Tecvid Eserleri", 13.

⁶⁵ Gökdemir, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Tecvid Eserleri", 13.

⁶⁶ Habeşî, *Câmi'u's-şurûh ve'l-havâşi*, 2/752.

⁶⁷ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 215; Gökdemir, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Tecvid Eserleri", 13.

⁶⁸ Habeşî, *Câmi'u's-şurûh ve'l-havâşi*, 2/752.

⁶⁹ Habeşî, *Câmi'u's-şurûh ve'l-havâşi*, 2/752.

⁷⁰ Müs'idî, *el-Fevâidü'l-Müs'idiyye fî halli'l-Cezeriyye*, 10.

⁷¹ Habeşî, *Câmi'u's-şurûh ve'l-havâşi*, 2/752.

⁷² Habeşî, *Câmi'u's-şurûh ve'l-havâşi*, 2/752; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 23.

⁷³ Habeşî, *Câmi'u's-şurûh ve'l-havâşi*, 2/752.

⁷⁴ Habeşî, *Câmi'u's-şurûh ve'l-havâşi*, 2/752.

52. *el-Fevâidü 'l-müf'hime fî şerhi 'l-Cezeriyyeti 'l-Mukaddime*, Muhammed b. Ali b. Yâlûşe et-Tûnisî (ö. 1314/1897)⁷⁵
53. *et-Ta 'likâtü 'l-vefiyye 'alâ metni 'l-Cezeriyye*, Muhammed Beşîr b. Muhammed el-Gazzî (ö. 1339/1921)⁷⁶
54. *Şerhu 'l-Cezeriyye*, Muhammed el-Mekkî b. Muhammed eş-Şerşâlî (ö. 1355/1937)⁷⁷
55. *Şerhu 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Mirzâ Muhammed Ali et-Tebrîzî el-Hayâbânî (ö. 1373/1954)⁷⁸
56. *eş-Şerhu 'l-Cedîd (Şerhu Mukaddimeti 'l-Cezeriyye)*, İbrahim el-Hâfız el-Mukrî⁷⁹
57. *Şerhu 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Ahmed b. Yahya es-Sûsî⁸⁰
58. *ed-Dürarü 'l-behiyye şerhu 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Üsâme b. Abdülvehhâb⁸¹
59. *el-Fevâidü 'l-tecvîdiyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Musa Abdürrezzâk b. Ali⁸²
60. *el-İhkâm fî Zabti 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye ve Tuhfeti 'l-Etfâl*, Muhammed b. Felâh el-Mutayrî⁸³
61. *el-Leâliü 'z-zehebiyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Muhammed Refik Mü'min eş-Şûbekî⁸⁴
62. *el-Minehu 'l-ilâhiyye şerhu 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Ebû Abdurrahman Hânî b. Muhammed el-Kâdî⁸⁵
63. *el-Müzekkira fî şerhi 'l-Mukaddime*, Süleyman b. Hâlid el-Harbî⁸⁶
64. *el-Vâzıh fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, İzzet Ubeyd ed-Duâs⁸⁷

⁷⁵ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 214; Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve 'l-havâşî*, 2/752-753; Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs'idîyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 10; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 24.

⁷⁶ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve 'l-havâşî*, 2/753; Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs'idîyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 10; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 24.

⁷⁷ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve 'l-havâşî*, 2/753.

⁷⁸ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve 'l-havâşî*, 2/753.

⁷⁹ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 214; Gökdemir, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Tecvid Eserleri", 12-13.

⁸⁰ Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 24.

⁸¹ Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs'idîyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 11.

⁸² Müs'idî, *el-Fevâidü 'l-Müs'idîyye fî halli 'l-Cezeriyye*, 11; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 24.

⁸³ Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", 362.

⁸⁴ Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", 362.

⁸⁵ Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 24.

⁸⁶ Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 37.

65. *Envâru'l-behiyye fî halli'l-Cezeriyye*, Abdülbâsıt Hâmid Muhammed (ö. 1441/2020)⁸⁸
66. *er-Ravdatü'n-nediyye şerhu metni'l-Cezeriyye*, Mahmud Muhammed Abdülmün'im el-Abd⁸⁹
67. *eş-Şerhu'l-asrî 'alâ Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, Muhammed b. Mahmud Havvâ⁹⁰
68. *eş-Şerhu'l-vecîz 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Ğânim Kaddûrî el-Hamed⁹¹
69. *et-Tuhfetü'l-mehdiyye bi-şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye fî't-tecvîd*, İbrahim b. el-Fakîh el-Kâdimî⁹²
70. *Fethu Rabbi'l-beriyye şerhu Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Safvet Mahmud Salim⁹³
71. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, İbrahim b. Sa'îd ed-Dûsûrî⁹⁴
72. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Ğânim Kaddûrî el-Hamed⁹⁵
73. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye li'l-mübtedi'în*, Cemal b. İbrahim el-Kırş⁹⁶
74. *Şerhu Manzûmeti'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Eymen Rüşdî Süveyd⁹⁷
75. *Şerhu Tuhfeti'l-etfâl ve'l-Cezeriyye li-beyânî'l-ahkâmi't-tecvîdiyye*, Muhammed Salim Muhaysin⁹⁸

4.1.2.2. Türkçe Şerh ve Tercüme Çalışmaları

Bu başlık altında *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* üzerine yapılmış olan Türkçe şerh ve tercüme çalışmaları zikredilecektir. İsimleri zikredilecek olan bu Türkçe çalışmaların küçük bir kısmı sadece eserdeki beyitlerin Türkçe'ye tercümesinden ibaret olup büyük bir

⁸⁷ Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", 362.

⁸⁸ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 37.

⁸⁹ Mûs'idî, *el-Fevâidü'l-Mûs'idiyye fî halli'l-Cezeriyye*, 11; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 24.

⁹⁰ Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", 362.

⁹¹ Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", 362.

⁹² Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", 362.

⁹³ Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", 362.

⁹⁴ Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", 362.

⁹⁵ Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", 362.

⁹⁶ Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", 362.

⁹⁷ Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", 362.

⁹⁸ Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", 361.

kısmı ise eser üzerine yapılmış Türkçe bir şerh çalışması mahiyetindedir. Söz konusu çalışmalar şunlardır:

1. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Kurd Mehmed Efendi (ö. 996/1588)⁹⁹
2. *Terceme-i Cezerî*, Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsî¹⁰⁰
3. *Terceme-i Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Sûfîzâde Mehmed Efendi (ö. 1024/1615)¹⁰¹
4. *ed-Dürri'l-meknûn*, Hüseyin b. Ali el-Amâsî (ö. 1068/1657-58)¹⁰²
5. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Karabaş Uzun Ali Efendi Arapkirî (ö. 1097/1686)¹⁰³
6. *Terceme-i Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Mehmed Emin Tokâdî (ö. 1158/1745)¹⁰⁴
7. *Terceme-i Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Halil b. Salih Akkirmânî (ö. 1159/1746)¹⁰⁵
8. *Şerh-i Kasîde-i Cezeriyye*, Sirâczâde Hüseyin b. Mehmed Sivâsî¹⁰⁶
9. *Cezerî Mukaddimesi'nin Tercüme ve Şerhi*, Mehmet Rüştü Âşıkkutlu (1901-1980)
10. *Kur'ân Okuyan ve Okutanlara Rehber Mukaddime-i Cezerî*, Hüseyin Harputoğlu (1945-2020)
11. *Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi*, Mehmet Sadi Çöğenli

⁹⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1941, 2/1800; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 215; Habeşî, *Câmi'u's-şurûh ve'l-havâşî*, 2/750; Müs'idî, *el-Fevâidü'l-Müs'idiyye fî halli'l-Cezeriyye*, 7; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 22. Ayrıca söz konusu şerhin ismi, çalışmanın 22. sayfasındaki 135. dipnotta zikredilen kaynaklarda da geçmektedir.

¹⁰⁰ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 214.

¹⁰¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1941, 2/1800; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 215; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 21.

¹⁰² Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 34; Gökdemir, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Tecvid Eserleri”, 13; Selim Çakıroğlu, “Mukaddimetü'l-Cezerî Şerh Geleneğinde Hüseyin b. Ali Amâsî'nin 'Dürri-i Meknûn' Adlı Eseri”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32/32 (30 Haziran 2024), 249.

¹⁰³ Abdullatif Çetin, *İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime Adlı Eserine Anadolu'da Yapılmış Şerhlerin Mukayesesi* (Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 37.

¹⁰⁴ Selahattin Öz, “İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime'sinin Mehmet Emin Tokâdî'ye ait Manzum Tercümesi ve Değerlendirilmesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (30 Haziran 2015), 148.

¹⁰⁵ Gökdemir, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Tecvid Eserleri”, 13.

¹⁰⁶ Çetin, *İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime Adlı Eserine Anadolu'da Yapılmış Şerhlerin Mukayesesi*, 38.

I. BÖLÜM

1. KURD MEHMED EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

Bu başlık altında, çalışmanın merkezinde yer alan şerhin müellifini daha yakından tanımak ve ilmî arka planını ortaya koymak amacıyla Kurd Mehmed Efendi’nin hayatı ve eserleri ele alınacaktır. Zira müellifin ilmî şahsiyetinin anlaşılması, kaleme aldığı şerhin yöntem ve muhtevasının doğru değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

1.1. Doğumu, Adı ve Nisbesi

Helvacı Ömer olarak bilinen bir zatın oğlu olan Kurd Mehmed Efendi, 931/1524-25 senesinde Tatarpazarcığı¹⁰⁷ isimli bir kasabada dünyaya gelmiştir.¹⁰⁸ Kaynaklarda ve yazmış olduğu eserlerde ismi genellikle Kurd Efendi ve Şeyh Muhammed b. Ömer olarak geçen müellifin telif etmiş olduğu bazı eserlere bakıldığında onun “Kurd Halîfe”¹⁰⁹ ve “Kurd Dede”¹¹⁰ lakaplarıyla da bilindiği anlaşılmaktadır.¹¹¹ Kurd Mehmed Efendi’ye “Kurd” lakabının verilmesiyle ilgili olarak kaynaklarda iki rivayet zikredilmektedir. İlk olarak Münîrî Belgrâdî, *Silsiletü’l-mukarrabîn* adlı eserinde Kurd Mehmed Efendi’nin şeyhi olan Sofyalı Bâlî Efendi’nin, onun seyr-i sülûkündeki kuvvetini ve istidadını görüp onu “tarikatin kurdu” olarak tavsif ettiğini ve bu sebeple de onun Kurd Efendi olarak meşhur olduğunu zikretmektedir.¹¹² Diğer rivayet ise Nev’izâde Atâî’nin, *Hadâiku’l-hakâik fî tekmileti’ş-Şakâik* adlı eserinde geçmektedir. Bu eserde geçen rivayete göre ise Kurd Mehmed Efendi’nin babası Helvacı Ömer’in çocuklarının çoğu daha küçük yaşlarda iken ümmü sıbyan hastalığına yakalanıp bu hastalık sebebiyle vefat ettiği ve bu büyük hastalıktan dolayı çocukları vefat edenlerin de yeni doğan ve hayatta kalan çocuklarına halk dilinde “Kurd” lakabı verildiği için o, “Kurd” lakabıyla meşhur olmuştur.¹¹³

¹⁰⁷ Tatarpazarcığı, -günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan- Filibe’nin 36 km batısında yer almaktadır. Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü’l-a’lâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1308/1891), 3/1605.

¹⁰⁸ Nev’izâde Atâî, *Hadâiku’l-hakâik fî tekmileti’ş-Şakâik*, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2007), 1/1012; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3/894.

¹⁰⁹ Mehmed b. Ömer er-Rûmî Kurd Efendi, *Şerhu Şir’ati’l-İslâm* (İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Yakup Ağa, 25), 525b.

¹¹⁰ Mehmed b. Ömer er-Rûmî Kurd Efendi, *Tercümân-ı Bidâye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 698), 1b.

¹¹¹ Sefer Hasanov, “Kurd Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/93.

¹¹² İbrahim b. İskender Münîrî Belgrâdî, *Silsiletü’l-mukarrabîn ve menâkıbü’l-müttakîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2819-3), 94a.

¹¹³ Atâî, *Hadâiku’l-hakâik fî tekmileti’ş-Şakâik*, 1/1012. Zikretmiş olduğumuz bu ikinci rivayet daha isabetli gözükmektedir. Zira Balkan coğrafyasında çocukları vefat eden kimseler, yeni doğan çocuklarına “Kurtiş”,

1.2. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

İlk ilmî tedrisatını memleketi olan Tatarpazarcığı kasabasında tamamlayan Kurd Mehmed Efendi, Sahn-ı Semân Medresesi'nde¹¹⁴ okumak için İstanbul'a gitmiştir. Sahn-ı Semân Medresesi'ne girdikten sonra orada âlet ilimleri ile yüksek dinî ilimleri tahsil etmiştir. Oradaki talebeliğinin son zamanlarında iken ailesini ziyaret etmeye karar vermiş, bu maksatla çıktığı yolculuk esnasında Halvetî şeyhi Sofyalı Bâlî Efendi¹¹⁵ (ö. 960/1553) ile tanışmış ve ondan tarikat eğitimi almıştır. Sofyalı Bâlî Efendi'den tarikat eğitimi tamamladıktan sonra ise onun halifesi olmuştur.¹¹⁶ 960/1553 senesinde mürşidi Sofyalı Bâlî Efendi ahirete irtihal edince onun vasiyeti üzerine makamına geçerek Sofya Tekkesi'nin¹¹⁷ şeyhi olmuştur.¹¹⁸ Sofya Tekkesi'ndeki şeyhliği boyunca orada irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Ayrıca 974/1566 senesinde Zigetvar kalesinin Osmanlı topraklarına katılmasından sonra sınır boylarının korunması hususunda o zamanın Osmanlı Sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa'nın (ö. 987/1579) yeğeni olan Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa'ya (ö. 986/1578) destek olmuştur.¹¹⁹ 981/1574 senesinde pîrdaşı Nûreddinzâde'nin¹²⁰ (ö. 981/1574) vefatı ve vasiyeti üzerine İstanbul'da bulunan Sokullu Mehmed Paşa Dergâhı'nın¹²¹ şeyhliğine getirilmiştir.¹²² Çarşamba günleri Fatih Camii'nde

“Yaşar” ve “Dursun” gibi isimler vermektedir. Takhidin Bitiçi, *Münîri-i Belgrâdî ve Silsiletü'l-Mukarrebîn Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 40.

¹¹⁴ Fâtih Külliyesi içerisinde bulunan Sahn-ı Semân Medresesi, Fâtih Sultan Mehmed zamanında İstanbul'da kurulmuş olan yüksek seviyeli bir medresedir. Yapımı 875/1470 senesinde tamamlanan ve ismini sekiz yüksek seviyeli medreseden alan Sahn-ı Semân Medresesi'nde Arapça, tefsir, hadis, kelâm, fıkıh ve fıkıh usûlü gibi aklî ve naklî ilimler ders olarak okutulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Fahri Unan, “Sahn-ı Semân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/532-534.

¹¹⁵ Günümüz Makedonya sınırları içerisinde doğan Sofyalı Bâlî Efendi, İstanbul ve Sofya'da ilim tahsilini tamamlamıştır. Halvetiyye tarikatına mensup olan Bâlî Efendi 960/1553 senesinde vefat etmiştir. Kendisinin en önemli eseri ise İbnü'l-Arabî'ye ait olan *Füsûsu'l-Hikem* adlı eser üzerine yazmış olduğu şerhtir. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Kara, “Bâlî Efendi, Sofyalı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/20-21; Halil Celep, *Sofyalı Bâlî Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 36-62.

¹¹⁶ Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik*, 1/1012; Hasanov, “Kurd Efendi”, EK-2/93.

¹¹⁷ Sofya Tekkesi, Sofyalı Bâlî Efendi tarafından kurulmuş olan bir Halvetî tekkesidir. Bu tekke, günümüzde Sofya'nın bir semti olan Knyajevo'da, eskiden adı Salâhiye olan bir köyde bulunmaktadır. Halmi Mehmed, “Bulgaristan'da Halveti Tekkeleri”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2016), 72.

¹¹⁸ Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik*, 1/1012; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/894; Mehmed Tâhir Efendi Bursalı, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/135.

¹¹⁹ Münîri Belgrâdî, *Silsiletü'l-mukarrebîn ve menâkıbü'l-müttakîn* (Şehid Ali Paşa, 2819-3), 94a; Hasanov, “Kurd Efendi”, EK-2/93.

¹²⁰ Asıl ismi Mustafa Muslihuddîn olan Nûreddinzâde, günümüzde Bulgaristan'a bağlı olan Filibe'de doğmuştur. Sofyalı Bâlî Efendi'nin müridlerinden olan Nûreddinzâde, Tatarpazarcığı beldesinde şeyhlik yapmıştır. 981/1574 senesinde vefat eden Nûreddinzâde, İstanbul Edirnekapı'da medfundur. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Reşat Öngören, “Nûreddinzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/360-361.

¹²¹ Söz konusu dergâh, miladi XVI. yüzyılda İstanbul Eminönü'nün Kadırga Semti'nde Mimar Sinan tarafından inşa edilen Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi içerisinde yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Baha Tanman, “Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV

ve Cuma günleri de Sokullu Mehmed Paşa Dergâhı'nda vaazlar vererek çeşitli irşad faaliyetlerinde bulunmuştur.¹²³

Kurd Mehmed Efendi tasavvufta Halvetiyye¹²⁴ tarikatına mensup bir âlimdir.¹²⁵ Aynı zamanda o hem zâhirî hem de bâtînî ilimlerdeki mahareti ve bu ilimlerdeki telifâtıyla meşhur olan bir zâttır. Münîrî Belgrâdî, Osmanlı sultanlarından III. Murad'ın (ö. 1003/1595) Kurd Mehmed Efendi'ye çok iltifat ettiğini, ancak onun, dergâhından pek çıkmayıp halife yetiştirdiğini ve halifelerinin de halkı irşad etmekle uğraştığını söylemiştir.¹²⁶ Kurd Mehmed Efendi'nin ilmî şahsiyetiyle ilgili olarak onun, müridlerine İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) eserlerinin okunmasını sıklıkla tavsiye ettiği ve mürşidi Sofyalı Bâlî Efendi'nin, onun sûfilikteki derecesini diğer halifesi olan Nureddînzâde'den daha yüksekte gördüğü de rivayet edilmiştir.¹²⁷ Ayrıca onun halifelerinden İştîpli Abdülkerim Vâiz Emir Efendi (ö. 1015/1606), Arap, Acem¹²⁸ ve Rum¹²⁹ diyarlarına seyahatler yaptığını, ancak onun gibi bir dervişe hiçbir yerde rastlamadığını ifade etmiştir.¹³⁰

Sonuç olarak Kurd Mehmed Efendi'nin tasavvufî yönüyle ön plana çıkan bir âlim olduğu görülmektedir. Nitekim kendisinin tasavvufta muteber bir şeyhten tarikat eğitimi alması ve farklı tekkelerde şeyhlik görevini icra etmesi bu çıkarımı destekler niteliktedir.

Yayınları, 2009), 37/360-363. Ayrıca Ayvansârâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmî* adlı eserinde söz konusu dergâhın Kurd Mehmed Efendi'nin pirdaşı Nureddinzâde için inşa ettirildiğini söylemiştir. Hüseyin b. İsmail Ayvansârâyî, *Hadîkatü'l-cevâmî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 1197), 194.

¹²² Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik*, 1/1012-1013; Ayvansârâyî, *Hadîkatü'l-cevâmî* (Bağdatlı Vehbi, 1197), 194; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/894; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/135.

¹²³ Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik*, 1/1013; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/894.

¹²⁴ Ömer el-Halvetî'ye (ö. 800/1397) nispet edilen Halvetiyye tarikatı, Osmanlı döneminde hem Anadolu'nun hem de Balkanların en yaygın tarikatıdır. Bu tarikat, Ömer el-Halvetî'nin halvete ehemmiyet gösterdiğinden ve kırk defa halvet çıkardığı nakledildiğinden ötürü "Halvetiyye" ismini almıştır. Kırka yakın şubesi olan bu tarikatın Rüşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye olmak üzere dört ana kolu vardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 296-298.

¹²⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*, sad. Abdulaziz Hatip (İstanbul: Semerkand, 2014), 2/282.

¹²⁶ Münîrî Belgrâdî, *Silsiletü'l-mukarrabîn ve menâkıbü'l-müttakîn* (Şehid Ali Paşa, 2819-3), 94b; Hasanov, "Kurd Efendi", EK-2/93.

¹²⁷ Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik*, 1/1013-1014; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/135.

¹²⁸ Aslında Arap olmayanlar için kullanılan "Acem" kavramı, özellikle İran'ı ifade etmektedir. Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (Dersaadet/İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317), 928. Ancak kaynaklarda bu kavramın sadece İran'ı değil, Türkistan ve Horasan bölgesini de kapsadığı geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Arslan, "Osmanlılar'da Coğrafi Terim Olarak 'Acem' Kelimesinin Mânâsı ve Osmanlı-Türkistan Bağlantısındaki Önemi (XV-XVIII. Yüzyıllar)", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 8/8 (01 Eylül 1997), 83-87.

¹²⁹ "Rum" kavramı, Roma'nın ikiye bölünmesinden sonra Bizans tarafına münhasır kalmıştır. Orta Asya halkı ise bu kavramı Anadolu topraklarını ifade etmek için kullanmıştır. Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 675.

¹³⁰ Münîrî Belgrâdî, *Silsiletü'l-mukarrabîn ve menâkıbü'l-müttakîn* (Şehid Ali Paşa, 2819-3), 94b; Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik*, 1/1014; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/894.

Burada temas edilmesi önemli görülen bir husus da Kurd Mehmed Efendi'nin sûfî kimliğiyle ön plana çıkmasına rağmen İslâmî ilimlerin başında gelen dil ilimleri, akâid, fıkıh, tefsir ve tecvîd gibi alanlara dair eserler telif etmesidir. Buradan anlaşıyor ki sûfîlerin, bâtinî ilimlerde yetkin olabilmesi için zâhirî ilimlerde de kendilerini yetiştirmiş olmaları önemli görülmektedir.

1.3. Vefatı

Kurd Mehmed Efendi, kimi kaynağa göre 16 Şevval 996¹³¹ (8 Eylül 1588) kimi kaynağa göre de 6 Şevval 996¹³² (29 Ağustos 1588) Çarşamba günü akrabalarını ziyaret maksadıyla gittiği memleketi Tatarpazarcık'ta vefat etmiş ve babası Helvacı Ömer'in kabrinin yanına defnedilmiştir.¹³³ Vefatıyla ilgili olarak Münîrî Belgrâdî ise Kurd Mehmed Efendi'nin, mürşidi Sofyalı Bâlî Efendi'nin kabrini ziyaret etmek maksadıyla Sofya'ya gittiğini ve İstanbul'a dönüş yolunda ise Tatarpazarcık'a vardığında yakalandığı hastalık neticesinde vefat ettiğini söylemektedir.¹³⁴

1.4. Eserleri

Kurd Mehmed Efendi'nin dil ilimleri, akâid, fıkıh, tefsir, tecvîd ve tasavvuf olmak üzere çeşitli sahalarda telif faaliyetinde bulunduğu görülmektedir.¹³⁵ Daha ziyade tercüme

¹³¹ Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik*, 1/1013.

¹³² Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/894. Mehmet Süreyyâ'nın zikretmiş olduğu tarihin yanlış olma ihtimali vardır. Zira ondan yaklaşık üç asır önce *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik* adlı eserinde Kurd Mehmed Efendi'nin hayatından bahseden Nev'izâde Atâî'nin, tespitlerimize göre Kurd Mehmed Efendi'nin ölüm tarihini gününle birlikte zikreden ilk kişi olduğu görülmektedir. Mehmet Süreyyâ'nın da Kurd Mehmed Efendi'nin hayatını yazarken kendisinden önce yazılmış olan bu esere müracaat etmiş olması ihtimal dâhilindedir. Buna göre Kurd Mehmed Efendi'nin ölüm tarihini 6 Şevval 996 olarak zikreden Mehmed Süreyyâ'nın, Nev'izâde Atâî'nin eserinde geçen 16 Şevval 996 tarihindeki 16 sayısını eksik okumuş olması muhtemeldir.

¹³³ Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik*, 1/1013; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/894; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/135.

¹³⁴ Münîrî Belgrâdî, *Silsiletü'l-mukarrabîn ve menâkıbü'l-müttakîn* (Şehid Ali Paşa, 2819-3), 95. Müellifin hayatı için ayrıca bk. İsmail Paşa Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifin, esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955), 2/259; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübü'l-'Arabîyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 3/564; Muhammet Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 100; Murat Sülün, "Osmanlı Dönemi Bulgaristan'ında Kur'an İlimleri ve Bulgaristan Menşeli Din Alimleri", ed. Ali Çaksu, *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu*, (2002), 294; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 133; Mehmed Akif Köseoğlu, "İstanbul Tekkelerinde Bulgaristan Kökenli Şeyhler", *Rumeli'de Osmanlı Vakıfları Üzerine Araştırmalar: Bulgaristan*, (2020), 247; Ahmet Gökdemir, "Osmanlı'nın Tarikat Şeyhi Kurrâları", *Osmanlı Dönemi İlmî Çalışmaları - I*, ed. Hasan Yerkazan (Ankara: Sonçağ Akademi, 2021), 118; İshak Doğan, *Osmanlı Müfessirleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 218; Yusuf Bulutlu - Bünyamin Bulutlu, "Kurd Efendi ve Vikâye Tercümesi", *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (15 Eylül 2022), 98.

¹³⁵ Eserleri için bk. Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik*, 1/1013; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1941, 2/1022, 1044, 1372, 1800, 2024; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/894;

ve şerh türünde kaleme alınan bu eserlerin, ulaşılabilen bilgiler çerçevesinde, henüz neşredilmediği anlaşılmaktadır. Müellife nispet edilen eserler şunlardır:

1.4.1. Mürşidü'l-enâm ilâ dâri's-selâm

Eser, Hanefî fakihî olan İmamzâde'nin (ö. 573/1177) ilmiyal ve ahlaka dair telif etmiş olduğu *Şir'atü'l-İslâm ilâ dâri's-selâm* isimli eserinin üzerine yazılmış Arapça bir şerhtir. Kısa bir mukaddimeden sonra müellif, üslup olarak ilk önce ana eser olan *Şir'atü'l-İslâm* adlı eserdeki ibareleri aynen zikretmiş ve akabinde bu ibareleri bazen sadece kelime şeklinde bazen de cümle olarak şerh etmiştir. Ayrıca bu eserin, tespitlerimize göre müellifin Arapça olarak kaleme aldığı tek eser olduğu görülmektedir. Kâtib Çelebi'nin, *Şir'atü'l-İslâm ilâ dâri's-selâm* şerhlerinin en büyüğü olarak kabul ettiği bu şerhin kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır.¹³⁶

1.4.2. Terceme-i Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye

Eser, Burhânüşşerîa Mahmûd b. Ubeydillâh el-Mahbûbî'nin (ö. 730/1329-30) telif etmiş olduğu ve Hanefî fikhının ana kaynaklarından biri olarak kabul edilen *Vikâyetü'r-rivâye* adlı eserin Türkçe tercümesidir. Müellif Kurd Mehmed Efendi, birçok eserinde olduğu gibi bu eserinde de ilk önce şerh edilen ana metnin ibarelerini zikretmiş ve daha sonra da bu ibareleri Türkçe olarak şerh etmiştir. Ayrıca muhtasar bir fûrû' fikhî eseri olan *Vikâye*'nin ibarelerini şerh ederken müellif, fikhî terimleri ilk geçtiği yerlerde açıklamış ve ilgili meselelerde Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve meşhur iki talebesi Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed'in (ö. 189/805) görüşlerine de yer vermiştir.¹³⁷ Müellif, eseri “Kitâb” adı verilen elli altı ana başlık, “bâb” adı verilen altmış üç alt başlık, bâbların içerisinde çeşitli meselelerin ele alındığı yirmi iki fasıl ve “mesâil-i şettâ” olarak tabir edilen bazı derin meselelerin tartışıldığı dört madde şeklinde tasnif etmiştir.¹³⁸ Kâtib Çelebi'nin,

Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/135; İsmail Paşa Bağdatlı, *Îzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972), 1/280; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/259; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimü musannifî'l-kütübi'l-'Arabiyye*, 3/564; Hasanov, “Kurd Efendi”, EK-2/93-94.

¹³⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1941, 2/1044; Hasanov, “Kurd Efendi”, EK-2/93.

¹³⁷ Bulutlu - Bulutlu, “Kurd Efendi ve Vikâye Tercümesi”, 108.

¹³⁸ Bulutlu - Bulutlu, “Kurd Efendi ve Vikâye Tercümesi”, 109.

Vikâye'nin en güzel Türkçe tercümesi olarak kabul ettiği eserin kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır.¹³⁹

1.4.3. Tercümân-ı Bidâye

Türkçe olarak kaleme alınan eser hem akâid hem de fûrû fıkha dair olan konuları ihtiva etmektedir. Esere kısa bir mukaddime ile başlayan Kurd Mehmed Efendi, bu kısımda her mükellefin ilk önce İslâm akâidini, daha sonra ise ibadet ve muâmelâtı içine alan fûrû' fıkıh konularını bilmesi gerektiğini söylemiş ve akabinde bu konularla ilgili birçok eserin kaleme alındığını, ancak bunların dilinin Arapça olması hasebiyle insanlar tarafından anlaşılmasının zor olduğunu ve İslâm'ın bu iki ana kısmını câmi olan Türkçe bir eser kaleme almak istediğini ifade etmiştir.¹⁴⁰ Eseri yazma gerekçesini bu şekilde ifade eden müellif, mukaddimenin devamında eserin akâid ile ilgili kısmını Ebû Hanife'ye ait olan *el-Fıkhu'l-ekber* ve akâide dair diğer bazı eserlerden, fûrû' fıkıh ile ilgili kısmını da Mergînânî'ye (ö. 593/1197) ait olan *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eserden, bu eserin içerdiği konuların dışındaki meseleleri ise yine Mergînânî'nin telif etmiş olduğu ve aynı eserin şerhi olan *el-Hidâye* isimli eser ile bu eserin haşiyelerinden, Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) *el-Vikâye* isimli eseri tashih ettiği *Islâhu'l-Vikâye* ve bu eserin şerhi olan *Îzâhu'l-Islâh* adlı eserlerden, Sadrüşşerâ'nın (ö. 747/1346) *el-Vikâye* üzerine yazmış olduğu şerhten ve bu eserlerin dengi olan diğer muteber fûrû' fıkıh eserlerinden derlediğini söylemiştir. Ayrıca eserin içerdiği meselelerin çoğunun *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eserin Türkçe tercümesi olması sebebiyle eser, *Tercümân-ı Bidâye* olarak isimlendirilmiştir.¹⁴¹ Esere ilk önce akâid ile ilgili olan kısım ile başlanmış, daha sonra ise ibadet ve muâmelâta dair meselelerle devam etmiştir. Bu eserin kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır.

1.4.4. Tefsîr-i Kur'ân-ı Kerîm

Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe meali olan eserin tek yazma nüshası Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Her ne kadar eserin ismi kaynaklarda geçmese de müellifin tercüme şekli ve Arapça bilmeyenler için birçok tercüme eser telif etmiş olması,

¹³⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1941, 2/2024; Hasanov, "Kurd Efendi", EK-2/93. Söz konusu eser hakkında Yusuf Bulutlu ve Bünyamin Bulutlu tarafından "Kurd Efendi ve Vikâye Tercümesi" adı altında bir makale çalışması yapılmıştır.

¹⁴⁰ Kurd Efendi, *Tercümân-ı Bidâye* (Serez, 698), 1b.

¹⁴¹ Kurd Efendi, *Tercümân-ı Bidâye* (Serez, 698), 1b-2a.

eserin müellife olan nispetini güçlendirmektedir.¹⁴² İki ciltten oluşan eserin ilk cildi Fâtîha Sûresi ile başlayıp Kehf Sûresi ile sona ermekte, ikinci cildi ise Meryem Sûresi ile başlayıp Nâs Sûresi ile sona ermektedir. Eserdeki âyetlerin anlamları, âyetlerde bulunan kelime veya kelime gruplarının yanında kısaca zikredilmiştir. Bu özelliğiyle de eserin detaylı bir tefsir değil, âyetlerin kırık mealinden ibaret olduğu görülmektedir.¹⁴³

1.4.5. Terceme-i Şâfiye

Eser, dil âlimi olan İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) sarf ilmine dair telif etmiş olduğu *eş-Şâfiye*¹⁴⁴ adlı eserin Türkçe tercümesidir. Kurd Mehmed Efendi, bu eserde de ilk önce tercüme edilen ana metni Arapça olarak aynen aktarmış ve daha sonra kısa açıklamalarla eseri şerh ederek söz konusu metni Türkçe'ye tercüme etmiştir. Sarf ilmine dair yazılmış olduğu için söz konusu eserde, Arapça'daki isim ve fiillerin çeşitleri ele alınmış ve buna ilaveten imâle, ibdâl, idğâm ve mehâricü'l-hurûf/harflerin mahreçleri gibi kırâat ilmiyle ortaklık arz eden konulara da yer verilmiştir.¹⁴⁵ Ayrıca sarf ilminde dair başka bir eser olan ve Ahmed b. Ali b. Mes'ûd (ö. hicrî 8. asrın başları" tarafından telif edilen *Merâhu'l-ervâh* adlı eserin şerhi olan *Reyhânü'l-ervâh* isimli eser de *Hediyyetü'l-'ârifîn*'de yanlışıyla Kurd Mehmed Efendi'ye nispet edilmiştir. Ancak *Keşfüz-zunûn*'a bakıldığında *Merâhu'l-ervâh* isimli eserin şerhleri arasında Kurd Mehmed Efendi'ye ait bir şerh zikredilmemekle birlikte ismi *Reyhânü'l-ervâh* olan bu şerh, Kurd Mehmed Efendi'yle aynı asırda yaşamış olan Kemalpaşazâde'ye nispet edilmiştir.¹⁴⁶

1.4.6. Terceme-i Fevâid-i Ziyâiyye

Eser, Molla Câmi'nin (ö. 898/1492) İbnü'l-Hâcib'e ait olan *el-Kâfiye* adlı nahiv kitabının üzerine yazmış olduğu *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* adlı şerhin Türkçe tercümesidir.¹⁴⁷

¹⁴² Hasanov, "Kurd Efendi", EK-2/93.

¹⁴³ Eserle ilgili dil ve yazım özellikleri bakımından birisi yüksek lisans, diğeri doktora olmak üzere iki tane tez çalışması yapılmıştır. Bk. Betül Türkcan, *Tefsîr-i Kurd Efendi (51b-100a) (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023); Mehmet Akif Ayvaz, *Kurd Efendi Tefsiri 1b-158a (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)* (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

¹⁴⁴ İbnü'l-Hâcib'e ait olan *eş-Şâfiye* adlı eser, nahivde eşi olan *el-Kâfiye* isimli eserle birlikte Arap diline dair üç ana eserden birisidir. Hulusi Kılıç, "eş-Şâfiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/247.

¹⁴⁵ Eserin nüshası için bk. Mehmed b. Ömer er-Rûmî Kurd Efendi, *Terceme-i Şâfiye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 1840).

¹⁴⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1941, 2/1651; Hasanov, "Kurd Efendi", EK-2/94. Bağdatlı İsmail Paşa da söz konusu eseri aynı şekilde Kurd Mehmed Efendi'ye nispet etmiştir. Bk. Bağdatlı, *Hediyyetü'l-'ârifîn, esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, 2/259.

¹⁴⁷ Hasanov, "Kurd Efendi", EK-2/94.

Kurd Mehmed Efendi bu eserde, şerh edilen eser olan *el-Kâfiye*'nin metnini Arapça olarak verirken Molla Câmi'nin bu eser üzerine yazmış olduğu *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* adlı şerhini ise kısa açıklamalar yapmak suretiyle Türkçe'ye tercüme etmiştir. Böylelikle eserin, bir tercümeden ziyade Arapça bilmeyenlerin eserdeki konuları anlaması için yazılmış olan Türkçe bir şerh olduğu görülmektedir.¹⁴⁸

1.4.7. Risâle-i Edebiyye

Eser, genel olarak tasavvuf eğitime dair yazılmış Türkçe bir eserdir. Kurd Mehmed Efendi eserin mukaddimesinde, bir ilim talibinin ilk önce bir hocasının olmasının, ilim tahsiline başlayan ilim talibinin bu ilmi tahsile devam etmesinin ve tasavvufa sülûk eden müridlerin riayet ettikleri bir âdâbın olmasının gerektiğini ifade ederek eseri üç ana kısma ayırmıştır. İlk kısım, hocanın ve şeyhin özelliklerine ve onlara nasıl inanılacağından, ikinci kısım, tarikat eğitimi alan tâlibin ve hakikat yolunda yürüyen sâlikin bu yoldaki devamı ve sebatından, üçüncü kısım ise mürid ve sâliklerin sahip olması gereken âdâbdan bahsetmektedir.¹⁴⁹

1.4.8. Ta'bîrnâme

Türkçe olarak kaleme alınan eser, misal âlemi olarak tavsif edilen rüyalarındaki motiflerin hangi tasavvuf mertebelerine tekabül ettiğiyle alakalıdır. Nitekim sûfiler tarafından rüya âlemi olarak tabir edilen misal âlemi, gayb âlemi ile şühûd âlemi diye isimlendirilen maddi âlem arasında kabul edilmekte ve gayba dair olan hakikatin de rüyalar aracılığıyla şühûd âlemine motiflerle yansıdığına inanılmaktadır.¹⁵⁰ Eserin mukaddimesinde de belirttiği üzere bazı dostlarının isteği üzere eseri kalem alan Kurd Mehmed Efendi, eserdeki rüya tabirlerini tasavvuftaki nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i raziyye, nefs-i marziyye ve nefs-i sâfiyye olmak üzere yedi nefis mertebesinin her birini birer daire şeklinde tasavvur ederek yapmış ve buna delil olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.), ondan sonra gelen bazı ashabın ve büyük şeyhlerin de rüya tabirini bu anlamda kullandığını söylemiştir.¹⁵¹

¹⁴⁸ Eserin nüshası için bk. Mehmed b. Ömer er-Rûmî Kurd Efendi, *Tercüme-i el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye fî şerhi'l-Kâfiye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 1390).

¹⁴⁹ Mehmed b. Ömer er-Rûmî Kurd Efendi, *Mecmû'a-i Resâil Tarikatnâme-i Kurd Efendi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Sütluçe Dergahı, 127-2), 41b-86b.

¹⁵⁰ Mustafa Tatçı, "Kurt Muhammed Efendi'nin Tasavvufi Bir Rüya Tabirnamesi", *Millî Folklor: Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* 2/16 (1992), 32.

¹⁵¹ Tatçı, "Kurt Muhammed Efendi'nin Tasavvufi Bir Rüya Tabirnamesi", 33.

1.4.9. Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye

Tecvîd ilmine dair kaleme alınmış olan bu eser, İbnü'l-Cezerî'ye ait olan *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* adlı tecvîd manzumesinin üzerine yazılmış Türkçe bir şerhtir. Kapsamlı bir şerh olan bu eser, çalışmanın ana konusunu teşkil etmesi hasebiyle bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.¹⁵²



¹⁵² Ek olarak, Kurd Mehmed Efendi ile ilgili yazılmış olan TDV İslâm Ansiklopedisi maddesinde *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriyye* adlı eserin daha iyi anlaşılması maksadıyla telif edilmiş bir risale olarak tavsif edilen *Tecvîd Risâlesi* adlı bir eser Kurd Mehmed Efendi'ye nispet edilmiştir. Ancak maddede geçen yazma eserler incelendiğinde bu eserin Kurd Mehmed Efendi'ye ait olan bir risale değil, Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsi'nin telif etmiş olduğu *Terceme-i Cezerî* isimli eser olduğu ortaya çıkmıştır. Gerek eserin başında Mağnîsi'nin isminin geçmesi gerek Mağnîsi'nin yazma eserleri incelendiğinde burada zikredilen yazma eserler ile Mağnîsi'ye nispet edilen yazma eserlerin aynı olması bu iddiayı doğrulamaktadır. Söz konusu iki nüsha için bk. Mehmed b. Ömer er-Rûmî Kurd Efendi, *Tercemetü Mukaddimeti'l-Cezerî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 65-7), 161b-182a; Mağnîsi, *Terceme-i Cezerî li-Mağnîsi* (İzmirli İsmail Hakkı, 46-5), 97-148.

II. BÖLÜM

2. KURD MEHMED EFENDİ'NİN ŞERHU'L-MUKADDİMETİ'L-CEZERİYYE ADLI ESERİNİN TAHLİLİ

Bu başlık altında Kurd Mehmed Efendi'nin *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı eseri; yapısal özellikleri, şerh yöntemi, dil ve üslup özellikleri ile kaynak kullanımı bakımından tahlil edilecektir. Bunun yanı sıra eserin, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* şerh literatürü içerisindeki konumu ve tecvîd öğretimi açısından taşıdığı ilmî değer üzerinde durulacaktır.

2.1. Eserin Genel Özellikleri

Kurd Mehmed Efendi'ye ait *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, İbnü'l-Cezerî'nin *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* adlı tecvîd manzumesi üzerine kaleme alınmış şerhlerden biridir. Osmanlı Türkçesiyle mensur olarak telif edilen eserde sistematik bir konu tasnifi yapılmamış; manzumedeki beyitler lafız, i'râb ve anlam yönünden açıklanmıştır. Bunun yanı sıra beyitlerde yer alan vezin, şiir zarureti ve dil özelliklerine dair değerlendirmelere de yer verilmiştir. Eserde hem dil âlimlerinin hem de kırâat otoritelerinin görüşlerinden faydalandığı görülmektedir. Bununla birlikte müellifin eseri telif sebebini açıkladığı müstakil bir mukaddimeye yer verilmemiştir. Ancak şerhin Türkçe kaleme alınmış olması, eserin daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap etme amacı taşıdığı şeklinde değerlendirilebilir. Ayrıca eserin yazımı, onun bazı nüshalarının ferâğ kayıtlarında belirtildiği üzere 13 Receb 996 (8 Haziran 1588) Salı günü tamamlanmıştır.¹⁵³

2.2. Eserin Nüshaları

Tarafımızca yapılan araştırmalar neticesinde eserin günümüze ulaşan on yazma nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalar; bulundukları kütüphaneler, yazı türleri, varak ve satır sayıları ile istinsah özellikleri bakımından bazı farklılıklar arz etmektedir. Ayrıca bazı nüshaların katalog kayıtlarında müellif nispetine dair hatalı bilgiler bulunduğu görülmektedir. Bu yazma nüshalar aşağıda tablo halinde verilmiştir.

¹⁵³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, 297.1), 89a; Tatarpazarcıklı Kurd Efendi Şeyh Mehmed b. Ömer, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* (İstanbul: M.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Hacı Cemal Öğüt Koleksiyonu, YZ0517), 241a.

1. Nüsha

Katalog Adı	<i>Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye</i>	Satır Sayısı	21
Kütüphane/Koleksiyon	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi/Türkçe Yazma Bölümü	Yer Numarası	297.1
Yazı Türü	Nesih	Müstensih	Mehmed b. Ahmed
Varak Sayısı	89	İstinsah Tarihi	1076/1666

2. Nüsha

Katalog Adı	<i>el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye Tercümesi</i>	Satır Sayısı	15
Kütüphane/Koleksiyon	Süleymaniye Kütüphanesi/Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu	Koleksiyon No.	25
Yazı Türü	Nesih	Müstensih	-
Varak Sayısı	138	İstinsah Tarihi	-

3. Nüsha

Katalog Adı	<i>Şerh-i Mukaddimetü'l-Cezeri Tercemesi</i>	Satır Sayısı	23
Kütüphane/Koleksiyon	Milli Kütüphane- Ankara/Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu	Yer Numarası	06 Mil Yz A 1497/1
Yazı Türü	Nesih	Müstensih	-
Varak Sayısı	76	İstinsah Tarihi	-

4. Nüsha

Katalog Adı	<i>Terceme-i Mukaddimetü'l-Cezeriye</i>	Satır Sayısı	21
Kütüphane/Koleksiyon	İzmir Milli Kütüphanesi/İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu	Yer Numarası	1255/3
Yazı Türü	Talik	Müstensih	-
Varak Sayısı	78	İstinsah Tarihi	-

5. Nüsha

Katalog Adı	<i>Terceme-i Mukaddimeti'l-Cezerîye</i>	Satır Sayısı	17-19
Kütüphane/Koleksiyon	İzmir Milli Kütüphanesi/İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu	Yer Numarası	1842/1
Yazı Türü	Talîk	Müstensih	-
Varak Sayısı	147	İstinsah Tarihi	-

6. Nüsha

Katalog Adı	<i>Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerîyye</i>	Satır Sayısı	15
Kütüphane/Koleksiyon	Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi/Hacı Cemal Öğüt Koleksiyonu	Demirbaş	YZ0517
Yazı Türü	-	Müstensih	Şeyh Ömer Efendi
Varak Sayısı	241	İstinsah Tarihi	1025/1616

7. Nüsha

Katalog Adı	<i>Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerîye</i>	Satır Sayısı	25
Kütüphane/Koleksiyon	Kahire-Mısır/Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu	Yer Numarası	Talat 2
Yazı Türü	-	Müstensih	-
Varak Sayısı	89	İstinsah Tarihi	-

8. Nüsha

Katalog Adı	<i>Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezerîyye</i>	Satır Sayısı	21
Kütüphane/Koleksiyon	Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi/Yazma Eserler Koleksiyonu	Demirbaş	003552-I
Yazı Türü	Nestalik	Müstensih	Hafız İbrahim
Varak Sayısı	41	İstinsah Tarihi	1097/1685

9. Nüsha

Katalog Adı	<i>Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye</i>	Satır Sayısı	13
Kütüphane/Koleksiyon	Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi/Kastamonu Halk Kütüphanesi Koleksiyonu	Yer Numarası	1536
Yazı Türü	Harekeli Nesih Kırmısı	Müstensih	Ali b. Osman – Fâzıl Mehmed Efendi Yazdı
Varak Sayısı	138	İstinsah Tarihi	1020/1608

10. Nüsha

Katalog Adı	<i>Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye</i>	Satır Sayısı	25
Kütüphane/Koleksiyon	Süleymaniye Kütüphanesi/Darulmesnevi Koleksiyonu	Yer Numarası	22
Yazı Türü	Nesih	Müstensih	-
Varak Sayısı	76	İstinsah Tarihi	-

Eserin Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde bulunan nüshası, diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Zira bu nüshada, beyitlerdeki kelimelerin anlamlarına ve beyitlerin i'râblarına yer verilmemiş, sadece diğer nüshalarda bulunan “mânây-ı beyt/beytin mânâsı” kısmında yer alan açıklamalarla yetinilmiştir. Söz konusu nüsha, diğer nüshalardaki açıklamaların bir kısmına yer vermesi sebebiyle hacim olarak diğerlerine göre daha küçük bir yapı arz etmektedir.

Eserin Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, Kastamonu Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda bulunan nüshası, yanlışlıkla Kurd Mehmed Efendi'ye yakın zamanda yaşamış olan Kemalpaşazâde'ye nispet edilmiştir. Muhtemelen nüshanın söz konusu müellife nispet edilmesinin sebebi, onun Kurd Mehmed Efendi'e yakın tarihte yaşamış olmasıdır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Darulmesnevi Koleksiyonu'nda bulunan nüshası da yanlışlıkla Kurd Mehmed Efendi'yle neredeyse aynı zaman diliminde yaşamış olan Sûdî Ahmed el-Bosnevî'ye (ö. 1007/1599 [?]) nispet edilmiştir. Muhtemelen nüshanın mezkûr müellife nispet edilmesinin sebebi, onun Kurd Mehmed Efendi'yle neredeyse aynı tarihlerde yaşamış olmasıdır.

Eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazma Bölümü'nde bulunan ve çalışmada esas alınan nüshası, Kurd Mehmed Efendi'ye değil, İbnü'l-Cezerî'ye

nispet edilmiştir. Nitekim söz konusu nüsha, Kurd Mehmed Efendi'nin şerhinin diğer nüshalarıyla karşılaştırıldığında eserin Kurd Mehmed Efendi'ye aidiyeti kesinlik kazanmaktadır.¹⁵⁴ Çalışmada bu nüshanın tercih edilmesinin sebebi ise nüshadaki yazıların diğer nüshalara nazaran daha okunaklı ve sayfaların düzenli olmasıdır. Zira bu nüshada *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* beyitlerinin ve her beytin altında yer alan “i-râb” ve “mânây-ı beyt” adlı başlıkların kırmızı renkle yazılmış olması, başlıklandırmaları daha belirgin ve dolayısıyla da nüshayı okunabilir kılmaktadır. Ayrıca nüshanın sayfalarında derkenar olarak bilinen ek notların bulunması da eserde konuların anlaşılması noktasında önem arz etmektedir. Nitekim müstensih tarafından eklenen bu notlar, konuların tam anlaşılmadığı veya eksik kaldığı yerlerde ek bilgi sağlayarak meselelerin anlaşılması noktasında okuyucuya yardımcı olmaktadır.

Şekil 1. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, 297.1 “İlk Sayfa”



¹⁵⁴ Nüsha, aslında Kurd Mehmed Efendi'ye ait olması sebebiyle dipnotlarda ona ait olarak gösterilmiştir.

Şekil 2. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, 297.1 “Son Sayfa”



2.3. Eserin Kaynakları

Müellif Kurd Mehmed Efendi'nin telif etmiş olduğu eserde birçok kırâat âliminin görüşünün zikredildiği görülmektedir. Bunların başında manzumenin sahibi olan İbnü'l-Cezerî gelmektedir. İbnü'l-Cezerî, eserde kendi ismiyle değil, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* adlı tecvîd manzumesini nazmetmesi sebebiyle “Nâzım” ismiyle zikredilmiştir. Yine manzumenin sahibi olması hasebiyle beyitler genellikle onun görüşleri doğrultusunda şerh edilmiştir. Ayrıca eserde onun *et-Temhîd* ve *en-Neşr* adlı eserlerinin isimleri zikredilmiş ve bu eserlerdeki görüşlerine de yer verilmiştir.¹⁵⁵ Müellifin en çok yararlandığı diğer bir kırâat âlimi ise İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ebû Bekir Ahmed'dir. Müellifin “mânây-ı beyt” adlı altında beyitleri şerh ettiği kısmın, genellikle Ebû Bekir Ahmed'in *el-Havâşî'l-müfvehhime fi şerhi'l-Mukaddime* adlı şerhiyle paralellik arz ettiği tarafımızca tespit edilmiştir. Nitekim müellifin eserde kullandığı bazı ifadeler, Ebû Bekir Ahmed'in şerhindeki ibarelerin tercümesi olmakla birlikte “mânây-ı beyt” adlı kısımdaki açıklamaların, Ebû Bekir Ahmed'in şerhinin bir özeti mahiyetinde olduğu görülmektedir. Müellifin eserde *el-*

¹⁵⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 42a, 55b.

Mukaddimetü'l-Cezeriyye üzerine telif edilen ilk şerhi esas almış olması ve bu şerhi telif eden kişinin İbnü'l-Cezerî'nin oğlu olması hasebiyle eserin birincil kaynağa dayanması, müellifin yazmış olduğu eseri önemli kılmaktadır. Ayrıca müellifin, beyitlerin i'râbına dair yaptığı açıklamalarda "İbnü'n-Nâzım" adıyla Ebû Bekir Ahmed'in tercihine yer verdiği de vakidir.¹⁵⁶ Bu da müellifin ondan sadece beytin konusuyla ilgili açıklamalarda değil, i'râb noktasında da faydalandığını göstermektedir. Eserde bu iki isim dışında görüşlerine yer verilen kırâat âlimleri ya bizzat ismiyle ya da ismi olmaksızın en önemli eseriyle zikredilmiştir. Bu âlimlerden; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) maktû ve mevsûl olarak yazılan kelimelerdeki, İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) sâkin "م" harfinin ihfâsı meselesindeki, Mekkî b. Ebî Tâlib'in "ج" harfi ve isti'lâ sıfatıyla ilgili meselelerdeki, Ebû Amr ed-Dânî'nin sâkin "م" harfinin ihfâsı meselesi ile "ج" harfi ve isti'lâ sıfatıyla ilgili meselelerdeki, Hasan b. Ali el-Ahvâzî'nin (ö. 446/1055) medler bahsindeki, Ebû Tâhir İsmail b. Halef es-Sarakustî (ö. 455/1063), İbn Şüreyh el-İşbîlî (ö. 476/1084), Ebû Ma'sher et-Taberî (ö. 478/1085) ve İbnü'l-Fahhâm es-Sıkkî'nin (ö. 516/1123) "ج" harfiyle ilgili meselelerdeki, Kâsım b. Firruh eş-Şâtıbî (ö. 590/1194) ve Alemüddîn es-Sehâvî'nin (ö. 643/1245) medler bahsindeki ve Ebû Bekir İbnü'l-Cündî'nin (ö. 769/1367) sâkin "م" harfinin ihfâsı meselesindeki görüşlerine yer verilmiştir. Yine eserde bu âlimlerden Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teyssîr fi'l-kırââtî's-seb'*, Ebû Tâhir İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin *el-Unvân fi'l-kırââtî's-seb'* ve Ebû Ma'sher et-Taberî'nin *et-Telhîs fi'l-kırââtî's-semân* adlı eserlerinin ismi zikredilirken¹⁵⁷ diğerlerinin eserleri zikredilmemiştir. Bu âlimlerin görüşlerine yukarıda zikri geçen konulardaki ihtilaflarda yer verilmiş ve onların görüşleri genellikle eserleri üzerinden değil, isimlerine atıf yapılarak zikredilmiştir. Eserde görüşleri verilen bu âlimlerin tercih edilmesi ise muhtemelen müellifin eseriyle paralel olan *el-Havâşî'l-müfrehime* ve başka şerhlerde de bu isimlerin geçmesinden ileri gelmektedir. Nitekim eserdeki konular ele alınırken de zikredileceği üzere Kurd Mehmed Efendi'nin ifadeleriyle diğer bazı şerhlerdeki ifadelerin benzerliği bu durumu destekler niteliktedir. Ayrıca müellif, eserde beyitlerin anlaşılmasını kolaylaştırması sebebiyle beyitlerin i'râbına verdiği önemden ve bazı konuların Arap diliyle alakalı olmasından ötürü dil âlimlerinden de istifade etmiştir. Bu dil âlimleri de Halil b. Ahmed, Sîbeveyh, Ferrâ (ö. 207/822), Müberred ve İbn Keysân'dır (ö. 320/932 [?]). Müellifin, filolojik konularda isimleri zikredilen bu dil âlimlerinden istifade etmiş olması, eserin kıymetini daha da artırmaktadır.

¹⁵⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 11a.

¹⁵⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 40a.

Zira müellifin istifade etmiş olduğu bu dil âlimlerinin birçoğu, Arap dili alanında otorite olarak kabul edilmektedir.

2.4. Eserin Üslubu ve Metodu

Eserde ilk önce *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* adlı manzumedeki beyitler zikredilmiş, daha sonra ise söz konusu beyitler şerh edilmiştir. Beyitler şerh edilirken ilk olarak kelimelerin filolojik açıklamaları yapılmış ve bununla birlikte ilgili kelimeler sarf-iştikak açısından da tahlil edilmiştir. Beyitlerde geçen kelimelerin köklerine inilerek bu kelimelerin bablarının ve sigalarının zikredilmesi ise bunun delilidir. Ayrıca beyitlerde zikredilen kelimelerin hangi harekeyle okunacağına da yer verilmiştir. Yine beyitlerdeki kelimelerin farklı anlamlarına da temas edilmiş ve bu çerçevede söz konusu farklı anlamların kullanımıyla ilgili olarak mezkûr kelimelerin geçtiği ve bu anlamlarıyla kullanıldığı örnek cümleler zikredilmiştir. Beyitlerdeki kelimeler bu şekilde açıklandıktan sonra “i'râb” adı altında bir başlık açılarak söz konusu beyitlerdeki kelimeler, nahiv ilmi açısından bir şekilde tahlil edilmiştir. Kelimelerle ilgili nahvî açıklamalar yapılırken kelimelerin i'râblarına dair tevil ve ihtimallere yer verilmiş ve vezinden dolayı kelimelerin sahip olduğu hazf ve ziyâde gibi hususiyetler de zikredilmiştir. Beyitler, nahiv açısından incelendikten sonra beyitlerin ihtiva ettiği umûmî mânânın anlaşılması amacıyla “mânây-ı beyt” adlı bir başlık açılarak beyitlerin ihtiva ettiği anlamlar toplu olarak zikredilmiş ve ek olarak beyitlerde geçen tecvîd konuları da yine bu başlık altında açıklanmıştır. Her ne kadar konu başlıklandırması yapılmamış olsa da aynı konuyu içeren beyitler bittikten sonra diğer konuyu içeren beyitlere geçilmeden evvel sonuç kabilinden birkaç cümleyle konu toparlanmış ve beyitte işlenen konunun bir sonraki beyitte işlenen konuyla olan ilişkisi ortaya konulmuştur. Eserde tecvîd konuları işlenirken Arap dil âlimlerinin ve kırâat âlimlerinin görüşlerine de zaman zaman yer verilmiştir. Ayrıca beyitler şerh edilirken birbirleri arasındaki irtibata değinilmiş ve bu irtibatın hangi açılardan vaki olduğu da zikredilmiştir. Yine beyitlerdeki kelimeler açıklanırken konuyla ilgili âyetlerden iktibaslar yapılmış ve beyitlerle ilgili nüsha farklılıkları belirtilmiştir.

Müellifin söz konusu eseri, Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* ve Molla Ali el-Kârî'nin *el-Minehu'l-fıkriyye*'si gibi klasik şerh geleneğinde yer alan eserlerin ana karakteristiğini yansıtmaktadır. Zira o, yazmış olduğu şerhte klasik şerh geleneğindeki eserlerde olduğu üzere beyitleri baştan sona hem kelime hem de konu bakımından ele almıştır. Müellifin eserde kullanmış olduğu ifadelerin,

yukarıda zikri geçen şerhlerin muhtevasıyla aynı doğrultuda olması da onun bu eserinin klasik şerh geleneğini yansıttığının başka bir göstergesidir. Müellifi diğerlerinden ayıran özellik ise yazmış olduğu şerhi Türkçe olarak kaleme almasıdır. Ancak bu şerh, onunla aynı zaman diliminde yaşayan ve onun gibi *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* üzerine Türkçe çalışma yapan Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsî ve Sûfîzâde Mehmed Efendi gibi âlimlerin eserlerinden ayrılmaktadır. Zira onların çalışmaları, manzumenin belli bir kısmı ihtiva etmekten ya da beyitleri anlamını tercüme etmekten öteye gitmemiştir. Aynı zamanda müellifin, bazı kelimelerin Türkçe'deki kullanımlarına yer vermesi ve "i'râb" adı altında bir başlık açarak her beytin i'râbına dair bir bölüm tahsis etmesi de onu diğerlerinden ayıran başka bir özelliktir. Her ne kadar Taşköprizâde Ahmed Efendi, şerhinde beyitlerin i'râbına yer vermiş olsa da müellifin ele aldığı kadar kapsamlı değildir. Zira müellif, beyitlerin i'râbını ele alırken nahivle ilgili çeşitli ihtimal ve tevillere de ayrıca yer vererek açıklamalarını zenginleştirmiştir.

2.5. Eserin Muhtevası

Çalışmanın ana bölümünü teşkil eden bu bölümde Kurd Mehmed Efendi'nin *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* üzerine yazmış olduğu şerhin muhtevası tahlil edilecektir. Çalışmanın bu bölümünün amacı ise Kurd Mehmed Efendi'nin *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı eserinin kırâat ilmindeki yerini ortaya koymaktır. Eser incelenirken ilk önce *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'deki beyitler konu tasnifine tabi tutulacak, her konunun başında ilgili konunun kısaca neleri içerdiğinden bahsedilecek, beyitler ilgili oldukları konuların içerisinde zikredilecek ve her beyitten sonra müellifin, beyitlerin i'râblarına ve mânâlarına dair yapmış olduğu açıklamalar ele alınacaktır.

2.5.1. Giriş/Mukaddime

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye'nin ilk sekiz beyitlik kısmını teşkil eden bu bölüme hamdele ve salvele ile başlayan İbnü'l-Cezerî, Kur'ân-ı Kerîm'i okuyan bir kimsenin bilmesi gereken ana konuları zikretmiştir. O, konu olarak harflerin mahreçleri ve sıfatları, vakıf ve ibtidâ, mushaflarda maktû'/ayrı ve mevsûl/bitişik olarak yazılan yerleri ve normalde kapalı "ة" harfi ile yazılması gereken yerde açık "ت" harfi ile yazılan yerleri saymıştır. Böylelikle tecvîd ilmi denilince akla gelmesi gerek ana konuların neler olduğunu da bizzat eserinde ifade etmiştir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 ١- يَقُولُ رَاجِي عَفْوِ رَبِّ سَامِعٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْجَزْرِيِّ الشَّافِعِيِّ

1. İşiten rabbin affını uman Muhammed b. el-Cezerî eş-Şâfî der ki:

Müellif Kurd Mehmed Efendi, esere âlemlerin rabbi olan Allah’a (c.c.) hamd, resulüne ve ailesine salât ve selâm ile başlamış ve akabinde ilk beyte geçiş yapmıştır.

İ’râbı: Müellif, “رَاجِي” lafzının, “يَقُولُ” fiilinin fâili olduğunu ve “رَاجِي عَفْوِ رَبِّ” terkininin bir izafet tamlaması olduğunu söylemiştir. “سَامِعٍ” lafzının, “رَبِّ” kelimesinin sıfatı ve i’râb olarak mecrûr olduğuna dikkat çeken müellif, bu lafzın son harfinde olması gereken tenvînin kafiye ve vezinden dolayı hazfedildiğini ifade etmiştir. O, “مُحَمَّدُ” lafzının merfû‘ olarak “رَاجِي” kelimesinden bedel yahut onun atf-ı beyânı olduğunu, “الْجَزْرِيِّ” kelimesine muzâf olan “ابْنُ” lafzının da merfû‘ olarak “مُحَمَّدُ” kelimesinden bedel olduğunu söylemiştir. “الشَّافِعِيِّ” lafzıyla ilgili ise iki ihtimale yer veren müellif, bu lafzın mecrûr olarak “الْجَزْرِيِّ” lafzının sıfatı olduğu ihtimalinin doğruya en yakın olduğunu zikretmiştir.¹⁵⁸

Serhi: Müellif bu beyitte duaları kabul eden ve ihtiyaçları gideren yüce Allah’ın (c.c.) affını uman kimsenin İbnü’l-Cezerî olduğunu, onun amelde Şâfî mezhebine mensup olduğunu ve diyeceği şeyin de ikinci beyitte ve akabindeki beyitlerde geleceğini söylemiştir.¹⁵⁹ Ayrıca müellif, bu beyitte İbnü’l-Cezerî’nin “Cezerî” nisbesinin nereden geldiği hakkında da detaya girerek açıklamalarda bulunmuştur. O, bu hususta ilk önce “Cezîre” kelimesinin deniz içerisinde yer alan ada anlamına geldiğini ifade etmiş ve daha sonra bu ismin bir yer için özel isim olarak kullanıldığını söylemiştir. Akabinde bu yerin, Dicle ile Fırat Nehri arasında yer alan bir vilayet olduğunu, bu iki nehir arasında kalmakla “cezîre”ye “adaya” benzediğini, burasının “Cezîre-i İbn Ömer” olarak bilindiğini ve İbnü’l-Cezerî’nin dedesi de o vilayetten olduğu için “Cezerî” nisbesini aldığını ifade etmiştir.¹⁶⁰

٢- الْحَمْدُ لِلَّهِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى نَبِيِّهِ وَمُصْطَفَاهُ
 ٣- مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَمَقْرَأِ الْقُرْآنِ مَعَ حُبِّهِ

2. Hamd Allah’a (c.c.) mahsustur, onun salâtı ise nebisine ve seçkin kuluna,

3. (Yani) Hz. Muhammed’e (s.a.s.), onun ailesine, ashabına, Kur’ân-ı Kerîm’i okutan ve onu seven kimseleredir.

¹⁵⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 2a-2b.

¹⁵⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 2b.

¹⁶⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 2a.

İ'râbı: Müellif, “الْحَمْدُ” lafzının mübtedâ, “لِلَّهِ” kelimesinin de mahallen merfû‘ olarak haber olduğunu ve bu cümlelerin, bir önceki beyitte geçen “يَقُولُ” fiilinin mef’ûlû konumunda olduğu için mahallen mansûb olduğunu söylemiştir. “وَصَلَّى اللَّهُ” cümlesinin fiil ve fâil olduğunu belirten müellif, bu fiil cümlesinin ihbârî formda olduğunu, ancak hakikatte kastedilenin inşâî anlam olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca “وَصَلَّى اللَّهُ” cümlesinin, “عَلَى نَبِيِّهِ” cümlesine atfedilmesinin teville câiz olduğu söyleyen müellif, “عَلَى نَبِيِّهِ” lafzının harf-i cerden dolayı mecrûr olduğunu, aslında bu terkinin mef’ûlûn bih gayri sarîh olarak mahallen mansûb olduğunu ve “مُصْطَفَاهُ” lafzının da “نَبِيِّهِ” kelimesine matuf olması hasebiyle takdîren mecrûr olduğunu beyan etmiştir.¹⁶¹

Müellif, bir önceki beytin devamı olan üçüncü beyitteki “مُحَمَّدٍ” lafzının, bir önceki beyitte geçen “نَبِيِّهِ” kelimesinden bedel yahut onun atf-ı beyânı olduğunu ve “صَحْبِهِ”, “آلِهِ”, “مُقَرَّرِ الْقُرْآنِ” olmak üzere bu üç lafzın da “مُحَمَّدٍ” kelimesine matuf olduğunu söylemiştir. O, “مَعَ مُحِبِّهِ” ibaresinin ise “وَمُقَرَّرِينَ” lafzının hâli olduğunu ve “مُحِبِّهِ” kelimesindeki zamirin de Kur’ân-ı Kerîm’e râcî olduğunu ifade etmiştir.¹⁶²

Şerhi: Müellif, burada beyitlerin anlamlarını aynen tekrar etmiş ve bu iki beytin anlamına dair herhangi bir ek açıklama yapmamıştır.

٤- وَبَعْدُ إِنَّ هَذِهِ مُقَدِّمَةٌ فِي مَا عَلَى قَارِيهِ أَنْ يَعْلَمَهُ

4. (Müellif, esere hamdele, salvele ile başlayıp kendisini tarif ettikten sonra) Bu, Kur’ân-ı Kerîm’i okuyan kimsenin bilmesi gerekenlere dair bir mukaddimedir.

İ'râbı: Müellif, “بَعْدُ” lafzının izafetten koptuğu için damme üzere mebnî olduğunu, “هَذِهِ” zamirinin “إِنَّ”nin ismi, “مُقَدِّمَةٌ” lafzının ise haberi olduğunu söylemiştir. O, “فِي مَا”daki “فِي” harf-i cerinin mahzûf bir kelimeye müteallik olduğunu ve mahallen merfû‘ olarak “هَذِهِ” lafzının sıfatı ya da mahallen mansûb olarak ism-i işâret olan “هَذِهِ” zamirinin anlamının hâli olduğunu ifade etmiştir. Câr mecrûr olan “عَلَى قَارِيهِ” ibaresinin mahzûf olan “يَجِبُ” fiiline müteallik olduğunu, “قَارِيهِ” lafzındaki zamirin ise Kur’ân-ı Kerîm’e râcî olduğunu ve “أَنْ يَعْلَمَهُ” ibaresinin de lafzen mansûb olup mukadder olan “يَجِبُ” fiilinin fâili olmasından ötürü mahallen merfû‘ olduğunu belirtmiştir. Son olarak “أَنْ يَعْلَمَهُ” ibaresindeki fâilin gizli olarak “قَارِيهِ” lafzına râcî olduğunu ve mef’ûlû olan zamirin de “فِي مَا”daki ism-i mevsûl olan “مَا”ya râcî olduğunu beyan etmiştir.¹⁶³

Şerhi: Müellif, bu beyti açıklarken eserin ismi de olan “Mukaddime” kelimesi üzerinde durmuş ve mukaddimenin, bir kitabın içeriğine geçmeden önce kitabın içeriğiyle

¹⁶¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 3b-4a.

¹⁶² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 4b.

¹⁶³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 5a-5b.

olan irtibatından dolayı kitabın başında zikredilen kelimeler grubu olduğunu söylemiştir. Bunun yanında müelliflerin ıstılahında, yazılması çok alışagelmemiş, müstakil, faydalı ve kısa risalelere de mukaddime denilmesinin yaygın olduğunu ve bu tarz risalelerin manzum formda yazılanlarına da urcûze denildiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine o, buradaki “mukaddime” kelimesine ya risale mânâsının ya da urcûze mânâsının verilmesinin daha uygun olduğu söylemiştir. Daha sonra iki ihtimalden daha bahseden müellif bu esere, kırâat ilminin mukaddimesi olmasına itibarla veya hakîkî mânâsı “grup/bölüm” olan “mukaddime” kelimesinin bu anlamı esas alınarak bu risalenin, tecvîd kurallarından bir bölüm olmasına itibarla “mukaddime” denildiğini ifade etmiştir.¹⁶⁴ Beytin mânâsıyla ilgili olarak ise söz konusu risale veya urcûzenin ihtiva ettiği tecvîd kurallarını bilmenin Kur’ân-ı Kerîm’i okuyan kimselere vâcip olduğunu ve bu beyitteki iddianın delillendirilmesinin de diğer beyitte başladığını söylemiştir.¹⁶⁵

۵- إِذْ وَاجِبٌ عَلَيْهِمْ مُحْتَمٌّ قَبْلَ الشَّرُوعِ أَوْلاً أَنْ يَعْلَمُوا
۶- مَخَارِجَ الْحُرُوفِ وَالصِّفَاتِ لِيَنْطِقُوا/لِيُفْصَحَ اللُّغَاتِ

5. Onların üzerine, (Kur’ân-ı Kerîm’i) okumadan önce (şu kaideleri) bilmeleri kesinlikle vâciptir:

6. Dillerin en fasihi ile telaffuzda bulunmaları için harflerin mahreçlerini ve sıfatlarını (bilmeleri vaciptir).

İ’râbı: Müellif; “وَاجِبٌ” lafzının haber, mübtedâsının ise beytin sonunda yer alan “أَنْ يَعْلَمُوا” ibaresi olduğunu, cümlelerin başına gelen “إِذْ” edatının bir önceki cümleden anlaşılan vücûbiyetin illeti olduğunu ve “مُحْتَمٌّ” lafzının da “وَاجِبٌ” kelimesinin sıfatı olduğunu söylemiştir. “عَلَيْهِمْ” lafzının, “وَاجِبٌ” kelimesine müteallik olduğunu belirten müellif, “عَلَيْهِمْ” lafzındaki zamirin kurrâya râcî olduğunu, “قَبْلَ الشَّرُوعِ” ibaresinin ise “أَنْ” lafzının zarfı olduğunu, “أَوْلاً” lafzının da ya “قَبْلَ الشَّرُوعِ” ibaresinin te’kîdi ya da “وَاجِبٌ” kelimesinin zarfı olduğunu ifade etmiştir. O, beytin sonunda yer alan “أَنْ يَعْلَمُوا” ibaresindeki fiilin fâilinin kurrâya râcî olup mef’ûlünün de bir sonraki beytin ilk kelimesi olan “مَخَارِجَ” lafzı olduğunu beyan etmiştir.¹⁶⁶

Müellif, bir önceki beytin devamı olan altıncı beyitteki “الْحُرُوفِ” kelimesine muzâf olan “مَخَارِجَ” lafzının mansûb olduğunu, “وَالصِّفَاتِ” lafzının da “مَخَارِجَ” kelimesine matuf olması sebebiyle mansûb olduğunu ve “وَالصِّفَاتِ” lafzındaki lâ-m-ı ta’rîfin muzâf-ı ileyhten bedel olarak “صِفَاتِ الْحُرُوفِ” şeklinde takdir edildiğini söylemiştir. “لِيَنْطِقُوا” fiilinin fâilinin

¹⁶⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 5a.

¹⁶⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 5b.

¹⁶⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 6a.

gizli olarak kurrâya râcî olduğunu belirten müellif, bu fiildeki “ل” harfinin “أَنْ يَغْمُوا” ibaresine müteallik olup onun illeti olduğunu, “بِأَفْصَحِ اللُّغَاتِ” ibaresinin ise “لِيَنْطَفُوا” fiiline müteallik olduğunu ve “لِيَنْطَفُوا” lafzının da bazı nüshalarda -beyitte esas alındığı üzere- “لِيَلْفُظُوا” şeklinde geçtiğini ifade etmiştir.¹⁶⁷

Şerhi: Müellif, söz konusu iki beytin anlamıyla ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’i okumaya başlamadan önce dillerin en fasihinin doğru bir şekilde telaffuz edilmesi için ilk olarak harflerin mahreçlerinin ve sıfatlarının bilinmesinin vâcib ve farz olduğunu söylemiştir.¹⁶⁸ Buradaki dillerin en fasihinden kastın ise Kur’ân kelimeleri ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadislerindeki ibareler gibi başka bir dilin karışmadığı safkan Arapların dili olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁹ Ayrıca söz konusu beyitleri açıklarken mahreç ve harf kelimelerinin izahını da yapmıştır. Bu bağlamda, çoğulu “mehâric” olan ve sözlükte “çıkacak yer” anlamına gelen “mahreç” kelimesinin, tecvîd ıstılahında “harfin doğup ortaya çıktığı yere” denildiğini, çoğulu “hurûf” olan ve sözlükte “kenar ve taraf” anlamına gelen harfin ise tecvîd ıstılahında “teheccî harflerinin yeri” demek olduğunu söylemiştir. Ayrıca buradaki harflerden kastın “mânâ harfleri”¹⁷⁰ değil, “teheccî harfleri” olduğunu ve sesin çıkacağı yer ister hakîkî ister takdîrî olsun buradaki harfin, sesin çıkacağı o yere vardıktan sonra orada son bulup kesilmesini ifade ettiğini belirtmiştir. Nitekim harfin bu anlamının insana mahsus olduğunu ve çıkan sesin ise iki cismin birbiriyle çarpışmasından meydana gelip havanın dalgalanmasından ve sarsılmasından ibaret olduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹

Müellif, mahreç ve harf kelimelerinin tanımını yaptıktan sonra sıfat kelimesinin tecvîd ilminde ihtiva ettiği anlama temas etmiştir. O, tecvîd ilmindeki sıfatın, ortak özelliklere sahip olan harflerin bazısının bazısından ayırt edilmesini sağladığını, harflerin

¹⁶⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 6b-7a.

¹⁶⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 6a. Burada vâcib ve farz terimlerinin kullanılması, tecvîdle ilgili konuların bilinmesi gerektiğinin kesinliğine delalet etmektedir.

¹⁶⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 6b. Taşköprizâde Ahmed Efendi *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* üzerine yazmış olduğu şerhinde en fasih dilin; Kur’ân-ı Kerîm’in kendisiyle nâzil olduğu, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ve cennet ehlinin dili olan Arapça olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* (Medine: Mucemme‘u'l-Melik Fehd li-Tıbbâ‘ati'l-Mushafi‘ş-Şerîf, 1421/2001), 59. Molla Ali el-Kârî ise yine mezkûr manzume üzerine yazmış olduğu şerhi olan *el-Minehu'l-Fikriyye* adlı eserinde ise buradaki en fasih dilin, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) kabilesi olan Kureyş’in dili/lehçesi olduğunu söyleyerek buradaki dil lafzını lehçeye tahsis etmiştir. Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 67.

¹⁷⁰ Kurd Mehmed Efendi, eserinde “buradaki harflerden kasıt harfler mânâsı değildir” ibaresini kullandığı için buradaki maksat tam anlaşılmamaktadır. Ancak Taşköprizâde’nin yazmış olduğu şerh incelendiğinde buradaki kastın, mânâ harfleri olduğu görülmektedir. Mânâ harflerinden kasıt ise harf-i cer olan “پ”, istifhâm/soru anlamı katan hemze “ء” gibi harflerdir. Zaten Taşköprizâde, teheccî harflerinden kastın, sesleri belirten harfler olduğunu; mânâ harflerinden kastın ise isim ve fiil mânâsını belirten harfler olduğunu söylemiştir. Taşköprizâde, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 57.

¹⁷¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 6a-6b.

sıfatlarının birçok çeşidi olduğunu ve bunların da “Harflerin Sıfatları” bölümü altında detaylı bir şekilde inceleneceğini söylemiştir.¹⁷²

۷- مُحَرَّرِي التَّجْوِيدِ وَالْمَوَاقِفِ وَمَا الَّذِي رُسِمَ فِي الْمَصَاحِفِ

۸- مِنْ كُلِّ مَقْطُوعٍ وَمَوْصُولٍ بِهَا وَتَاءٍ أَنْتَى لَمْ تَكُنْ تَكْتُبْ بِهَا

7. *Tecvîd, vakıf yerleri ve mushaflardaki (kelimelerin) imlâ edilme (şekillerini) bilen kimseler olarak;*

8. *(Mushaftaki bu kelimeler ise) maktû‘/ayrı ve mevsûl/bitişik olarak yazılan (kelimelerin) ve “ت” şeklinde yazılmayan dişilik “ت”larının tamamıdır.*

İ‘râbı: Müellif, “مُحَرَّرِي” lafzının mansûb olarak “لِيُفْطَوُا” fiilinin fâilinin hâli olup mef‘ûlüne -ki bu kelime “التَّجْوِيدِ” lafzıdır- muzâf olduğunu ve “الْمَوَاقِفِ” lafzının da “التَّجْوِيدِ” kelimesine matuf olduğunu söylemiştir. O, “وَمَا الَّذِي رُسِمَ” ibaresindeki “مَا” ve “الَّذِي” olmak üzere iki ism-i mevsûlün te’kîd için geldiğini, “رُسِمَ” fiilinin ise ism-i mevsûlün sırası olması hasebiyle i‘râbdan mahallinin olmadığını ve “رُسِمَ” fiilinin nâib-i fâilinin de gizli olarak ism-i mevsûle râcî olduğunu ifade etmiştir. “فِي الْمَصَاحِفِ” ibaresinin “رُسِمَ” fiilinin zarfı olduğunu belirten müellif, “الْمَصَاحِفِ” lafzındaki lâ-m-ı ta‘rîfin ya ahd için ya da muzâf-ı ileyhten bedel olduğunu, her hâlükârda burada Hz. Osman (ö. 35/656) zamanında yazılan yedi mushafın kastedildiğini ve “وَمَا الَّذِي رُسِمَ فِي الْمَصَاحِفِ” ibaresinin de tamamının “الْمَوَاقِفِ” lafzına matuf olarak mahallen mecrûr olduğunu beyan etmiştir.¹⁷³

Müellif, bir önceki beytin devamı olan sekizinci beyitteki “مِنْ كُلِّ مَقْطُوعٍ” ibaresindeki “مِنْ” harf-i cerinin beyâniyye için geldiğini, önceki beyitte geçen “وَمَا الَّذِي رُسِمَ” ibaresindeki ism-i mevsûlü açıkladığını ve “مِنْ كُلِّ مَقْطُوعٍ” ibaresinin müteallikinin mahzûf olup i‘râbının da mahallen mansûb olarak “وَمَا الَّذِي رُسِمَ فِي الْمَصَاحِفِ” ibaresinin hâli olduğunu söylemiştir. O, “مَقْطُوعٍ” lafzına matuf olan “وَمَوْصُولٍ” kelimesinden sonra gelen “بِهَا”daki “ب” harf-i cerinin “فِي” anlamında olarak “مَقْطُوعٍ” ile “مَوْصُولٍ” müteallik olduğunu ve “بِهَا”daki zamirin ise “الْمَصَاحِفِ” lafzına râcî olduğunu belirtmiştir. Daha sonra “أَنْتَى” kelimesine muzâf olan “تَاءٍ” lafzının mecrûr olarak “مَوْصُولٍ” kelimesine matuf olduğunu belirten müellif, “لَمْ تَكُنْ” nâkıs fiilinin isminin gizli bir müennes zamir olarak “وَتَاءٍ أَنْتَى” terkibine râcî olduğunu, haberi olan “تَكْتُبُ” fiilinin de mahallen mansûb olup fâilinin de gizli olarak aynı lafza râcî olduğunu ve “تَكْتُبُ” fiilinin son harfinin harekesinin vezinden dolayı hafzedilip bu lafzın son harfi olan “ب”nin ondan sonra gelen “ب” harfine idgâm edildiğini ifade etmiştir. Daha sonra vezinden dolayı “بِهَا” lafzının kısaltılıp “بِهَا” şeklinde yazıldığını belirten müellif, “بِهَا” lafzından kastın,

¹⁷² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 6b.

¹⁷³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 7a-7b.

müenneslik/dişilik “ت”sı olduğunu, bu lafızdaki “ب” harf-i cerinin de “تُكْتَبُ” fiiline müteallik olduğunu ve “لَمْ تَكُنْ تُكْتَبْ بِ هَا” cümlesinin tamamının ise “وَتَاءِ أَنْتَى” terkinin sıfatı olması hasebiyle mahallen mecrûr olduğunu beyan etmiştir.¹⁷⁴

Şerhi: Müellif, yedinci beytin anlamını zikretmeden evvel bağlantısı olduğu için bir önceki beytin anlamını tekrarlamış ve daha sonra bu beytin anlamını vermiştir. Nitekim o, bu beyit için “kurrânın tecvîdi tahrir ettiği; yani tahkîk ve itkân ile doğru bildikleri, Kur’ân-ı Kerîm’de olan vakıfları ve vakıf yerlerini bildikleri ve Hz. Osman Mushafları’nda hey’et-i mahsûsa/özel bir şekil üzerine resm/implâ edilen kelimeleri tamamen bilip ezberledikleri halde ilk önce harflerin mahreçlerini ve sıfatlarını bilmeleri onların üzerine vaciptir.” anlamını vermiş ve daha sonra Hz. Osman Mushafları’nda implâ edilen bu kelimelerin hangi cins kelimeler olduğunun diğer beyitte zikredildiğini belirtmiştir.¹⁷⁵ Aynı zamanda beyitteki mushaflardan kastedilenin ise Hz. Osman zamanında yazılan ve İslâm beldelerine gönderilen yedi mushaf olduğunu söylemiştir.¹⁷⁶ Ayrıca beytin şerhini yaparken tecvîd kelimesinin tanımını da yapmıştır. Bu bağlamda tecvîdin, sözlükte “bir nesneyi çok iyi yapmak” anlamına geldiğini, ıstılahta ise “her harfi en güzel şekliyle, zorlama yapmadan telaffuz edip sıfatla ilgili yapılması gereken ne varsa onları, telaffuz ederken icra etmek” demek olduğunu söylemiştir.¹⁷⁷

Yedinci beyti açıkladıktan sonra sekizinci beytin anlamını açıklamaya geçen müellif, Hz. Osman Mushafları’nda implâ edilen bu kelimelerin maktû‘ ve mevsûl olarak yazılan lafızlar ve kapalı “ة” harfi ile yazılmayıp açık “ت” harfi ile yazılmış müenneslik “ت”sının bulunduğu kelimeler olduğunu söylemiştir. Daha sonra bu son dört beyitle ilgili genel bir açıklama yapan müellif, Kur’ân-ı Kerîm’i okumak isteyen bir kimsenin; birincisi harflerin mahreçleri ve sıfatları, ikincisi vakıf ve ibtidâ yerleri ve üçüncüsü resmü’l-mushafla ilgili yerler olmak üzere üç ana konuyu bilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷⁸ Ayrıca müellif, burada âyetlerden örnekler vererek sırasıyla maktû‘ ve mevsûl kelimelerinin izahını da yapmıştır. Bu bağlamda, sözlükte “kesilmiş” anlamına gelen “maktû” kelimesinden kastın, “Kur’ân kelimelerinden ayrı yazılmış olup parçaları birbirine bitişmeyen mürekkep kelimeler” olduğunu söylemiş ve buna örnek olarak “أَمْ مَنْ”¹⁷⁹ ve “أَمْ مَنْ خَلَقْنَا”¹⁸⁰ âyetlerindeki “أَمْ” ile “مَنْ” lafızlarını zikretmiştir. Sözlükte

¹⁷⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 7b-8a.

¹⁷⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 7b.

¹⁷⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 7b.

¹⁷⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 7a.

¹⁷⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 8a-8b.

¹⁷⁹ et-Tevbe 9/109.

¹⁸⁰ es-Sâffât 37/11.

“bitişmiş” anlamına gelen “mevsûl” kelimesinden kastın ise “Kur’ân kelimelerinden birbirine bitişen mürekkep kelimeler” olduğunu söylemiş ve buna örnek olarak ise “الَّنَّ”¹⁸¹ ve “الَّنَّ نَجْمَعُ”¹⁸² âyetlerindeki “الَّنَّ” ile “لَّنَّ” lafızlarını zikretmiştir.¹⁸³

2.5.2. Harflerin Mahreçleri

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye’nin 9-19. beyitleri, harflerin mahreçleri konusuna tahsis edilmiştir. Konuya harflerin mahreçlerinin on yedi olduğunu söyleyerek giriş yapan İbnü'l-Cezerî, harflerin mahreçlerinin sayısı hakkında ihtilaf olduğuna da yine aynı beyitte işaret etmiştir. O daha sonra harflerin mahreçlerini cevf, halk/boğaz, lisân/dil, şefeteyn/dudak ve hayşûm/geniz olmak üzere beş ana bölgeye ayırarak cevfe bir, halkta üç, lisânda on, şefeteynde iki hayşûmda bir mahreç olacak şekilde on yedi mahreci incelemiştir.

٩- مَخَارِجُ الْحُرُوفِ سَبْعَةٌ عَشْرٌ عَلَى الَّذِي يَخْتَارُهُ مَنْ اخْتَبَرَ

9. Bu konuda çalışma yapmış tecrübeli kişinin tercihine göre harflerin mahreçleri on yedidir.

İ'râbı: Müellif, “مَخَارِجُ الْحُرُوفِ” terkinin mübtedâ, “سَبْعَةٌ عَشْرٌ” terkinin ise mahallen merfû' olarak haber olduğunu, “عَلَى” harf-i cerinin mahzûf bir kelimeye müteallik olduğunu, “الَّذِي” ism-i mevsûlünün sılası olan “يَخْتَارُهُ” fiilinin fâilinin mahallen merfû' olarak “مَنْ” lafzı olup mef'ûlû olan zamirin de ism-i mevsûle râcî olduğunu söylemiştir. “اخْتَبَرَ” fiilinin i'râbıyla ilgili iki ihtimalden bahseden müellif, bu fiilin ya “مَنْ” lafzının sıfatı ya da ism-i mevsûl olan “مَنْ” lafzının sılası olduğunu, bu fiilin fâilinin gizli olarak yine “مَنْ” lafzına râcî olduğunu ve mef'ûlûnün ise “مَخَارِجُ” lafzına râcî olan mahzûf bir zamir olduğunu ifade etmiştir. Son olarak “عَلَى” harf-i cerinden sonra gelen “الَّذِي يَخْتَارُهُ” ibaresinin mahzûf olan “الْقَوْلُ” lafzının sıfatı olduğunu ve “عَلَى الَّذِي يَخْتَارُهُ” ibaresinin tamamının ise bir önceki isim cümlesinin hâli olduğunu beyan etmiştir.¹⁸⁴

Şerhi: Müellif, beyti açıklamaya ilk önce harflerin sayısına dair bir bilgi vererek başlamıştır. Onun verdiği bilgiye göre Arap dilindeki teheccî harfleri, Basra âlimlerinin tamamının ittifakıyla yirmi dokuz tanedir. Ancak Ebü'l-Abbâs Müberred, hemzeyi bunların arasından çıkarıp harflerin sayısının yirmi sekiz olduğunu söylemiştir.¹⁸⁵ Kanaatimizce müellifin burada Basra dil ekolünün temsilcisi olan Müberred'in görüşünü

¹⁸¹ el-Kehf 18/48.

¹⁸² el-Kıyâme 75/3.

¹⁸³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 7b.

¹⁸⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 8b-9a.

¹⁸⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 9a.

özellikle zikretmesi, Basra dil ekolü içindeki farklı olan görüşü belirtmek istemesinden ileri gelmektedir. Daha sonra müellif yirmi dokuz harfin bulunduğu şu beyti zikretmiştir:

غَيْثُ خَصْبٍ طَوْقٌ عَزِظٌ تَاجُ مُفْشٍ ضِدُّ ذِكْرِ أَحْسَنُ¹⁸⁶

Müellif, harflerin sayısına dair yapmış olduğu kısa açıklamadan sonra dokuzuncu beyitte de zikredildiği üzere harflerin mahreçlerinin sayısı ile ilgili olan ihtilaf hakkında bilgi vermeye başlamıştır. Bu bağlamda harflerin mahreçlerinin, Halil b. Ahmed'in görüşüne göre on yedi iken Sîbeveyh ve ona tâbi olanların görüşüne göre ise on altı olduğunu, zira Sîbeveyh ve ona tâbi olanların, harflerin mahreçleri arasından cev f harflerini çıkardığını söylemiştir. Ferrâ ve ona tâbi olanların ise harflerin mahreçlerinin on dört tane olduğunu söylediğini, zira onların, cev f harflerini mahreçten saymamakla kalmayıp “ر”, “ل” ve “ن” harflerini tek bir mahreçten saydığını ifade etmiştir. En doğru görüşün ise cumhurun da dediği üzere Halil b. Ahmed'in görüşü olan harflerin mahreçlerinin on yedi olduğu görüşü olduğunu ve İbnü'l-Cezerî'nin de söz konusu beyitte harflerin mahreçlerinin sayısına dair olan bu ihtilafa işaret ettiğini belirtmiştir.¹⁸⁷

Müellif, mahreçlerin sayısına dair olan ihtilafa değindikten sonra bir mahrecin nasıl bilinebileceğinden bahsetmiştir. Nitekim o, bir harfin mahrecinin yerinin tam olarak bilinebilmesi için o harfin sâkin kılınıp öncesine kesra harekeli bir hemze-i vasıl getirilmesi ve harfi doğru bir şekilde telaffuz ettikten sonra da harften çıkan sesin iyice dinlenip o ses, nerede kesilirse harfin mahrecinin o yer olduğunu söylemiştir. Buna örnek olarak ise “ب” harfinin mahrecini zikretmiş ve şöyle demiştir:

Mesela ‘ب’ harfinin mahrecini bilmek istersen ilk önce onu sâkin kılıp, öncesine hemze getirdikten sonra ‘إِب’ dediğin zaman dudakların ikisi de birbirine dokunup yumulduktan sonra ses kesilir. Böylelikle ‘ب’ harfinin mahrecinin iki dudak arası olduğu anlaşılır. Diğer harflerin de buna kıyas edilmek suretiyle mahreçleri bilinmiş olur.¹⁸⁸

١٠ - لِلْجَوْفِ أَلْفٌ وَأُخْتَاهَا وَهِي حُرُوفٌ مَدِّ لِلْهَوَاءِ تَنْتَهِي

10. (Birinci Mahreç): Cevfte, med harfleri olan “ل” ve iki kardeşi vardır. (Bu harfler) nefeste (nefesin son bulmasıyla) kesilir (son bulur).

¹⁸⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 9a.

¹⁸⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 9a. Aslında Kurd Mehmed Efendi'nin burada harflerin mahreçlerinin sayısı ile ilgili ihtilafa dair verdiği bilgiler, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserindeki bilgilerin özeti niteliğindedir. Nitekim İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'de, doğru olan görüşün harflerin mahreçlerinin on yedi olduğu ve bu görüşü savunanların başta kendisi ve Halil b. Ahmed olmak üzere Mekki b. Ebî Tâlib, Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî (ö. 465/1073) ve Ebü'l-Hasen Şüreyh (ö. 539/1144) gibi âlimler olduğunu ve İbn-i Sînâ'nın (ö. 428/1037), harflerin mahreçleri ve sıfatlarına dair yazmış olduğu eserde de bu görüşü savunduğunu söylemiştir. O, harflerin mahreçlerinin on altı olduğunu söyleyenler için herhangi bir isim zikretmemiş, onun yerine “nahiv ve kırâat âlimlerinin çoğu” ibaresini kullanmıştır. Bu görüşü savunanlar, aynı zamanda med harfleri de olan cev f harflerini harekeli oldukları zamandaki mahreçlerine ilhak etmişlerdir. Ferrâ, Kutrub (ö. 210/825 civarı), el-Cermî (ö. 225/840), İbn Düreyd (ö. 321/933) ve İbn Keysân gibi dil âlimleri ise harflerin mahreçlerinin on dört olduğunu; “ر”, “ل” ve “ن” harflerinin tek bir mahreçten çıktığını söylemişlerdir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, 1/198-199.

¹⁸⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 9a-9b.

İ'râbı: Müellif; câr-mecrûr olan “لِجَوْفٍ” lafzının, mahallen merfû‘ olarak öne geçmiş haber olduğunu, “أَلْفٍ” lafzının ise sonradan gelen mübtedâ olduğunu, “وَأُخْتَاهَا” lafzının da merfû‘ olarak “أَلْفٍ” kelimesine matuf olduğunu ve “وَأُخْتَاهَا” lafzındaki zamirin de “أَلْفٍ” kelimesine râcî olduğunu söylemiştir. “هِيَ” zamirinin mahallen merfû‘ olarak mübtedâ olduğunu belirten müellif, bu zamirin “أَلْفٍ” ve “وَأُخْتَاهَا” kelimelerine râcî olduğunu, bu zamirdeki “ي” harfinin harekesinin kâfiyeden ötürü sâkin kılındığını ve “لِجَوْفٍ” terkiibinin de mübtedâ olan bu zamirin haberi olduğunu ifade etmiştir. “لِلْهَوَاءِ” lafzındaki “ل” harf-i cerinin “تَنْتَهِي” fiiline müteallik olduğunu söyleyen müellif, bu fiilin fâilinin gizli olarak “لِجَوْفٍ” terkiibine râcî olduğunu, “لِلْهَوَاءِ تَنْتَهِي” cümlesinin de “لِجَوْفٍ” terkiibinin sıfatı olarak mahallen merfû‘ olduğunu ve “وَهِيَ جَوْفٌ مَدٍّ” ile başlayan cümlelerin tamamının ise bir önceki cümledeki mübtedânın hâli olduğunu beyan etmiştir.¹⁸⁹

Şerhi: Bir önceki beyitte harflerin ve mahreçlerinin sayısı hususundaki ihtilafa değinen ve bir harfin mahrecinin nasıl tespit edileceği noktasında bir yöntem sunan müellif, harflerin ve mahreçlerinin kaçta ayrıldığına dair bir bilgi vermeden bu beyitte direkt olarak mahreçleri açıklamaya başlamıştır.¹⁹⁰

İlk önce beyitteki “cevf” kelimesini kısaca açıklayan müellif, cevfin “ağız içinde olan boş yer olduğunu ve dudaktan boğaza varınca orasının çekildiğini” söylemiştir.¹⁹¹ Müellif muhtemelen burada, nefesi dudaktan alıp boğaza gelince ağız içerisindeki cevfi denilen boşluğun içeri çekilmesini kastetmektedir. O, daha sonra beytin anlamını detaylı bir şekilde açıklamaya başlamıştır. Bu bağlamda “و”, ve iki kardeşi olan “ي” ve “و” harflerinin cevfi denilen mahreçten doğduğunu ve bu üç harfin, havanın (sesin) yanında tükenip kesildiğini söylemiştir.¹⁹² Bu med harfleri denilen bu üç harfin, diğer harfler gibi ağız içinde veya dudakta bir yere varıp dayanmadığını ve o yerde kesilmediğini de belirtmiş ve böylelikle bu harflerin, belirli bir kesilecek ve tükenecek mekânı olmadığını ifade etmiştir. Bu harflerin sese tabi olduğunu belirten müellif ses kesildiği takdirde onların

¹⁸⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 9b-10a.

¹⁹⁰ Harfler, aslî ve fer'î olarak ikiye ayrılmaktadır. Aslî olanlar yirmi dokuz tane olan teheccî harfleri iken Kur'an-ı Kerim'de yer alan, belirli bir şekli olmayıp isimleri ve sesleri olan fer'î harfler ise hemze-i müsebbehe, elif-i mümâle, sâd-ı müşemmeme, lâm-ı muğallaza ve nûn-ı muhfât olmak üzere beş tanedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 187-189; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 90-96. Harflerin mahreçleri ise hakikî ve takdîrî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Eğer harften çıkan ses, bir mahrece temas etmek suretiyle çıkıyorsa ona hakikî mahreç; eğer harften çıkan ses, bir mahrece temas etmeden çıkıyorsa ona da takdîrî mahreç denilmektedir. Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 191; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 98-99.

¹⁹¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 9b.

¹⁹² Ağız boşluğundan çıkan bu harflere bu özelliklerinden dolayı “el-hurûfu'l-cevfiyye” veya “el-hurûfu'l-havâiyye” denilmiştir. Mekî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-tecvîdî'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferhat (Amman: Dâru Ammâr, 1417/1996), 142; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 96.

da kesilip tükendiğini, eğer ses kesilmeyip uzarsa, bu harflerin de aynı şekilde kesilmeyip uzadığını ve bundan ötürü bu harflere med harfleri denildiğini beyan etmiştir. Bu özelliğiyle med harflerinin sese çok benzediğini söyleyen müellif, telaffuzda “ا” harfinin sesinin, yukarı doğru hanek-i a‘lâ diye tabir edilen üst çene tarafına gitmekle, “ي” harfinin sesinin ise daima aşağı doğru hanek-i esfel denilen alt çene tarafına gitmekle ve “و” harfinin sesinin de ne aşağı ne de yukarı doğru gidip ikisinin ortasında eğri bir şekilde durmakla mutlak olarak sestten ayırt edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca “و” ile “ي” harfinin sâkin olup önceki harfin harekesinin de fetha olduğu durumda bu iki harfin, lîn harfi olup her birinin ayrı mahreci olduğunu da eklemiştir.¹⁹³

Müellif, bu açıklamaların yanında bu üç harfin mahrecinin cevîf olmasının, bu harflerin ancak med harfleri olmasına bağlı olduğu hususuna da değinmiştir. Bu bağlamda, “ا”, “و” ve “ي” harflerinin mahrecinin, med harfi oldukları takdirde cevîf olduğunu, aksi takdirde bunların mahrecinin cevîf olmayacağını söylemiştir. Ancak bu hususun, “ا” harfi için değil, “و” ve “ي” harfleri için geçerli olduğunu belirten müellif, bu iki harfin med harfi olmadığı zaman başka mahreçten çıktığını, ancak “ا” harfinin cevîften başka mahreci olmadığını ve “ا” harfinin med harfi olmamak gibi bir ihtimalinin de söz konusu olmadığını ifade etmiştir.¹⁹⁴

١١- ثُمَّ لِأَقْصَى الْخَلْقِ هَمْزٌ هَاءٌ وَمِنْ وَسْطِهِ¹⁹⁵ فَعَيْنٌ حَاءٌ

11. (İkinci Mahreç): Sonra boğazın dibinden “ء” ve “ه” harfleri;

(Üçüncü Mahreç): Boğazın ortasından ise “ع” ve “ح” harfleri çıkar.

İ‘râbı: Müellif, “لِأَقْصَى الْخَلْقِ” terkininin öne geçmiş haber, “هَمْزٌ” lafzının da sonradan gelen mübtedâ olduğunu, “هَاءٌ” lafzının atıf harfi olan “و” takdir edilerek “هَمْزٌ” kelimesine matuf olduğunu ve bu mübtedâ-haber cümlesinin ise bir önceki beyitte geçen “لِجَوْفِ أَلْفٍ” cümlesine atıf harfi olan “ثُمَّ” ile matuf olduğunu söylemiştir. Bir sonraki cümlede de sonradan gelen mübtedâ ve öne geçmiş haber olacak şekilde aynı cümle yapısının olduğunu söyleyen müellif, bu cümlelerin bir önceki cümleye matuf olduğunu, “وَسْطِهِ” lafzındaki zamirin “الْخَلْقِ” kelimesine râcî olduğunu, “فَعَيْنٌ” lafzındaki “ف” harfinin zâid olduğunu ve “حَاءٌ” lafzının da atıf harfi olan “و” takdir edilerek “فَعَيْنٌ” kelimesine matuf olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁶

¹⁹³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 10a-10b.

¹⁹⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 10a.

¹⁹⁵ Eserinde beytin ikinci cümlesi “لِوَسْطِهِ” şeklinde geçen müellif, bazı nüshalarda -çalışmada da esas alındığı üzere- bunun “وَمِنْ وَسْطِهِ” şeklinde de geçtiğini zikretmiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 10b.

¹⁹⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 10b.

Şerhi: Müellif, burada “aksa’l-halk” ve “vasatu’l-halk” kelimelerini kısaca açıklamış ve aksa’l-halk kelimesinin “boğazın uzak yeri”¹⁹⁷, diğer bir ifadeyle “boğazın dibi, sonu ve boğazın göğüs tarafından olan kısmı” anlamına geldiğini, vasatu’l-halk kelimesinin de boğazın ortasını ifade ettiğini söylemiştir. Daha sonra bu mahreçlerden çıkan harfleri zikreden müellif; “ء” ve “ه” harflerinin aksa’l-halk bölgesinden, “ع” ve “ح” harflerinin ise vasatu’l-halk bölgesinden çıktığını ifade etmiştir.¹⁹⁸

١٢ - أَذْنَاهُ عَيْنٌ خَاوُهَا وَالْقَافُ أَفْصَى اللِّسَانِ فَوْقُ ثُمَّ الْكَافُ

12. (Dördüncü Mahreç): Boğazın ağza en yakın olan kısmından “غ” ve “خ” harfleri;

(Beşinci Mahreç): Dilin kökünün biraz üzerinden “ق” harfi;

(Altıncı Mahreç): Sonrasında ise “ك” harfi çıkar.

İ’râbı: Müellif; “أَذْنَاهُ” lafzının mübtedâ olup kendisine muzâf olduğu zamirin de “الْحَلْقِ” kelimesine râcî olduğunu ve “عَيْنٌ” lafzının da merfû‘ olarak haber olduğunu, ancak haberin hakikatte mahzûf olan “مَخْرَجُ عَيْنٍ” terkipteki “مَخْرَجُ” lafzı olduğunu söylemiştir. “خَاوُهَا” lafzının atıf harfi olan “و” takdir edilerek “عَيْنٌ” kelimesine matuf olduğunu belirten müellif, “خَاوُهَا” lafzındaki zamirin “عَيْنٌ” kelimesine râcî olduğunu ve “وَالْقَافُ” lafzının mübtedâ, “أَفْصَى اللِّسَانِ” terkipten de haber olduğunu, ancak hakikatte mübtedânın mahzûf olan “مَخْرَجُ الْقَافِ” terkipteki “مَخْرَجُ” lafzı olduğunu ya da haberde mahzûf olan bir “مِنْ” harf-i ceri olduğunu ifade etmiştir. “فَوْقُ” lafzının zarf olduğunu ve muzaf-ı ileyhi mahzûf olduğundan dolayı damme üzere mebnî olduğunu zikreden müellif, burada detaya girerek üç vecihten bahsetmiş, ancak tercih edilen görüşün -İbnü’l-Cezerî’nin oğlu Ebû Bekir Ahmed’in¹⁹⁹ de tercih ettiği üzere- mahzûf olan muzaf-ı ileyhin “الْكَافُ” kelimesine râcî olan bir zamir olup “فَوْقُ” lafzının da mübtedâ olan “وَالْقَافُ” kelimesinin hâli olarak mahallen mansûb olduğu vecih olduğunu beyan etmiştir.²⁰⁰

Şerhi: Müellif, burada “edne’l-halk” ve “aksa’l-lisân” kelimelerini açıklamış ve edne’l-halkın “boğazın yukarı tarafı ve ağzın içine en yakın olan yeri” olduğunu, aksa’l-lisânın ise “dil dibi ve boğaz tarafında son bulunduğu yer olduğunu söylemiştir. Daha sonra bu mahreçlerden çıkan harfleri zikreden müellif; “غ” ve “خ” harflerinin edne’l-halk

¹⁹⁷ Günümüz araştırmacıları, boğazın uzak olan ve iki ses telinin bulunduğu bu yerine “hançere/gırtlak” ismini vermektedir. Hamed, *eş-Şerhu’l-vecîz ‘ale’l-Mukaddime-i’l-Cezeriyye*, 32.

¹⁹⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 10b-11a.

¹⁹⁹ Tarafımızca esas alınan nüshada bu isim yanlışlıkla “İbnü’n-Nazzâr” olarak geçmektedir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 11a. Ancak diğer bir nüshaya bakıldığında isminin “İbnü’n-Nâzım” olarak geçtiği görülmektedir. Muhammed b. Ömer Kurt Dede, *el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye Tercümesi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 25), 18a.

²⁰⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 11a.

bölgesinden,²⁰¹ “ق” harfinin ise aksa’l-lisân bölgesinin üst tarafından çıktığını söylemiş ve “ق” harfinin çıktığı yerin aynı zamanda “ك” harfinin mahrecinin yukarı kısmına tekabül ettiğini de belirtmiştir.²⁰² Söz konusu iki mahreci ve buralardan çıkan harfleri açıkladıktan sonra ise beytin son lafzının i’râbına değinmiştir. Nitekim o, beyitteki “الْكَافُ” lafzının, “الْقَافُ” kelimesine atfedildiğini ve dolayısıyla “الْكَافُ” lafzının, tıpkı “الْقَافُ” kelimesinde olduğu gibi mübtedâ olduğunu, haberinin de “الْقَافُ” kelimesinin haberi gibi “أَقْصَى اللِّسَانِ” terkibine tekabül ettiğini söylemiştir.²⁰³ Buradan çıkan anlama göre “ك” harfinin mahreci de aksa’l-lisân olmaktadır. Ancak diğer beyti açıklarken müellif, “ك” harfinin mahrecinin tam olarak yerinin -bir sonraki beytin ilk kelimesi olan ve “daha aşağı” anlamına gelen “أَسْفَلُ” lafzının ifade ettiği üzere- “ق” harfinin mahrecinin daha aşağı tarafı olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁴

١٣ - أَسْفَلُ وَالْوَسْطُ فَجِيمُ الشَّيْنِ يَا وَالضَّادُ مِنْ حَاقَتِهِ إِذْ وَلِيَا
١٤ - لِأَصْرَاسٍ مِنْ أَيْسَرَ أَوْ يَمْنَاهَا وَاللَّامُ أَذْنَاهَا لِمُنْتَهَاهَا

13. (Yedinci Mahreç): Dilin ortasından “ج”, “ش” ve “ي” harfleri;

(Sekizinci Mahreç): “ض” harfi ise dilin iki yanından ve ona (dilin iki yanına) paralel bir şekilde denk gelen...

14. Sol ve sağ azı dişlerinden;

(Dokuzuncu Mahreç): “ج” harfi de “ض” harfinin aşağısından ve (dilin ön tarafının) bittiği yerden çıkar.

İ’râbı: Müellif, “أَسْفَلُ” lafzıyla ilgili iki vecihten bahsetmiş, ilkinde “أَسْفَلُ” lafzının zarf olup mahallen mansûb olduğunu, ancak “تَحْتُ” mânâsına geldiği için damme üzerine mebnî olduğunu ve önceki beyitte geçen “تَمَّ الْكَافُ” ibaresinin hâli olduğunu; ikincisinde ise “أَسْفَلُ” lafzının bir önceki beyitte geçen “تَمَّ الْكَافُ” ibaresindeki “الْكَافُ” lafzının haberi olduğu için lafzen merfû‘ olduğunu söylemiştir. “وَالْوَسْطُ” lafzının mübtedâ, “فَجِيمُ” lafzının da lafzen merfû‘ olarak haberi olduğunu belirten müellif, “فَجِيمُ” lafzındaki “ف” harfinin

²⁰¹ Müellif bu ifadesiyle boğazdan çıkan altı harfin mahreçlerinin açıklamasını tamamlamıştır. Boğazdan çıkan bu altı harfe de mahreçlerine nispetle “el-hurûfu’l-halkiyye” denilmiştir. Mekkî, *er-Ri’âye li-tecvîd’l-kirâe ve tahkiki lafzi’t-tilâve*, 139; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd fî ‘ilmi’t-tecvîd*, 95.

²⁰² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 11a-11b. “ك” harfinin mahreci ise bir sonraki beyitte gelen kelimeyle ifade edildiği için bir sonraki beyitte zikredilecektir.

²⁰³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 11b.

²⁰⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 12a. “ق” ile “ك” harflerine, ağız ile boğaz arasında yer alan ve “lehat” olarak isimlendirilen küçük dilden çıktıkları için “el-hurûfu’l-leheviyye” denilmiştir. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü’l-‘ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî (İran: Müessesetü Dâri’l-Hicre, 1409/1988), 1/58; Mekkî, *er-Ri’âye li-tecvîd’l-kirâe ve tahkiki lafzi’t-tilâve*, 139; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd fî ‘ilmi’t-tecvîd*, 95. Günümüz araştırmacıları ise “ق” harfini “lehevî”, “ك” harfini ise “tabakî” olarak adlandırmıştır. Zira “ك” harfinin mahreci, ağızın tavanının en dip kısmı olan “tabak” kısmına tekabül etmektedir. Hamed, *eş-Şerhu’l-vecîz ‘ale’l-Mukaddime’l-Cezeriyye*, 33-34.

ziyade olup tenvînin de vezinden ötürü hazfedildiğini, “الشَّيْنِ” ile “يَا” lafızlarının atıf harfi olan bir “و” takdir edilerek “فَجِئِم” kelimesine matuf olduğunu ve “يَا” lafzının da aslında “يَاءٌ” şeklinde olup med ile vezin için kasr edildiğini ifade etmiştir. “وَالضَّادُّ” lafzının mübtedâ, “مِنْ حَافَتِهِ” terkiibinin de mahallen merfû‘ olarak haberi olduğunu, buradaki “مِنْ” harf-i cerinin mahzûf bir kelimeye müteallik olduğunu ve “حَافَتِهِ” lafzındaki zamirin de “اللِّسَانِ” kelimesine râcî olduğunu beyan etmiştir. Son olarak “إِذْ وَلِيَا” ibaresindeki “إِذْ” lafzının, haberin müteallikinin zarfı olduğunu ve “وَلِيَا” fiilinin fâilinin de gizli olarak “حَافَتِهِ” kelimesine râcî olduğunu belirtmiştir.²⁰⁵

Müellif, “لَاضْرَاسَ” lafzının bir önceki beyitte geçen “وَلِيَا” fiilinin mansûb olarak mef’ûlû olduğunu zikrettikten sonra bir önceki beyitte geçen “وَلِيَا” fiilinin son harfi olan “ي” harfinin kafiyyeden ötürü getirildiğini belirtmiş ve “لَاضْرَاسَ” lafzının aslının “الْأَضْرَاسَ” olduğunu, vezinden ötürü “لَاضْرَاسَ” şekline getirildiğini detaylı olarak açıklamıştır. O daha sonra “مِنْ أَيْسَرَ” terkiibinin, “لَاضْرَاسَ” lafzının hâli olduğu için mahallen mansûb olduğunu, “مِنْ أَيْسَرَ” terkiibinin muzâf-ı ileyhi olan mahzûf zamirin de “لَاضْرَاسَ” kelimesine râcî olduğunu ve “يُمْنَاهَا” lafzının da “أَيْسَرَ” kelimesine matuf olması hasebiyle mahallen mecrûr olduğunu söylemiştir. Ayrıca “مِنْ أَيْسَرَ” terkiibinin, “لَاضْرَاسَ” sıfatı olduğuna ve dolayısıyla mahallen mansûb olduğuna dair bir vecih daha zikretmiş ve bunun câiz olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra “وَاللَّامُ” lafzının mübtedâ, “أَدْنَاهَا” kelimesinin ise haberi olduğunu ve “أَدْنَاهَا” lafzındaki zamirin de “حَافَتِهِ” kelimesine râcî olduğunu belirtmiştir. Son olarak “لِمُنْتَهَاهَا” lafzındaki “لِ” harf-i cerinin “إِلَى” mânâsına geldiğini, mahzûf bir kelimeye müteallik olduğunu, “لِمُنْتَهَاهَا” lafzının ise “أَدْنَاهَا” kelimesinin hâli olup mahallen mansûb olduğunu ve “لِمُنْتَهَاهَا” lafzındaki zamirin de “حَافَتِهِ” kelimesine râcî olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁶

Serhi: Birbiriyle bağlantılı olması hasebiyle on üç ve on dördüncü beyitler beraber incelenmiştir. Müellif, on üçüncü beyitte bir önceki beyitte de zikredildiği üzere “ك” harfinin mahrecini söylemiş,²⁰⁷ “vasatü’l-lisân” ve “hâfetü’l-lisân” kelimelerini kısaca açıklamış ve bu mahreçlerden çıkan harflerin isimlerini zikretmiştir. Nitekim o, vasatü’l-lisânın “dilın ortası” anlamına geldiğini ve bu yerden cîm “ج”, şîn “ش” ve yâ “ي” harflerinin çıktığını söylemiştir.²⁰⁸ Akabinde de hâfetü’l-lisânın “dilın yanı ve kenarı” anlamına geldiğini ve buradan “ض” harfinin çıktığını belirtmiştir.²⁰⁹

²⁰⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 11b-12a.

²⁰⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 13b-14a.

²⁰⁷ “ك” harfinin mahreci bir önceki beytin altında zikredildiği için burada tekrar zikredilmeyecektir.

²⁰⁸ Dilin ortasından çıkan bu üç harfe çıktıkları yere nispetle “el-hurûfu’l-şecriyye” denilmiştir. Zira dilin ortasına “ağzın açık olan yeri” anlamına gelen “şecr” ismi verilmiştir. Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘ayn*, 1/58; Mekkî,

Müellif, on üçüncü beyitte “ض” harfinin mahreci kapsamında hâfetü'l-lisânı açıkladıktan sonra on dördüncü beyitte de söz konusu mahrecin açıklamasına devam etmiştir. Nitekim o, beyti açıklamaya yine “ض” harfinin mahrecinin kapsamında yer alan ve söz konusu beytin ilk kelimesi olan “الأضراس” kelimesinin dişler anlamına geldiğini, ancak her diş için bu kelimenin kullanılamayacağını beyan ederek başlamıştır. Akabinde ise “fâide” adı altında bir başlık açarak dişleri detaylı bir şekilde incelemeye başlamıştır. Bu bağlamda, insan ağzında toplamda otuz iki tane dişin olduğunu, bunlardan on altısının yukarıda, diğer on altısının ise aşağıda olduğunu söylemiştir. Yukarı tarafta olan dişlerin sağ ve sol olmak üzere her iki tarafından da ağız içinde son bulunduğu yerden itibaren sayıldığında sağ ve sol olmak üzere her iki taraftan sekizinci olan ve yana yana bulunan iki dişe Türk dilinde “ön dişler” denildiğini ifade etmiştir. Bunun aynısının alt taraftaki ön dişler için de geçerli olduğunu zikreden müellif hem alt hem de üst tarafta bulunan bu dört dişe Arap dilinde ise “senâyâ” denildiğini hem alttan hem de üstten ikişer tane olmak üzere bu dört dişin yanında birer dişin daha olup bunlara da Arap dilinde “rabâiyyât” denildiğini belirtmiştir. Yine alttan ve üstten ikişer tane olmak üzere bu dişlerin ardında bir sivri dişin olduğunu belirten müellif, bunlara Arap dilinde “enyâb” denildiğini, bu dişlerin her birinin yanında dişlerin son bulunduğu yere varıncaya kadar beş dişin daha olup toplamda yirmi tane olan bu yirmi dişin on tanesinin üst, on tanesinin ise alt tarafta bulunduğunu ve bunların da beşer tanesinin sağ, beşer tanesinin de sol tarafta olduğunu söylemiştir. Bu dişlere Arap dilinde “edrâs” denildiğini zikreden müellif, “edrâs” olarak bilinen bu dişlerin dört tanesinden her birinin “enyâb” denilen dişlerin ardında bulunduğunu, sağ ve sol olmak üzere ikisi üst, diğer ikisi de alt tarafta bulunan bu dişlere insan güldüğü zaman ortaya çıktığı için Arap dilinde “davâhik” denildiğini ifade etmiştir. Daha sonra bu dört dişin her birinin ardında üçer tane dişin daha olduğunu belirten müellif, sağ ve sol olmak üzere altısı üst, diğer altısı da alt tarafta bulunan ve toplamda on iki tane olan bu on iki dişe yenilen lokmaları çiğneyip değirmen gibi öğüttüğü için Arap dilinde “tavâhin” ve “erhâ” denildiğini söylemiştir. “Tavâhin” denilen bu dişlerin ardında ise sağ ve sol olmak üzere ikisi üst, diğer ikisi de alt tarafta bulunan dört dişin kaldığını, bütün dişlerin sonunda olan ve buluğ çağına ermeyince çıkmayan bu dişlere Arap dilinde “nevâciz”²¹⁰ denildiğini ve hatta bu dişler için Arapça “dırsü'l-hulm” tabirinin de kullanıldığını ifade etmiştir. Müellif

er-Ri'âye li-tecvîdî'l-kırâe ve tahkiki lafzi't-tilâve, 139-140; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 95-96. Günümüz araştırmacılarından bazıları, bu üç harfe ağzın oyuk kısmı olan ağzın ortasından çıktıkları için “el-hurûfu'l-ğâriyye” demiştir. Hamed, *eş-Şerhu'l-vecîz 'ale'l-Mukaddime'ti'l-Cezeriyye*, 34-35.

²⁰⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 11b-12a.

²¹⁰ Burada “nevâciz” olarak zikri geçen dişler günümüzde “yirmilik diş” olarak bilinen dişlerdir.

son olarak “edrâs” olarak bilinen yirmi dişin kimine “davâhik”, kimine “tavâhin” ve kimine de “nevâciz” denildiğini zikrederek konuyu tamamlamıştır.²¹¹

Müellif, ağızdaki dişleri detaylı bir şekilde açıkladıktan sonra “ض” harfî ile “ل” harfinin mahrecini anlatmaya başlamıştır. Bu bağlamda “ض” harfinin mahrecinin “dilin kenarı ve yanı” olduğunu ve bu harfin, dilin kenarının gerek sağ taraftaki gerekse sol taraftaki “edrâs” denilen azı dişlere dayandığı zaman ortaya çıktığını söylemiştir.²¹² “ل” harfinin mahrecinin ise “dil kenarının ilk tarafından bitimine varıncaya kadarki kısmın tamamı” olduğunu belirten müellif, bu harfin telaffuz edildiğinde dilin kenarının bu kısmının, biri “seniyye”, biri “rabâiyye”, biri “nâb” ve biri de “dâhik” olmak üzere dört diş üzerinde meydana geldiğini ve “ل” harfinin hakikatte, dil kenarından bu dört dişin dibinde olan etlere dayanıp diş etleriyle dil kenarının arasından ortaya çıktığını ifade etmiştir.²¹³

٥١- وَالنُّونُ مِنْ طَرَفِهِ تَحْتُ اجْعَلُوا وَالرَّاءُ يَدَانِيهِ لَظْهَرِ ادْخُلْ

15. (Onuncu Mahreç): “ن” harfini dilin ucunun alt tarafından yapınız!

(On Birinci Mahreç): “ر” harfî ise “ن” harfinin mahrecine yakın bir şekilde dilin ortasına (dil ucunun arka tarafına) doğru, dilin iç tarafından çıkar.

İ'râbı: Müellif; “وَالنُّونُ” lafzının beytin devamında geçen “اجْعَلُوا” fiilinin mef'ûlü olduğu için mansûb olduğunu, “مِنْ طَرَفِهِ” lafzındaki zamirin “اللِّسَانِ” lafzına râcî olduğunu, “تَحْتُ” lafzının da zarf olup “اجْعَلُوا” fiiline müteallik olduğunu söylemiştir. “تَحْتُ” lafzının muzâf-ı ileyhi olan zamirin mahzûf olduğu için damme üzere mebnî olduğunu, mahzûf olan zamirin de “وَاللَّامُ” lafzına râcî olduğunu ifade ettikten sonra beytin bu kısmıyla ilgili çeşitli vecihlere yer vererek “مِنْ طَرَفِهِ” lafzının, “اجْعَلُوا” fiilinin mahzûf olan ikinci mef'ûlüne müteallik olduğunu ve “تَحْتُ” zarfının da “اجْعَلُوا” fiilinin ilk mef'ûlünün hâli olduğu için mahallen mansûb olduğunu beyân etmiştir. Daha sonra “وَالرَّاءُ” lafzındaki hemzenin vezin için hazfedilmiş olup bu lafzın mübtedâ olduğunu, haberinin ise “يَدَانِيهِ” fiili olup bu fiilin fâilinin gizli olarak “وَالرَّاءُ” kelimesine râcî olduğunu ve bu fiilin mef'ûlü olan zamirin de “وَالنُّونُ” kelimesine râcî olduğunu ifade etmiştir. “لَظْهَرِ” lafzındaki tenvînin muzâf-ı ileyhten bedel olup bu muzâf-ı ileyhin de aslında “اللِّسَانِ” lafzı olduğunu ifade eden müellif, bu lafızdaki “ل” harf-i cerinin “إِلَى” mânâsına gelip “ادْخُلْ” kelimesine müteallik olduğunu ve aslında mahzûf olup ism-i tafdîl olan “ادْخُلْ” lafzıyla beraber kullanılan “مِنْ” harf-i cerinden sonra da “النُّونُ” lafzının takdir edildiğini dile getirmiştir.

²¹¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 12a-13a.

²¹² “ض” harfî ya ağzın sol tarafından çıkarılır ki bu zor olmakla birlikte daha çok tercih edilmektedir. Ya da ağzın sağ tarafından çıkarılır ki bu daha zordur ve daha az tercih edilmektedir. Hz. Ömer ise bu harfi ağzın her iki tarafından da çıkartmış. Taşköprizâde, *Şerhu'l-Mukaddime'ti'l-Cezeriyye*, 78.

²¹³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 14a.

Son olarak “أَدْخَلَ” lafzının ya haber ba‘de haber ya atıf ya da mahzûf bir mübtedânın takdir edilmesi yoluyla “وَالرَّأَى” lafzının haberi olduğunu belirtmiştir.²¹⁴

Şerhi: Müellif, beytin açıklamasına “ن” harfinin mahreç kapsamına giren “tarafu’l-lisân” kelimesinin anlamını zikrederek başlamış ve tarafu’l-lisânın “dil ucunu” anlamına geldiğini söylemiştir.²¹⁵ Daha sonra “ن” harfinin çıkış yerinden bahsetmiş ve bu noktada bir görüş ayrılığına temas etmiştir. Bu minvalde “ن” harfinin, “ج” harfinin mahrecinin biraz daha alt tarafından olacak şekilde dilin ucundan çıktığını söylemiş, bazılarının bu harfin mahrecinin, “ج” harfinin mahrecinin biraz daha üst tarafından çıktığını ileri sürdüğünü, en doğru görüşün ise İbnü’l-Cezerî’nin de tercih etmiş olduğu ilk görüş olduğunu ifade etmiştir.²¹⁶ Daha sonra “ر” harfinin mahrecini açıklamaya başlayan müellif, burada farklı bir yöntem izleyerek “ر” harfinin çıkış şeklini “ن” harfinin çıkış şekliyle karşılaştırarak detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bu bağlamda, “ر” harfinin mahrecinin, “ن” harfinin mahrecine yakın olduğunu, ikisinin de dil ortasına meyletmekle birlikte “ر” harfinin dil ortasına olan meylinin daha fazla olduğunu söylemiştir. Burada bir kapalılığın olduğunu ve bunun izaha muhtaç olduğunu zikreden müellif, zahru’l-lisândan/dilin arka tarafından kastın, dilin hangi tarafı olduğu noktasında ihtilaf edildiğini belirtmiştir. Bu noktada kimisinin dilin arka kısmının dilin üst çene tarafına denk gelen yer olduğunu ve bunun zıddının batnü’l-lisân/dilin iç tarafı olduğunu söylediğini; kimisinin ise bu görüşün tam tersini, yani dilin arka kısmının dilin alt çene tarafına denk gelen yer olduğunu ve bunun zıddının dilin iç tarafı olduğunu söylediğini ve çoğunluğun bu görüşü tercih ettiğini zikretmiştir.²¹⁷ Daha sonra bu iki harfin telaffuzu arasındaki farka temas eden müellif şöyle demiştir:

Her ne zaman ‘ن’ ve ‘ر’ harfi telaffuz olursa bu iki harfin telaffuzunda dil bükülüp dilin alt tarafı dilin üst tarafına gelip dilin üst tarafı bükülmüş bir şekilde kalmak suretiyle dilin alt tarafı üst çeneye dokunmaktadır. Ancak ‘ر’ harfinin telaffuzunda hem dil ucu hem de dil ucunun aşağı tarafında yer alan dil kenarının bir kısmı da bükülerek üst çeneye dokunmaktadır. Böylelikle ‘ر’ harfinin mahreci, dilin arka kısmına doğru ‘ن’ harfinin mahrecinden daha fazla meyletmış olduğu da ortaya çıkmaktadır.²¹⁸

١٦ - وَالطَّاءُ وَالذَّالُّ وَتَا مِنْهُ وَمِنْ غَلِيَا الثَّنَائِيَا وَالصَّفِيرُ مُسْتَكِنٌ

16. (On İkinci Mahreç): “ط”, “ج” ve “ت” harfleri (dil ucu) ile üst ön dişlerden (ön dişlerin diplerinden) çıkar. Safır harfleri yerleşiktir.

²¹⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 14a-15a.

²¹⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 14a.

²¹⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 15a.

²¹⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 15a.

²¹⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 15a. Halil b. Ahmed; “ج”, “ن” ve “ر” harflerini mahreçlerinin başlangıç yeri olan ve dilin uç kısmını ifade eden “zelak” a nispetle “el-hurûfu’l-zelakiyye” diye isimlendirmiştir. Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘ayn*, 1/58; Mekki, *er-Ri‘âye li-tecvîdi’l-kirâe ve tahkiki lafzi’t-tilâve*, 140-141; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd fî ‘ilmi’t-tecvîd*, 96.

İ'râbı: Müellif, “وَالطَّاءُ” lafzının mübtedâ olup “وَالذَّالُ” ve “وَتَا” lafızlarının da “وَالطَّاءُ” kelimesine matuf olduğunu ve “تَا” lafzının başındaki lâ-m-ı ta'rîf ile sonundaki hemzenin vezinden dolayı mahzûf olduğunu söylemiştir. “مِنْهُ” lafzının haber olduğu için mahallen merfû' olduğunu belirten müellif, bu lafızdaki zamirin “طَرَفُ اللِّسَانِ” kelimesine râcî olduğunu, “وَمِنْ عَلَيَا الثَّنَائِيَا” lafzının da “مِنْهُ” kelimesine matuf olduğunu ve “عَلَيَا” lafzının da takdîren mecrûr olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca buradaki “مِنْ” harf-i cerlerinin mukadder bir kelimeye müteallik olduğunu belirten müellif, bahsi geçen mübtedâ ve haber cümlesinin “وَالرَّاءُ يَدَانِيَه” cümlesine matuf olduğunu, “حُرُوفُ الصَّفِيرِ” şeklinde takdir edilen “وَالصَّفِيرُ” lafzının mübtedâ olduğunu, vezinden dolayı tahfîf edilmek suretiyle sâkin kılınan “مُسْتَكِنٌ” lafzının da haberi olduğunu ve bu cümlelerin de bir önceki isim cümlesine matuf olduğunu beyan etmiştir.²¹⁹

Şerhi: Müellif bu beyitte “ط”, “د” ve “ت” harflerinin dil ucu ile üst ön dişlerin dipleri arasından çıktığını²²⁰ söylemiş ve safir harflerinin mahrecinin neresi olduğuna da bir sonraki beyitte yer verdiğini ifade etmiştir.²²¹ Burada daha çok “safir” kelimesi üzerinde duran müellif, kuş ötme sesine benzeyen bir ses olan safirin, “kuşu su içirmeye teşvik etmek için öttürdüklerinde kuşun ağzından çıkan ısıklık sesi” olduğunu, tecvîd ıstılahında ise “harfler telaffuz olunurken iki dudak arasından nefesle birlikte ortaya çıkan ses” olduğunu söylemiştir. Buradaki safir harflerinden kastın ise “ص”, “س” ve “ز” harfleri olup telaffuz edildikleri zaman iki dudak arasından mezkûr sesin çıkmasından dolayı bu üç harfe, “safir harfleri” denildiğini ifade etmiştir.²²²

١٧- مِنْهُ وَمِنْ فَوْقِ الثَّنَائِيَا السُّفْلَى وَالطَّاءُ وَالذَّالُ وَتَا لِلْعُلْيَا

١٨- مِنْ طَرَفَيْهِمَا

17. (On Üçüncü Mahreç): (Safir harfleri), (dil ucu) ile alt ön dişlerin yukarı kısmından çıkar.

(On Dördüncü Mahreç): “ط”, “د” ve “ت” harfleri (dil ucuyla) üst ön dişlerin (ucundan) çıkar.

İ'râbı: Müellif, “مِنْهُ” lafzının bir önceki beyitte geçen “مُسْتَكِنٌ” kelimesine müteallik olduğunu, bu lafızdaki zamirin de “طَرَفُ اللِّسَانِ” kelimesine râcî olduğunu ve “مِنْ” lafzının “مِنْهُ” kelimesine matuf olup “السُّفْلَى” lafzının da “الثَّنَائِيَا” kelimesinin sıfatı

²¹⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 15b-16a.

²²⁰ Halil b. Ahmed, “ط”, “د” ve “ت” harflerini çıktıkları yere nispetle “el-hurûfu'n-nit'ıyye” diye isimlendirmiştir. Zira bu harflerin seslerinin çıktıkları yer, damağın tavanı olan üst damak oyuguğudur. Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, 1/58; Mekki, *er-Ri'âye li-tecvîdî'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, 140; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 96.

²²¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 16a.

²²² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 15b.

olduğunu söylemiştir. “وَالظَّاءُ” lafzının mübtedâ olduğunu belirten müellif, “الدَّالُّ” ve “تَا” lafızlarının bu kelimeye matuf olduğunu ve “تَا” lafzının başındaki lââm-ı ta’rîf ile sonundaki hemzenin vezinden dolayı mahzûf olduğunu ifade etmiştir. Son olarak “لِغَلْيَا” lafzındaki “لِ” harf-i cerinin mahzûf bir kelimeye müteallik olup mevsûfu olan “لِغَلْيَا” kelimesinin ise hazfedildiğini ve “لِغَلْيَا” lafzındaki “لِ” harf-i cerinin mütealliki olan mahzûf kelimenin de mübtedânın haberi olduğunu beyan etmiştir.²²³

Şerhi: Müellif bu beyitte safir harflerinin “ص”, “س” ve “ز” harfleri olduğunu yinelemiş ve bunların, dil ucuyla alt ön dişlerin uç kısmından çıktığını söylemiştir.²²⁴ Daha sonra “ظ”, “ذ” ve “ث” harflerinin mahrecine geçen müellif, bu harflerin mahrecinin üst ön dişlere mahsus olduğunu ve dilin ucuyla üst ön dişlerin uçları arasından çıkan bu harflerin²²⁵ mahrecinin durumunun bir sonraki beyitte yer alan “مِنْ طَرَفَيْهِمَا” lafzından anlaşıldığını söylemiştir. Nitekim diğer beyti açıklamaya başlarken “مِنْ طَرَفَيْهِمَا” lafzının önceki beyitte yer alan ifadenin tamamlayıcı ögesi olduğunu ifade etmiştir.²²⁶ Eğer “مِنْ طَرَفَيْهِمَا” lafzı olmasa müellifin de dediği gibi önceki ibareden “ظ”, “ذ” ve “ث” harflerinin üst ön dişlere mahsus olduğu anlamı ortaya çıkmaktadır ki bu eksik bir ifadedir. Ancak bir sonraki beyitte yer alan “مِنْ طَرَفَيْهِمَا” lafzıyla bu üç harfin mahrecinin dilin ucuyla üst ön dişlerin uçları arasından çıktığı anlaşılmaktadır ki müellif, “مِنْ طَرَفَيْهِمَا” lafzındaki tesniye/ikil zamirinin birinin dil ucuna, diğerinin ise üst ön dişlerin uçlarına râcî olduğunu söyleyerek bu durumu bizzat ifade etmiştir.²²⁷

١٨ - مِنْ طَرَفَيْهِمَا وَمِنْ بَطْنِ الشَّقَّةِ فَلَقًا مَعَ اطْرَافِ النَّتَايَا الْمُشْرِفَةِ

18. (On Beşinci Mahrec): “ف” harfî, üst ön dişlerin uçlarıyla dudağın iç/orta kısmından çıkar.

İrâbı: Müellif, “مِنْ طَرَفَيْهِمَا” lafzındaki “مِنْ” harf-i cerinin mahzûf bir kelimeye müteallik olup mahallen mansûb olarak bir önceki beyitte geçen “وَالظَّاءُ” kelimesinin hâli olduğunu, “طَرَفَيْهِمَا” lafzının da lafzen mecrûr olduğunu ve bu lafızdaki tesniye zamirinin dil ucu ile üst ön dişlerin uçlarına râcî olduğunu söylemiştir. “وَمِنْ بَطْنِ الشَّقَّةِ” lafzındaki

²²³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 16a-16b.

²²⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 16b. Halil b. Ahmed; “ص”, “س” ve “ز” harflerini bu harflerin başlangıç yerinin “dilin ucunun ince kısmı” anlamına gelen “esel” olmasına nispetle “el-hurûfu’l-eseliyye” olarak isimlendirmiştir. Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘ayn*, 1/58; Mekkî, *er-Ri’âye li-tecvîdi’l-kirâe ve tahkîki lafzi’t-tilâve*, 140; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd fî ‘ilmi’t-tecvîd*, 96.

²²⁵ Halil b. Ahmed; “ظ”, “ذ” ve “ث” harflerini bu harflerin başlangıç yerinin “diş eti” anlamına gelen “lise” olmasına nispetle “el-hurûfu’l-liseviyye” olarak isimlendirmiştir. Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘ayn*, 1/58; Mekkî, *er-Ri’âye li-tecvîdi’l-kirâe ve tahkîki lafzi’t-tilâve*, 140; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd fî ‘ilmi’t-tecvîd*, 96. Ancak Saçaklızâde Mar’âşî; böyle bir isimlendirmenin dikkatli bir şekilde yapılmadığını ve bu isimlendirmenin, söz konusu harflerin çıktığı esnada nefesin de diş etine yayılıp temas etmesinden dolayı yapıldığını ifade etmiştir. Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 135.

²²⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 16b.

²²⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 17a.

“الشَّفَّةُ” harf-i cerinin mahzûf bir kelimeye müteallik olduğunu belirten müellif, “وَمِنْ بَطْنٍ” lafzındaki lâ-m-ı ta‘rîfin ahd-i zihnî için olup bununla alt dudağın kastedildiğini ve “الشَّفَّةُ” lafzının sonradan gelen mübtedâ olan “فَلَفَا” kelimesinin öne geçmiş haberi olduğu için mahallen merfû‘ olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca “فَلَفَا” lafzının başındaki “ف” harfinin ziyade olduğunu zikreden müellif, “وَمِنْ بَطْنٍ الشَّفَّةُ” lafzındaki atıf harfî olan “و”ın “الْفَا” kelimesine dâhil olup söz konusu ibarenin “وَالْفَاءُ مِنْ بَطْنٍ الشَّفَّةُ” şeklinde olduğunu da belirtmiştir. “فَلَفَا” lafzındaki hemzenin vezinden dolayı hazfedildiğini belirten müellif, “أَطْرَافٍ” lafzındaki “ا” harfinin fethasının vezinden dolayı hazfedilip “مَعَ” lafzındaki “ع” harfine nakledildiğini de detaylı olarak açıklamıştır. Daha sonra “أَطْرَافٍ” lafzının mecrûr, “الْمُشْرِفَةُ” lafzının da izafetten dolayı takdîren mecrûr olduğunu söyleyen müellif, “الْمُشْرِفَةُ” lafzının ise “الْمُشْرِفَةُ” kelimesinin sıfatı olmasından ötürü takdîren mecrûr olduğunu ve “الْمُشْرِفَةُ” lafzındaki müenneslik “ت”sının da kâfiyeden dolayı sâkin “ه” harfine döndürüldüğünü beyan etmiştir.²²⁸

Şerhi: Müellif bu beyitte “ف” harfinin, alt dudağın ortası ve üst ön dişlerin uçlarının birleşmesi suretiyle alt dudağın içi ve ortasından çıktığını söylemiştir.²²⁹ Ayrıca o, “dudak” anlamına gelen “الشَّفَّةُ” kelimesiyle hangi dudağın kastedildiği beyitte belli değil iken “الشَّفَّةُ” kelimesindeki lâ-m-ı ta‘rîfin ahdi zihnî için geldiğini ve bu kelimeyle kastedilenin alt dudak olduğunu ifade ederek lafızdan ortaya çıkan kapalılığa açıklık getirmiştir.²³⁰

١٩ - لِلشَّفَّتَيْنِ الْوَاوُ بَاءٌ مِيمٌ وَغَنَّةٌ مَخْرَجُهَا الْخَيْشُومُ

19. (On Altıncı Mahreç): İki dudaktan “و”, “ب” ve “م” harfleri çıkar.

(On Yedinci Mahreç): Ğunnenin mahreci ise geniz bölgesidir.

İ‘rab: Müellif, “الشَّفَّتَيْنِ” lafzının öne geçmiş haber, “الْوَاوُ” lafzının ise sonradan gelen mübtedâ olduğunu, hakikatte haberin mahzûf olup “الشَّفَّتَيْنِ” lafzındaki “ل” harf-i cerinin söz konusu mahzûf kelimeye müteallik olduğunu söylemiştir. “بَاءٌ” ve “مِيمٌ” lafızlarının atıf harfî olan “و” takdir edilerek “الْوَاوُ” kelimesine matuf olduğunu belirten müellif, “وَعَنَّةٌ” lafzının muzâf takdiriyle mübtedâ olup “مَخْرَجُهَا” lafzının da ikinci mübtedâ olduğunu ve “مَخْرَجُهَا” lafzındaki zamirin de “عَنَّةٌ” kelimesine râcî olduğunu ifade etmiştir. Son olarak “الْخَيْشُومُ” lafzının ikinci mübtedânın haberi olduğunu ve ikinci mübtedâ ile

²²⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 16b-17b.

²²⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 17b.

²³⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 17a.

haberinin de cümle olarak ilk mübtedânın haberi olup mahallen merfû‘ olduğunu beyan etmiştir.²³¹

Şerhi: Müellif bu beyitte “و”, “ب” ve “م” harflerinin mahreçlerinin iki dudak arası olduğunu söylemiştir.²³² O, burada daha çok “ğunne” ve mahreci olan “hayşûm” üzerinde durmuştur. Bu bağlamda, “ğunnenin geniz içinde çekilen sese” denilip sesin çekilmediği zaman buna ğunne denilmediğini ve sesin genizden çıktığı zaman kastedilenin “ğunne harfleri” olduğunu söylemiştir. Bu harflerin dört tane olduğunu belirten müellif, bunların; “إِنْ” lafzında olduğu gibi nûn-u müdğam/idğâm edilmiş “ن” harfi, “تُمْ” lafzında olduğu gibi mîm-i müdğam/idğâm edilmiş “م” harfi, “مِنْ بَعْدُ”²³³ lafzında ihfâ edilen “ن” harfi ve “فَأَحْكُمْ”²³⁴ lafzında ihfâ edilen “م” harfi olduğunu zikretmiştir. Hayşûmun ise “burnun son bulduğu yerin iç yüzünde olan delik” olup oradan ağzın içine balgamın indiğini ve Türk dilinde bu yere “geniz” denildiğini ifade etmiştir.²³⁵

Müellif, ğunne ve hayşûmu açıkladıktan sonra ek bir parantez açarak “Ğunnenin mahreci hayşûmdur.” ibaresindeki ğunneden kastın ne olduğu noktasında *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* şârihleri arasında vaki olan bir ihtilafa değinmiştir. Bu noktada bazı şârihlerin, İbnü'l-Cezerî'nin beyitte kullanmış olduğu lafzın zahirine bakarak “Ğunnenin mahreci hayşûmdur.” mânâsının anlaşılmasında gerektiğini, ğunnenin ses olup harf olmadığını ve hatta ona birçok mahreç sâbit olacağı için harfin sıfatı olabileceğini söyleyerek İbnü'l-Cezerî'ye itiraz ettiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ebû Bekir Ahmed'in *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* üzerine yazmış olduğu şerhten bir ifadeye yer veren müellif; Ebû Bekir Ahmed'in, ğunneyi sıfat olarak kabul ettiğini, bundan dolayı onun sıfatlar bahsinde zikredilmesinin daha uygun olup onun yerine zikredilmesi gerekenin ise ihfâ edilen “ن” harfinin mahreci olduğunu, hayşûmun da onun mahreci olduğunu ve ğunnenin aksine onun bir harf olduğunu söylediğini aktarmıştır.²³⁶ Daha sonra diğer görüşü zikreden müellif, bazı şârihlerin de ihfâ edilen “ن” harfini ğunne kelimesine muzâf olarak takdir ederek ya da “zikru's-sıfat irâdetü'l-mevsûf” kaidesine itibar ederek -

²³¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 18a.

²³² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 18b. “ف”, “و”, “ب” ve “م” harflerine çıktıkları yere nispetle “el-hurûfu'l-şefeviyye” denilmiştir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, 1/201. Ancak Halil b. Ahmed, “و” harfini cevfi harflerden saydığı için “و” harfini bu kategoriye dâhil etmemiştir. Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, 1/58.

²³³ el-Bakara 2/52

²³⁴ el-Mâide 5/42.

²³⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 18a.

²³⁶ Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî Ebû Bekir, *el-Havâşî'l-müfhehime fî şerhi'l-Mukaddime*, thk. Ferğalî Seyyid 'Arbâvî (Gize-Mısır: Mektebetü Evlâdî's-Şeyh li't-Türâs, 2006), 140; Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 18b. Sibeveyh de hayşûmdan çıkan harfin, ihfâ edilen “ن” harfi olduğunu söylemiştir. Ebû Bîşr Amr b. Osman Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 4/434.

yani; sıfat olan ğunne kelimesini zikredip bununla ihfâ edilen nûn harfinin kastedildiğini söyleyerek- bu itirazı defettiğini beyan etmiştir.²³⁷

2.5.3. Harflerin Sıfatları

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye'nin 20-26. beyitleri, harflerin sıfatları konusundan bahsetmektedir. Harflerin sıfatlarını zıddı olanlar ve zıddı olmayanlar olarak ikiye ayıran İbnü'l-Cezerî, ilk beyitte beş sıfatı, sonraki üç beyitte ise sıraya göre bu sıfatların zıtlarını ve diğer beyitlerde de zıddı olmayan sıfatları zikretmiştir. O, sıfatları sayarken ilk beyitte zikredilen beş sıfatın dışındaki diğer sıfatların harflerini vermiş ve ayrıca sıfatların tanımlarına dair herhangi bir açıklama yapmamıştır.

2.5.3.1. Zıddı Olan Sıfatlar

٢٠- صِفَاتُهَا جَهْرٌ وَرَخْوٌ مُسْتَقِيلٌ مُنْفَتِحٌ مُصَمَّتَةٌ فَالضِدُّ قُلٌّ

20. Harflerin sıfatları; cehr, rihvet, istifâl, infitâh ve ismât olup bunların zıtlarını da (şöyle) zikret!

İ'râbı: Müellif, “فَالضِدُّ” lafzındaki “ف” harfinin mahzûf şartın cezası olduğunu, “الضِدُّ” lafzının ise “قُلٌّ” lafzının öne geçmiş sözü/mef'ûlü olarak mansûb olduğunu, bu lafızdaki lâ-m-ı ta'rîfin muzâf-ı ileyden bedel olup aslının “ضِدَّهَا” olduğunu ve aslındaki zamirin de geride geçen sıfatlara râcî olduğunu söylemiştir.²³⁸ Ancak müellif beyitteki “فَالضِدُّ قُلٌّ” lafzına kadar olan kısmın i'râbına yer vermemiştir. Bununla birlikte beytin açıklanmaya başladığı ilk sayfada müstensih tarafından eklenen dipnotta ise o kısmın i'râbına yer verilmiştir. Nitekim müstensih dipnotta “صِفَاتُهَا” lafzının mübtedâ, “جَهْرٌ” lafzının ise haberi olduğunu, “صِفَاتُهَا” lafzındaki zamirin harflere râcî olduğunu ve zikredilen diğer sıfatların da bir atıf “و”ı takdiriyle “جَهْرٌ” lafzına râcî olduğunu söylemiştir.²³⁹

Şerhi: Müellif, konuyu anlatmaya ilk önce sıfat kavramının tanımını yaparak başlamış ve sıfatın sözlükte “ilim ve siyahlıkta olduğu gibi bir zât ile kâim olan hey'et/hâl” anlamına geldiğini, tecvîd ıstılahında ise “harfin mahrecinden çıktığı zaman ona ârız olan bir keyfiyet olup onun sayesinde aynı mahreçten çıkan harflerin birbirinden ayırt

²³⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 18b.

²³⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 21a.

²³⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 18b.

edilmesini” ifade ettiğini söylemiştir.²⁴⁰ Daha sonra bu tanıma dair bir benzetme yapan müellif şöyle demiştir:

Harfin mahreci, harfin mizanı/ölçüsü gibidir. Nitekim dinarın eksik ve fazla oluşu veya kaç kırat²⁴¹ ettiği mizan sayesinde malum olur. Aynı şekilde harflerin miktarı ve sayısı mahreç sayesinde malum olur. Harfin sıfatları ise harfin sarrafı gibidir. Nitekim dinarın iyisi ve kötüsü sarraf sayesinde ortaya çıkar. Sıfat sebebiyle de harflerin sahihi ve sakimi malum olur.²⁴²

Müellif, sıfat kavramının tanımını yapıp bir benzetmeyle öneminden bahsettikten sonra sıfatların sayısına değinerek İbnü'l-Cezerî'nin bu konudaki görüşünü ve söz konusu eserinde sıfatları hangi taksime göre ele aldığını zikretmiştir. Nitekim o, hurûf-u teheccînin çok sayıda sıfatı olduğunu, hatta bazı âlimlerin, harflerin sıfatlarının kırktan fazla olduğunu beyan ettiğini, ancak İbnü'l-Cezerî'nin, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'de bu sıfatların meşhurlarından on yedi sıfatı ihtiyar ettiğini ifade etmiştir.²⁴³ İbnü'l-Cezerî'nin bu sıfatları iki kısımda ele aldığını belirten müellif, onun ilk kısımda zıddı olanları ele alıp ilk beyitte bu kısımda yer alan sıfatların beş tanesini zikrettiğini ve bu sıfatların zıttı olan diğer beş sıfatı da tek tek harflerini zikretmek suretiyle sonraki üç beyitte açıkladığını; ikinci kısımda ise zıddı olmayanları ele alıp harflerini zikretmek suretiyle onların her birini kalan diğer beyitlerde tek tek beyan ettiğini söylemiştir.²⁴⁴

Müellif, harflerin sıfatları konusuna dair yapmış olduğu girizgâhtan sonra konuyla ilgili ilk beytin açıklamasına geçmiştir. O, İbnü'l-Cezerî'nin bu beyitte cehr, rihvet, istifâl, infitâh ve ismât olmak üzere beş sıfatı harflerine yer vermeksizin kısaca zikrettiğini, ancak diğer beyitlerde bu sıfatların zıtlarını harfleriyle birlikte zikrettiği için bu sıfatların harflerinin de böylelikle malum olduğunu ve bundan dolayı da bu beyitte ek olarak harfleri zikretmediğini ifade etmiştir. Müellif, tecvîd ilmine yeni başlayanlara faydalı olması için yazmış olduğu bu şerhte harflerin sıfatlarını İbnü'l-Cezerî'nin esas aldığı sıraya göre harflerini de zikrederek ele aldığını da bizzat söylemiş ve sıfatları tek tek açıklamıştır.²⁴⁵

Müellif, beyitte geçen ilk sıfat olan cehrin, sözlükte “âşikâr etmek ve kuvvetli ses” anlamına geldiğini, tecvîd ıstılahında ise “harekeli bir harfin telaffuz edilirken nefesin hapsolup akmamasını” ifade etmek için kullanıldığını söylemiştir. “mechûr” olarak da tabir

²⁴⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 18b. Burada müellif Kurd Mehmed Efendi'nin, Taşkoprizâde'nin sıfatla ilgili yapmış olduğu tanımı zikrettiği görülmektedir. Taşkoprizâde, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 87.

²⁴¹ “Kırat”, eskiden sikke gibi kıymetli eşyaların ölçümünde kullanılmış olan bir ölçü birimidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Kallek, “Kırat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/437.

²⁴² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 19b.

²⁴³ Sıfât-ı lâzimenin sayısı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Adem Yeşildağ, *Kur'ân-ı Kerîm Kırâati Çerçevesinde Arap Harflerinin Fonetiki* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2022), 36-37.

²⁴⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 19b.

²⁴⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 19b-20a.

edilen bu sıfatı haiz harflerin on dokuz tane olup bunların tamamının “غَيْظٌ مَنْ إِذْ ضَجَّ زُوراً” mısrasındaki harfler olduğunu ve bu harflerin dışında kalan ve meçhûrun zıddı olan harflere de “mehmûs” denildiğini ifade etmiştir.²⁴⁶ Daha sonra rihvet sıfatına geçen müellif, rihvetin sözlükte “yumuşaklık” anlamına geldiğini, tecvîd ıstılahında ise “harfin sâkin olduğu halde telaffuz edilirken sesin hapsolmayıp akmasını” ifade ettiğini söylemiştir. Bu sıfatı haiz olan harflerin on altı tane olup bunların “ضَبْتُ شَخْصٍ هَرَّ ذُو حَظٍّ”²⁴⁷ mısrasındaki harfler olduğunu ve bunların dışında kalan on üç harfin sekizine şiddet harfleri, diğer beşine ise “beyniyye harfleri” denildiğini ifade etmiştir.²⁴⁸ Bir sonraki sıfat olan istifâlin, sözlükte “aşağı ve alçak olmak” anlamına geldiğini, tecvîd ıstılahında ise “harf telaffuz edilirken dilin aşağıdaki çene bölgesine düşüp/alçalıp yukarıdaki çene tarafına doğru yükselmemesine” denildiğini söylemiştir. Bu sıfatı haiz olan harflere “müstefil” isminin verildiğini, bu harflerin sayısının ise yirmi iki olup bu harflerin tamamının “ذَرَّ مَنْ تُعَيْتَ جَوْفَهُ بَأْزَلِ شَحِّ سَادِكٍ” beytinde zikredilmiş olan harfler olduğunu ve bunların dışında kalan yedi harfe de “hurûf-u müsta‘liye/isti‘lâ harfleri” denildiğini beyan etmiştir.²⁴⁹ Daha sonra infitâh sıfatına geçen müellif, infitâhın sözlükte “açılıp ayrılmak” anlamına geldiğini, tecvîd ıstılahında ise “harfin telaffuz edilirken üst çene ile dilin birbirinden ayrılıp açılarak aralarında boşluk kaldığı durumu” ifade etmek için kullanıldığını söylemiştir. “Münfetiḥ” olarak isimlendirilen bu harflerin yirmi beş tane olup bu harflerin tamamının “أَخْرَزُ ذَا قُدْسٍ تَعَثَّ مَنْ يَغْشَى بُخْلَ جَوْفِهِ” beytinde geçtiğini ve bunların dışında kalan dört harfe de “hurûf-u mutbaka/ıtbâk harfleri” denildiğini ifade etmiştir.²⁵⁰ Son olarak ismât sıfatına geçmiş ve ismâtın sözlükte “bir kimseyi, bir şey söylerken onu engelleyip susturmak” anlamına geldiğini, tecvîd ıstılahında ise “hurûf-u müzlekanın/izlâk harflerinin dışındaki harflerin, rubâî ve humâsî kelimelerin terkiibini engellemesine” denildiğini söylemiştir.²⁵¹ Daha sonra mezkûr tanımı biraz daha açan müellif şöyle demiştir:

Yani, her rubâî ve humâsî kelimenin içinde mutlaka bir izlâk harfi bulunmak zorundadır. Söz konusu kelimelerin sadece ismât harflerinden oluşması mümkün değildir. Bu harflerin terkipten memnu‘ olmalarına itibarla da bunlara ‘hurûf-u musmata/ismât harfleri’ denilmiştir. Yirmi üç tane olan ismât harflerinin hepsi ‘قَدْ عَصَهَا جَطَّ شَخْصٍ ذُو حَرَّةٍ أَتَعَى كَطْسٍ’

²⁴⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 20a.

²⁴⁷ Bizim esas almış olduğumuz nüshada “يُسَافُ” kelimesindeki “ف” harfi yerine “ق” harfi yazmaktadır ki bu yanlıştır. Diğer bir nüsha incelendiğinde ise söz konusu kelimedeki hatanın düzeltildiği görülmektedir. Bk. Kurt Dede, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye Tercümesi* (Kılıç Ali Paşa, 25), 32a.

²⁴⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 20a.

²⁴⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 20a-20b.

²⁵⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 20b.

²⁵¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 20b.

beytinde zikredilmiş olup bu harflerin dışında kalan altı harfe de ‘hurûf-u müzleka/izlâk’ harfleri denilmektedir.²⁵²

Müellif, İbnü'l-Cezerî'nin bu beyitte beş sıfatı zikrettikten sonra beytin sonundaki “وَالضَّدَّ قُلُّ” ibaresiyle bunların zıddı olduğuna işaret ettiğini, ikinci beyitten itibaren de ilk beyitteki sıraya itibar ederek bu sıfatların zıtlarını zikretmeye başladığını ifade etmiş ve böylelikle söz konusu beytin açıklamasını sona erdirmiştir.²⁵³

٢١ - مَهْمُوسُهَا فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكَنٌ شَدِيدُهَا لَفْظٌ أَجْدٌ قَطٍ بَكْتٌ

21. Hems sıfatına sahip olan harfler “فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكَنٌ” ifadesindeki harfler iken şiddet sıfatına sahip olan harfler ise “أَجْدٌ قَطٍ بَكْتٌ” ifadesinde yer alan harflerdir.

İ'râbı: Müellif, “مَهْمُوسُهَا” lafzının mübtedâ, “فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكَنٌ” terkinin ise tek bir lafız olarak haberi olduğunu ve “مَهْمُوسُهَا” lafzındaki zamirin de harflere râcî olduğunu söylemiştir. “شَدِيدُهَا” lafzının “مَهْمُوسُهَا” lafzı gibi mübtedâ, “أَجْدٌ قَطٍ بَكْتٌ” terkinine muzâf olan “لَفْظٌ” lafzının da haberi olduğunu belirten müellif, söz konusu terkinin muzâf-ı ileyh olarak mahallen mecrûr olduğunu ve “شَدِيدُهَا” lafzındaki zamirin de “مَهْمُوسُهَا” lafzında olduğu gibi harflere râcî olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁴

Şerhi: Müellif bu beyitte, bir önceki beyitte açıklamış olduğu beş sıfatın zıtlarını sırasına göre açıklamaya başlayarak hems ve şiddet sıfatlarını ele almıştır. İlk önce hems sıfatını açıklayan müellif, hemsin sözlükte “gizli” anlamına geldiğini, tecvîd ıstılahında ise “harekeli bir harfin telaffuz edilirken nefesin harfle birlikte akmasına ve sese de bir zayıflık ve gizlilik/fısıltı gelmesine” denildiğini ve bu sıfatı haiz olan harflere de “mehmûs” isminin verildiğini söylemiştir.²⁵⁵ Müellif, hems sıfatının tanımını yaptıktan sonra bu sıfat ile bunun zıddı olan cehr sıfatının arasındaki farka temas etmiştir. O, bu minvalde cehr sıfatlı harflerin telaffuz edilirken nefesin mahreçte hapsolup akmadığını; hems sıfatlı harflerde ise nefesin aktığını söylemiştir. Buna örnek olarak ise cehr sıfatlı “ق” harfi harekeli bir şekilde birkaç kere tekrar ederek “فَقَقْ” şeklinde söylendiğinde nefesin mahreçte hapsolup akmadığını; hems sıfatlı “ك” harfi de hareke vermek suretiyle “كَكَكَ” şeklinde söylendiğinde nefesin aktığını söylemiştir. Ayrıca mahreci birbirine oldukça yakın olan bu iki harfte söz konusu farkın görülebileceğini; mahreçleri birbirine uzak olan harflerde ise bu farkın daha bâriz olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁶

Müellif hems sıfatını açıkladıktan sonra şiddet sıfatına geçmiş ve bu sıfatın sözlükte “kuvvet” anlamına geldiğini, tecvîd ıstılahında ise “harfin sâkin olarak telaffuz

²⁵² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 20b-21a.

²⁵³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 21a-21b.

²⁵⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 21b.

²⁵⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 21b.

²⁵⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 21b-22a.

edilirken sesin mahreçte hapsolup akmamasına” denildiğini ve bu sıfatlı harflere de “şedîd” isminin verildiğini söylemiştir.²⁵⁷ Müellif, şiddet sıfatının tanımını yaptıktan sonra bir önceki sıfatta olduğu gibi bu sıfat ile bu sıfatın zıddı olan rihvet sıfatının farkına değinmiştir. O, bu hususla ilgili olarak rihvet sıfatlı harflerde sesin mahreçte hapsolmayıp aktığını; şiddet sıfatlı harflerde ise sesin mahreçte hapsolup akmadığını söylemiştir. Burada “الحَجَّ” kelimesini örnek olarak veren müellif, bu kelimedeki “ج” harfinin üzerinde vakıf yaptığında nefesin mahreçte hapsolacağını, sesi uzatmayı istersen bunu yapamayacağını, zira “ج” harfinde olan şiddet sıfatının bunu yapmaya mâni olacağını ifade etmiştir. Ancak “الطَّشَنَ” kelimesindeki rihvet sıfatlı “ش” harfinin üzerinde vakıf yaptığında “ش” harfinin sesinin akıp mahreçte asla hapsolmayacağını ve sesini ne kadar uzatmak istersen bunu yapabileceğini beyan etmiştir.²⁵⁸ Şiddet ve rihvet arasındaki farkı belirttikten sonra bütün harflerin şiddet ve rihvet itibarıyla üç kısma ayrıldığını söyleyen müellif, bunlardan bir kısmının bahsi geçen mahza şiddet sıfatlı harfler olup bunların “أَجْدُ قَطٍ بَكَتْ” terkipteki sekiz harf olduğunu, bir kısmının ise mahza rihvet sıfatlı harfler olup bunların da “ضَعْتُ” mısrasında geçen on altı harf olduğunu ve diğer bir kısmının da ne mahza şiddet ne de mahza rihvet olan ve bu ikisi arasında yer alan beş harf olup bunların da bir sonraki beyitte zikredileceğini ifade etmiştir.²⁵⁹

٢٢- وَبَيَّنَ رِخْوً وَالشَّدِيدَ لِنَ عَمْرٍ وَسَبَّحَ غُلُوْ خُصَّ ضَغْطٍ قِطْ حَصْرَ

22. Rihvet ve şiddet sıfatları arasındaki harfler “لِنَ عَمْرٍ” ifadesindeki harflerdir.

İsti‘lâ sıfatını haiz olan yedi harf de “خُصَّ ضَغْطٍ قِطْ” ifadesindeki harflerdir.

İ‘râbı: Müellif, “رِخْوً” kelimesine muzâf olan “وَبَيَّنَ” lafzının zarf olduğunu, ancak öne geçmiş haber olması sebebiyle de mahallen merfû‘ olduğunu, “الشَّدِيدَ” lafzının ise “رِخْوً” kelimesine matuf olarak mecrûr olduğunu ve “لِنَ عَمْرٍ” terkipten de tek bir lafız olarak sonradan gelen mübtedâ olması sebebiyle mahallen merfû‘ olduğunu söylemiştir. “غُلُوْ” kelimesine muzâf olan “وَسَبَّحَ” lafzının, “حَصْرَ” fiilinin öne geçmiş mef‘ûlû olarak mansûb olduğunu belirten müellif, “غُلُوْ” lafzından önce “حُرُوفٍ” kelimesinin takdir edildiğini, “خُصَّ ضَغْطٍ قِطْ” terkipten yine tek bir lafız olarak mübtedâ olduğunu, “حَصْرَ” fiil cümlesinin ise haberi olarak mahallen merfû‘ olduğunu ve “حَصْرَ” fiilinin fâilinin gizli olarak “خُصَّ ضَغْطٍ قِطْ” terkipten râcî olduğunu ifade etmiştir. Son olarak bu mısranın i‘râbına

²⁵⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 22a.

²⁵⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 22a.

²⁵⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 22a-22b.

dair birkaç vechin daha olduğunu ifade eden müellif, en doğru gördüğü vechin kendi zikrettiği vecih olduğunu dile getirmiştir.²⁶⁰

Şerhi: Müellif, bu beyitte rihvet ve şiddet sıfatları arasında kalan beyniyye harfleri ile isti'lâ sıfatını açıklamıştır. İlk önce beyniyye harflerini açıklayan müellif, “لِنْ عُمَرُ” lafzında olan beş harfin, rihvet ve şiddet sıfatları arasında yer alan harfler olup bu beş harfin ne mahza şiddet ne de mahza rihvet harfleri olduğunu ve bunlara “beyniyye harfleri” denildiğini söylemiştir. Daha sonra konuya dair örnek vermiş ve bu bağlamda, mahza rihvet harflerinden olan “اِجْلِسْ” “اِفْرِشْ” kelimelerindeki “س” ve “ش” harflerinin telaffuz edildiklerinde ses ve nefesin hapsolmayıp aktığını, mahza şiddet harflerinden olan “اِضْرِبْ” ve “اُقْعُدْ” kelimelerindeki “ب” ve “د” harflerinin de telaffuz edildiklerinde ses ve nefesin hapsolup akmadığını, ancak beyniyye harflerinden olan “اَنْعِمْ” ve “اَعْمَلْ” kelimelerindeki “م” ve “ل” harflerinin telaffuz edildiklerinde ses ve nefesin ne mahza rihvette olduğu gibi tamamen aktığını ne de mahza şiddette olduğu gibi tamamen hapsoldüğünü ifade etmiştir. Dolayısıyla da bu beş harfe, bu iki tanımın arasında kaldıklarından ötürü “beyniyye harfleri” denildiğini söylemiştir.²⁶¹

Müellif, beyniyye harflerinin özelliğini açıklayıp rihvet ile şiddet sıfatlarıyla arasında olan farkı zikrettikten sonra isti'lâ sıfatına geçmiştir. İsti'lânın, sözlükte “yüce olmak” anlamına geldiğini, tecvîd ıstılahında ise “harf telaffuz edilirken dilin, üst çeneye/damağa doğru yükselmesini” ifade ettiğini ve bu sıfatı haiz olan harflere de “isti'lâ harfleri” veya “hurûf-u müsta'liye” denildiğini söylemiştir. Daha sonra isti'lâ sıfatlı harflerin yedi tane olup bunların tamamının “خُصَّ ضَنْطُ قَطُّ” ifadesinde zikredildiğini ve bu sıfatın zıddının ise daha önce tafsili geçen istifâl sıfatı olduğunu ifade etmiştir.²⁶²

٢٣- وَصَادُ ضَاذَّ طَاءَ طَاءَ مُطَبَّقَةٌ وَفَرَّ مِنْ لَبِّ الْخُرُوفِ الْمَذْلَقَةُ

23. “ص”, “ض”, “ط” ve “ظ” harfleri itbâk sıfatlı harflerdir. “فَرَّ مِنْ لَبِّ” ifadesindeki harfler ise izlâk harfleridir.

İ'râbı: Müellif, “وَصَادُ” lafzının mübtedâ olup lafzen merfû' olduğunu, bu lafzın son harfindeki tenvînin ise vezinden dolayı hazfedildiğini ve “ضَاذَّ”, “طَاءَ” ve “طَاءَ” lafızlarının da atıf harfi olan “و” takdir edilerek “وَصَادُ” kelimesine matuf olduğunu söylemiştir. “مُطَبَّقَةٌ” lafzının ise mübtedâ olan “وَصَادُ” kelimesinin haberi olduğunu belirten müellif, “وَفَرَّ مِنْ لَبِّ” ibaresinin mübtedâ olup mahallen merfû olduğunu, “الْخُرُوفُ” lafzının

²⁶⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 22b.

²⁶¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 22b-23a.

²⁶² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 23a.

da onun haberi olup lafzen merfû‘ olduğunu ve “الْمُدْلَقَةُ” lafzının da “الْحُرُوفُ” kelimesinin sıfatı olduğunu ifade etmiştir.²⁶³

Şerhi: Müellif, zıddı olan sıfatları zikrettiği bu son beyitte itbâk ve izlâk sıfatlarını ele almıştır. Nitekim o, itbâk kelimesinin sözlükte “bir nesneyi bir nesneye ulaştırmak ve yapıştırmak” anlamına geldiğini, tecvîd ıstılahında ise “harf telaffuz edilirken dilin, üst çeneye/damağa birleşmesine ve yapışmasına” denildiğini söylemiş ve “hurûf-u mutbaka/itbâk harfleri” olarak bilinen bu özelliğe sahip harflerin de “ص”, “ض”, “ط” ve “ظ” olmak üzere dört tane olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁴ Daha sonra izlâk sıfatına geçen müellif, bu kelimenin sözlükte “yerinde duran bir nesneyi hareket ettirmek ve onu düşürmek” ve “süratli olmak” gibi anlamlara geldiğini, tecvîd ıstılahında ise “söz söyleyen bir kimsenin, kelimeleri acı çekmeden hızlı ve kolay bir şekilde duraksamadan telaffuz etmesine” denildiğini söylemiştir. Süratle telaffuz edilen bu harflerin de “hurûf-u müzleka/izlâk harfleri” olarak bilindiğini belirten müellif, dilin ucu ile dudağın ucundan çıkan bu harflerin hızlı ve kolay bir şekilde çıktıkları için bu ismi aldığını ve bunların “فَرَّ مِنْ لُبِّ” ifadesinde geçtiği üzere altı tane olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁵

Müellif, bu sıfatları açıkladıktan sonra izlâk harflerinin Arap dilindeki bazı hususiyetlerine dair açıklama yapmıştır. Nitekim o, bu harflerin telaffuzdaki hafiflikleri ve kolaylıkları sebebiyle Arap dilinde bu altı harften bazısının bulunmadığı rubâî ve humâsî bir kelimenin olmadığını ve bu harflerin bulunmadığı takdirde o kelimenin Arap dilinden sayılmayıp sonradan Arapça’ya giren anlamında “muarreb” olarak isimlendirildiğini söylemiştir. Daha sonra buna örnek olarak “عَسَجْدُ” kelimesini zikreden müellif, bahsi geçen sebepten ötürü bu kelimenin hakiki Arap kelimelerden olmayıp yabancı bir kelime sayıldığını, izlâk harflerinin olmadığı bu tarz kelimelerin hakiki Arap kelimelerden bulunduğu takdir edilse bile bunların çok nadir olduğunu ve Arap dili âlimlerinin de bunu “النَّادِرُ كَالْمَغْدُومِ”²⁶⁶ diyerek açıkladığını ifade etmiştir.²⁶⁷

2.5.3.2. Zıddı Olmayan Sıfatlar

٢٤ - صَفِيرُهَا صَادٌّ وَزَايٌ سَيْنٌ قَلَقَلَةٌ قُطْبُ جَدِّ وَاللَّيْنُ

24. Safir sıfatına sahip olan harfler “ص”, “ز” ve “ي” harfleridir. Kalkale harfleri ise “قُطْبُ جَدِّ” ifadesindeki harflerdir.

²⁶³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 23b.

²⁶⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 23a-23b.

²⁶⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 23b.

²⁶⁶ Nadir olan, yok gibidir.

²⁶⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 23b-24a.

İ'râbı: Müellif, burada “صَفِيرُهَا” lafzının mübtedâ olup bu kelimedeki “هَا” zamirinin “حُرُوفُ” kelimesine râcî olduğunu, “صَادَّ” lafzının ise cümlelerin haberi olup “وَزَائِي” ve “سَيْنَ” kelimelerinin de habere matuf olduğunu söylemiştir. Beytin devamındaki “قَلَقَلَتْ” kelimesinin de başına bir muzâf takdir edilerek “حُرُوفُ قَلَقَلَتْ” şeklinde mübtedâ olduğunu, “قُطِبُ جِدِّ” ibaresinin de bu cümlelerin mahallen merfû' olarak haberi olduğunu; ancak bunun tam tersi şekilde mübtedâ ile haber yer değiştirilerek “قُطِبُ جِدِّ حُرُوفُ قَلَقَلَتْ” şeklinde de olabileceğini ifade etmiştir. Daha sonra beytin son kelimesi olan “وَاللَّيْنُ” lafzının da mübtedâ olduğunu, haberinin ise bir sonraki beytin ilk kelimeleri olan “وَأَوْ وَيَاءٌ” ibaresi olduğunu zikretmiştir.²⁶⁸

Şerhi: Müellif, safîrin sözlük ve ıstılah anlamını “Harflerin Sıfatları” bölümünde açıkladığı için burada tekrardan zikretmeye ihtiyaç duymamıştır. O, burada sadece beytin anlamıyla iktifâ edip ek açıklama yapmayarak safîr sıfatıyla muttasıf olan harflerin “ص, ”, “ز” ve “ي” olduğunu söylemiştir.²⁶⁹ Daha sonra kalkale sıfatını açıklamaya geçen müellif, kalkalenin sözlükte “kımlıdatmak” ve “titretmek” anlamlarına geldiğini, tecvîd ıstılahında ise “bir harfin üzerinde vakıf yapıldığında o harfin mahrecinde titremesi” demek olduğunu söylemiştir. Kalkale harflerinin mahreçte kımlıdayıp sıçradığı gizli kalmayıp tamamen duyulduğunu da belirten müellif, bu durumun “قُطِبُ جِدِّ” ifadesindeki beş harfte bulunduğunu ve bu sebeple söz konusu harflere kalkale harfleri denildiğini ifade etmiştir.”²⁷⁰

Kalkale sıfatını kısaca açıkladıktan sonra sıfatlarını taksimine dair kısaca bir açıklama yapan müellif, bu beyitte zikri geçen safîr ve kalkale sıfatıyla bundan sonra gelecek olan sıfatların zıddı olmadığını; ancak zikri geçen sıfatların bulunmadığı harfleri ifade etmek için gayr-i hurûfî safîr/safîr harflerinin dışındakiler gibi bir ifadeyle bunların zıddı olabileceğini ancak bunların özel isimleri olmadığı için tecvîd âlimleri tarafından bu isimlendirmelere itibar edilmediğini söylemiştir.²⁷¹

..... وَاللَّيْنُ	٢٤ -
قَبْلَهُمَا وَالْإِنْجِرَافُ صَحَا	٢٥ - وَأَوْ وَيَاءٌ سَكْنَا وَانْفَتَحَا
.....	٢٦ - فِي اللَّامِ وَالرَّاءِ

25. Lîn harfleri, “و” ve “ي” harfleri olup bu harflerin kendileri sâkin, kendilerinden önceki harfler ise fethalıdır. İnhirâf ise “ل” ve “ر” harflerinde sâbit olmuştur.

²⁶⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 24a.

²⁶⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 24a.

²⁷⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 24a-24b.

²⁷¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 24b.

İ'râbı: Müellif, “وَإِلَّا” ibaresinin bir önceki beytin sonunda yer alan “وَاللَّيْنُ” kelimesinin haberi olup “سُكِّنَا” cümlesinin de buna matuf olduğunu söylemiştir. “سُكِّنَا” cümlesinin mahallen merfû‘ olarak bir fiil cümlesi olup “وَإِلَّا” ibaresinin sıfatı olduğunu, fâilinin ise tesniye zamiri olup “وَإِلَّا” ibaresine râcî olduğunu ifade etmiştir. “قَبْلَهُمَا”²⁷² cümlesinin “سُكِّنَا” cümlesine matuf olduğunu söyleyen müellif, “هُمَا” kelimesindeki “هُمَا” zamininin “وَإِلَّا” ibaresine râcî olup mahallen merfû‘ olarak zarf olduğunu; zira bu kelimenin, “وَأَنْفَتَحَا” cümlesinin fâili olduğunu söylemiştir. Hakikatte bu cümlelerin fâilinin hazfedildiğini söyleyen müellif, akabinde bununla ilgili tevillere yer vermiştir. Son olarak “وَالْإِنْجِرَافُ” kelimesinin mübtedâ olup “صَحَّحَا” cümlesinin de haberi olduğunu ve “وَالْإِنْجِرَافُ صَحَّحَا” cümlesinin de “وَاللَّيْنُ وَإِلَّا” cümlesine atfedildiğini söylemiştir.²⁷³

Şerhi: Müellifin burada ilk önce lîn sıfatının tarifini yapıp beyitte de geçtiği üzere bu sıfatın hangi harflere tahsis edildiğini zikrettiği, daha sonra ilgili harfler üzerinden örnekler verip bu harflerin neden lîn sıfatıyla muttasıf olduğunu beyan ettiği görülmektedir. Müellif, sözlükte “yumuşaklık” ve “kolaylık” anlamlarına gelen lîn, “و” ve “ي” harfleri olmak üzere iki harf olduğunu ve bu iki harfin sâkin olup mâ kabillerinin/öncelerinin fethalı olduğu durumda bunlara lîn harfi denildiğini söylemiştir. Konuya dair örnek veren müellif, “و” harfinin sâkin olup mâ kablinin fethalı olduğunun örneğinin “خَوْفٌ”, “قَوْمٌ” ve “تَوْمٌ” gibi kelimeler iken “ي” harfinin sâkin olup mâ kablinin fethalı olduğunun örneğinin ise “بَيْتٌ” ve “صَيْفٌ” gibi kelimeler olduğunu zikretmiştir. Daha sonra bu özelliğe sahip olan bu iki harfe “lîn harfi” denilmesinin, bu iki harfin dilde zorlanma olmaksızın mahreçlerinden kolaylıkla ve yumuşaklıkla çıkmalarından dolayı olduğunu ve bu harflerin mahreçlerinin geniş olması sebebiyle sesin bir yerde hapsolmayıp mahreç içinde harfe bir yumuşaklık ve kolaylık geldiğini ifade etmiştir.²⁷⁴

Lîn sıfatını açıkladıktan sonra inhirâf sıfatına geçen müellif, bu sıfatı tanımlayıp hangi harflere mahsus olduğunu zikrettikten sonra bu sıfatın ilgili harflerde tek tek nasıl cereyan ettiğini açıklamıştır. İnhirâfın sözlükte “eğilmek” ve “meyletmek” anlamlarına geldiğini belirten müellif, bu sıfatın “ل” ve “ر” olmak üzere iki harfte sâbit olduğunu, bu iki harfe inhirâf sıfatlı anlamında “münharif” denilmesinin de telaffuz esnasında bu iki harfte meyil bulunduğundan ötürü olduğunu söylemiştir. Daha sonra bu iki harfte olan meylin keyfiyetini açıklayan müellif, “ل” harfinde olan meylin dilin ucuna doğru iken “ر”

²⁷² Müellif, kelimenin sonundaki “ل” harfinin, kafiyeyle dolayı ilave edildiğini söylemiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 24b.

²⁷³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 25a.

²⁷⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 25a.

harfinde olan meylin ise dilin üst kısmına doğru olduğunu, ayrıca “ر” harfinin “ل” harfine doğru az da olsa bir meyli olduğunu ve peltek olan bir kimsenin “ر” harfini “ل” olarak telaffuz etmesine az da olsa bu meylin sebep olduğunun söylendiğini ifade etmiştir.²⁷⁵

٢٦- وَالرَّاءُ وَيَتَكَرَّرُ جُعْلٌ وَلِلتَّفَشِّيِ الشَّيْنُ ضَادًّا اسْتِطْلٌ

26. “ر” harfi tekrîr sıfatı ile vasıflandırılmıştır. Tefeşşî sıfatının harfi ise “ش”dir.

“ض” harfinde de istitâle sıfatını gerçekleştir!

İ'râbı: Müellif; “فِي اللَّامِ” ibaresinin, “صَحَّحَ” fiilinin zarfı olduğunu, “وَالرَّاءُ” lafzının da “فِي اللَّامِ” ibaresine matuf olup “وَالرَّاءُ” lafzındaki hemzenin de vezin için hafzedildiğini söylemiştir. “وَيَتَكَرَّرُ” lafzının “جُعْلٌ” fiiline müteallik olduğunu ve bu fiilin fâilinin de “الرَّاءُ” kelimesine râcî gizli bir zamir olduğunu belirtmiştir. Onun ifadesine göre “جُعْلٌ” fiili mahallen merfû‘ olup mahzûf bir mübtedânın haberidir ki bu mübtedâ, “الرَّاءُ” kelimesine râcî olan bir zamirdir. Müellif, “جُعْلٌ” fiilinin burada “وُصِفَ” “vasıflandırılmak” anlamında kullanıldığını, bunun sebebinin ise ona müteallik olan “وَيَتَكَرَّرُ” lafzının “ب” harf-i ceriyle kullanılması olduğunu söylemiştir. “لِلتَّفَشِّيِ” lafzının mahallen merfû‘ olarak öne geçmiş haber olduğunu, “الشَّيْنُ” lafzının da sonradan gelen mübtedâ olduğunu ifade etmiştir. Son olarak müellif, “ضَادًّا اسْتِطْلٌ” ibaresinin i'râbıyla ilgili biraz ayrıntıya girmiştir. İlk vecih olarak bu ibaredeki “ضَادًّا” lafzının, emir sîgasındaki “اسْتِطْلٌ” fiilinin mef'ûlû olup bu fiil cümlesinin bir atıf “و”ı takdir edilerek bir önceki cümleye matuf olduğunu söylerken ikinci vecih olarak ise bu cümledeki “ضَادًّا” lafzının merfû‘, emir sîgasındaki “اسْتِطْلٌ” fiilinin ise fiil-i mâzî olacak şekilde bir isim cümlesi olduğu takdir edilerek bir atıf “و”ı ile bir önceki cümleye matuf olduğunu söylemiş ve ikinci vechin daha kolay olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁶

Şerhi: Müellif, ilk önce tekrîr sıfatını açıklamış ve tekrîrin sözlükte “bir nesneyi zikrettikten sonra -en azı bir kere olmak üzere- kaç kere olursa olsun geri iade etmeye” denildiğini ve “ر” harfinin bir önceki beyitte geçtiği üzere inhirâf sıfatını haiz olduğu gibi tekrîr sıfatı ile de vasıflandırıldığını söylemiştir.²⁷⁷ Ancak burada tekrîr sıfatının tecvîd ıstılahındaki anlamına yer vermemiştir.²⁷⁸ Daha sonra tefeşşî sıfatını açıklamaya geçen müellif, tefeşşînin sözlükte “dağılmak” anlamına geldiğini ve tecvîd ıstılahında ise “harfin

²⁷⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 25b.

²⁷⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 25b-26a.

²⁷⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 25b-26a.

²⁷⁸ Tekrîr, tecvîd ıstılahında “ر” harfi telaffuz edilirken dil ucunun titremesi” demektir. Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-karâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, 196. Daha geniş bir ifadeyle tekrîr, “ر” harfini telaffuz ederken dil ucunun arka kısmını üst damağa kuvvetli bir şekilde yapııştırıp dilin titremesi ve her titreyişte “ر” harfinin meydana gelmesi” demektir. Burhânüddîn Ebû İshak İbrahim b. Ömer el-Ca'berî, *Kenzü'l-Me'ânî fî Şerhi Hirzi'l-Emânî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 52), 410a; Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî li-Mağnîsî* (İzmirli İsmail Hakkı, 46-5), 128.

mahreçten çıkarken sesin ağız içinde dağılmasına” denildiğini ifade etmiştir.²⁷⁹ Müellifin burada tefeşşî sıfatının çok ayrıntısına girmeyerek sadece tanımla yetindiği görülmektedir. Son olarak istitâle sıfatını açıklayan müellif, istitâlenin beyitte emr-i hâzır sîgasıyla kullanıldığını, sözlükte “uzun olmak” anlamına geldiğini ve “ض” harfinin de bu sıfat ile vasıflandırıldığını söylemiştir.²⁸⁰ İstitâleyi tanımladıktan sonra biraz daha detaya giren müellif, “ض” harfinin istitâle sıfatıyla vasıflandırılmasının, harfin telaffuz edildiği zaman mahrecinde uzanıp dil kenarının başından sonuna kadar ayrışıp mahrecin “ل” harfiyle birleşmesinden dolayı olduğunu söylemiştir. Bu sebepten ötürü “ض” harfini telaffuz etmek gayet zor olduğunu vurgulayan müellif, bazı kimselerin, “ض” harfinin mahrecinin sonunun “ل” harfinin mahrecine birleşmesinden dolayı “ض” harfini lâm-ı müfehhome gibi telaffuz ettiğini belirtmiştir. Aynı zamanda “ض” harfi “ظ” harfiyle isti‘lâ, cehr, ıtbâk ve tefhîm sıfatlarında ortak olduğu için bu iki harfin birbirine fazla benzediğini ve “ض” harfi, “ظ” harfinden ise mahreçle ve istitâle sıfatıyla ayrıldığını ifade etmiştir.²⁸¹

Müellif, zikri geçen üç sıfatı açıkladıktan sonra “Tenbih” adı altında bir başlık açmış ve daha önceden kısaca değinmiş olduğu tekrîr sıfatının biraz daha ayrıntısına girerek “ر” harfinde tekrîr sıfatının olmasının tam olarak ne anlama geldiğini açıklamıştır. O, bu hususta “ر” harfinde tekrîr sıfatının olmasının, “ر” harfinin telaffuz edilirken tekrar edilmesi ve bu sıfatın onda bilfiil bulunduğu demek olmadığını; onda bilkuvve olarak bir kabiliyet bulunduğu için “ر” harfini telaffuz eden kimsenin telaffuz esnasında lahn olmasını diye o harfte tekrarın meydana gelmesinden sakınması gerektiği anlamına geldiğini söylemiştir. Kısacası tecvîd âlimlerinin “ر” harfinde tekrîr sıfatının olduğunu söylemelerinden kasıtlarının bunu bilip amel etmek için değil, o sıfatın “ر” harfinde ortaya çıkmasından sakınmaları olduğunu söyleyen müellif bu noktada bir benzetme yapmıştır. Nitekim “ر” harfinin bu sıfatını öğrenmenin sihri öğrenmek gibi olduğunu, sihri amel etmek için öğrenmenin haram olup kendisine sihir yapılan eşyayı bilip bundan kaçınmak için onu öğrenmenin ise caiz olduğunu ve “ر” harfinde tekrîr sıfatının olmasının da bunun gibi olup onu öğrenmenin amel etmek için değil, ondan kaçınmak için olduğunu söylemiştir.²⁸²

²⁷⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 25b.

²⁸⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 25b.

²⁸¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 26a-26b.

²⁸² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 26b. Konuyla ilgili aynı ifadelerin ve benzetmenin Taşköprizâde, Mağnîsi ve Molla Ali el-Kârî’nin eserinde de zikredildiği görülmektedir. Taşköprizâde, *Şerhu’l-Mukaddime-i Cezeriye*, 103; Mağnîsi, *Terceme-i Cezeri li-Mağnîsi* (İzmirli İsmail Hakkı, 46-5), 129; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye fi şerhi’l-Mukaddime-i Cezeriyye*, 108-109. Mağnîsi’nin cümlelerinden anlaşılana göre bu ifadelerin ve benzetmenin Ca’berî’den iktibas edildiği görülmektedir. Ca’berî, *Kenzü’l-Me’ânî fi Şerhi Hurzi’l-Emânî* (Laleli, 52), 410a; Mağnîsi, *Terceme-i*

Müellif, “ر” harfinde tekrîr sıfatının oluşunun mahiyetini açıkladıktan sonra son olarak konuyla ilgili bir görüşe yer vermiştir. Onun ifadesine göre tecvîd âlimlerinden bazıları, “ر” harfini telaffuz eden bir kimsenin “ر” harfinde olan tekrîri gizlemesinin vacip olduğunu söylemiştir. Zira “ر” harfindeki tekrîr sıfatı ne zaman ortaya çıksa ve “ر” harfi muhaffef ise iki “ر” harfinin hasıl olması gerekmektedir. Eğer “ر” harfi şeddeli ise birkaç “ر” harfinin hasıl olması gerekmektedir.²⁸³

2.5.4. Tecvîdin Tarifi

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye'nin 27-33. beyitleri, tecvîd ilminin tarifine tahsis edilmiştir. İbnü'l-Cezerî, bu bölümde ilk önce tecvîd ilminin hükmüne ve gerekliliğine değinmiş, daha sonra öneminden bahsetmiş ve son olarak da tecvîd ilminin tarifini ve pratikte nasıl olması gerektiğini zikretmiştir.

٢٧- وَالْأَخْذُ بِالتَّجْوِيدِ حَتَّمٌ لَزِمٌ مَنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرْآنَ ٢٨٤ آثَمَ

27. Tecvîdle amel etmek kesinlikle gereklidir. Her kim Kur'ân'ı tecvîdli bir şekilde okumazsa günahkâr olur.

İ'râbı: Müellif “وَالْأَخْذُ” lafzının mübtedâ olup “بِالتَّجْوِيدِ” kelimesinin de mübtedâyâ müteallik olduğunu, “حَتَّمٌ” lafzının da mübtedânın haberi olup “لَزِمٌ” kelimesinin ise ya haber ba'de haber ya da “حَتَّمٌ” lafzının te'kîdi olduğunu söylemiştir. “مَنْ لَمْ يُجَوِّدِ” lafzıyla ilgili iki tevile yer veren müellif, bu lafızdaki “مَنْ” edatının ya ism-i mevsûl olduğunu ya da şartiye olduğunu ifade etmiştir. Bu edatın ism-i mevsûl olarak kabul edildiğinde mahallen merfû' olarak mübtedâ olup sırası olan “لَمْ يُجَوِّدِ” fiilinin ise i'râbdan mahalli olmadığını; şartiye olarak kabul edildiğinde ise “لَمْ يُجَوِّدِ” fiilinin mahallen meczûm olduğunu beyan etmiştir. Her iki takdirde de “لَمْ يُجَوِّدِ” fiilindeki fâilin gizli bir zamir olup “مَنْ” edatına râcî olduğunu belirten müellif, “لَمْ يُجَوِّدِ” fiilinin mef'ûlünün “الْقُرْآنَ” lafzı olduğunu söylemiştir. “مَنْ” edatının ism-i mevsûl olduğu veche göre “آثَمَ” lafzının lafzen merfû' olarak onun haberi olduğunu; şartiye vechine göre ise “فَهُوَ آثَمٌ” şeklinde mahzûf mübtedânın haberi olduğunu ve bu cümlelerin de mahallen meczûm olarak “مَنْ” edatının

Cezerî li-Mağnisî (İzmirli İsmail Hakkı, 46-5), 129. Ayrıca aynı çağda yaşamış olan Mağnisî ile Kurd Mehmed Efendi'nin konuyu anlatırken ibare olarak neredeyse aynı ifadeleri kullanmış olmaları, ikisinin de birbirinin eserinden haberdar olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

²⁸³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 26b. Müellif, her ne kadar burada bir isim zikretmemiş olsa da bu görüşü eserinde zikreden tecvîd âlimi Mekki b. Ebî Tâlib'dir. Bk. Mekki, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-karâe ve tahkîki lafzi't-tilâve*, 196. Ayrıca Saçaklızâde bu konuda “ر” harfinin tekrîr sıfatının gizlenmesinin, onun bütünüyle kaldırılması anlamına gelmediğini söylemiştir. Bk. Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukall*, 157.

²⁸⁴ Müellif, vezinden dolayı “الْقُرْآنَ” lafzındaki hemzenin hafzedilip harekesinin ise sâkin olan “ر” harfine nakledildiğini söylemiştir. Bk. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 27a.

cezası olduğunu ifade etmiştir. Son olarak “مَنْ لَمْ يُجَوِدِ الْقُرْآنَ آثِمٌ” cümlesinin, isti’nâf tarîkiyle olduğu varsayılan bir soruya cevap olduğu için i’râbdan mahalli olmadığını zikretmiştir.²⁸⁵

Şerhi: Müellif, ilk önce “almak” anlamına gelen “أَخَذَ” fiilinin burada mecazen “amel etmek” anlamında kullanıldığı söylemiş ve “أَخَذَ فُلَانٌ بِقَوْلِ أَبِي حَنِيْفَةَ”²⁸⁶ cümlesini ise bu kullanıma örnek olarak zikretmiştir. Daha sonra tecvîdin sözlük anlamına yer veren müellif, tecvîdin “bir nesneyi iyi ve güzel etmek” anlamına geldiğini söylemiş, ancak tecvîdin ıstılah anlamı üç beyit sonra geçtiği için ona burada yer vermemiştir.²⁸⁷ Bu anekdotları zikrettikten sonra beytin anlamına geçen müellif, tecvîd ile amel etmenin farz olduğunu ve bunu yapmayan kimsenin de günahkâr olacağını söylemiş ve bu hükmün gerekçesinin ise bir sonraki beyitte zikredileceğini ifade etmiştir.²⁸⁸

٢٨ - لِأَنَّهُ بِهِ الْإِلَهُ أَنْزَلَا وَهَكَذَا مِنْهُ إِلَيْنَا وَصَلَا

28. Zira Allah (c.c.), Kur’ân’ı tecvîdli bir şekilde indirmiş ve Allah’tan (c.c.) da bize bu şekilde ulaşmıştır.

İ’râbı: Müellif, “لِأَنَّهُ” lafzındaki harf-i cerin önceki beyitte geçen “آثِمٌ” kelimesinin illeti olarak ona müteallik olduğunu, “لِأَنَّهُ” lafzındaki zamirin zamir-i şân olup yine o zamirin, Kur’ân’a râcî olmasının da câiz olduğunu söylemiştir. “لِأَنَّهُ” lafzındaki zamirin mahallen mansûb olarak “إِنَّ”nin ismi olduğunu, “بِهِ” lafzındaki harf-i cerin musâhabe ifade edip “أَنْزَلَا” fiiline müteallik olduğunu ve “بِهِ” lafzındaki zamirin de tecvîde râcî olduğunu ifade etmiştir. “الْإِلَهُ” kelimesiyle ilgili iki vecihten bahseden müellif, lafzen merfû‘ olan bu kelimenin mübtedâ olmasının daha kuvvetli ihtimal olduğunu, bu takdire göre de “أَنْزَلَا” fiilinin mahallen merfû‘ olarak haber olduğunu ve bu fiilin fâilinin gizli olarak “الْإِلَهُ” kelimesine râcî olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca kuvvetli olan takdire göre “الْإِلَهُ أَنْزَلَا” cümlesinin mahallen merfû‘ olarak “إِنَّ”nin haberi olduğunu ve “أَنْزَلَا” fiilinin mef’ûlünün mahzûf olup Kur’ân’a râcî olduğunu belirtmiştir. İsm-i işâret olan “وَهَكَذَا” lafzındaki “و” harfinin atıf harfi olduğunu zikreden müellif, bu ism-i işâretin “Kur’ân’ın tecvîdli olarak nâzil oluşunu” ifade ettiğini ve “وَصَلَا” fiilinin fâilinin hâli olduğu için de mahallen mansûb olduğunu söylemiştir. “مِنْهُ” lafzındaki harf-i cerin ibtidâiyye için olup mahzûf bir kelimeye müteallik olduğunu belirten müellif, bu lafzın yine “وَصَلَا” fiilinin fâilinin hâli olduğu için mahallen mansûb olduğunu, bu lafızdaki zamirin “الْإِلَهُ” kelimesine râcî olduğunu ve “إِلَيْنَا” lafzındaki harf-i cerin de “وَصَلَا” fiiline müteallik olduğunu ifade etmiştir. Son olarak

²⁸⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 27a-27b.

²⁸⁶ “Falan kişi Ebû Hanife’nin sözüyle amel etti.”

²⁸⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 27a.

²⁸⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 27b.

“أَنْزَلَ” fiilinin fâilinin gizli olarak Kur’ân’a râcî olduğunu ve “وَصَلَا” cümlesinin de “أَنْزَلَ” cümlesine matuf olduğunu belirtmiştir.²⁸⁹

Şerhi: Müellif, beyti açıklamaya “أَنْزَلَ” ve “وَصَلَا” fiillerinin sonlarındaki “إِ” harfinin elif-i itlâk olduğunu ve kâfiyeden ötürü eklendiğini söyleyerek başlamış ve beytin anlamıyla ilgili olarak Kur’ân’ın tecvîdli bir şekilde inip bize de bu şekilde hiçbir değişime uğramadan ulaştığını ifade etmiştir.²⁹⁰ Beytin anlamını zikrettikten Kur’ân’ı tecvîdsiz okuyan kimsenin fikhî hükmüne değinmiş ve şöyle demiştir:

Kur’ân-ı Kerîm tecvîd üzerine nâzil olmuştur. Her kim Kur’ân-ı Kerîm’i tecvîdsiz okursa Allah’a ve resûlüne muhalefet etmiş olur. Allah’a ve resûlüne muhâlif olan kimse âsîdir. Âsî olan kimse günahkâr olup azaba müstehak olur. İnsanın işlemesiyle cezayı gerektiren her fiil haramdır. Dolayısıyla tecvîdi terk etmek de haramdır.²⁹¹

۲۹- وَهُوَ أَيْضًا حَلِيَّةُ التَّلَاوَةِ وَزِينَةُ الْأَدَاءِ وَالْقِرَاءَةِ

29. O (tecvîd) aynı şekilde tilâvetin süsü, edâ ve kırâatin zinetidir.

İ’râbı: Müellif, “وَهُوَ” zahirinin tecvîde râcî olup mübtedâ olduğu için merfû‘ olduğunu, “التَّلَاوَةُ” kelimesine muzâf olan “حَلِيَّةٌ” lafzının da mübtedânın haberi olduğunu ve “أَيْضًا” kelimesinin de lafzen mansûb olarak mübtedânın hâli olduğunu söylemiştir. Ona göre buradaki “أَيْضًا” lafzı, tecvîdin hükmünün vâcib olmasının yanında tilâvetin ve kırâatin süsü olmasının da tecvîdin ahkâmından ve özelliklerinden olduğunu ifade etmek içindir. O son olarak “الْأَدَاءُ” kelimesine muzâf olan “زِينَةٌ” lafzının, “حَلِيَّةٌ” kelimesine matuf olması sebebiyle merfû‘ olduğunu ve lafzen mecrûr olan “الْقِرَاءَةُ” lafzının da “الْأَدَاءُ” kelimesine matuf olduğunu ifade etmiştir.²⁹²

Şerhi: Müellif, beytin anlamını açıklamadan önce “tilâvet”, “kırâat” ve “edâ” terimlerinin anlamlarını kısaca zikretmiş ve bunların arasındaki farklara temas etmiştir. İlk önce tilâvet ve kırâatin “okumak” anlamına geldiğini söyleyen müellif, edânın ise sözlükte “borcu ödemek ve sahibine hakkını vermek” anlamına geldiğini, kurrâ arasında ise Kur’ân kelimelerini tecvîdle doğru bir şekilde tilâvet eden kimsenin sanki bu kelimelerin tecvîddeki hakkını ödeyip borcunu vermiş olduğu için tecvîd ile olan kırâate edâ denilmesinin yaygın olduğunu ifade etmiştir.²⁹³ Daha sonra bu üç terim arasında mukâyese yapan müellif şöyle demiştir:

Bu üç ibarenin mânâsı birdir, lâkin farkları vardır. Tilâvet, Kur’ân-ı Kerîm hatmi ve virdler kırâati gibi arası kesilmeyip birbiri ardınca uzayan kırâate denilmektedir. Edâ ise talim

²⁸⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 27b-28a.

²⁹⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 27b-28a.

²⁹¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 28a.

²⁹² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 28b-29a.

²⁹³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 28b.

zamanında üstâd önünde okunan ve üstâddan ahzedilen kırâate denilmektedir. Kırâat lafzı ise bu ikisinden daha kapsamlı olup ikisine de itlâk olunmaktadır.²⁹⁴

“Tilâvet”, “kırâat” ve “edâ” terimlerini açıkladıktan sonra beytin anlamına geçen müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak tecvîdin vücûb sıfatıyla muttasıf olduğu gibi tilâvet, kırâat ve edânın da süsü olduğunu ve bunların hepsinin tecvîdin özellikleri arasında olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁵

۳۰- وَهُوَ إِعْطَاءُ الْحُرُوفِ حَقَّهَا مِنْ صِفَةِ لَهَا وَمُسْتَحَقَّهَا

30. O (tecvîd), Kur’ân-ı Kerîm’deki harflerin sıfatlardan olan hakkını ve müstehakkını vermektir. (Yani sıfat-ı lâzime ve sıfat-ı ârızalarına riayet ederek okumaktır.)

İ’râbı: Müellif, mübtedâ olan “وَهُوَ” zamirinin tecvîde râcî olduğunu, “الْحُرُوفِ” kelimesine muzâf olan “إِعْطَاءُ” lafzının da lafzen merfû‘ olarak mübtedânın haberi olduğunu ve lafzen mansûb olan “حَقَّهَا” lafzının da “إِعْطَاءُ” kelimesinin mef’ûlû olup muzâf olduğu zamirin “الْحُرُوفِ” lafzına râcî olduğunu söylemiştir. “مِنْ صِفَةِ” lafzının mahzûf bir kelimeye müteallik olduğunu, yine bu lafzın mahallen mansûb olarak ya “حَقَّهَا” lafzının hâli ya da onun sıfatı olduğunu ifade etmiş, “لَهَا” lafzının ise mahzûf bir kelimeye müteallik olduğunu ve “صِفَةِ” lafzının sıfatı olduğu için de mahallen mecrûr olduğunu beyan etmiştir. Son olarak lafzen mansûb olan “مُسْتَحَقَّهَا” lafzının, “حَقَّهَا” kelimesine matuf olup muzâf olduğu zamirin de “الْحُرُوفِ” kelimesine râcî olduğunu söylemiş ve “مِنْ صِفَةِ لَهَا” ibaresinin bazı nüshalarda “صِفَةِ لَهَا مِنْ كُلِّ” şeklinde geçtiğini de belirtmiştir.²⁹⁶

Şerhi: Müellif, beyitte geçen tecvîdin tanımında hak ve müstehak kavramları üzerinde durmuş ve beytin anlamını bu kavramlar üzerinden açıklamıştır. Açıklamaya ilk önce hak kavramının anlamıyla başlayan müellif, hakkın sözlükte “sübût, vâcib, gerçek ve doğru” anlamlarına geldiğini, burada kastedilen hakkın ise “mahreçlerin yerlerini doğru bir şekilde bilip her harfi doğru mahrecinden çıkarmak ve harflerin sıfatlarına gereği gibi riayet etmek” olduğunu söylemiş ve bunun da kârîlerin zimmetinde lâzım ve sâbit olmasından dolayı hak kavramının kullanıldığını belirtmiştir. Daha sonra müstehak kavramının anlamına geçen müellif, bu kavramın “hak sayılan, vâcib ve sâbit olduğu kabul edilen nesne” anlamına geldiğini söylemiş ve akabinde hak ile müstehak kavramları arasında farkların olduğunu zikretmiştir. Nitekim o, hakkın “cehr, hems, şiddet ve rihvet gibi her halde harfe lâzım olan ve ondan hiçbir zaman ayrılmayan sıfata” denildiğini, müstehakkın ise “istifâl sıfatlı harfi terkîk etmek veya isti’lâ sıfatlı harfi tefhîm etmek gibi

²⁹⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 28b.

²⁹⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 29a.

²⁹⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 29b.

sıfatlardan ârız olana” denildiği ifade etmiş ve sonuç olarak hakkın sıfât-ı lâzimeye, müstehakkın da sıfât-ı ârızaya tekabül ettiğini söylemiştir.²⁹⁷ Müellif hak-müstehak ayrımını yaptıktan sonra beytin anlamını zikretmiş ve tecvîdin “her harfin hakkını vermek, her harfin sıfattan olan hakkını icra etmek ve her harfin müstehakkını vermeye” denildiğini ifade etmiştir.²⁹⁸

۳۱- وَرَدُّ كُلِّ وَاحِدٍ لِأَصْلِهِ وَاللَّفْظُ فِي نَظِيرِهِ كَمِثْلِهِ

31. Harflerin her birini aslına döndürmektir ve lafız benzerinde de aynı gibidir.

İ'râbı: Müellif, lafzen merfû‘ olan “وَرَدُّ” lafzının “إِعْطَاءُ” kelimesine matuf olduğunu, “وَرَدُّ كُلِّ وَاحِدٍ” ibaresinin bir izâfet tamlaması olduğunu, “لِأَصْلِهِ” lafzındaki “لِ” harf-i cerinin “إِلَى” mânâsında olup “وَرَدُّ” lafzına müteallik olduğunu ve bu lafızdaki zamirin de “كُلِّ وَاحِدٍ” kelimesine râcî olduğunu söylemiştir. “وَاللَّفْظُ” lafzının mübtedâ olduğunu belirten müellif, “فِي نَظِيرِهِ” lafzının, “كَمِثْلِهِ” kelimesinin zarfı olduğunu, “فِي نَظِيرِهِ” lafzında olan zamirin de “كُلِّ وَاحِدٍ” kelimesine râcî olduğunu, mahzûf bir kelimeye müteallik olan “كَمِثْلِهِ” lafzının ise mübtedânın haberi olduğu için mahallen merfû‘ olduğunu ve “كَمِثْلِهِ” lafzında olan zamirin de “وَاللَّفْظُ” kelimesine râcî olduğunu ifade etmiştir. “وَاللَّفْظُ” lafzındaki lâm-ı ta’rîfle ilgili iki ihtimalden bahseden müellif ilk olarak buradaki lâm-ı ta’rîfin muzâf-ı ileyhten bedel olup “وَلَفْظُ الْحَرْفِ” takdirinde olduğunu; ikinci olarak ise buradaki lâm-ı ta’rîfin hitap için olan “كَ” harfinden bedel olup “وَلَفْظُكَ” takdirinde olduğunu beyan etmiştir. Son olarak ise “وَاللَّفْظُ فِي نَظِيرِهِ كَمِثْلِهِ” cümlesinin, “وَرَدُّ” kelimesinin hâli olduğu için mahallen mansûb olduğunu belirtmiştir.²⁹⁹

Şerhi: Müellif, bir önceki beyitteki tecvîdin tanımının devamı niteliğinde olan bu beyti açıklamaya ilk önce “لِأَصْلِهِ” ile “وَاللَّفْظُ” lafızlarından kastedilenin ne olduğunu söyleyerek başlamış ve daha sonra beytin anlamını açıklamıştır. Nitekim o, “لِأَصْلِهِ” lafzından kastın, harfin mekânı ve mahreci olduğunu ve “وَاللَّفْظُ” lafzından kastın ise telaffuz etmek olduğunu söylemiştir.³⁰⁰ Daha sonra beytin anlamıyla ilgili olarak tecvîdin “her harfî mahrecine/aslına döndürüp mahrecinden/aslından çıkarmak” olduğunu ve bir harf bir kere telaffuz edildiğinde aynı harfin geçtiği diğer kelimelerde de aynı şekilde telaffuz edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁰¹

۳۲- مُكَمَّلًا مِنْ غَيْرِ مَا تَكَلَّفَ بِاللُّطْفِ فِي النَّطْقِ بِلَا تَعَسُّفٍ

²⁹⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 29a-29b.

²⁹⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 29b.

²⁹⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 29b-30a.

³⁰⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 29b.

³⁰¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 30a.

32. Tam bir şekilde zorlamaksızın, telaffuzda da doğal bir şekilde yapmacıklığa kaçmaksızın.

İ'râbı: Müellif, her ne kadar farklı görüşler olsa da lafzen mansûb olan “مُكْتَلًا” lafzının, önceki beyitte geçen “وَاللَّفْظُ” kelimesinin hâli olduğunu, “مِنْ” harf-i cerinin “مُكْتَلًا” kelimesine müteallik olduğunu ve “غَيْرِ” lafzının, “مَا” kelimesine muzâf olduğunu; ancak “مَا” ziyade olduğu için hakikatte “غَيْرِ” lafzının, “تَكْلَفِ” kelimesine muzâf olduğunu söylemiştir. “بِاللُّطْفِ” lafzının ya “مُكْتَلًا” ya da “فِي النُّطْقِ” kelimesine müteallik olduğunu belirten müellif, “فِي النُّطْقِ” lafzının, “بِاللُّطْفِ” kelimesine müteallik olduğunu ve mahzûf bir kelimeye müteallik olan “بَلَّا تَعْسَفِ” lafzının mahallen mansûb olarak “بِاللُّطْفِ” kelimesinin hâli olduğunu ifade etmiştir.³⁰²

Şerhi: Müellif ilk önce “بِاللُّطْفِ” lafzının “yumuşaklık”, “تَكْلَفِ” ile “تَعْسَفِ” lafızlarının da “zahmet/meşakkat” anlamlarına geldiğini söylemiş ve bir önceki beyitteki cümlelerin devamı olan bu beyitte telaffuzun zahmete girilmeksizin kolay bir şekilde harfi haddinden fazla çıkarmadan olması gerektiğinden bahsedildiğini ifade etmiştir.³⁰³ Daha sonra söz konusu ifadeyle ilgili örnekler veren müellif, bu bağlamda hemzenin zayıf ve yumuşak bir şekilde okunmasından, meddin haddinden fazla uzatılmasından, şeddeli bir harfin telaffuz esnasında sıkılıp çiğnenmesinden ve işbâ‘ın aşırı bir şekilde yapılmasından sakınılması gerektiğini zikretmiştir.³⁰⁴

٣٣- وَلَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ تَرْكِهِ إِلَّا رِيَاضَةٌ أَمْرِي بِفَكَهِ

33. Tecvîdi tatbik etmek ile etmemek arasında, okuyucunun ağzı/çenesi ile alıştırmaya yapması dışında bir fark yoktur.

İ'râbı: Müellif, zarf olan “بَيْنَهُ” lafzının muzâf olduğu zamirin tecvîde râcî olduğunu, bu lafzın mahallen mansûb olarak “لَيْسَ”nin haberi olduğunu ve “لَيْسَ”nin isminin ise mahzûf olan “فَرْقٍ” kelimesi olduğunu söylemiştir. “بَيْنَ تَرْكِهِ” zarfının da bir önceki zarfa matuf olduğunu belirten müellif, “تَرْكِهِ” kelimesindeki zamirin de yine tecvîde râcî olduğunu, “إِلَّا”nın “غَيْرِ” mânâsında olup “رِيَاضَةٌ” lafzının da “لَيْسَ”nin isminin sıfatı

³⁰² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 30b.

³⁰³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 30b. Müellifin, beytin anlamına dair açıklamalarına bakıldığında çok yüzeysel kaldığı görülmektedir. Beytin anlamıyla ilgili detaya giren Molla Ali el-Kârî ise beytin anlamıyla ilgili olarak telaffuz edilen harfin mahreç ve sıfat bakımından tam bir şekilde, zorlama olmaksızın, harfin mahrecine aşırı baskı uygulamadan ve sıfatları uygularken abartıya kaçmadan çıkarılması gerektiğini söylemiş; akabinde ise harflerin telaffuzu esnasında okuyuşun olması gerekenin dışına çıkarılmadan ve ifrat ile tefrite gidilmeden icra edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 121-122. Bu ifadelere bakıldığında ise Molla Ali el-Kârî'nin, beytin anlamını Kurd Mehmed Efendi'ye göre daha açıklayıcı bir şekilde verdiği göze çarpmaktadır.

³⁰⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 30b-31a. Müellifin konuyla ilgili zikrettiği örneklerin aynısını sırasıyla Taşköprizâde Ahmed Efendi de *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* üzerine yazmış olduğu şerhte zikretmiştir. Bk. Taşköprizâde, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 116.

olması sebebiyle merfû‘ olduğunu ve “رِيَاضَةٌ” lafzının, “أَمْرِي” kelimesine muzâf olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra “بِفِكَهٍ” lafzındaki harf-i cerin “رِيَاضَةٌ” kelimesine müteallik olduğunu ve “بِفِكَهٍ” lafzındaki zamirin “أَمْرِي” kelimesine râcî olduğunu belirtmiştir. Son olarak “الْأَلَا”nın istisnâ için olduğuna dair bir ihtimalden de bahseden müellif, bu takdirde müstesnâ minhin “لَيْسَ”nin mahzûf olan ismi olup müstesnânın ise “رِيَاضَةٌ” lafzı olduğunu ve bu istisnâ çeşidinin istisnâ-i müferrağ olup müstesnânın ise merfû‘ olduğunu beyan etmiştir.³⁰⁵

Şerhi: Müellif, beytin anlamını açıklamadan önce “رِيَاضَةٌ” lafzından kastın, “kırâatte devamlılık ve tekrar” olduğunu ve “çene” anlamına gelen “بِفِكَهٍ” lafzından kastın ise burada “tüm ağız” olup bunun “zikru’l-cüz irâdetü’l-küll” kabilinden olduğunu söylemiştir.³⁰⁶ Daha sonra beytin anlamına geçen müellif, tecvîd ile tecvîdi terk etmek arasındaki farkın ancak kârînin sürekli olarak Kur’ân-ı Kerîm’i tilâvet edip Kur’ân-ı Kerîm’i tecvîdli bir şekilde ağızına alıştırmasıyla ortaya çıktığını ve bir kimsenin sadece tecvîdin hükümlerini bilip bunu ağızıyla uygulamamasının da yok hükmünde olduğunu ifade etmiştir. Müellif bu ifadesini daha da açarak Kur’ân talebesinin Kur’ân-ı Kerîm’i her zamanda tilâvet edip ağızını harflerin telaffuzuna alıştırması, bu ilimde behre sahibi olabilmesi için kırâat hocalarının meclisinde hazır bulunup onların edâ ve telaffuzlarını taklit etmesi ve sadece kitaplarda görmek ve ağızdan işitmekle bu melekenin hasıl olmayacağını bilmesi gerektiğini beyan etmiştir.³⁰⁷

2.5.5. Terkîk/Bazı Harflerin İnce Okunuşu

el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye’nin 34-40. beyitlerinde bazı harflerin ince okunmasına dair uyarılar yapılmıştır. İbnü’l-Cezerî, bu bölümde bazı harflerin ince okunacağı durumları vurgulamış ve bu bağlamda istifâl sıfatını haiz olan harflerin bulunduğu bazı kelimelerde bu sıfatların uygulanmasına özellikle dikkat edilmesi gerektiğini söylemiştir. O yine bazı kelimelerde şiddet, cehr ve kalkale gibi sıfatların özenli bir şekilde icra edilmesi gerektiğine de dikkat çekmiştir.

٣٤- فَرَقْنُ مُسْتَقْلًا مِنْ أَحْرَفٍ وَحَاذِرُنْ تَفْخِيمَ لَفْظِ الْأَلْفِ

34. Harflerden istifâl sıfatlı olanları ince kılarsın, “f” harfini de kalın bir şekilde telaffuz etmekten sakınasın!

³⁰⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 31a-31b.

³⁰⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 31a.

³⁰⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 31b.

İ'râbı: Müellif, emr-i hâzır sigasında olan “فَرَّقْنِ” lafzındaki “ف” harfinin mahzûf bir şartın cevabı olup bu lafzın sonundaki sâkin “ن” harfinin te’kîd için olduğunu ve “مُسْتَفْلًا” lafzının ise “فَرَّقْنِ” kelimesinin mef’ûlü olduğunu, ancak hakikatte mef’ûlün mahzûf olup “مُسْتَفْلًا” lafzının, söz konusu mahzûf kelimenin sıfatı olduğunu söylemiştir. “مِنْ أَحْرَفَ” lafzındaki harf-i cerin beyâniyye için olduğunu belirten müellif, bu lafzın ya “مُسْتَفْلًا” kelimesinin mahzûf olan mevsûfunun hâli ya da onun sıfatı olduğunu ifade etmiştir. Emr-i hâzır sigasında olan “وَحَازِرُنْ” lafzının sonundaki sâkin “ن” harfinin te’kîd için olduğunu söyleyen müellif, “تَفْخِيمَ” kelimesinin lafzen mansûb olarak “وَحَازِرُنْ” kelimesinin mef’ûlü olduğunu ve “تَفْخِيمَ لَفْظِ الْأَلْفِ” terkinin ise bir izâfet tamlaması olduğunu beyan etmiştir. Ek olarak “وَحَازِرُنْ” lafzının ism-i fâil sigasında olduğuna dair bir vecihten bahseden müellif daha sonra “حَازِرُنْ” lafzıyla başlayan cümlelerin “فَرَّقْنِ” kelimesi ile başlayan cümleye matuf olduğunu ve “فَرَّقْنِ” cümlesinin ise ya mahzûf şartın cevabı olduğu için mahalli olmadığını ya da mahzûf şartın “ف” harfi ile cezası olduğu için mahallen meczûm olduğunu söylemiştir.³⁰⁸

Şerhi: Müellif ilk önce “terkîk” ve “tefhîm” gibi beyitte geçen bazı kavramları açıklamış ve daha sonra beytin anlamına geçmiştir. Nitekim o, “terkîk” kavramının sözlükte “kalın ve yoğun bir nesneyi inceltmeye” denildiğini; tecvîd ıstılahında ise “bir harfi telaffuz ederken onu ince okumayı” ifade ettiğini söylemiştir. “Tefhîm” kavramının sözlükte terkîkin zıddı olup ululamak/yüceltmek anlamında da kullanıldığını; tecvîd ıstılahında ise “bir harfi telaffuz ederken onu kalın okumaya” denildiğini ifade etmiştir.³⁰⁹ Daha sonra beytin anlamına geçen müellif, müstefil harflerin ve bu harflerden olan “ل” harfinin tefhîm edilmesinden sakınılması gerektiğini söylemiştir. Buna gerekçe olarak tecvîdin “her harfin sıfattan hakkını ve müstehakkını vermek” olduğunu, bu haklardan birisinin de müstefil harflerin terkîk edilmesi olduğunu ifade etmiş ve özellikle “ل” harfinin de bu müstefil harflerden olup terkîk edilmesinde mübalağa edilip tefhîm edilmemesi gerektiğini de belirtmiştir.³¹⁰ O, beytin anlamını bu şekilde açıkladıktan sonra konuyla ilgili biraz daha detaya girerek bir yanlış anlaşılmanın önüne geçmek istemiş ve bu bağlamda “ل” harfinin tefhîm edilmesinden sakınılmasının mutlak olmadığını söylemiştir. Bu durumun, “ل” harfinin harf-i müstefileden sonra vaki olduğu zamanda olduğunu zikreden müellif, “ل” harfinin harf-i müsta’liyeden sonra vâki olduğu durumda, tefhimde harf-i müsta’liye tâbi olunup “ل” harfinin tefhîm edilmesinin cumhurun görüşü olduğunu,

³⁰⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 32a-32b.

³⁰⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 32a.

³¹⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 32b.

İbnü'l-Cezerî'nin de bu görüşü kabul ettiğini ve bazı kurrâ katında ise “ا” harfinin gerek harf-i müsta‘liyeden gerekse harf-i müstefileden sonra vaki olduğu durumda mutlak olarak terkîk edildiğini ifade etmiştir.³¹¹

۳۵- وَهَمَزُ الْحَمْدِ أَغُوذُ إِهْدِنَا اللَّهُ ثُمَّ لَاَمَ لِلَّهِ لَنَا

35. “اَلْحَمْدُ”, “اَغُوذُ” ve “اِهْدِنَا” kelimelerinin hemzesini, aynı şekilde “اَللّٰهُ” lafzının da hemzesini, sonra ise “لِلّٰهِ” ve “لَنَا” lafızlarındaki “ل” harfini (ince okuyasın)!

İ‘râbı: Müellif, “اَلْحَمْدُ” kelimesine muzâf olan “هَمَزٌ” lafzının lafzen mansûb olarak bir önceki beyitteki “مُسْتَفِيلًا” kelimesine matuf olduğunu, “اَلْحَمْدُ” lafzındaki “د” harfinin mahkî i‘râb üzerine merfû‘ olduğunu, bu lafzın mahallen mecrûr olduğunu ve daha sonra gelen “اَغُوذُ”, “اِهْدِنَا” ve “اَللّٰهُ” lafızlarının da bir atıf “و”ı takdir edilerek söz konusu kelimeye matuf olduğu için onlarda da aynı durumun vaki olduğunu söylemiştir. “ثُمَّ”nin atıf harfi olduğunu belirten müellif, “لَاَمَ” lafzının ya bir önceki beyitteki “مُسْتَفِيلًا” kelimesine ya da “وَهَمَزُ الْحَمْدِ” kelimesine matuf olduğu için lafzen mansûb olduğunu ve bu kelimenin “لِلّٰهِ” lafzına muzâf olup “لَنَا” lafzının da bir atıf “و”ı takdiriyle öncesine matuf olduğunu ifade etmiştir.³¹²

Şerhi: Müellif, bu bölümde beyitte terkikle ilgili olarak dikkat edilmesi gereken bazı kelimelerdeki harflerin neden terkîk ile okunması gerektiğini izah etmiştir. Nitekim o, “اَلْحَمْدُ” ve “اَغُوذُ” lafızlarındaki hemzenin terkîk ile okunmasına dikkat edilmesi gerektiğini, özellikle “اَغُوذُ” lafzındaki hemzenin “ع” harfi yanında bulunması ve mahreçlerinin birbirine yakın olması sebebiyle hemzenin tefhîm ile okunma ihtimaline dikkat edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu noktada hemzenin terkîk edilerek telaffuz edildiğinde sesin hapsolup şiddet sıfatının galip olacağını ve bu şekilde hemzenin “ع” harfinden ayırt edildiğini ifade etmiştir. Daha sonra “اِهْدِنَا” lafzına geçen müellif, burada hemze ile “ه” harfinin karışmaması için hemzenin terkîk edilmesi gerektiğini; zira hemze ile “ه” harfinin mahreci aynı olup birbirine yakın harfler olduğunu ve eğer hemze tefhîm edilirse sesin dağılıp zayıflama ihtimali olduğu için hemzenin hafî olan “ه” harfi gibi çıkma ihtimali olduğunu söylemiştir. Ancak hemzenin terkîk edildiğinde sesin bir yerde sıkılıp şiddet sıfatıyla “ه” harfinden ayırt edildiğini beyan etmiştir. Müellif aynı şekilde “اَللّٰهُ” lafzında da hemzenin terkîkine dikkat edilmesi gerektiğini; zira hemzenin sonrasında müfehham “ل” harfi geldiği için hemzenin ona tâbî olup tefhîm edilebileceğini, bu durumda hemzenin şiddet sıfatını kaybedebileceğini ve bunun da kurrâ katında lahn kabul edildiğini ifade etmiştir. Son olarak “لِلّٰهِ” ve “لَنَا” lafızlarından da bahseden müellif, “لِلّٰهِ” lafzının başındaki

³¹¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 32b.

³¹² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 33a.

“ل” harfinin meksûr olup terkîk edilmesi gerektiğini; zira meksûr olan bir harfin tefhîm edilmesinin lahn olduğunu dile getirmiştir. “لَنَا” lafzında da “ل” harfinin mahrecinin “ن” harfine yakın olması sebebiyle iki harfin birbirine karışma ihtimaline binâen “ل” harfinin terkîk edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.³¹³

۳۶- وَالْيَتَلَطَّفْ وَعَلَى اللَّهِ وَلَا الضُّ وَالْمِيمُ مِنْ مَخْمَصَةٍ وَمِنْ مَرَضٍ

36. “وَالْيَتَلَطَّفْ”, “وَعَلَى اللَّهِ” ve “وَلَا الضُّ” lafızlarındaki “ل” harfini; “مَخْمَصَةٍ” ve “مَرَضٍ” lafızlarındaki “م” harfini (ince oku)!

İ'râbı: Müellif, “وَالْيَتَلَطَّفْ”, “وَعَلَى اللَّهِ” ve “وَلَا الضُّ” lafızlarının ya “لَنَا” ya da “وَهَمَزٌ” kelimesine matuf olduğunu ve tercih edilen görüşe göre bu lafızlardaki “و” harfinin tilâvetten olup bu lafızlar arasında bir atıf “و”ı takdir edildiğini söylemiştir. “الْمِيمُ” lafzının, “مِنْ مَخْمَصَةٍ”, “وَهَمَزٌ” kelimesine matuf olduğu için mansûb olduğunu belirten müellif, “وَهَمَزٌ” kelimesinin ya “وَالْمِيمُ” kelimesinin hâli ya da o kelimenin sıfatı olduğu için mahallen mansûb olduğunu ve son olarak “مِنْ مَرَضٍ” lafzının, “مِنْ مَخْمَصَةٍ” kelimesine matuf olduğunu ifade etmiştir.³¹⁴

Şerhi: Bu beyitte de terkîk ile ilgili dikkat edilmesi gereken bazı kelimeleri açıklamaya devam eden müellif, “وَالْيَتَلَطَّفْ”³¹⁵ lafzındaki ilk “ل” harfinin terkîk ile okunup sükûnunun belli edilmesi gerektiğini ve aynı lafızdaki ikinci “ل” harfinin de sonrasında kalın bir harf olması hasebiyle ona tâbî olup tefhîm edilmesinden sakınılması gerektiğini söylemiştir. “وَعَلَى اللَّهِ”³¹⁶ lafzındaki “ل” harfinin sonrasında müfehham “ل” harfi bulunmasından dolayı tefhîm edilmemesi konusunda uyarı müellif, aynı şekilde “وَلَا الضَّالِّينَ”³¹⁷ lafzındaki fethalı olan “ل” harfinin sonrasındaki “ض” harfine tâbî olunmasından kaçınılması gerektiğini ifade etmiştir. “مَخْمَصَةٍ”³¹⁸ ve “مَرَضٍ”³¹⁹ lafızlarıyla ilgili olarak da aynı uyarıyı yapmış, “مَخْمَصَةٍ” lafzındaki iki “م” harfi ile “مَرَضٍ” lafzındaki “م” harfinin sonlarında yer alan kalın harflere tâbî olmayıp terkîk ile okunmalarına dikkat edilmesi gerektiğini beyan etmiştir.³²⁰

۳۷- وَيَاءٌ بَرَقَ بَاطِلٌ بِهِمْ بَذِي وَاحْرِصْ عَلَى الشِّدَّةِ وَالْجَهْرِ الَّذِي

37. “بَرَقَ”, “بَاطِلٌ”, “بِهِمْ” ve “بَذِي” lafızlarındaki “ب” harfini de (ince oku) ve şiddet ile cehr sıfatını (uygulamaya) özen göster!

³¹³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 33a-33b.

³¹⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 33b.

³¹⁵ el-Kehf 18/19

³¹⁶ en-Nahl 16/9

³¹⁷ el-Fâtiha 1/7

³¹⁸ el-Mâide 5/3

³¹⁹ el-Mâide 5/52

³²⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 33b-34a.

İ'râbı: Müellif, “بَرْقٍ” kelimesine muzâf olan “بَاءٌ” lafzının mansûb olarak bir önceki beyitteki “الْمِيمَ” kelimesine matuf olduğunu ve “بَاطِلٍ”, “بِهِمْ” ve “بِذِي” lafızlarının da bir atıf “و”ı takdir edilerek “بَرْقٍ” kelimesine matuf olduklarını söylemiştir. “اِخْرَصَ” lafzının, önceki beyitlerde geçen ya “فَرَّقَنَ” ya da “وَحَازَنَ” kelimesine matuf olduğunu belirten müellif, “عَلَى الشَّدَّةِ” lafzındaki harf-i cerin “وَاحْرَصَ” kelimesine müteallik olup “عَلَى الشَّدَّةِ” lafzının “وَاحْرَصَ” kelimesinin mef'ûlü olduğunu, “الْجَهْرُ” lafzının da mecrûr olarak “الشَّدَّةِ” kelimesine matuf olduğunu ve “الَّذِي” ism-i mevsûlünün sılasının ise bir sonraki beyitte zikredileceğini ifade etmiştir.³²¹

Şerhi: Müellif, “بَرْقٍ”³²² lafzındaki “ب” harfinin kendisinden sonra gelen ve kalın harf olan “ر” ve “ق” harflerine ve “بَاطِلٍ”³²³ lafzındaki “ب” harfinin kendisine yakın olan ve kalın harf olan “ط” harfine tâbî olunmasından kaçınılmaları ve bu kelimelerdeki “ب” harfinin terkîk ile okunması gerektiğini söylemiştir. “بِهِمْ”³²⁴ ve “بِذِي”³²⁵ lafızlarındaki “ب” harfinin de terkîk ile okunmasına dikkat edilmesi gerektiğini belirten müellif, bu harften sonra gelen “بِهِمْ” lafzındaki “ه” harfinin hafî; “بِذِي” lafzındaki “ذ” harfinin ise zayıf olup terkîke ve bu harfteki şiddet sıfatına dikkat edilmediği takdirde “ب” harfinin, “ه” harfinden hafâ; “ذ” harfinden ise zayıflık kazanıp “ب” harfinin, “م” harfine benzer bir şekilde çıkabileceğini ifade etmiştir. “ب” harfinin terkîkine dikkat edilmediği takdirde bu harfteki şiddet sıfatının kaybolması endişesini defetmek için İbnü'l-Cezerî'nin “Şiddet sıfatına özen göster!” dediğini ve “ب” harfinin terkîkiyle birlikte şiddet sıfatına da özen gösterilmesi gerektiğini ki aksi takdirde “ب” harfinin, “ف” harfine benzeyeceğini beyan etmiştir.³²⁶

٣٨- فِيهَا وَفِي الْجِيمِ كَحَبِّ الصَّبْرِ رَبْوَةٌ اجْتَنَّتْ وَحَجَّ الْفَجْرِ

38. Bu (iki sıfat), “ب” ve “ج” harflerinde vardır. Nitekim “حَبِّ”, “الصَّبْرِ” ve “رَبْوَةٌ” lafızlarındaki “ب” harfi ile “اجْتَنَّتْ”, “حَجَّ” ve “الْفَجْرِ” lafızlarındaki “ج” harfi böyledir.

İ'râbı: Müellif; “فِيهَا” lafzındaki harf-i cerin mahzûf bir kelimeye müteallik olup “فِيهَا”daki zamirin “بَاءٌ” kelimesine râcî olduğunu, “فِيهَا” lafzı ile mahzûf olan müteallikinin ise bir önceki beyitteki ism-i mevsûlün sılası olduğu için i'râbdan mahalli olmadığını ve ism-i mevsûl ile sılasının birlikte bir önceki beyitteki “الْجَهْرُ” kelimesinin sıfatı olması sebebiyle mahallen mecrûr olduğunu söylemiştir. “وَفِي الْجِيمِ” lafzının, “فِيهَا” kelimesine

³²¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 34a-34b.

³²² el-Bakara 2/20

³²³ el-Bakara 2/42

³²⁴ el-Bakara 2/15

³²⁵ en-Nisâ 4/36

³²⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 34b.

matuf olduğunu belirten müellif, “كُحِبَ” lafzındaki “ك” harfinin ya İbnü’l-Cezerî’nin kendi sözünden olarak harf-i teşbih olduğunu ya da tilâvetten olarak “كُحِبَ اللّٰهُ” kelimesine işâret olduğunu ifade etmiştir. Bu iki ihtimalle ilgili detaya giren müellif, ilk ihtimal olan “ك” harfinin İbnü’l-Cezerî’ye ait olduğuna itibarla harf-i teşbihten dolayı mecrûr olan “حِبَ” lafzındaki tenvînin vezin için hazfedildiğini, “كُحِبَ” lafzındaki “ك” harfinin “مَثَلٌ” mânâsında olması sebebiyle haber olup mübtedânın da mahzûf olan bir “مِثْلَهُمَا” kelimesi ya da sadece “هُمَا” şeklinde bu kelimedeki zamirin kendisi olduğunu, zamirin bir önceki beyitte yer alan “الشِّدَّةِ” ve “الْجَهْرِ” kelimelerine râcî olduğunu, mecrûr olan “الصَّبْرِ” lafzının bir atıf “و”ı takdir edilerek “كُحِبَ” kelimesine matuf olduğunu ve mahzûf mübtedâ ile haberinin isti’nâf cümlesi olduğu için i’râbdan mahallinin olmadığını beyan etmiştir. İkinci ihtimal olan “ك” harfinin tilâvetten olduğunu itibarla ise “كُحِبَ” lafzının, mahzûf mübtedânın mahallen merfû‘ olarak haberi olduğunu, “الصَّبْرِ” lafzının da ona matuf olduğu için aynı i’râbı aldığını ve bu iki lafzın sonundaki harekenin kesra olmasının da mahkî i’râbdan (tilâvette geçtiği üzere) kaynaklandığını dile getirmiştir. “رَبْوَةٌ” lafzının ilk ihtimale göre bir atıf “و”ı takdir edilerek “الصَّبْرِ” kelimesine matuf olması sebebiyle lafzen mecrûr olduğunu; ikinci ihtimale göre ise mahallen merfû‘ olarak sonundaki kesrânın mahkî i’râbdan kaynaklandığını söylemiştir. Son olarak bir atıf “و”ı takdiriyle “كُحِبَ” kelimesine matuf olan “اجْتَنَّتْ”, “حَجَّ” ve “الْفَجْرِ” lafızlarının zikri geçen mahzûf mübtedânın haberi olmaları sebebiyle mahallen merfû‘ olduklarını, sonlarındaki kesraların da yine mahkî i’râbdan kaynaklandığını ve bu üç lafzın “الصَّبْرِ” veya “رَبْوَةٌ” kelimelerine atfedildiği takdirde ise zikri geçen iki ihtimalin burada da geçerli olduğunu ifade etmiştir.³²⁷

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak “ب” ve “ج” harflerinde bulunan cehr ve şiddet sıfatlarının uygulanmasına riayet edilmesi gerektiğini, “ب” harfiyle ilgili olarak “كُحِبَ اللّٰهُ”³²⁸, “بِالصَّبْرِ”³²⁹ ve “بِرَبْوَةٍ”³³⁰ lafızlarının; “ج” harfiyle ilgili olarak ise “اجْتَنَّتْ”³³¹, “الْحَجَّ”³³² ve “وَالْفَجْرِ”³³³ lafızlarının örnek olarak zikredilebileceğini söylemiştir. Burada cehr ve şiddet sıfatıyla ilgili özellikle “ب” ve “ج” harflerinin zikredildiğini belirten müellif, söz konusu iki sıfatı hâiz olan diğer harflerde de bu iki sıfata riayet edilmesi gerektiğini, söz konusu iki harfin özellikle zikredilmesinin ise bu harflerdeki mezkûr iki sıfatın ihmal

³²⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 34b-35b.

³²⁸ el-Bakara 2/165

³²⁹ el-Bakara 2/45

³³⁰ el-Bakara 2/265

³³¹ İbrâhîm 14/26

³³² el-Bakara 2/197

³³³ el-Fecr 89/1

edildiği takdirde “ب” harfinin, “ف” harfine; “ج” harfinin “ش” harfine dönüşmesi mahzurundan kaynaklandığını ifade etmiştir.³³⁴

۳۹- وَبَيِّنْ مُقْلَقًا إِنْ سَكْنَا وَإِنْ يَكُنْ فِي الْوَقْفِ كَانَ أَبَيَّنَا

39. Sâkin olduğunda kalkaleli olan (harfi) belirgin yap! Eğer o, vakıf hâlinde ise (kalkalesi) daha belirgindir.

İ'râbı: Müellif; “مُقْلَقًا” lafzının, “وَبَيِّنْ” kelimesinin mef'ûlü olduğunu, ancak mef'ûlün hakikatte mahzûf olan “حَرْفًا” kelimesi olduğunu ve “مُقْلَقًا” lafzının da bu mahzûf olan kelimenin sıfatı olduğunu söylemiştir. “إِنْ”in şart edatı olup “سَكْنَا” fiilinin sonundaki “ا” harfinin kafiyeeden ötürü eklenen elif-i itlâk olduğunu belirten müellif, bu fiilin fâilinin gizli bir zamir olarak “مُقْلَقًا” kelimesine râcî olduğunu, şart cümlesi olması hasebiyle mahallen meczûm olan “سَكْنَا” fiilinin cezasının ise geride geçen “وَبَيِّنْ” kelimesi olduğunu ya da bu kelimenin cezaya delâlet ettiğini ve “وَبَيِّنْ” cümlesinin, “فَرَّقْنَا” cümlesine matuf olduğunu ifade etmiştir. “و” harfinin atıf harfi olup “إِنْ”nin de şart edatı olduğunu belirten müellif, şart cümlesi olan “يَكُنْ” fiilinin meczûm olduğunu ve “يَكُنْ”ün isminin gizli bir zamir olarak “سَكْنَا” fiilinin mastarına râcî olduğunu beyan etmiştir. Daha sonra “فِي الْوَقْفِ” lafzının i'râbına dair iki ihtimale yer veren müellif, eğer “يَكُنْ”ünün nâkıs fiil olan “كَانَ” olduğuna itibar edilirse “فِي الْوَقْفِ” lafzının, “يَكُنْ”ün haberi olarak mahallen mansûb olduğunu; eğer “يَكُنْ”ünün tâm fiil olan “كَانَ” olduğuna itibar edilirse “فِي الْوَقْفِ” lafzındaki “فِي” harf-i cerinin “يَكُنْ” fiiline müteallik olup bu fiilin, “يُوجَدُ” anlamına tevîl edileceğini ifade etmiştir. “كَانَ”nin isminin gizli bir zamir olarak “مُقْلَقًا” kelimesine râcî olduğunu, haberinin ise lafzen mansûb olan “أَبَيَّنَا” lafzı olduğunu zikreden müellif, “أَبَيَّنَا” lafzının sonundaki “ا” harfinin ziyâde olduğunu, “كَانَ أَبَيَّنَا” cümlesinin ise şart olan “وَإِنْ يَكُنْ” cümlesinin cezası olduğunu ve bu şart ile ceza cümlesinin bir önceki şart ve ceza cümlesine matuf olduğunu dile getirmiştir.³³⁵

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak kalkale harflerinin ve bu harflerde bulunan şiddet sıfatının ister bu harfler telaffuzda sükûn-u aslî ile sâkin olmuş olsun ister sükûn-u aslî olmayıp vakıf hâlinde sâkin olmuş olsun belli edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak o, sükûn-u aslî olmayıp vakıf hâlinde sâkin olan kalkale harflerinin ise sükûn-u aslî ile sâkin olanlara göre daha belirgin yapılması gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra konuyla ilgili örnekler veren müellif, sükûn-u aslî ile sâkin olanlara örnek olarak “فَطَرَتْ”, “يَقْطَعُونَ”³³⁶

³³⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 35b.

³³⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 35b-36a.

³³⁶ el-Bakara 2/27

kelimelerini; ³³⁷”إِلَى رَبِّوَةٍ“ ve ³³⁸”أَجْتَنَّتْ“ ve ³³⁹”يَدْخُلُونَ“ kelimelerini; vakıf hâlinde sâkin olanlara örnek olarak ise ³⁴⁰”عَمِيقٍ“, ³⁴¹”مُحِيطٍ“, ³⁴²”فَارْعَبْ“, ³⁴³”وَالْحَجَّ“, ³⁴⁴”بِهَيْجٍ“ ve ³⁴⁵”وَبِنْسَ الْمِهَادِ“ kelimelerini zikretmiştir.³⁴⁶

٤٠- وَحَاءَ حَصَّصَ أَحَطَّ الْحَقُّ وَسَيْنَ مُسْتَقِيمٍ يَسْطُو يَسْفُو

40. “ح” harfini; “يَسْطُو”, “مُسْتَقِيم”, “أَحَطَّ” ve “لَحَقَّ” kelimelerindeki “ح” harfini; “يَسْفُو” kelimelerindeki “س” harfini (ince oku)!

İ'râbı: Müellif, “حَصَّصَ” kelimesine muzâf olan “حَاء” lafzının, “مُقَلَّلًا” lafzına matuf olması sebebiyle lafzen mansûb olduğunu, “أَحَطَّ” ile “لَحَقَّ” lafızlarının ise başlarına bir atıf “و”ı takdir edilerek “حَصَّصَ” kelimesine matuf olduğunu ve bundan dolayı mahallen mecrûr olduklarını söylemiştir. “مُسْتَقِيم” kelimesine muzâf olan “سَيْنَ” lafzının, “حَاء” kelimesine matuf olduğu için lafzen mansûb olduğunu belirten müellif, “مُسْتَقِيم” lafzının muzâf-ı ileyh olması hasebiyle mahallen mecrûr olduğunu, bu lafzın sonundaki fetha harekenin ise mahkî i'râbdan geldiğini, Kur'ân-ı Kerîm'de ³⁴⁷”الْمُسْتَقِيمَ“ şeklinde geçen bu lafızdaki lâm-ı ta'rîfin vezinden dolayı hafzedildiğini ya da Kur'ân-ı Kerîm'de ³⁴⁸”مُسْتَقِيمَ“ şeklinde de geçen bu lafzın son harekesinin kesra ile okunup vezin için tenvînin hafzedildiğini ifade etmiştir. Son olarak “يَسْطُو” ile “يَسْفُو” lafızlarının ise başlarına bir atıf “و”ı takdir edilerek “مُسْتَقِيم” kelimesine matuf olduklarını beyan etmiştir.³⁴⁹

Şerhi: İlk önce ³⁵⁰”يَسْطُو“ ve ³⁵¹”يَسْفُو“ lafızlarının Kur'ân-ı Kerîm'de sonlarında “ن” harfi olacak şekilde geçip sonlarındaki bu harfin vezinden dolayı hafzedildiğini belirten müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak ³⁵²”حَصَّصَ“ lafzındaki iki “ح” harfi ile ³⁵³”أَحَطَّ“ ve “لَحَقَّ” lafızlarındaki “ح” harfinin terkîk ile okunmasına dikkat edilmesi gerektiğini; zira bu lafızlardaki “ح” harfinden sonra kalın harflerin geldiğini, “ح” harfinin de bu harflere tâbî olup tefhîm ile okunma ihtimali olduğunu ve dikkat edilmediği takdirde

³³⁷ er-Rûm 30/30

³³⁸ el-Mü'minûn 23/50

³³⁹ en-Nisâ 4/124

³⁴⁰ el-Hac 22/27

³⁴¹ el-Bakara 2/19

³⁴² el-İnşirâh 94/8

³⁴³ el-Bakara 2/189

³⁴⁴ el-Hac 22/5

³⁴⁵ Âl-i İmrân 3/12

³⁴⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 36a-36b.

³⁴⁷ el-Fâtihâ 1/6

³⁴⁸ el-Bakara 2/142

³⁴⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 36b.

³⁵⁰ el-Hac 22/72

³⁵¹ el-Kasas 28/23

³⁵² Yûsuf 12/51

³⁵³ en-Neml 27/22

de “ح” harfinin “ع” harfine benzer bir şekilde telaffuz edilebileceğini söylemiştir. Daha sonra “س” harfinin “يسطو” ve “يسفو”³⁵⁴ lafızları ile bunlara benzer kelimelerdeki “س” harfinin terkîk ile okunması gerektiğini; zira “س” harfinin bu örneklerde sâkin olması hasebiyle bu harfteki istifâl ve infitâh sıfatına zayıflık geldiğini belirtmiştir. Aynı zamanda bu harf terkîk ile okunmadığında söz konusu örneklerde bu harften sonra kalın harfler geldiği için bu harfin onlara tâbî olup “ص” gibi kalın bir şekilde okunma ihtimalinin olduğunu ve bundan dolayı söz konusu örneklerin özellikle zikredildiğini ifade etmiştir.³⁵⁵

2.5.6. “ر” Harfinin Hükümleri

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye’nin 41-43. beyitleri, “ر” harfinin hükümlerine tahsis edilmiştir. İbnü'l-Cezerî, bu bölümde “ر” harfinin ince okunduğu durumları zikretmiş; bu harfin, mezkûr yerlerin dışındaki yerlerde ise kalın okunması gerektiğine de dolaylı olarak işaret etmiştir. Ayrıca o, “ر” harfinin ince ve kalın okunmasında iki vechin bulunduğu bir kelimeye de özellikle temas etmiştir.

٤١- وَرَقِّي الرَّاءَ إِذَا مَا كُسِرَتْ كَذَاكَ بَعْدَ الْكُسْرِ حَيْثُ سَكَنْتَ

41. Kesralı olduğu zaman “ر” harfini ince oku! “ر” harfi sâkin olup kesradan sonra geldiği zaman yine ince oku!

İ'râbı: Müellif; “الرَّاءَ” lafzının, önceki beyitlerde geçen “بَيِّنٌ” kelimesine matuf olan “رَقِّي” lafzının mef'ûlû olduğunu, “إِذَا”nın şart edatı olup “مَا”nın da zâid olduğunu, “كُسِرَتْ” fiilinin ise şart cümlesi olması hasebiyle mahallen meczûm olduğunu ve bu fiilin fâilinin ise gizli bir zamir olarak “الرَّاءَ” kelimesine râcî olduğunu söylemiştir. “وَرَقِّي الرَّاءَ” cümlesinin, şartın cezası olduğu ya da ceza mahzûf olup bu cümle cezaya delâlet ettiği için mahallen meczûm olduğunu belirten müellif, “كَذَاكَ” lafzının, “وَرَقِّي الرَّاءَ” kelimesini işaret ettiğini, “سَكَنْتَ” fiilinin zarfı olan “بَعْدَ الْكُسْرِ” lafzının vezinden dolayı fiilin önüne geçtiğini ve “سَكَنْتَ” fiilinin fâilinin ise gizli bir zamir olarak “الرَّاءَ” kelimesine râcî olduğunu ifade etmiştir. “سَكَنْتَ” fiilinin, “حَيْثُ” lafzının muzâf-ı ileyhi olması sebebiyle mahallen mecrûr olduğunu zikreden müellif, “كَذَاكَ” lafzının i'râbıyla ilgili iki ihtimale yer vermiş ve ilk olarak “كَذَاكَ” lafzının, mahzûf bir mübtedânın haberi olduğu için mahallen merfû' olduğunu ve “حَيْثُ سَكَنْتَ” ibaresinin de mahzûf mübtedânın zarfı olduğu için mahallen mansûb olduğunu belirtmiştir. İkinci olarak ise “كَذَاكَ” lafzının, mukadder olan “وَرَقِّي الرَّاءَ”

³⁵⁴ eş-Şûrâ 42/52

³⁵⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 36b-37a.

cümlesindeki “وَرَقِي” kelimesinin hâli olduğu için mahallen mansûb olduğunu ve “حَيْثُ” ibaresinin de mukadder olan söz konusu lafzın zarfı olduğunu beyan etmiştir.³⁵⁶

Şerhi: Müellif ilk önce beytin anlamıyla ilgili olarak “ر” harfinin kesra harekeli olduğu durum ile “ر” harfinin sâkin olup mâ kablinin kesra harekeli olduğu durumda “ر” harfinin terkîk ile okunması gerektiğini söylemiş ve daha sonra ise “ر” harfinin terkîk ile okunmasına dair beyitte zikredilen iki şartı detaylı bir şekilde açıklamıştır. İlk olarak “ر” harfinin kesra harekeli olduğu durumu açıklamaya başlayan müellif, “ر” harfinin kesra harekeli olduğu durumda kesra gerek aslî gerek lâzımî olsun, “ر” harfi kelimenin neresinde vaki olursa olsun, vasıl hâlinde tenvînli olsun veya olmasın, mâ kablî gerek harekeli gerek sâkin olsun, “ر” harfinden sonra gerek isti‘lâ harfleri gerek istifâl harfleri gelsin ve “ر” harfi gerek isimde gerek fiilde vaki olsun mutlak olarak terkîk ile okunması gerektiğini söylemiştir. Bütün bunlara örnek olarak ise Kur’ân-ı Kerîm’den “رَزَقًا قَالُوا”³⁵⁷, “رَجُلًا”³⁵⁸, “وَأَنْذِرِ النَّاسَ”³⁶¹, “وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا”³⁶⁰, “وَالْفَجْرَ وَلَيَالٍ عَشْرًا”³⁵⁹, “وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ”³⁵⁸, “يُحِبُّونَ”³⁶³, “وَأَذْكُرِ اسْمَ”³⁶⁴, “وَأَنْحَرُ إِنَّ”³⁶⁴, “رَأَى كَوْكَبًا”³⁶⁵, “الذِّكْرَى”³⁶⁶ ve “عَذَابَ النَّارِ”³⁶⁷ ibarelerini zikretmiştir. Bütün bu söylediklerinin vasıl hâlinde geçerli olduğunu belirten müellif, akabinde “ر” harfinin vakıf hâlindeki durumuna geçmiştir. Nitekim o, vakfın revm ile yapıldığı durumda hükmün yine vasıldaki gibi olacağını belirtmiş, vakfın sükûn ile yapıldığı durumda ise; şayet “ر” harfinin mâ kablinde imâle olunacak bir harf varsa “ر” harfinin terkîk ile okunacağını, “ر” harfinin vasıl hâlinde hangi harekeyi alırsa alsın vakıf hâlinde mâ kablinin kesrâ harekeli veya mâ kablinde sâkin “ي” harfi olduğu durumda yine terkîk ile okunacağını ifade etmiştir. Bütün bunlara örnek olarak ise Kur’ân-ı Kerîm’den “مَعَ”³⁷³, “بِالنَّهَارِ”³⁷², “بِهِ السِّحْرُ”³⁷¹, “الشَّعْرَ”³⁷⁰, “أَهْلَ الذِّكْرِ”³⁶⁹, “قَدْ قَدِرَ”³⁶⁸, “وَلَا نَاصِرَ”³⁶⁸

³⁵⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 37a-37b.

³⁵⁷ el-Bakara 2/25.

³⁵⁸ et-Tevbe 9/108.

³⁵⁹ et-Tevbe 9/60.

³⁶⁰ el-Fecr 89/1-2.

³⁶¹ el-Bakara 2/128.

³⁶² İbrâhîm 14/44.

³⁶³ el-İnsân 76/25.

³⁶⁴ el-Kevser 108/2-3.

³⁶⁵ el-En‘âm 6/76.

³⁶⁶ ez-Zâriyât 51/55.

³⁶⁷ el-Bakara 2/201.

³⁶⁸ et-Târik 86/10.

³⁶⁹ el-Kamer 54/12.

³⁷⁰ el-Kamer 54/26.

³⁷¹ en-Nahl 16/43.

³⁷² Yûnus 10/81.

³⁷³ el-En‘âm 6/60.

³⁷⁴”الْأَبْرَارِ“³⁷⁵”مِنْ بَشِيرٍ“³⁷⁶”وَأَفْعَلُوا الْخَيْرَ“ ve ³⁷⁷”عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ“ ibarelerini zikretmiştir. İkinci olarak “ر” harfinin sâkin olup mâ kablinin kesra harekeli olduğu durumu açıklamaya geçen müellif, “ر” harfinin sükûnunun gerek lâzımî gerek ârızî olsun, “ر” harfî kelimenin neresinde vaki olursa olsun ve ister vasıl ister vakıf hâlinde olsun terkîk ile okunması gerektiğini söylemiştir. Bunlara örnek olarak ise Kur’ân-ı Kerîm’den ³⁷⁸”شُرْعَةً“³⁷⁹”مَرْيَةَ“³⁸⁰”أُولَى الْإِزْبَةِ“³⁸¹”قَالَ فِرْعَوْنُ“³⁸²”اسْتَغْفِرْ لَهُمْ“³⁸³”فَانْتَصِرَ“ ve ³⁸⁴”وَاصْبِرْ“ kelimelerini zikretmiştir. Ancak müellif, “ر” harfinin bu ikinci durumunda mutlak olarak terkîk ile okunmayacağını, bu durumun iki istisnasının olduğunu söylemiştir. Bu istisnalardan ilkinin ³⁸⁵”فِي قِرْطَاسٍ“ örneğinde olduğu üzere sâkin “ر” harfinden sonra isti‘lâ harflerinden birisinin geldiği durum olduğunu; ikincisinin ise ister muttasıl ister munfasıl olsun sâkin “ر” harfinden önce ârızî kesranın geldiği durum olduğunu ifade etmiştir. Muttasıl olan ârızî kesraya örnek olarak ³⁸⁶”ارْجِعُوا“ kelimelerini; munfasıl olana örnek olarak ise ³⁸⁷”إِنْ ارْتَبْتُمْ“ ve ³⁸⁸”رَبِّ ارْجِعُونِ“ ibarelerini zikretmiştir.³⁸⁹

٤٢- إِنْ لَمْ تَكُنْ مِنْ قَبْلِ حَرْفِ اسْتِعْلَا أَوْ كَانَتْ الْكُسْرَةُ لَيْسَتْ أَصْلًا

42. Eğer “ر” harfi, isti‘lâ harfinden önce olmaz ise ya da kesrası aslî değil ise.

İ‘râbı: Müellif, “ر”in şart edatı olup “لَمْ تَكُنْ” cümlesinin de şart cümlesi olduğu için mahallen meczûm olduğunu, “تَكُنْ”ün ise tâm fiil olup “تُوجَدُ” mânâsına geldiğini ve bu fiilin fâilinin ise gizli bir zamir olarak “الرَّاءِ” kelimesine râcî olduğunu söylemiştir. “مِنْ قَبْلِ” terkibinin bir izâfet tamlaması olduğunu belirten müellif, “مِنْ قَبْلِ” lafzının, “لَمْ تَكُنْ” kelimesine müteallik olduğunu, şart cümlesinin cezasının ise bir önceki beyit delâlet ettiği için hazfedildiğini ve “كَانَتْ” lafzının da atıf harfî olan “أَوْ” ile “إِنْ لَمْ تَكُنْ” cümlesine matuf olduğunu ifade etmiştir. “كَانَتْ” ile “لَيْسَتْ”in nâkıs fiil olduğunu belirten müellif, “كَانَتْ”in isminin lafzen merfû‘ olarak “الْكُسْرَةُ” lafzı olduğunu, haberinin ise mahallen mansûb olarak “لَيْسَتْ أَصْلًا” cümlesi olduğunu, “لَيْسَتْ”in isminin de gizli bir zamir olarak

³⁷⁴ Âl-i İmrân 3/193.

³⁷⁵ el-Mâide 5/19.

³⁷⁶ el-Hac 22/77.

³⁷⁷ el-Bakara 2/20.

³⁷⁸ el-Mâide 5/48.

³⁷⁹ Hûd 11/17.

³⁸⁰ en-Nûr 24/31.

³⁸¹ el-A‘râf 7/123.

³⁸² et-Tevbe 9/80.

³⁸³ el-Kamer 54/10.

³⁸⁴ en-Nahl 16/127.

³⁸⁵ el-En‘âm 6/7.

³⁸⁶ Yûsuf 12/81.

³⁸⁷ el-Mâide 5/106.

³⁸⁸ el-Mü‘minûn 23/99.

³⁸⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 37b-38b.

“الْكَسْرَةُ” kelimesine râcî olduğunu ve haberinin ise “أَصْلًا” lafzı olduğunu beyan etmiştir. Ancak beytin ikinci mısrasında bir yanlış anlaşılmanın olabileceğine dikkat çeken müellif, buradaki anlamın sanki “sâkin “ر” harfinden önceki harfin kesrası aslî olmayıp ârizî olursa “ر” harfi terkîk ile okunur.” gibi olduğunu; ancak burada kastedilenin “sâkin “ر” harfinden önceki harfin kesrası aslî olursa “ر” harfi terkîk ile okunur.” olduğunu söylemiştir. Bunun tevlinin ise ya beyitteki her iki mısraya olumlu anlam verilerek ya da her iki mısraya olumsuz anlam verilerek olabileceğini ve böylelikle de ortak bir anlama varılabileceğini ifade etmiştir.³⁹⁰

Şerhi: Müellif, bu beyitteki konuya bir önceki beyitte değinmiş ve burada da beytin anlamını verip konuyu örneklerle biraz daha detaylandırmıştır. O, beytin anlamıyla ilgili olarak kesradan sonra gelen sâkin “ر” harfinin terkîk ile okunacağını; ancak bunun, sâkin “ر” harfinden sonra isti‘lâ harflerinden birisinin gelmediği ve sâkin “ر” harfinden önceki kesra harekenin aslî kesra olmadığı durumda olduğunu söylemiştir. Yedi tane olan isti‘lâ harflerinden bu durumda olan üç harfin Kur‘ân-ı Kerîm’de vaki olduğunu belirtmiştir. Bu harflerden ilkinin “ط” harfi olup bu harfin örneğinin “فِي قِرْطَاسٍ” kelimesi olduğunu, ikincisinin ise “ق” harfi olup iki yerde vaki olduğunu ve bunların “مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ”³⁹¹ ile “فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ”³⁹² kelimeleri olduğunu ve üçüncüsünün de “ص” harfi olup üç yerde vaki olduğunu ve bunların “وَإِرْصَادًا”³⁹³, “كَانَتْ مِرْصَادًا”³⁹⁴ ve “لِبِالْمِرْصَادِ”³⁹⁵ kelimeleri olduğunu ifade etmiştir. Bu kelimelerin ittifakla tefhîm ile okunacağını söyleyen müellif, sadece “فِرْقٍ” kelimesinde ihtilafın olduğunu ve buna da diğer beyitte işaret edildiğini dile getirmiştir.³⁹⁶

٤٣ - وَالْخُلْفُ فِي فِرْقٍ لِكَسْرِ يُوجَدُ وَأَخْفَ تَكْرِيرًا إِذَا تَشَدَّدَ

43. “فِرْقٍ” kelimesindeki (isti‘lâ harfinde) kesra hareke bulunduğu için “ر” harfini hulûf ile (hem ince hem kalın olarak) oku! “ر” harfi şeddeli olduğunda ise tekrîr özelliğini gizle!

İ‘râbı: Müellif, “وَالْخُلْفُ” lafzının mübtedâ, “يُوجَدُ” fiilinin ise onun haberi olduğunu, “فِي فِرْقٍ” fiilinin fâilinin gizli bir zamir olarak “وَالْخُلْفُ” kelimesine râcî olduğunu ve “يُوجَدُ” lafzının ise ya mübtedânın mahzûf olan sıfatına müteallik olduğunu ya da “يُوجَدُ” fiiline müteallik olup onun zarfı olduğunu söylemiştir. “لِكَسْرِ” lafzının, “يُوجَدُ” fiilinin illeti olarak

³⁹⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 38b-39a.

³⁹¹ et-Tevbe 9/122.

³⁹² eş-Şuarâ 26/63.

³⁹³ et-Tevbe 9/107.

³⁹⁴ en-Nebe’ 78/21.

³⁹⁵ el-Fecr 89/14.

³⁹⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 39a.

ona müteallik olduğunu belirten müellif, “وَالْخُفِّ” lafzındaki lââm-ı ta’rîfin ya muzâf-ı ileyhten bedel olduğunu ya da ahd-i hâricî için olduğunu ifade etmiştir. “تَكْرِيرًا” lafzının, emr-i hâzır olan “وَأَخْفِ” kelimesinin mef’ûlü olduğunu belirten müellif, “إِذَا تُشَدَّدُ” ibaresiyle ilgili olarak ise iki ihtimalden bahsetmiş, ilk olarak “إِذَا تُشَدَّدُ” ibaresindeki “إِذَا”nın şart edatı olmayıp zarf olduğunu, “تُشَدَّدُ” fiilinin ise muzâf-ı ileyh olması hasebiyle mahallen mecrûr olduğunu ve “إِذَا تُشَدَّدُ” ibaresinin tamamının “وَأَخْفِ” kelimesinin zarfı olduğunu; ikinci olarak ise “إِذَا تُشَدَّدُ” ibaresinin şart cümlesi olup cezasının da geride geçen “وَأَخْفِ” kelimesi olduğunu ve “تُشَدَّدُ” fiilinin nâib-i fâilinin de gizli bir zamir olarak “الرَّاءُ” kelimesine râcî olduğunu beyan etmiştir.³⁹⁷

Şerhi: Müellif, bu beyitte konuya dair iki meseleyi ele almıştır. Nitekim o, beytin ilk mısrasıyla ilgili olarak Şuarâ Suresi’nde geçen “فِرْقٍ” lafzındaki “ر” harfinin okunmasına dair kurrâ arasında ihtilafın olduğunu belirtmiştir. Onun ifadesine göre kimisi “ر” harfî iki kesra arasında bulunduğu için onun zayıf olduğunu gerekçe göstererek terkîk ile okunması gerektiğini, Mekkî, Sıkıllî ve İbn Şüreyh gibi âlimler de bu hususta kurrâ arasında icmâ olduğunu söylemiş; kimisi ise kesranın isti’lâ harfiyle beraber bulunduğu için kesraya zayıflık geldiğini gerekçe göstererek “ر” harfinin tefhîm ile okunması gerektiğini söylemiş, Dâni, Sarakustî ve Ebû Ma’sher et-Taberî³⁹⁸ gibi âlimler de yazmış oldukları eserlerde bu görüşe yer vermiştir. Daha sonra beytin ikinci mısrasındaki konuya geçen müellif, burada daha önce tekrîr konusunda da geçtiği üzere Mekkî’nin konuyla ilgili görüşüne yer vermiş ve her ne zaman “ر” harfî şeddeli olursa onun tekrîr özelliğinin gizlenmesi gerektiğini, aksi takdirde “ر” harfî muhaffef ise iki tane “ر” harfinin; “ر” harfî şeddeli ise birkaç tane “ر” harfinin hasıl olacağını söylemiştir.³⁹⁹

2.5.7. “ر” Harfinin Hükümleri ve Bazı Tenbihât

el-Mukaddimetü’l-Cezeriyye’nin 44-49. beyitlerinde “ر” harfinin hükümleri ele alınmış ve bununla ilgili bazı uyarılar yapılmıştır. İbnü’l-Cezerî, bu bölümde “ر” harfinin kalın okunduğu durumları zikretmiş ve daha sonra isti’lâ, ıtbâk, infitâh ve şiddet sıfatının bulunduğu ve diğer sıfatlarla karışma ihtimali olan bazı kelimeleri zikrederek bu kelimelerde mezkûr sıfatların icra edilmesine özen gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

³⁹⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 39b.

³⁹⁸ Bu âlimlerin isimleri, eserde bizzat zikredilmemiş olup Dâni “Teyisr sahibi”, Sarakustî “Unvân sahibi” ve Taberî ise “Telhîs sahibi” olarak geçmektedir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 40a.

³⁹⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 39b-40a.

Aynı zamanda o, bu konu kapsamında okunmasında iki vechin olduğu bir kelime ile sükûnuna dikkat edilmesi gereken bazı kelimeleri de zikretmiştir.

٤٤- وَفَخِمَ اللَّامُ مِنْ اسْمِ اللَّهِ عَنْ فَتْحٍ أَوْ ضَمٍّ كَعَبْدُ اللَّهِ

44. Allah ismindeki “ل” harfini fetha harekeden sonra ya da “عَبْدُ اللَّهِ” örneğindeki gibi damme harekeden sonra kalın oku!

İ'râbı: Müellif, “اللَّامُ” lafzının lafzen mansûb olarak emr-i hâzır olan “وَفَخِمَ” kelimesinin mef'ûlû olduğunu ve “مِنْ اسْمِ اللَّهِ” terkiibinin, “اللَّامُ” lafzının hâli olması sebebiyle mahallen mansûb olduğunu söylemiştir. “عَنْ فَتْحٍ” lafzının mahallen mansûb olduğunu belirten müellif, bu lafzın mukadder bir kelimenin zarfı olup bu mukadder kelimenin de “اللَّامُ” lafzının hâli olduğunu ve “ضَمٍّ” kelimesinin ise atıf harfî olan “أَوْ” ile “فَتْحٍ” lafzına matuf olduğunu ifade etmiştir. Son olarak “كَعَبْدُ اللَّهِ” lafzının mahallen merfû' olarak “مِثْلُ عَبْدِ اللَّهِ” şeklinde mahzûf bir mübtedânın haberi olduğunu, “عَبْدُ اللَّهِ” lafzının “د” harfinden dolayı mahallen mecrûr olduğunu ve bu lafızdaki “د” harfinin harekesinin damme olup fetha hareke ile okunmasının da câiz olduğunu beyan etmiştir.⁴⁰⁰

Şerhi: Müellif, bu beyitte “اللَّهُ” lafzındaki “ل” harfinin fetha ve damme harekeden sonra geldiği durumda tefhîm ile okunacağını ifade etmiş, “ل” harfinin damme harekeden sonra geldiğine örnek olarak “عَبْدُ اللَّهِ”⁴⁰¹ lafzının beyitte zikredilip fetha harekeden sonra geldiğinin örneğinin ise vezin müsaade etmediği için zikredilmediğini belirtmiştir. Kendisi de buna örnek olarak vasıl hâlinde “إِنَّ اللَّهَ”⁴⁰² ibaresini; ibtidâ hâlinde ise “لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ”⁴⁰³ ibaresini zikretmiştir. Aslında “ل” harfinin terkîk ile okunduğunu ifade eden müellif, sadece “اللَّهُ” lafzındaki “ل” harfinin yukarıda sözü edilen durumlarda tefhîm ile okunacağını ve “اللَّهُمَّ” lafzında da aynı durumun söz konusu olduğunu söylemiştir. Daha sonra mezkûr durumlarda “اللَّهُ” lafzındaki “ل” harfinin tefhîm ile okunmasının sebebinin, önceki âlimlerin ittifakla bu harfî tefhîm ile rivayet etmesi olduğunu ifade eden müellif, bazılarına göre bu durumun sebebinin, “اللَّهُ” lafzındaki “ل” harfini diğer “ل” harfinden ayırt etme isteği olduğunu ve kesra harekeden sonra “ل” harfinin terkîk ile okunmasının sebebinin de kesra harekeden sonra kalınlığa geçişin kerih görülmesi olduğunu beyan etmiştir.⁴⁰⁴

٤٥- وَحَرَفَ الْإِسْتِعْلَاءِ فَخِمَ وَأَخْصَصَا لِأَطْبَاقٍ أَقْوَى نَحْوُ قَالَ وَالْعَصَا

⁴⁰⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 40a.

⁴⁰¹ Meryem 19/30.

⁴⁰² el-Mâide 5/17.

⁴⁰³ el-Bakara 2/255.

⁴⁰⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 40b.

45. İsti‘lâ harfini kalın oku ve özellikle “قَالَ” ve “وَالْعَصَا” gibi lafızlarda ıtbâk sıfatı sebebiyle (kalınlığı) daha kuvvetli göster!

İ‘râbı: Müellif, “الِاسْتِغْلَاءِ” lafzına muzâf olan “وَحَرْفٌ” kelimesinin mansûb olarak emr-i hâzır sigasında olan “فَحِّمَ” lafzının mef‘ûlü olduğunu ve emr-i hâzır sigasında olan “وَاخْصُصَا” lafzının sonunda aslında te’kîd için gelen muhaffef “نَ” harfinin olup kâfiyeden ötürü “ي” harfine dönüştüğünü söylemiştir. “لَاطْبَاقٌ” kelimesinin, “وَاخْصُصَا” lafzının mef‘ûlü olduğunu, ancak vezinden dolayı mahzûf olan asıl mef‘ûlün “لَاطْبَاقٌ” kelimesine muzâf olduğunu belirten müellif, mansûb olan “لَاطْبَاقٌ” kelimesinin okunuşuyla ilgili detaya girmiştir. O, söz konusu kelimenin aslında “الْإِطْبَاقُ” şeklinde olduğunu, buradaki ikinci hemzenin harekesinin “لَ” harfine nakledilip “الْإِطْبَاقُ” şeklinde iki sâkin yan yana geleceği için o hemzenin hazfedildiğini, ancak bu hemzenin telaffuz edilmeyip sadece yazıda kaldığını, “لَ” harfi hareke aldığı için ilk hemzenin de hazfedildiğini ve sonuç olarak bu kelimenin “إِطْبَاقٌ” şeklinde tabir edildiğini ifade etmiştir. Takdîren mecrûr olan “أَقْوَى” lafzının aslında mahzûf olan mecrûr bir kelimenin sıfatı olduğunu zikreden müellif, ism-i tafdîl olan “أَقْوَى” lafzından sonra mahzûf bir “مِنْ” harf-i cerinin olduğunu, mahzûf bir mübtedânın haberi olduğu için “تَحْوٌ” lafzının merfû‘ olduğunu, bu lafzın “قَالَ” fiiline muzâf olması sebebiyle “قَالَ” fiilinin mahallen mecrûr olduğunu ve “الْعَصَا” lafzının da “قَالَ” fiiline matuf olduğu için takdîren mecrûr olduğunu beyan etmiştir.⁴⁰⁵

Şerhi: Müellif, bu beyitte isti‘lâ harflerinin tefhîm ile okunması gerektiğini, isti‘lâ harfleri içerisinde ıtbâk sıfatını hâiz olan dört harfin ise diğerlerine göre daha kuvvetli bir şekilde tefhîm edilmesi gerektiğini söylemiştir. Beyitte geçen iki örnekten ilki olan “قَالَ” fiilinin, isti‘lâ harflerinden olup ıtbâk sıfatını hâiz olmayan “قَ” harfine; ikincisi olan “الْعَصَا” lafzının ise hem isti‘lâ harflerinden olup hem de ıtbâk sıfatını hâiz olan “صَ” harfine örnek olarak zikredildiğini ifade etmiştir. Daha sonra isti‘lâ harflerinin her birinin Kur’ân-ı Kerîm’de geçtiği yerlere örnek vermiş ve bu bağlamda “إِنْ كُنْتُمْ”⁴⁰⁶, “خَالِدُونَ”⁴⁰⁷, “وَالْغَارِمِينَ”⁴⁰⁸, “وَالظَّالِمِينَ”⁴⁰⁹ ve “قَاتِمًا بِالْقِسْطِ”⁴¹⁰ kelimelerini zikretmiştir.⁴¹³

⁴⁰⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 40b-41a.

⁴⁰⁶ el-Bakara 2/25.

⁴⁰⁷ el-Bakara 2/23.

⁴⁰⁸ el-Fâtiha 1/7.

⁴⁰⁹ et-Tevbe 9/60.

⁴¹⁰ en-Nâziât 79/34.

⁴¹¹ el-Bakara 2/35.

⁴¹² Âl-i İmrân 3/18.

⁴¹³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 41a-41b.

٤٦- وَيَبِّينِ الْإِطْبَاقَ مِنْ أَحَطْتُ مَعَ بَسَطْتُ وَالْخُلْفَ بِنَخْلُفُكُمْ وَقَعَ

46. “**أَحَطْتُ**” ile “**بَسَطْتُ**” lafızlarındaki *ıtbâk* sıfatını belirgin yap! “**نَخْلُفُكُمْ**” lafzında ise *hulûf* vakidir.

İ'râbı: Müellif, “**الْإِطْبَاقُ**” kelimesinin, emr-i hâzır sigasında olan “**وَيَبِّينِ**” lafzının mef'ûlü olarak mansûb olduğunu, “**مِنْ أَحَطْتُ**” lafzının hâl olması hasebiyle mahallen mansûb olduğunu ve bu lafzın zü'l-hâlinin ise “**الْإِطْبَاقُ**” kelimesine muzâf olan mahzûf “**حَرْفُ الْإِطْبَاقِ**” lafzı olduğunu söylemiştir. Ancak “**مِنْ أَحَطْتُ**” lafzındaki “**مِنْ**” harf-i cerinin “**فِي**” mânâsında olup bu lafzın ya “**الْإِطْبَاقُ**” kelimesinin ya da bu kelimenin mahzûf olan muzâfının sıfatı olarak mahallen mansûb olabileceği ihtimalini de zikreden müellif, sonu vezinden dolayı sâkin kılınan “**مَعَ**” lafzının, “**بَسَطْتُ**” kelimesine muzâf olduğunu ve “**مَعَ**” lafzının lafzen “**أَحَطْتُ**” kelimesinin; ma‘nen ise “**الْإِطْبَاقُ**” kelimesinin hâli olarak mahallen mansûb olduğunu ifade etmiştir. “**وَالْخُلْفُ**” kelimesinin mübtedâ olması hasebiyle merfû‘ olduğunu belirten müellif, “**وَقَعَ**” fiilinin sonunun vezinden dolayı sâkin kılındığını, fâilinin ise gizli bir zamir olarak “**وَالْخُلْفُ**” kelimesine râcî olduğunu ve “**وَقَعَ**” fiilinin ise mübtedânın haberi olarak mahallen merfû‘ olduğunu beyan etmiştir. “**بِنَخْلُفُكُمْ**” lafzında olan “**بِ**” harf-i cerinin “**فِي**” mânâsında olup bu lafzın ya “**وَقَعَ**” fiiline ya da “**وَالْخُلْفُ**” kelimesine müteallik olduğunu zikreden müellif, bu lafzın “**وَقَعَ**” fiiline müteallik olduğu takdirde onun zarfı olacağını; “**وَالْخُلْفُ**” kelimesine müteallik olduğu takdirde ise onun hâli olarak mahallen mansûb olacağını ve “**وَالْخُلْفُ**” kelimesindeki lâ-m-ı ta‘rîfin muzâf-ı ileyten bedel olup aslının “**وَوَخْلُفُ الْقُرَّاءِ**” olduğunu dile getirmiştir.⁴¹⁴

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak “**أَحَطْتُ**”⁴¹⁵ ile “**بَسَطْتُ**”⁴¹⁶ lafızlarındaki *ıtbâk* harfinin ve diğer *ıtbâk* ile isti‘lâ sıfatını hâiz olan harflerin, mahreçleri yakın olan harflerle yan yana geldiklerinde söz konusu sıfatlarının kurrânın ittifakıyla belirgin bir şekilde yapılması gerektiğini söylemiştir. Ancak Mürselât Sûresi’nde geçen “**أَلَمْ نَخْلُفْكُمْ**”⁴¹⁷ ibaresindeki “**ق**” harfinin “**ك**” harfine idğâm edildiği zaman isti‘lâ harfi olan “**ق**”ın belirgin kılınıp kılınmaması noktasında ihtilafın olduğunu ve beyitte de buna işaret edildiğini ifade etmiştir.⁴¹⁸ Mekkî’nin görüşüne göre buradaki isti‘lâ sıfatının belirgin kılınması gerektiğini;⁴¹⁹ Dâni’nin⁴²⁰ görüşüne göre ise bu sıfatın zâil olması gerektiğini⁴²¹ aktarmış,

⁴¹⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 41b-42a.

⁴¹⁵ en-Neml 27/22.

⁴¹⁶ el-Mâide 5/28.

⁴¹⁷ el-Mürselât 77/20.

⁴¹⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 42a.

⁴¹⁹ Mekkî, *er-Ri‘âye li-tecvîdi’l-kırâe ve tahkiki lafzi’t-tilâve*, 172.

⁴²⁰ Müellif, Dâni’yi burada yine “Teysîr sahibi” olarak zikretmiştir.

⁴²¹ Dâni, *et-Tahdîd fi’l-itkân ve’t-tecvîd*, 129.

bu hususta Mısır kurrâsının Mekki'ye; Şâm kurrâsının ise Dâni'ye göre amel ettiğini beyan etmiştir.⁴²² Daha sonra İbnü'l-Cezerî'nin konuyla ilgili görüşünü zikreden müellif, onun *et-Temhîd* ve *en-Neşr* adlı eserlerinde her iki vechin de sahih olup en sahih görüşün Dâni'nin görüşü olduğunu söylediğini ifade etmiştir.⁴²³ Daha sonra “أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ” lafzındaki isti'lâ harfî olan “ق”ın belirgin kılınmasıyla ilgili görüşün detayına giren müellif, sonuç itibarıyla bu durumun ne tam idğâm ne de tam izhâr olup ikisinin arasında kaldığını söylemiş ve bu durumun izhârla olan farkının, izhârda “ق” harfinin kalkale olunup burada olunmaması olduğunu, idğâmla olan farkının ise “ق” harfinden hiçbir eser kalmaması olduğunu ve bu durumda ise “ق” harfindeki bazı seslerin mevcut olduğunu aktarmıştır.⁴²⁴

٤٧- وَأَخْرَصَ عَلَى السُّكُونِ فِي جَعَلْنَا أَنْعَمْتَ وَالْمَغْضُوبِ مَعَ ضَلَّلْنَا

47. “جَعَلْنَا”, “أَنْعَمْتَ”, “الْمَغْضُوبِ” ve “ضَلَّلْنَا” lafızlarındaki sükûna özen göster!

İ'râbı: Müellif, “عَلَى السُّكُونِ” lafzının emr-i hâzır olan “وَأَخْرَصَ” kelimesine müteallik olarak onun mef'ûlü olduğunu ve “فِي جَعَلْنَا” kelimesinin ise “السُّكُونِ” lafzının sıfatı olduğunu söylemiştir. “أَنْعَمْتَ” lafzının, bir atıf “و”ı takdir edilerek “جَعَلْنَا” kelimesine matuf olduğunu belirten müellif, “الْمَغْضُوبِ” lafzının da öncesine matuf olduğunu, “مَعَ ضَلَّلْنَا” kelimesindeki “مَعَ”nın, “الْمَغْضُوبِ” lafzının hâli olan takdir edilmiş bir “مَقْرُونًا” kelimesine müteallik olduğunu ve “ضَلَّلْنَا” kelimesinin de “مَعَ”nın muzâf-ı ileyhi olduğu için mahallen mecrûr olduğunu ifade etmiştir.⁴²⁵

Şerhi: Müellif burada sadece beytin anlamıyla yetinerek “جَعَلْنَا”⁴²⁶ lafzındaki “ل” harfinin, “أَنْعَمْتَ”⁴²⁷ lafzındaki “ن” harfinin, “الْمَغْضُوبِ”⁴²⁸ lafzındaki “غ” harfinin ve “ضَلَّلْنَا”⁴²⁹ lafzındaki ikinci “ل” harfinin sükûnunun beyan edilip onlara hareke vermekten sakınılması gerektiğini söylemiştir. Bunun sebebi olarak bazı cahil okuyucuların bu yerleri hareke ile telaffuz ettiğini ve bunun da büyük bir hata olup bundan sakınılması gerektiğini ifade etmiştir.⁴³⁰

⁴²² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 150; Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 42a.

⁴²³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 150; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kirââtî'l-'aşr*, 1/221; Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 42a.

⁴²⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 42b. Benzer ifadeler Taşköprizâde'nin şerhinde geçmektedir. Bk. Taşköprizâde, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 149.

⁴²⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 42b.

⁴²⁶ el-Bakara 2/125.

⁴²⁷ el-Fâtiha 1/7.

⁴²⁸ el-Fâtiha 1/7.

⁴²⁹ es-Secde 32/10.

⁴³⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 42b-43a. Bu ifadenin Ebû Bekir Ahmed'in *el-Havâşî'l-müfesshime* adlı eserinden iktibas edildiği görülmektedir. Zira aynı ifade onun eserinde geçmektedir. Bk. Ebû Bekir, *el-Havâşî'l-müfesshime fî şerhi'l-Mukaddime*, 206.

٤٨- وَخَلِّصْ انْفِتَاحَ مَحْذُورًا عَسَى خَوْفَ اشْتِبَاهِهِ بِمَحْظُورًا عَصَى

48. “مَحْذُورًا” ile “عَسَى” lafızlarındaki infitâh sıfatını “مَحْظُورًا” ile “عَصَى” lafızlarıyla karışması endişesinden dolayı iyice belli et!

İ'râbı: Müellif; emr-i hâzır sigasında olan “وَحَلِّصْ” fiilinin mef'ûlü olan “انْفِتَاحَ” lafzının, “مَحْذُورًا” kelimesine muzâf olduğunu, bu sebeple de “مَحْذُورًا” kelimesinin mahallen mecrûr olduğunu ve “عَسَى” lafzının da bir atıf “و”ı takdir edilerek “مَحْذُورًا” kelimesine matuf olduğunu söylemiştir. “خَوْفَ” lafzının, “وَحَلِّصْ” fiilinin mef'ûlün lehi olduğu⁴³¹ için mansûb olduğunu belirten müellif, master olan “اشْتِبَاهِهِ” lafzının sonundaki fâil zamirinin, “مَحْذُورًا” ile “عَسَى” kelimelerine bedel yoluyla râcî olduğunu, “بِمَحْظُورًا” kelimesinin de “اشْتِبَاهِهِ” lafzının mef'ûlü olup “عَصَى” lafzının, “بِمَحْظُورًا” kelimesine bir atıf “و”ı takdir edilerek matuf olduğunu ve “مَحْظُورًا” ile “عَصَى” kelimelerinin mahallen mecrûr olduğunu ifade etmiştir.⁴³²

Şerhi: Müellif, “مَحْذُورًا”⁴³³ lafzındaki “ذ” harfî ile “عَسَى”⁴³⁴ lafzındaki “س” harfinin sahip olduğu infitâh sıfatının iyice belli edilip başka sıfatlarla karıştırılmaması gerektiğini, aksi takdirde “مَحْذُورًا” lafzındaki “ذ” harfinin, itbâk sıfatlı “ظ” harfine; “عَسَى” lafzındaki “س” harfinin ise yine itbâk sıfatlı “ص” harfine dönüşme endişesinin olduğunu söylemiştir. Bunun sebebi olarak “ذ” ile “ظ” harfinin tek mahreçten; “س” ile “ص” harfinin de aynı şekilde tek mahreçten çıktığını göstermiş ve bunların ancak sıfatlarla birbirinden ayrıldığını ifade etmiştir. Müellif, bu ifadelerden sonra her sıfata yerli yerinde riayet edilmesi gerektiğini hatırlatmış, konuyla ilgili bazı kelimelerin özellikle zikredilmesinin sebebinin ise bunlarda ihmal olduğu takdirde hata ve fesadın meydana gelmesi olduğunu beyan etmiştir.⁴³⁵

٤٩- وَرَاعِ شِدَّةَ بِكَافٍ وَبِتَا كَشْرُكُكُمْ وَتَتَوَقَّى فِتْنَتَا

49. “ك” ile “ت” harflerindeki şiddet sıfatını “كَشْرُكُكُمْ”, “تَتَوَقَّى” ve “فِتْنَتَا” lafızlarında olduğu gibi koru!

İ'râbı: Müellif, “شِدَّةً” kelimesinin, “وَرَاعِ” lafzının mef'ûlü olduğunu, “بِكَافٍ” lafzındaki “ب” harf-i cerinin “فِي” mânâsında olduğunu ve bu lafzın, “شِدَّةً” kelimesinin sıfatı olduğu için mahallen mansûb olduğunu söylemiştir. “وَبِتَا” kelimesindeki “ب” harf-i

⁴³¹ Tarafımızca esas alınan nüshada bu ifade yanlışlıkla “mef'ûlün bih” olarak geçmektedir. Ancak eserin diğer bir nüshasına ve Taşköprizâde'nin şerhine bakıldığında bunun “mef'ûlün leh” olduğu görülmektedir. Bk. Taşköprizâde, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 152; Kurt Dede, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye Tercümesi* (Kılıç Ali Paşa, 25), 68a.

⁴³² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 43a.

⁴³³ el-İsrâ 17/57.

⁴³⁴ et-Tahrîm 66/5.

⁴³⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 43a-43b.

cerinin de aynı şekilde “فِي” mânâsında olduğunu belirten müellif; bu kelimenin, “كَافٍ” lafzına matuf olduğunu, sonundaki hemzenin ise vezinden dolayı hazfedildiğini ve “كَثِيرُكُمْ” lafzının başındaki “ك” harfinin “مِثْلُ” mânâsında olup bu lafzın, “مِثْلُهُ مِثْلُ شِرْكِكُمْ” şeklinde mahzûf mübtedânın haberi olması sebebiyle mahallen merfû‘ olduğunu ifade etmiştir. Son olarak “تَتَوَقَّى” kelimesinin, “كَثِيرُكُمْ” lafzına matuf olması sebebiyle mahallen mecrûr olduğunu ve “فِتْنَتَا” kelimesinin de aynı şekilde bir atıf “و”ı takdir edilerek söz konusu lafza matuf olduğunu beyan etmiştir.⁴³⁶

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak “كَثِيرُكُمْ”⁴³⁷, “تَتَوَقَّى”⁴³⁸ ve “فِتْنَتَا”⁴³⁹ lafızlarında geçtiği üzere “ك” ile “ت” harflerinde bulunan şiddet sıfatına riâyet edilmesi gerektiğini söylemiş ve daha sonra bu harflerdeki şiddet sıfatının nasıl korunduğunu anlatmıştır. O, bu bağlamda söz konusu iki harf telaffuz edilirken dilin mahreçte sağlam bir şekilde tutulup harfin telaffuzunun sonuna doğru dilin mahreçten kaldırılması gerektiğini söylemiş, aynı zamanda da bu harfler telaffuz edilirken sesin hapsedilip akıtılmamasına ve bu harflere zayıflık ve yumuşaklığın ârız olmasından sakınılmasına dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁰

2.5.8. İdğâm ve İzhâr

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye'nin 50-51. beyitleri, idğâm ve izhâr konusuna tahsis edilmiştir. İbnü'l-Cezerî, bu bölümde mütemâsil ve mütecânis olan harflerin birbirine idğâm edilme durumlarını birkaç örnek üzerinden anlatmış ve ilk etapta birbirine idğâm edileceği zannedilen bazı kelimeleri zikretmiş ve bunlarda izhârın olması gerektiğini söylemiştir.

٥٠. وَأَوَّلِي مِثْلٍ وَجَنَسٍ إِنْ سَكَنْ أَدْعِمُ كَقُلِّ رَبِّ وَبَلَّ لَا وَأَبْنُ

50. Birbirinin aynısı olan ile aynı cinsten olan iki harften ilki sâkin olduğu zaman “قُلِّ رَبِّ” ile “بَلَّ لَا” örneğinde olduğu gibi onu idğâm et!

İ'râbı: Müellif; “مِثْلٍ” kelimesine muzâf olan “وَأَوَّلِي” lafzının, “أَدْعِمُ” kelimesinin mef'ûlû olması hasebiyle lafzen mansûb olduğunu ve “جَنَسٍ” lafzının da “مِثْلٍ” kelimesine matuf olması sebebiyle lafzen mecrûr olduğunu söylemiştir. “إِنْ”ın şart edatı olup “سَكَنْ” fiilinin de şart cümlesi olduğu için mahallen meczûm olduğunu belirten müellif, “أَدْعِمُ” cümlesinin de şartın cezası olduğunu ve “سَكَنْ” fiilinin fâilinin ise gizli bir zamir olarak

⁴³⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 43b.

⁴³⁷ el-Fâtır 35/14.

⁴³⁸ en-Nahl 14/28.

⁴³⁹ el-Enfâl 8/25.

⁴⁴⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 44a.

mânâ itibarıyla bedel yoluyla “وَأُولَى” lafzına râcî olduğunu ifade etmiştir. “كَفَّلَ رَبِّ” lafzındaki “ك” harf-i cerinin “مَثَلٌ” mânâsında olduğunu zikreden müellif, “كَفَّلَ رَبِّ” lafzının “مَثَلُهُ مِثْلُ قُلِّ رَبِّ” şeklinde mahzûf mübtedânın haberi olması hasebiyle mahallen merfû‘ olduğunu, “بَلَّ لَا” kelimesinin ise “قُلِّ رَبِّ” lafzına matuf olması sebebiyle mahallen mecrûr olduğunu ve inşâî emir cümlesi olan “وَأَبْنُ” cümlesinin de “أَدْعُمُ” cümlesine matuf olduğunu beyan etmiştir.⁴⁴¹

Şerhi: Müellif, konunun daha iyi anlaşılması için ilk önce beyitte geçen “misleyn” ile “cinseyn/mütecâniseyn” kavramlarını açıklamış ve bu bağlamda “misleyn” kelimesinin tecvîd ıstılahında “iki harften her birinin hem mahreçlerinin hem de sıfatlarının aynı olduğunu” ifade etmek için kullanıldığını; “cinseyn” kelimesinin ise tecvîd ıstılahında “iki harften her birinin mahreçlerinin aynı olup sıfatlarının farklı olduğunu” ifade etmek için kullanıldığını söylemiştir. Daha sonra “idğâm”⁴⁴² kavramını açıklamaya geçen müellif, bu kelimenin sözlükte “girdirmek” anlamına gelip tecvîd ıstılahında ise “iki harfi birbirine karıştırıp şeddeli bir harf yapmaya” denildiğini ifade etmiş ve beyitte geçen “أَبْنُ” lafzının “izhâr” anlamına geldiğini ve tecvîd ıstılahında idğâmın zıddı olduğunu belirtmiştir.⁴⁴³

Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak misleyn ve cinseyn olan harflerden ilki sâkin olduğunda ilk olan harfin, ikincisine idğâm edildiğini söylemiş, misleyn olana örnek olarak “قُلِّ نَكْمٌ”⁴⁴⁴ ile beyitteki “بَلَّ لَا يَخَافُونَ”⁴⁴⁵ ibaresini; cinseyne örnek olarak ise “بَلَّ رَانَ”⁴⁴⁶ ile beyitteki “قُلِّ رَبِّ”⁴⁴⁷ örneğini zikretmiştir. Ayrıca beyitte geçmediği halde misleyn ve cinseynden sonra üçüncü olarak “mütekâribeyn” kavramından da bahseden müellif, bunun sözlükte “birbirine yakın olan şeyler” anlamına gelip tecvîd ıstılahında ise “mahreçleri birbirine yakın olan harflere veya sıfatta birbirine yakın olan harflere” denildiğini ifade etmiş ve örnek olarak “د” ile “س”, “ت” ile “ث” ve “ص” ile “ش” harflerini zikretmiştir. Son olarak idğâm edilecek olan sâkin harfin med harfi olduğu durumda idğâmın değil, izhârın

⁴⁴¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 44b-45a.

⁴⁴² İdğâm genel olarak “idğâm-ı kebîr” ve “idğâm-ı sağır” olmak üzere ikiye ayrılır. İdğâm-ı kebîr, idğâm edilen harf ile kendisine idğâm olunan harfin her ikisinin de harekeli olduğu durumda olmaktadır ki bu idğâm, Âsım kırâati Hafs rivâyetinde olmayıp Ebû Amr ve Ya’kûb kırâatlerinde bulunmaktadır. İdğâm-ı sağır ise idğâm edilen harfin sâkin, kendisine idğâm olunan harfin ise harekeli olduğu durumda olmaktadır. Ramazan Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kiraat* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 175. Beyitte bahsedilen idğâm ise idğâm-ı sağırdır.

⁴⁴³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 44a-44b.

⁴⁴⁴ Sebe’ 34/30.

⁴⁴⁵ el-Müddessir 74/53.

⁴⁴⁶ el-Mutaffifin 83/14. Bu örnek her ne kadar teorik olarak doğru ise de pratik anlamda doğru değildir. Zira Âsım kırâatinin Hafs rivâyetinde bu yerde sekte yapıldığı için idğâm gerçekleşmemektedir.

⁴⁴⁷ Mü’minûn 23/93. İbnü’l-Cezerî, beyitteki bu örneği, idğâm-ı mütecâniseyne örnek olarak zikretmiştir. Ancak bu görüşü, Cermî (ö. 225/840) ile ona ittibâ edenler öne sürmüştür. Onların bu görüşü savunmalarının sebebi ise “ل”, “ر” ve “ن” harflerini aynı mahreçten saymalarıdır. Hamed, *eş-Şerhu’l-vecîz ‘ale’l-Mukaddime-i Cezeriyye*, 77.

söz konusu olduğunu söylemiş ve buna gerekçe olarak med harfinin idğâm edildiği takdirde med harfinin meddinin ortadan kalkacağını göstermiştir.⁴⁴⁸

٥١- فِي يَوْمٍ مَعَهُ قَالُوا وَهُمْ وَقُلْ نَعَمْ سَبِّحْهُ لَا تَرْغُ قُلُوبُ فَالْتَقَمَ

51. “فِي يَوْمٍ”, “قَالُوا وَهُمْ”, “قُلْ نَعَمْ”, “سَبِّحْهُ”, “لَا تَرْغُ قُلُوبُ” ve “فَالْتَقَمَ” lafızlarını izhâr et!

İ'râbı: Müellif, “فِي يَوْمٍ” kelimesinin, bir önceki beytin sonundaki “وَأَبْنُ” lafzının mef'ûlü olarak mahallen mansûb olduğunu ve “قَالُوا وَهُمْ” lafzına muzâf olan “مَعَهُ” zarfının, “فِي يَوْمٍ” kelimesinin hâli olması hasebiyle mahallen mansûb olduğunu söylemiştir. “قَالُوا وَهُمْ” lafzının, “مَعَهُ” zarfının muzâf-ı ileyhi olduğu için mahallen mecrûr olduğunu belirten müellif, “قُلْ نَعَمْ” kelimesinin “قَالُوا وَهُمْ” lafzına matuf olarak mahallen mecrûr olduğunu ve “سَبِّحْهُ”, “لَا تَرْغُ قُلُوبُ” ve “فَالْتَقَمَ” kelimelerinin de aralarında bir atıf “و”ı takdir edilerek aynı şekilde “قَالُوا وَهُمْ” lafzına matuf olduklarını ifade etmiştir.⁴⁴⁹

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak ilk önce beyitte zikredilen lafızlarda izhâr yapılması gerektiğini vurgulamış daha sonra ise bu örneklerde izhâr yapılmasının gerekçelerini açıklamıştır. İlk önce “فِي يَوْمٍ”⁴⁵⁰ ile “قَالُوا وَهُمْ”⁴⁵¹ ibarelerini açıklayan müellif, med harflerinin med özelliğinin kaybolmaması için “فِي يَوْمٍ” ibaresindeki med harfi olan ilk “ي” harfinin ikinci “ي” harfine; “قَالُوا وَهُمْ” ibaresindeki med harfi olan ilk “و” harfinin de ikinci “و” harfine idğâm olunmayıp izhâr olunması gerektiğini söylemiştir. Daha sonra “قُلْ نَعَمْ”⁴⁵² ibaresini açıklayan müellif, sâkin “ل” harfi ile “ن” harfi yan yana geldiğinde birbirine idğâm olunmayıp izhâr olunması gerektiğini belirtmiş ve burada meseleye dair bir itiraz olma ihtimalini dile getirerek bu itiraza cevap vermiştir. Bu bağlamda “mahreçleri birbirine yakın olduğundan ötürü sâkin “ن” harfi ile “ل” harfi yan yana geldiğinde “مِنْ”⁴⁵³ ve “وَأَنْ لَا تَعْلُوا”⁴⁵⁴ örneklerinde olduğu üzere birbirine idğâm olunduğu halde neden sâkin “ل” harfi ile “ن” harfi yan yana geldiğinde birbirine idğâm olunmadığı” sorusunu zikretmiştir. Cevap olarak ise sâkin “ن” harfinin, hem “ل” harfine hem de “ي”, “و”, “م” ve “ن” harfleri gibi “ل” harfinin dışındaki harflere idğâm olunmasının mutat/alışılmış bir durum hâline gelip söz konusu harflerin, “ن” harfine idğâm olunmasının ise alışılmış bir durum olmadığını ve bu sebeple sâkin “ل” harfinin, “ن” harfine idğâm olunmayacağını söylemiştir.⁴⁵⁵ Ancak kullanımın çokluğundan ötürü “النَّارُ”⁴⁵⁶, “النُّورُ”⁴⁵⁷ ve “وَالنَّازِعَاتِ”⁴⁵⁸

⁴⁴⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 45a.

⁴⁴⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 45a-45b.

⁴⁵⁰ es-Secde 32/5.

⁴⁵¹ eş-Şuarâ 26/96.

⁴⁵² es-Sâffât 37/18.

⁴⁵³ en-Nisâ 4/40.

⁴⁵⁴ ed-Duhân 44/19.

⁴⁵⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 45b.

⁴⁵⁶ el-Bakara 2/80.

örneklerindeki gibi lââm-ı ta'rîfin “ن” harfine idğâm olunabildiğini ve bunun dışında sâkin “ل” harfinin, “ن” harfine idğâmının Kur’ân-ı Kerîm’de az olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁹

Müellif, beytin ikinci mısrasıyla ilgili olarak “سَبَّحَهُ”⁴⁶⁰ lafzındaki sâkin “ح” harfinin, “ه” harfine idğâm olunmayacağını; zira boğaz harflerinden her birisinin kendisinden daha içeride olana idğâm olunmayacağını -ki “ه” harfî, “ح” harfinden daha içeridedir- ve boğaz harflerinin telaffuzunun zor olması sebebiyle idğâmlarının zor olduğunu söylemiştir. Daha sonra, “لَا تَرْغُ قُلُوبَنَا”⁴⁶¹ ibaresiyle ilgili olarak buradaki sâkin “غ” harfinin, “ق” harfine idğâmının, mahreçlerinin birbirine uzak olması sebebiyle -ki birisinin mahreci halk olup diğerinki ise aksa’l-lisândır- mümkün olmayıp burada izhârın yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Son olarak “فَالْتَقَمَهُ”⁴⁶² lafzındaki sâkin “ل” harfinin, “ت” harfine idğâmının yine mahreçlerinin birbirine uzak olması sebebiyle mümkün olmayıp burada izhârın yapılması gerektiğini ve kullanımın çokluğundan ötürü “التَّابُونَ”⁴⁶³ ile “النَّوَابُ”⁴⁶⁴ örneklerindeki gibi lââm-ı ta'rîfin “ت” harfine idğâm olunabildiğini beyan etmiştir.⁴⁶⁵

2.5.9. “ظ” ve “ض” Harfleri

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye’nin 52-61. beyitleri, “ض” ve “ظ” harfleri konusuna tahsis edilmiştir. İbnü'l-Cezerî, bu bölümde “ض” ile “ظ” harflerinin birbirinden ayrıldığı hususiyetleri zikretmiş ve daha sonra “ظ” harfinin bulunduğu kelimeleri zikrederek bunların dışındaki kelimelerde “ض” harfinin bulunduğunu dolaylı olarak ima etmiştir. Aynı zamanda bu iki harften hangisiyle yazılacağı noktasında ihtilaf olan bir kelimeye de temas eden İbnü'l-Cezerî, bu iki harfin peş peşe geldiği durumlarda nasıl okunmaları gerektiğini de söylemiştir.

٥٢ - وَالضَّادُ بِسِنِّطَالَةٍ وَمَخْرَجٍ مَيِّزٌ مِنَ الظَّاءِ وَكُلُّهَا تَجِي

52. “ض” harfini, istitâlesi ve mahreci ile “ظ” harfinden ayır. (Bu vasıftaki lafızların tamamı (aşağıdaki beyitlerde) gelecektir.

⁴⁵⁷ el-Bakara 2/257.

⁴⁵⁸ en-Nâziât 79/1.

⁴⁵⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 45b-46a. Taşköprizâde, yazmış olduğu şerhte sâkin “ل” harfinin, “ن” harfine idğâmının Kisâî kırâatinde bulunduğunu söylemiş ve örnek olarak “بَنُّ نَبِيْعٍ” ile “هَلْ نُبُوْكُم” lafızlarını zikretmiştir. Taşköprizâde, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 161.

⁴⁶⁰ el-İnsân 76/26.

⁴⁶¹ Âl-i İmrân 3/8.

⁴⁶² es-Sâffât 37/142.

⁴⁶³ et-Tevbe 9/112.

⁴⁶⁴ el-Bakara 2/37.

⁴⁶⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 46a.

İ'râbı: Müellif, “وَالضَّادُّ” kelimesinin, “مَيِّزٌ” lafzının mef'ûlû olması hasebiyle mansûb olduğunu, “بِسْطَالَةٍ” kelimesindeki “ب” harf-i cerinin “مَيِّزٌ” lafzına müteallik olduğunu ve “مَخْرَجٌ” lafzının, “بِسْطَالَةٍ” kelimesine matuf olduğunu söylemiştir. “مِنْ الظَّاءِ” kelimesindeki “مِنْ” harf-i cerinin de yine “مَيِّزٌ” lafzına müteallik olduğunu belirten müellif, mübtedâ olan “وَكُلُّهَا” lafzındaki zamirin “الظَّاءِ” kelimesine râcî olduğunu, “تَجِي” fiilinin fâilinin ise müennes zamir olarak “ظَاءَاتٌ” tevilinde olan “وَكُلُّهَا” lafzına râcî olduğunu ve “تَجِي” fiilinin sonundaki hemzenin ise vezinden dolayı hazfedildiğini ifade etmiştir.⁴⁶⁶

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak “ض” harfinin, “ظ” harfinden istitâle sıfatının icra edilmesiyle ve mahreciyle ayırt edildiğini, Kur'ân-ı Kerîm'de “ظ” harfiyle ilgili bütün örneklerin daha sonraki yedi beyitte zikredileceğini ve bu örneklerde “ظ” harfinin telaffuzuna dikkat edilip bunların dışında kalanların “ض” olarak telaffuz edilmesi gerektiğini söylemiştir. Daha sonra “ض” harfinin, “ظ” harfinden mahreç ve sıfat bakımından nasıl ayrıştığını açıklayan müellif, mahreç bakımından “ض” harfinin telaffuzunda dil kenarının azı dişlere dayanıp “ظ” harfinde bunun olmadığını; “ظ” harfinin telaffuzunda ise dil ucunun üst ön dişlerin üzerine binip dil ucunun büyük bir kısmının bir miktar ön dişlerden çıkıp dudağa doğru uzandığını, ancak “ض” harfinde bu durumun olmadığını ifade etmiştir. Sıfat bakımından ise “ض” harfinin telaffuzu esnasında dil kenarının azı dişlere dayanıp ön dişlere gelince çekildiğini ve uzandığını -ki buna istitâle denilmektedir-, ancak “ظ” harfinde bu durumun olmadığını beyan etmiştir.⁴⁶⁷

Müellif “ض” ile “ظ” harfinin ayrıştığı yerleri açıkladıktan sonra “ض” harfinin telaffuzundaki bazı yanlış uygulamalara değinmiş, bu bağlamda bazı cahil kimselerin bu harfin telaffuzu esnasında dil kenarını azı dişlere değdirmeyi ihmal edip ilk önce dil ucunu üst ön dişlere değdirdiğinde telaffuzda uzanmanın olmadığını ve harfin “ظ” gibi çıktığını, bazı kimselerin ise dil kenarını azı dişlere değdirmeye kusur edip istitâle sıfatını hakkıyla çıkaramadığını ve böylelikle ortaya ne “ض” harfinin ne de “ظ” harfinin çıkıp ikisi arası bir şey çıktığını ve bazı kimselerin de dil kenarını azı dişlere değdirmeye mübalağa edip dilin çoğu azı dişlere meyledeceği için dilin üst çeneye birleşmeyeceğini ve böylelikle itbâk sıfatının zâil olup harfin müfehham “ل” gibi çıkacağını söylemiştir. Sonuç olarak “ض” harfini çıkarmanın diğer harflere göre zor olduğunu ve insanların çoğunun “ض” harfini çıkarmada farklı tutum sergileyip kimisinin bu harfi “ظ” gibi, kimisinin müfehham “ن” gibi, kimisinin müfehham “ل” gibi, kimisinin “د” gibi ve kimisinin de “ط” gibi telaffuz

⁴⁶⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 46a-46b.

⁴⁶⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 46b.

ettiğini, ancak bu harf en çok “ظ” harfiyle karıştığı için İbnü’l-Cezerî’nin buraya özellikle dikkat çektiğini ifade etmiştir.⁴⁶⁸

٥٣- فِي الظَّنِّ ظِلُّ الظُّهْرِ عَظْمُ الْحَفِظِ أَيْقِظْ وَأَنْظِرْ عَظْمُ ظَهْرِ اللَّفْظِ

53. Bu beyitte “ظ” harfinin bulunduğu on kelime zikredilmiştir.

İ’râbı: Müellif, “فِي الظَّنِّ” lafzındaki “فِي” harf-i cerinin bir önceki beyitte geçen “تَجِي” fiiline müteallik olduğunu ve “الظَّنِّ” lafzının mahallen mecrûr olup ondan sonra gelen dokuz kelimenin de bir atıf “و”ı takdiriyle “الظَّنِّ” lafzına matuf olduğu için söz konusu dokuz kelimenin de mahallen mecrûr olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁹

Şerhi: Müellif burada, beyitteki “ظ” harfinin bulunduğu kelimelerin Kur’ân-ı Kerîm’de nerelerde geçtiğini zikretmiştir. Nitekim o, “الظَّنِّ” lafzının “يَوْمَ ظَعْنَكُمْ”⁴⁷⁰ ibaresinde olduğu üzere bir yerde, “ظِلِّ” lafzının⁴⁷¹ gerek çoğul gerek müfred ve gerekse ondan müştak olanların ilki “وَنُدْجِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا”⁴⁷² ibaresinde olduğu üzere yirmi iki yerde, “الظُّهْرِ” lafzının Kur’ân-ı Kerîm’de bu şekliyle olmayıp bundan müştak olarak “مِنْ”⁴⁷³ ile “وَحِينَ تَظْهَرُونَ”⁴⁷⁴ ibaresinde olduğu üzere iki yerde, yine “عَظْمٌ” lafzının Kur’ân-ı Kerîm’de bu şekliyle olmayıp bundan müştak olarak ilki “وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ”⁴⁷⁵ ibaresinde olduğu üzere yüz üç yerde, “الْحَفِظِ” lafzı ile ondan müştak olanların ilki “حَافِظُوا”⁴⁷⁶ ibaresinde olduğu üzere kırk iki yerde, “أَيْقِظْ” lafzının Kur’ân-ı Kerîm’de bu şekliyle olmayıp bundan müştak olarak “وَتَحْسِبُهُمْ أَيْقَاطًا”⁴⁷⁷ ibaresinde olduğu üzere bir yerde, yine “أَنْظِرْ” lafzının Kur’ân-ı Kerîm’de bu şekliyle olmayıp bundan müştak olarak çoğulu ve müfrediyle ilki “وَلَا هُمْ يَنْظُرُونَ”⁴⁷⁸ ibaresinde olduğu üzere yirmi iki yerde, “عَظْمٌ” lafzının çoğulu ve müfrediyle ilki “وَأَنْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ”⁴⁷⁹ ibaresinde olduğu üzere on dört yerde, “ظَهْرٌ” lafzının çoğulu ve müfrediyle ilki “وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ”⁴⁸⁰ ibaresinde olduğu üzere on dört yerde ve “الْلَفْظِ” lafzının Kur’ân-ı Kerîm’de bu şekliyle olmayıp bundan müştak olarak “مَا يَلْفِظُ”⁴⁸¹ ibaresinde olduğu üzere bir yerde geçtiğini söylemiştir.⁴⁸²

⁴⁶⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 47a.

⁴⁶⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 47b.

⁴⁷⁰ en-Nahl 16/80.

⁴⁷¹ Müellif, el-A’râf 7/171’deki “كَأَنَّهُ ظِلَّةٌ” ibaresinin, eş-Şuarâ 26/189’daki “يَوْمَ الظَّلَّةِ” ibaresinin ve el-Bakara 2/257’deki “وَوَلَّيْنَا عَلَيْكَ الْغَمَامَ” ibaresinin de “ظِلٌّ” bâbından olduğunu söylemiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 47b.

⁴⁷² en-Nisâ 4/57.

⁴⁷³ en-Nûr 24/58.

⁴⁷⁴ er-Rûm 30/18.

⁴⁷⁵ el-Bakara 2/7.

⁴⁷⁶ el-Bakara 2/238.

⁴⁷⁷ el-Kehf 18/18.

⁴⁷⁸ el-Bakara 2/162.

⁴⁷⁹ el-Bakara 2/259.

⁴⁸⁰ el-Bakara 2/101.

⁴⁸¹ Kâf 50/18.

٥٤- ظَاهِرٌ لَطَى شَوَاطِظَ كَظْمٍ ظَلَمًا اُغْلُظْ ظَلَامَ ظَفْرِ اِنْتَظِرْ ظَمًا

54. Bu beyitte yine “ظ” harfinin bulunduğu on kelime zikredilmiştir.

İ'râbı: Müellif “ظَاهِرٌ” lafzı ile sonrasında gelen dokuz kelimenin bir atıf “و”ı takdiriyle bir önceki beyitteki “فِي الظَّغْنِ” lafzına matuf olmaları hasebiyle mahallen mecrûr olduklarını söylemiştir.⁴⁸³

Şerhi: Müellif burada da aynı şekilde beyitteki “ظ” harfinin bulunduğu kelimelerin Kur’ân-ı Kerîm’de geçtiği yerleri zikretmiştir. O, “ظَاهِرٌ” lafzının hem ism-i fâil sigasında hem de müfâale bâbından emr-i hâzır olabileceğini söylemiştir. Bu lafzın ism-i fâil olduğu takdirde “بَاطِنٌ” lafzının zıddı olup “yardım eden” ve “yüksek olan” anlamlarına geldiğini ifade etmiş ve örnek olarak “وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ”⁴⁸⁴ ile “وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ”⁴⁸⁵ ibarelerini zikretmiş; müfâale bâbından emr-i hâzır olduğu takdirde ise bu lafzın, bir yemin çeşidi olan “zihâr” anlamına gelip Kur’ân-ı Kerîm’de üç yerde geçtiğini ifade etmiş ve örnek olarak “تُظَاهِرُونَ”⁴⁸⁶ “لَطَى”⁴⁸⁷ ve “وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ”⁴⁸⁸ ibarelerini zikretmiştir. “لَطَى” lafzına geçen müellif, bu lafzın “كَلَّا إِنَّهَا لَطَى”⁴⁸⁹ ile “فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى”⁴⁹⁰ ibarelerinde olduğu üzere iki yerde, “شَوَاطِظُ” lafzının “يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شَوَاطِظٌ”⁴⁹¹ ibaresinde olduğu üzere bir yerde, “كَظْمٍ” lafzının Kur’ân-ı Kerîm’de bu şekliyle olmayıp bundan müştak olarak ilki “وَالْكَاطِمِينَ”⁴⁹² ibaresinde olduğu üzere altı yerde, “ظَلَمًا” lafzı ile ondan müştak olanların ilki “فَتَكُونُوا مِنَ الظَّالِمِينَ”⁴⁹³ ibaresinde olduğu üzere iki yüz seksen iki yerde, “اُغْلُظْ” lafzı ile ondan müştak olanların ilki “وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ”⁴⁹⁴ ibaresinde olduğu üzere on üç yerde, “ظَلَامَ” lafzının Kur’ân-ı Kerîm’de bu şekliyle olmayıp bundan müştak olarak ilki “وَتَرَكَهُمْ فِي”⁴⁹⁵ ibaresinde olduğu üzere yirmi altı yerde, “ظَفْرِ” lafzının “كُلُّ ذِي ظَفْرِ”⁴⁹⁶ ibaresinde

⁴⁸² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 47b-48a. Günümüz âlimlerinden olan Gânim Kaddûrî el-Hamed, Kurd Mehmed Efendi’nin ifadelerinden farklı olarak Kur’ân-ı Kerîm’de “ظَلٌّ” lafzı ile ondan müştak olanların otuz üç yerde, “عُظْمٌ” lafzı ile ondan müştak olanların yüz on üç yerde, “الْحِفْظُ” lafzı ile ondan müştak olanların kırk dört yerde, “عُظْمٌ” lafzı ile ondan müştak olanların on beş yerde ve “ظَهْرٌ” lafzı ile ondan müştak olanların on beş yerde geçtiğini söylemiştir. Hamed, *eş-Şerhu’l-vecîz ‘ale’l-Mukaddimetî’l-Cezeriyye*, 81.

⁴⁸³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 48b.

⁴⁸⁴ el-En‘âm 6/120.

⁴⁸⁵ et-Tahrîm 66/4.

⁴⁸⁶ el-Ahzâb 33/4.

⁴⁸⁷ el-Mücâdele 58/2.

⁴⁸⁸ el-Mücâdele 58/3.

⁴⁸⁹ el-Meâric 70/15.

⁴⁹⁰ el-Leyl 92/14.

⁴⁹¹ er-Rahmân 55/35.

⁴⁹² Âl-i İmrân 3/134.

⁴⁹³ el-Bakara 2/35.

⁴⁹⁴ Âl-i İmrân 3/159.

⁴⁹⁵ el-Bakara 2/17.

⁴⁹⁶ el-En‘âm 6/146.

olduğu üzere bir yerde, “اَنْتَظِرْ” lafzından müştak olanların ilki “اَنْتَظِرُوا اِنَّا مُنْتَظِرُونَ”⁴⁹⁷ ibaresinde olduğu üzere on dört yerde ve “ظَمًا” lafzı ile ondan müştak olanların ise ilki “لَا”⁴⁹⁸, ikincisi “وَأَنْتَ لَا تَظْمُوا”⁴⁹⁹ ve üçüncüsü “يَحْسِبُهُ الظَّمَانُ مَاءً”⁵⁰⁰ ibareleri olmak üzere üç yerde geçtiğini söylemiştir.⁵⁰¹

ه هـ - أَظْفَرَ ظَنًّا كَيْفَ جَا وَعِظَ سَوَى عِضِينَ ظَلَّ النَّحْلُ زُخْرَفٍ سَوَى

55. “ظ” harfi “عِضِينَ” lafzı hariç, her ne şekilde gelirse gelsin “أَظْفَرَ”, “ظَنًّا” ve “عِظَ” lafızlarında bulunmaktadır. Nahl ve Zuhruf Sûresi’ndeki “ظَلَّ” lafzı ise aynıdır.

İ’rab: Müellif, “أَظْفَرَ” ile “ظَنًّا” kelimelerinin bir atıf “و”ı takdiriyle daha önceden geçen “الظَّنَّ” lafzına matuf olduğunu, “كَيْفَ جَا”⁵⁰² cümlesinin fâilinin ise önceden geçen “وَكُلُّهَا”⁵⁰³ lafzına râcî olduğunu ve bu cümlede de “وَكُلُّهَا” lafzının hâli olması sebebiyle mahallen mansûb olduğunu söylemiştir. “عِظَ” lafzının, “كَيْفَ جَا” cümlesinden önceki kelimelere matuf olması hasebiyle mahallen⁵⁰⁴ mecrûr olduğunu belirten müellif, bu lafzın takdirde “كَيْفَ جَا” cümlesinden önce geldiğini ve “عِضِينَ” kelimesine muzâf olan “سَوَى” kelimesinin, “عِظَ” lafzının sıfatı olduğunu ifade etmiştir. “ظَلَّ” lafzının bir atıf “و”ı takdiriyle yine birbirine atfedilen önceki kelimelere matuf olduğu için mahallen mecrûr olduğunu söyleyen müellif, bu lafzın “النَّحْلُ” kelimesine muzâf olduğunu, “النَّحْلُ” kelimesinin ise ya mahkî i’râbdan ya da izâfetten dolayı mecrûr olduğunu ve “زُخْرَفٍ” lafzının da bir atıf “و”ı takdiriyle “النَّحْلُ” kelimesine matuf olduğu için mecrûr olduğunu beyan etmiştir. Son olarak “سَوَى”⁵⁰⁵ kelimesinin ya “ظَلَّ النَّحْلُ” lafzının hâli olduğu için takdîren mansûb olduğunu ya da “ظَلَّ النَّحْلُ” lafzının mübtedâ olup “سَوَى” kelimesinin de onun haberi olduğunu zikretmiştir.⁵⁰⁶

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak “ظ” harfinin, her ne şekilde gelirse gelsin “أَظْفَرَ”, “ظَنًّا” ve “عِظَ” lafızlarında bulunduğunu, kendisinde “ض” harfi bulunduğunu

⁴⁹⁷ el-En‘âm 6/158.

⁴⁹⁸ et-Tevbe 9/120.

⁴⁹⁹ Tâhâ 20/119.

⁵⁰⁰ en-Nûr 24/39.

⁵⁰¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 48b-49a.

⁵⁰² Bu lafzın aslı “جَاءَ” olup söz konusu lafzın sonundaki hemze vezinden dolayı hazfedilmiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 49b.

⁵⁰³ Tarafımızca esas alınan nüshada bu kelime yanlışlıkla “ظَهَار” diye geçmektedir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 49b. Başka bir nüsha incelendiğinde bu kelimenin “وَكُلُّهَا” olduğu görülmektedir ki anlam bakımından doğru olan da budur. Kurt Dede, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye Tercümesi* (Kılıç Ali Paşa, 25), 78b.

⁵⁰⁴ Tarafımızca esas alınan nüshada bu kelime yanlışlıkla “ظَفَا” diye geçmektedir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 50a. Başka bir nüsha incelendiğinde bu kelimenin “مَخْلَا” olduğu görülmektedir ki anlam bakımından doğru olan da budur. Kurt Dede, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye Tercümesi* (Kılıç Ali Paşa, 25), 78b.

⁵⁰⁵ Bu lafzın aslı “سَوَاءَ” olup söz konusu lafzın sonundaki hemze vezinden dolayı hazfedilmiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 49b.

⁵⁰⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 49b-50a.

için “عَصِينَ” lafzının bunların dışında olduğunu ve Nahl ile Zuhurf Sûreleri’ndeki “ظَلَّ” lafzının aynı olduğunu söylemiştir. Daha sonra beyitteki “ظ” harfinin bulunduğu dört lafzın Kur’ân-ı Kerîm’de geçtiği yerleri zikreden müellif, “أَظْفَرُ” lafzının “مَنْ بَعْدَ أَنْ أَظْفَرَكَ عَلَيْهِمْ”⁵⁰⁷ ibaresinde olduğu üzere bir yerde, “ظَنَّ” lafzı ile ondan müştak olanların ilki “الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ”⁵⁰⁸ ibaresinde olduğu üzere altmış yedi yerde, “عَظَّ” lafzı ile ondan müştak olanların ilki “وَهَذَا وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ”⁵⁰⁹ ibaresinde olduğu üzere dokuz yerde ve “ظَلَّ” lafzı ile ondan müştak olanların ilki Nahl Sûresi; ikincisi ise Zuhurf Sûresi’ndeki birbirinin aynısı olan “ظَلَّ وَجْهُهُ مُسَوِّدًا”⁵¹⁰ ibaresinde olduğu üzere dokuz yerde geçtiğini söylemiş ve bu lafzın geçtiği diğer yerlerin ise bir sonraki beyitte geleceğini ifade etmiştir.⁵¹¹

٥٦- وَظَلَّتْ ظَلَّتُمْ وَبِرُومٍ ظَلُّوا كَالْحَجَرِ ظَلَّتْ شَعْرًا نَظْلُ

56. “ظَلَّتْ”, “ظَلَّتُمْ”, “ظَلُّوا” -ki Rûm Sûresi’ndeki ile Hicr Sûresi’ndeki aynıdır-, Şuarâ Sûresi’ndeki “ظَلَّتْ” ile “نَظْلُ” lafızları.

İ’râbı: Müellif, “ظَلَّتْ” ile “ظَلَّتُمْ” lafızlarının bir atıf “و”ı takdiriyle önceki kelimelere matuf oldukları için mahallen mecrûr olduklarını, “بِرُومٍ” kelimesinin ise kendisinden sonra gelen “ظَلُّوا” lafzının hâli olması sebebiyle mahallen mansûb olduğunu ve “ظَلُّوا” lafzının da daha önceki kelimelere matuf olması sebebiyle mahallen mecrûr olduğunu söylemiştir. “كَالْحَجَرِ” kelimesinin, mahzûf bir mübtedânın haberi olarak mahallen merfû’ olduğunu belirten müellif, bu mübtedâ-haber cümlesinin ya “بِرُومٍ” ya da “ظَلُّوا” lafzının hâli olduğu için mahallen mansûb olduğunu, “نَظْلُ” lafzı ile “شَعْرًا” kelimesine muzâf olan “ظَلَّتْ” lafzının bir atıf “و”ı takdiriyle yine önceki kelimelere matuf oldukları için mahallen mecrûr olduklarını ve “ظَلَّتْ شَعْرًا” terkindeki izâfetin harf-i cer olan “فِي” anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁵¹²

Şerhi: Müellif, bir önceki beyitte “ظَلَّ” lafzı ile ondan müştak olan dokuz kelimeden ikisinin geçtiği yeri zikretmiş ve bu beyitte ise bunlardan kalanların yerlerini zikretmeye devam etmiştir. Nitekim o, bunlardan üçüncüsünün “ظَلَّتْ عَلَيْهِ عَاقِبًا”⁵¹³

⁵⁰⁷ el-Fetih 48/24.

⁵⁰⁸ el-Bakara 2/46.

⁵⁰⁹ el-Bakara 2/66.

⁵¹⁰ en-Nahl 16/58, ez-Zuhurf 43/17.

⁵¹¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 50a-50b. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Kurd Mehmed Efendi’nin ifadelerinden farklı olarak Kur’ân-ı Kerîm’de “ظَنَّ” lafzı ile ondan müştak olanların altmış dokuz yerde ve “عَظَّ” lafzı ile ondan müştak olanların yirmi beş yerde geçtiğini söylemiştir. Hamed, *eş-Şerhu’l-vecîz ‘ale’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 83. Molla Ali el-Kârî ise Kur’ân-ı Kerîm’de “عَظَّ” lafzı ile ondan müştak olanların geçtiği yerlerin sayısına dair hem dokuz hem de yirmi beş sayısı ile ilgili görüşü zikretmiştir. Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye fî şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 186.

⁵¹² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 50b.

⁵¹³ Tâhâ 20/97.

ibaresinde, dördüncüsünün “فَطَّلْتُمْ تَفَكَّهُونَ”⁵¹⁴ ibaresinde, beşincisinin “نَظَّلُوا مِنْ بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ”⁵¹⁵ ibaresinde, altıncısının “فَطَّلُوا فِيهِ يَعْزُجُونَ”⁵¹⁶ ibaresinde, yedincisinin “فَطَّلْتُ أَعْنَاقَهُمْ”⁵¹⁷ ibaresinde ve sekizincisinin “فَنَظَّلُ لَهَا عَاكِفِينَ”⁵¹⁸ ibaresinde geçtiğini söylemiş ve dokuzuncusun ise diğer beyitte zikredileceğini ifade etmiştir.⁵¹⁹

٥٧- يَظْلَلْنَ مَحْظُورًا مَعَ الْمُحْتَظِرِ وَكُنْتَ فَظًّا وَجَمِيعَ النَّظْرِ

57. “النَّظَرُ” ile “فَطَّلْتُ” ibaresindeki “فَطَّلْتُ” lafzı ile “النَّظَرُ” lafzından müştak olanların tamamıdır.

İ'râbı: Müellif, “يَظْلَلْنَ” ile “مَحْظُورًا” lafızlarının bir atıf “و”ı takdiriyle önceki kelimelere matuf olmaları hasebiyle mahallen mecrûr olduklarını, “مَعَ الْمُحْتَظِرِ” lafzının “مَحْظُورًا” kelimesinin hâli olması hasebiyle mahallen mansûb olduğunu ve “كُنْتَ فَظًّا” ile “جَمِيعَ النَّظْرِ” lafızlarının yine önceki kelimelere matuf olmaları sebebiyle mahallen mecrûr olduklarını söylemiştir.⁵²⁰

Şerhi: Müellif, bu beyitte “ظَلَّ” lafzı ile ondan müştak olan dokuz kelimedenden dokuzuncusunun yerini zikretmiş ve daha sonra “ظ” harfinin bulunduğu kelimeleri zikretmeye devam etmiştir. Nitekim o, “ظَلَّ” lafzından müştak olan “يَظْلَلْنَ” lafzının “فَيَظْلَلْنَ”⁵²¹ ibaresinde, “مَحْظُورًا” lafzının “وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا”⁵²² ibaresinde, “النَّظَرُ” lafzının “وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا”⁵²³ ibaresinde, “فَطَّلْتُ” lafzının “وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ”⁵²⁴ ibaresinde ve “النَّظَرُ” lafzı ile ondan müştak olanların ilki “وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ”⁵²⁵ ibaresinde olduğu üzere seksen altı yerde geçtiğini söylemiş ve “النَّظَرُ” lafzı ile ondan müştak olanlara çok fazla benzeyen üç kelimeyi de birbirine karıştırılma ihtimaline binaen istisnâ edip bir sonraki beyitte zikretmiştir.⁵²⁶

٥٨- إِلَّا بِوَيْلٍ هَلْ وَأُولَى نَاصِرَهُ وَالْغَيْظُ لَا الرَّعْدَ وَهُوَ قَاصِرُهُ

58. *Mutaffifîn ve İnsân Sûresi'ndekiler ile Kıyâme Sûresi'ndekilerin ilki hariçtir.*
“النَّظَرُ” lafzı ile “النَّظَرُ” lafzından müştak olanların tamamıdır.

İ'râbı: Müellif, “إِلَّا”nın istisnâ edatı olup müstesnâ minhin bir önceki beyitteki “جَمِيعَ النَّظْرِ” lafzı olduğunu ve müstesnânın ise mahzûf olan “الَّذِي” ism-i mevsûl olup sıra

⁵¹⁴ el-Vâkıa 56/65.

⁵¹⁵ er-Rûm 30/51.

⁵¹⁶ el-Hicr 15/14.

⁵¹⁷ eş-Şuarâ 26/4.

⁵¹⁸ eş-Şuarâ 26/71.

⁵¹⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 51a.

⁵²⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 51a.

⁵²¹ eş-Şûrâ 42/33.

⁵²² el-İsrâ 17/20.

⁵²³ el-Kamer 54/31.

⁵²⁴ Âl-i İmrân 3/159.

⁵²⁵ el-Bakara 2/52.

⁵²⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 51b.

cümlesinin, “بَوَيْلٍ” lafzındaki “ب” harf-i cerinin mahzûf mütealliki olduğunu söylemiştir. “هَلْ” kelimesinin bir atıf “و”ı takdiriyle “بَوَيْلٍ” lafzına matuf olduğu için mahallen mecrûr olduğunu belirten müellif, “نَاصِرَةٌ” kelimesine muzâf olan “أُولَى” lafzının mukadder olan müstesnâya matuf olması hasebiyle mahallen mansûb olduğunu ve bununla kastedilenin Kıyâme 75/22’deki “نَاصِرَةٌ” lafzı olup Kıyâme 75/23’deki “نَاطِرَةٌ” lafzından ihtirâz edildiğini ifade etmiştir. “الْغَيْظُ” lafzının konunun başından beri zikredilen önceki kelimelere matuf olduğu için lafzen mecrûr olduğunu söyleyen müellif, “لَا”nın atıf harfî olup “الرَّعْدُ” kelimesinin “لَا غَيْظَ الرَّعْدِ” şeklinde izâfet takdiriyle “الْغَيْظُ” lafzının sıfatı olması sebebiyle lafzen mecrûr olduğunu ve “هُودٌ” lafzının da “الرَّعْدُ” kelimesine matuf olduğunu beyan etmiştir. Son olarak “قَاصِرَةٌ” kelimesinin “فَإِنَّهَا قَاصِرَةٌ” şeklinde mahzûf mübtedânın haberi olduğunu, mahzûf mübtedâdaki zamirin de “الْغَيْظُ” lafzına râcî olduğunu söylemiştir.⁵²⁷

Şerhi: Müellif, ilk olarak “وَيْلٌ” lafzının Mutaaffifin Sûresi’nin ilk kelimesi olup bununla Mutaaffifin Sûresi’nin; “هَلْ” lafzının da İnsân Sûresi’nin ilk kelimesi olup bununla İnsân Sûresi’nin kastedildiğini ifade etmiştir.⁵²⁸ Bir önceki beyitte “النَّظَرُ” lafzı ile ondan müştak olanlarda “ظ” harfinin bulunduğunu dile getirmiş olan müellif, burada “نَضْرَةٌ”⁵²⁹ ve “وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ”⁵³⁰ ibarelerini istisna ederek bunlarda “ظ” harfinin değil, “ض”⁵³² harfinin bulunduğunu söylemiştir. “الْغَيْظُ” lafzı ile ondan müştak olanların ilki “عُضُّوا عَلَى الْإِيمَانِ مِنَ الْغَيْظِ”⁵³³ ibaresinde olduğu üzere on bir yerde geçtiğini zikreden müellif, “الْغَيْظُ” lafzına benzeyip kendisinde “ض” harfinin bulunduğu iki yeri istisnâ etmiş ve beyitte de işaret edildiği üzere bunlardan ilkinin “وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ”⁵³⁴ ibaresi; ikincisinin ise “وَوَغِيضَ الْمَاءِ”⁵³⁵ ibaresi olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁶

٥٩- وَالْحِظُّ لَا الْحِضُّ عَلَى الطَّعَامِ وَفِي ظَنِّينِ الْخِلَافُ سَامِي

59. “لُحْظٌ” lafzı da böyledir. Ancak (fakiri) doyurmaya teşvik etmek ifadesindeki “لُحْظٌ” lafzı böyle değildir. “ظَنِّينِ” lafzı hakkındaki (kurrâ arasındaki) ihtilaf meşhurdur.

⁵²⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 52a.

⁵²⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 51b.

⁵²⁹ el-Mutaaffifin 83/24.

⁵³⁰ el-İnsân 76/11.

⁵³¹ el-Kıyâme 75/22.

⁵³² Müellif, beyitteki “قَاصِرَةٌ” lafzıyla kastedilenin “elifsiz yazılıp nâkıs olan” anlamında “ض” harfî olduğunu; zira “ظ” harfinin elifsiz yazıldığında “ض” harfine dönüştüğünü söylemiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 52b.

⁵³³ Âl-i İmrân 3/119.

⁵³⁴ er-Ra’d 13/8.

⁵³⁵ Hûd 11/44.

⁵³⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 52a-52b.

İ'râbı: Müellif, “الْحَظُّ” lafzının yine önceki kelimelere matuf olarak lafzen mecrûr olduğunu, “الْحَضُّ” lafzının da “الْحَظُّ” kelimesine matuf olduğu için mecrûr olduğunu ve “عَلَى الطَّعَامِ” kelimesinin ise “الْحَضُّ” lafzına müteallik olduğunu söylemiştir. Daha sonra “وَفِي ظَنِّينِ” kelimesinin, “سَامِي” lafzına müteallik olduğunu ve “سَامِي” lafzının haber olup mübtedâsının ise “الْخَلْفُ” kelimesi olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁷

Şerhi: Müellif, “الْحَظُّ” lafzında “ض” harfinin değil, “ظ” harfinin olduğunu, bu lafzın Kur’ân-ı Kerîm’de ilki Âl-i İmrân 3/176’daki “حَظًّا فِي الْآخِرَةِ” ibaresinde olduğu üzere yedi yerde geçtiğini ve bu lafza benzeyen “الْحَضُّ” lafzının ise “ض” harfiyle olup ilkinin “وَلَا يَحْضُ عَلَى طَعَامِ الْمُسْكِينِ”⁵³⁸ ibaresinde, ikincisinin “وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ الْمُسْكِينِ”⁵³⁹ ibaresinde ve üçüncüsünün de “وَلَا يَحْضُ عَلَى طَعَامِ الْمُسْكِينِ”⁵⁴⁰ ibaresinde geçtiğini söylemiştir.⁵⁴¹ Daha sonra “وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِّينِ”⁵⁴² ibaresinde geçen “بِضَنِّينِ” lafzını kimisinin “ظ” harfiyle ve kimisinin ise “ض” harfiyle okuduğunu ifade etmiş ve bununla ilgili olarak kırâat imamlarının okuyuşuna yer vermiştir. İbn-i Kesîr (ö. 120/738), Ebû Amr (ö. 154/771) ve Kisâî’nin (ö. 189/805) bu lafzı “ظ” harfiyle okuduğunu; Nâfi’ (ö. 169/785), İbn Âmir (ö. 118/736), Âsım (ö. 127/745) ve Hamza’nın (ö. 156/773) ise bu lafzı “ض” harfiyle okuduğunu söyleyen⁵⁴³ müellif, bu lafzın Hz. Osman zamanında yazılan mushaflarda ve özellikle Hz. Osman’a mahsûs olan imâm mushafta “بِضَنِّينِ” şeklinde “ض” harfiyle resmedildiğini ifade etmiştir.⁵⁴⁴

٦٠- وَإِنْ تَلَاقِيَا الْبَيَانَ لَازِمٌ أَنْقَضَ ظَهْرَكَ يَعْضُ الظَّالِمُ

60. Bu ikisi -ki “ظ” ile “ض” harfi- yan yana gelirse “أَنْقَضَ ظَهْرَكَ” ile “يَعْضُ الظَّالِمُ” ibarelerinde olduğu üzere (o iki harfi) ayırmak gerekir.

İ'râbı: Müellif, “إِنْ”ın şart edatı olup “تَلَاقِيَا” fiilinin de şart cümlesi olarak mahallen meczûm olduğunu, “تَلَاقِيَا” fiilinin fâilinin ise gizli bir tesniye zamiri olarak “ظ” ile “ض” harflerine râcî olduğunu ve lafzen merfû olan “الْبَيَانُ” lafzının mübtedâ olup haberinin de “لَازِمٌ” lafzı olduğunu söylemiştir. “الْبَيَانُ” lafzının başındaki lâ-m-ı ta’rîfin “بَيَانُهُمَا” şeklinde muzâf-ı ileyhden bedel olduğunu belirten müellif, “الْبَيَانُ لَازِمٌ” cümlesinin,

⁵³⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 52b.

⁵³⁸ el-Hâkka 69/34.

⁵³⁹ el-Fecr 89/18.

⁵⁴⁰ el-Mâûn 107/3.

⁵⁴¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 52b-53a.

⁵⁴² et-Tekvîr 81/24.

⁵⁴³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 52b-53a. Ayrıca bk. Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir el-Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li-funûni'l-kurâât* (Medine: Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1434/2013), 9/4239-4240; Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdilgânî el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erba'ate 'aşer*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: 'Âlemü'l-Küttüb, 1407/1987), 2/592.

⁵⁴⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 53a.

şart cümlesinin cezası olması sebebiyle mahallen meczûm olduğunu ve cezanın başındaki “ف” harfinin ise mukadder olduğunu ifade etmiştir. Son olarak “أَنْقَضَ ظَهْرُكَ” terkinin, “مِثَالُ تَلَاقِيهِمَا أَنْقَضَ ظَهْرُكَ” şeklinde mahzûf mübtedânın haberi olduğu için mahallen merfû‘ olduğunu ve “يَعُضُّ الظَّالِمُ” terkinin de bir atıf “و”ı takdiriyle “أَنْقَضَ ظَهْرُكَ” terkinine matuf olduğu için yine mahallen merfû‘ olduğunu beyan etmiştir.⁵⁴⁵

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak “ظ” ile “ض” harflerinin yan yana geldiği durumda birbirlerine karışıp da lahn olmaması için bu harflerin hem mahreç hem de sıfat bakımından birbirinden ayırt edilmeleri gerektiğini ve buna örnek olarak da beyitte “يَوْمَ يَعُضُّ الظَّالِمُ”⁵⁴⁷ ibaresi ile “أَنْقَضَ ظَهْرُكَ”⁵⁴⁶ ibaresinin zikredildiğini söylemiştir. Beyitteki örneklere ek olarak “وَكَذَلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ”⁵⁴⁸ ibaresini zikreden müellif, böyle yerlerde “ظ” harfinin “ض”, “ض” harfinin de “ظ” olarak okunduğu durumda Hanefî ile Şâfiî mezhebine göre namazın bozulacağını ifade etmiştir.⁵⁴⁹

٦١ - وَاضْطُرَّ مَعَ وَعَظَتْ مَعَ أَفْضَنْتُمْ وَصَفَّهَا جِبَاهُهُمْ عَلَيْهِمْ

61. “جِبَاهُهُمْ” *lafızlarını da (aynı şekilde ayırmak gerekir).* “أَفْضَنْتُمْ” ve “وَعَظَتْ”, “اضْطُرَّ” ile “جِبَاهُهُمْ” *lafızlarındaki “ه” harfini ise başka bir harfle karıştırmak!*

İrâbı: Müellif, “وَاضْطُرَّ” lafzının mâna itibarıyla “وَبَيَّنَ اضْطُرَّ” şeklinde mahzûf bir kelimeye müteallik olup söz konusu mahzûf kelimenin mef’ûlü olduğunu, bu lafzın yine mâna itibarıyla bir önceki beyte matuf olduğunu ve “مَعَ وَأَفْضَنْتُمْ” ile “مَعَ وَعَظَتْ” kelimelerinin ise “وَاضْطُرَّ” lafzının hâli oldukları için mahallen mansûb olduklarını söylemiştir. Emr-i hâzır olan “صَفَّهَا” lafzının, mahzûf olan “وَبَيَّنَ” lafzına matuf olduğunu belirten müellif, “جِبَاهُهُمْ” kelimesine muzâf olan “هَا” zamirinin “صَفَّهَا” lafzının mef’ûlü olduğunu ve “عَلَيْهِمْ” lafzının da “جِبَاهُهُمْ” kelimesine bir atıf “و”ı takdiriyle matuf olduğu için takdiren mecrûr olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁰

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak “فَمِنْ اضْطُرَّ”⁵⁵¹ ibaresindeki “ض” ile “ظ” harfinin, “سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوْ عَظَتْ”⁵⁵² ibaresindeki “ظ” ile “ت” harfinin ve “فَإِذَا أَفْضَنْتُمْ”⁵⁵³ ibaresindeki “ض” ile “ت” harfinin birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini ve “جِبَاهُهُمْ” ile

⁵⁴⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 53b.

⁵⁴⁶ el-İnşirâh 94/3.

⁵⁴⁷ el-Furkân 25/27.

⁵⁴⁸ el-En’am 6/129.

⁵⁴⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 53b.

⁵⁵⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 54a.

⁵⁵¹ el-Bakara 2/173.

⁵⁵² eş-Şuarâ 26/136.

⁵⁵³ el-Bakara 2/198.

“عَلَيْهِمْ” lafızlarındaki “ه” harfinin, hafî olmasından ötürü hemzeye dönüştürülmeden ya da hemze ile “ه” arası okunmasından sakınılması gerektiğini söylemiştir.⁵⁵⁴

2.5.10. Şeddeli “ن” ve “م” Harfleri ile Sâkin “م” Harfî

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye'nin 62-64. beyitleri, şeddeli “ن” ve “م” harfleri ile sâkin “م” harfine dair durumlardan bahsetmektedir. İbnü'l-Cezerî, bu bölümde ilk önce şeddeli “ن” ve “م” harflerinde ğunne sıfatının belirgin bir şekilde ortaya çıkarılması gerektiğini söylemiş ve daha sonra sâkin “م” harfinin ihfâ ve izhâr edildiği durumları zikretmiştir.

٦٢ - وَأَظْهَرَ الْغَنَّةَ مِنْ نُونٍ وَمِنْ مِيمٍ إِذَا مَا شَدَّدَا وَأَخْفَيْنِ

62. “ن” ve “م” harfindeki ğunneyi şeddelendikleri zaman belirgin kıl! Ayrıca mutlaka ihfâ et!

İ'râbı: Müellif, “الْغَنَّةَ” kelimesinin, emr-i hâzır olan “وَأَظْهَرَ” lafzının mef'ûlû olduğu, “مِنْ نُونٍ” kelimesindeki “مِنْ” harf-i cerinin ya “وَأَظْهَرَ” lafzına ya da mahzûf olan bir kelimeye müteallik olduğu, “مِنْ نُونٍ” kelimesinin, “الْغَنَّةَ” kelimesinin sıfatı olması hasebiyle mahallen mansûb olduğu ve “مِنْ مِيمٍ” lafzının da “مِنْ نُونٍ” kelimesine matuf olduğu söylemiştir. “إِذَا مَا”nın şart edatı olduğu belirten müellif, “شَدَّدَا” fiilinin şart cümlesi olması hasebiyle mahallen meczûm olduğu, bu fiilin fâilinin ise gizli bir tesniye zamiri olarak “نُونٍ” ile “مِيمٍ” lafızlarına râcî olduğu ve şartın cezasının ise ya öne geçmiş olarak “وَأَظْهَرَ” cümlesi olduğu ya da hafzedildiğini ifade etmiştir. Ayrıca “إِذَا”nın zarf olarak “حِينَ” mânâsına da gelebileceğini ve emr-i hazır olan “وَأَخْفَيْنِ” lafzının da “وَأَظْهَرَ” lafzına matuf olduğunu beyan etmiştir.⁵⁵⁵

Şerhi: Müellif, beytin anlamına geçmeden önce beyitteki bazı kavramlara değinmiş ve bu bağlamda, sözlükte “gizlemek” anlamına gelen ihfânın, “âşikâr etmek/ortaya çıkarmak” anlamına gelen izhârın zıddı olduğunu, ihfânın bu beyitte ıstılah anlamında kullanıldığını ve ihfânın tecvîd ıstılahında “idğâm ile izhâr arasında bir hal/durum” olduğunu söylemiştir.⁵⁵⁶ Daha sonra beytin genel anlamına geçen müellif, “ن” ile “م” harflerinin şeddeli olduğu durumda kendilerindeki ğunne sıfatının ortaya çıkarılıp icra edilmesi gerektiğini ve “ن” ile “م” harflerinin gerek sâkin gerek harekeli gibi hangi durumda olursa olsun ğunnenin, bu iki harfin sıfat-ı lâzimesi olduğunu; ancak bu iki harfin

⁵⁵⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 54a-54b.

⁵⁵⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 54b-55a.

⁵⁵⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 54b.

sâkin olduğu zamandaki ğunnenin, harekeli olduğu zamandakinden daha fazla olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁷

O, konunun devamında “ن” ile “م” harflerinin şeddeli olduğu durumun detayına girmiş ve bu durumun hem bu iki harfin idğâmdan dolayı şeddeli olduğu durumu hem de dilsel açıdan şeddeli olduğu durumu kapsadığını söylemiştir. Daha sonra her bir durumu bu iki harf açısından örneklendiren müellif, ilk önce bu iki harfin idğâmdan dolayı şeddeli olduğu durumu açıklamış ve bunu da bir kelimede vaki olan ve iki kelimede vaki olan olarak iki kısma ayırmıştır. İlk olarak bir kelimede vaki olanı açıklamaya başlayan müellif, “ن” harfiyle ilgili olarak “جَنَّة” ve “النَّاس” örneklerini; “م” harfiyle ilgili olarak ise “تَمَّ”⁵⁵⁸ ve “هَمَّ” örneklerini zikretmiştir. İkinci olarak ise iki kelimede vaki olanı açıklayan müellif, “ن” harfiyle ilgili örnek olarak “مِنْ نَاصِرِينَ”⁵⁵⁹ ve “إِنْ نَقُولُ”⁵⁶⁰ ibarelerini; “م” harfiyle ilgili olarak da “مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ”⁵⁶¹ ve “كَمْ مِنْ فِئَةٍ”⁵⁶² ibarelerini zikretmiştir. “ن” ile “م” harfinin idğâmdan dolayı şeddeli olduğu durumu bitiren müellif, son olarak bu iki harfin dilsel açıdan şeddeli olduğu duruma geçmiş ve bu bağlamda “ن” harfiyle ilgili olarak “إِنَّ اللَّهَ” örneğini; “م” harfiyle ilgili olarak da “لَمَّا”، “أَمَّا” ve “تَمَّ” örneklerini zikretmiştir. Böylelikle bu iki harfin şeddeli olduğu durumu tamamen bitirdiğini ve konuyla ilgili diğer beyitlerde ise bu iki harfin sâkin olduğu durumu açıklayacağını söylemiştir.⁵⁶³

٦٣ - الْمِيمَ إِنْ تَسْكُنْ بِغَنَّةٍ لَدَى بَاءٍ عَلَى الْمُخْتَارِ مِنْ أَهْلِ الْأَدَا

63. “م” harfi sâkin olduğunda “ن” harfi ile bir araya gelirse edâ ehlinin tercih ettiği görüşe göre ğunne ile (ihfâ et)!

İ'râbı: Müellif, “الْمِيمَ” kelimesinin bir önceki beytin son kelimesi olan “وَأَخْفَيْنَ” lafzının mef'ûlü olup lafzen mansûb olduğunu, “تَسْكُنْ” fiilinin de şart edatı olan “إِنْ” ile şart cümlesi olduğu için meczûm olduğunu ve bu fiilin fâilinin ise gizli bir zamir olarak “وَأَخْفَيْنَ” kelimesine râcî olduğunu söylemiştir. “بِغَنَّةٍ” kelimesinin bir önceki beyitteki “وَأَخْفَيْنَ” kelimesine râcî olduğunu belirten müellif, “لَدَى بَاءٍ” lafzının ise “تَسْكُنْ” fiilinin zarfı olduğunu ve “عَلَى الْمُخْتَارِ” kelimesinin tamamının ya bir önceki beyitteki “وَأَخْفَيْنَ” lafzının fâilinin hâli ya da bu lafızdan anlaşılan mastarın hâli olduğu için mahallen mansûb olduğunu ifade etmiştir. “مِنْ” harf-i cerinin “الْمُخْتَارِ” kelimesine müteallik olduğunu

⁵⁵⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 55a.

⁵⁵⁸ Bu örnek eserde yanlışlıkla “تَمَّ” şeklinde yazılmış olup doğrusu Molla Ali el-Kârî'nin *el-Minehu'l-fikriyye* adlı eserinde geçen “تَمَّ” örneğidir. Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddime'ti'l-Cezeriyye*, 197.

⁵⁵⁹ Âl-i İmrân 3/22.

⁵⁶⁰ Hûd 11/54.

⁵⁶¹ Yûnus 10/27.

⁵⁶² el-Bakara 2/249.

⁵⁶³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 55a.

belirten müellif, “مِنْ أَهْلِ الْأَدَا” lafzının aslında “مِنْ قَوْلِ أَهْلِ الْأَدَا” şeklinde olduğunu ve son olarak beytin başındaki şart cümlesinin cezasının ya bir önceki beyitteki “وَأَخْفَيْنَ” lafzı ya da bu anlamı taşıyan mahzûf bir kelime olduğunu beyan etmiştir.⁵⁶⁴

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak sâkin “م” harfinin, “ب” harfine uğradığı durumda İbn Mücâhid, İbn Kesîr⁵⁶⁵ ve Ebû Amr ed-Dânî’nin⁵⁶⁶ de aralarında bulunduğu kurrânın çoğuna göre sâkin “م” harfinin ğunne ile ihfâ edileceğini ve İbnü’l-Cezerî’nin de *et-Temhîd* adlı eserinde bu görüşü tercih ettiğini dile getirdiğini söylemiştir. Daha sonra İbnü’l-Cezerî’nin *et-Temhîd* adlı eserinde hocası İbnü’l-Cündî’den naklettiği rivayeti aktaran müellif, sâkin “م” harfinin “ب” harfine uğradığı durumda bir ihtilafın olduğunu, doğru olanın ise sâkin “م” harfinin, “أَمْ بِظَاهِرٍ”⁵⁶⁷ örneğinde olduğu gibi ister sükûnu aslî olsun, “وَمَنْ يَغْتَصِم بِاللَّهِ”⁵⁶⁸ örneğinde olduğu gibi ister sükûnu ârizî olsun ihfâ edilmesi olduğunu ve azınlık olan bazılarının ise ihfâ etmeyip izhâr ettiğini ki bunun tercih edilmeyen görüş olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁹ Son olarak “م” harfinin ihfâsıyla ilgili “هُمْ”⁵⁷⁰, “فَأَحْكُم بَيْنَهُمْ”⁵⁷¹ ve “أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ”⁵⁷² örneklerini zikretmiş ve bir sonraki beyitte bu harfin izhârından bahsedileceğini ifade etmiştir.⁵⁷³

٦٤ - وَأَظْهَرْتُهَا عِنْدَ بَاقِي الْأَحْرَفِ وَآخِذٌ لَدَى وَآوٍ وَقَا أَنْ تَخْتَفِيَ

64. Sâkin “م” harfini “م” ve “ب” dışındaki- diğer harflerin yanında izhâr et! “و” ve “ف” harfinin yanına geldiği zaman ise onu ihfâ etmekten sakın!

İ’râbı: Müellif, emr-i hâzır olan “وَأَظْهَرْتُهَا” lafzının sonundaki “ن” harfinin te’kîd için geldiğini, bu lafızdaki zamirin “الْمِيم” kelimesine râcî olduğunu ve “عِنْدَ بَاقِي الْأَحْرَفِ” terkindeki “عِنْدَ”nin, “وَأَظْهَرْتُهَا” lafzının zarfı olduğunu söylemiştir. “وَآخِذٌ” lafzının da emr-i hâzır olduğunu belirten müellif, “تَخْتَفِيَ” fiiline müteallik olan “لَدَى وَآوٍ” kelimesinin

⁵⁶⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 55b.

⁵⁶⁵ Bu isim, Taşköprizâde’nin şerhinde “İbn Münîr” olarak geçmekte, Molla Ali el-Kârî’nin *el-Minehu’l-fikriyye* adlı şerhinde ise ismi zikredilmemektedir. Bk. Taşköprizâde, *Şerhu’l-Mukaddime-i Cezeriyye*, 194-195; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye fî şerhi’l-Mukaddime-i Cezeriyye*, 198. Ancak Ebû Amr ed-Dânî’nin *et-Tahdîd* adlı eserinin konuyla ilgili bölümünde bu isim “Ali b. Bişr”, İbnü’l-Cezerî’nin *et-Temhîd* adlı eserinde “İbn Bişr” ve Ebû Bekir Ahmed’in *el-Havâşî’l-müfhehime* adlı şerhinde ise “İbn Beşîr” olarak geçmektedir. Bk. Dâni, *et-Tahdîd fî l-itkân ve t-tecvîd*, 166; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi t-tecvîd*, 156; Ebû Bekir, *el-Havâşî’l-müfhehime fî şerhi’l-Mukaddime*, 226. Çalışmada kullanılan *el-Havâşî’l-müfhehime*’nin tahkikli baskısında mezkûr şahıs ile ilgili dipnotta, *et-Tahdîd* ile *et-Temhîd*’de zikredilen ismin doğru olduğu geçmektedir. Bk. Ebû Bekir, *el-Havâşî’l-müfhehime fî şerhi’l-Mukaddime*, 226.

⁵⁶⁶ Müellif, Ebû Amr ed-Dânî için “Teyşîr sahibi” lakabını kullanma mutadını burada da devam ettirmiştir.

⁵⁶⁷ er-Ra’d 13/33.

⁵⁶⁸ Âl-i İmrân 3/101.

⁵⁶⁹ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi t-tecvîd*, 155-156; Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 55b-56a.

⁵⁷⁰ el-A’râf 7/45.

⁵⁷¹ el-Mâide 5/42.

⁵⁷² en-Nahl 16/96.

⁵⁷³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 56a.

aynı zamanda o fiilin zarfı olup vezin için önce geldiğini ve “وَإِ” kelimesine matuf olan “أَنْ تَخْتَفِي” lafzının sonundaki hemzenin de vezin için hazfedildiğini ifade etmiştir. “أَنْ تَخْتَفِي” lafzındaki “أَنْ”in mastariyye için olup “تَخْتَفِي” fiilinin “أَنْ” ile mansûb olduğunu zikreden müellif, “تَخْتَفِي” fiilinin sonundaki fetha harekenin yine vezin için hazfedildiğini, bu fiilin fâilinin gizli bir zamir olarak “الْمِيم” kelimesine râcî olduğunu ve “أَنْ تَخْتَفِي” lafzının ise “وَإِ” lafzının mef’ûlü olması hasebiyle mahallen mansûb olduğunu beyan etmiştir.⁵⁷⁴

Şerhi: Müellif, ilk önce izhârın ıstılâhî tanımını yapmış ve daha sonra beytin anlamını açıklamıştır. O, izhârın tecvîd ıstılahında “iki harfî bir kelimedede kendi sureti ve resmi üzere getirip her birini tek tek telaffuz edip mahreç ve sıfat açısından haklarını icra etmek” anlamına geldiğini söylemiştir.⁵⁷⁵ Daha sonra beytin anlamını açıklamaya geçen müellif, sâkin “م” harfinin gerek bir kelimedede gerek iki kelimedede “م” ile “ب” harflerinin dışındaki- diğer harflere uğradığı zaman izhâr edilmesi gerektiğini ifade etmiş ve örnek olarak “ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِنْدَ بَارِيكُمْ”⁵⁸⁰ ve “أَنَّهُمْ إِلَيْهِ”⁵⁷⁹, “مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ”⁵⁷⁸, “يَمْشُونَ”⁵⁷⁷, “تَمْتَرُونَ”⁵⁷⁶, “أُنْعَمْتَ”⁵⁸¹ ibarelerini zikretmiştir. Ayrıca sâkin “م” harfinden sonra “و” ile “ف” harfleri geldiği zaman sâkin “م” harfinin ihfâ edilmesinden sakınılması gerektiğini söylemiştir. Zira “م” harfinin “و” harfiyle mahreçlerinin aynı; “ف” harfiyle ise mahreçlerinin yakın olduğunu, mahreçleri aynı olduğu için sâkin “م” harfinin “ب” harfi yanında ihfâ edilmesine ise bu durumun kıyas edilmemesi gerektiğini ifade etmiş ve sâkin “م” harfinin, “و” ile “ف” harflerinin yanında geldiği durumda ihfâ edilmesinin lahn olduğunu ve bunu ancak cahillerin yaptığını belirtmiştir. Son olarak sâkin “م” harfinin “و” ve “ف” harflerine uğradığı durumla ilgili olarak “عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَخْرُتُونَ”⁵⁸², “فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ”⁵⁸³ ve “هُمْ فِيهَا”⁵⁸⁴ örneklerini zikretmiş ve bu beyitte sâkin “م” harfiyle ilgili durumların tamamlanıp diğer beyitte tenvîn ve sâkin “م” harfinin durumlarından bahsedileceğini beyan etmiştir.⁵⁸⁵

⁵⁷⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 56a.

⁵⁷⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 56a.

⁵⁷⁶ el-Fâtiha 1/7.

⁵⁷⁷ el-En‘âm 6/2.

⁵⁷⁸ el-A‘râf 7/195.

⁵⁷⁹ el-Bakara 2/17.

⁵⁸⁰ el-Bakara 2/46.

⁵⁸¹ el-Bakara 2/54.

⁵⁸² el-Bakara 2/15.

⁵⁸³ el-Bakara 2/38.

⁵⁸⁴ el-Bakara 2/39.

⁵⁸⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 56a-56b.

2.5.11. Tenvîn ve Sâkin “ن” Harfinin Hükümleri

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye'nin 65-68. beyitleri, tenvîn ve sâkin “ن” harfinin hükümlerine tahsis edilmiştir. İbnü'l-Cezerî, bu bölümde ilk önce tenvîn ve sâkin “ن” harfinin izhâr, idğâm, iklâb ve ihfâ olmak üzere dört durumu olduğunu söylemiş ve daha sonra bu durumları sırasıyla açıklamıştır.

٦٥ - وَحُكْمُ تَنْوِينٍ وَنُونٍ يُنْفَى إِظْهَارٌ إِدْغَامٌ وَقَلْبٌ إِخْفَا

65. Tenvîn ve “ن” harfinde bulunan hüküm; izhâr, idğâm, kalb ve ihfâdır.

İ'râbı: Müellif, “تَنْوِينٍ” kelimesine muzâf olan “وَحُكْمُ” lafzının mübtedâ olup “نُونٍ” lafzının da “تَنْوِينٍ” kelimesine matuf olması sebebiyle lafzen mecrûr olduğunu, “يُنْفَى” fiilinin nâib-i fâilinin ise gizli bir zamir olarak mübtedâyâ râcî olduğunu ve bu fiilin zarfının “فِي كُتُبِ الْقُرَّاءِ/بَيْنَ الْقُرَّاءِ” şeklinde mahzûf olduğunu söylemiştir. Mübtedânın haberi hakkında iki veche yer veren müellif, ilk veche göre “يُنْفَى” fiilinin, mübtedânın sıfatı olup “إِظْهَارٌ” lafzının, mübtedânın haberi olduğu için lafzen merfû' olduğunu; ikinci veche göre ise “يُنْفَى” fiilinin, mübtedânın haberi olduğu için mahallen merfû' olduğunu, “إِظْهَارٌ” lafzının ise “الْحُكْمُ الْمَذْكُورُ إِظْهَارٌ” şeklinde mahzûf bir mübtedânın haberi olduğunu ifade etmiştir. Son olarak “إِدْغَامٌ”, “قَلْبٌ” ve “إِخْفَا” kelimelerinin “إِظْهَارٌ” lafzına matuf olduğunu ve “إِخْفَا” lafzının sonundaki hemzenin de vezin için hazfedildiğini beyan etmiştir.⁵⁸⁶

Şerhi: Müellif, beytin anlamını vermeden önce beyitte geçen bazı kavramları açıklamıştır. O, bu bağlamda ilk önce tenvîn ile sâkin “ن”un arasındaki farkları belirtmiş ve daha sonra iklâb kavramını açıklamış; ihfâ, izhâr ve idğâmı ise daha önce açıkladığı için onlara değinmemiştir. Tenvînin, ismin sonuna gelen bir sâkin “ن” çeşidi olduğunu belirterek konuya başlayan müellif, tenvînin sadece isme mahsûs olup telaffuz açısından vasıl hâlinde sâbit olduğunu, hat açısından ve vakıf hâlinde sâbit olmadığını; sâkin “ن”un ise aslî olup hem telaffuz ve hat açısından hem de vasıl ve vakıf hâlinde gerek isimde gerek fiilde gerekse harfte sâbit olduğunu söylemiştir. Daha sonra iklâb kavramına değinen müellif, iklâbın sözlükte “döndürmek” anlamına geldiğini ve tecvîd ıstılahında ise “tenvîn ve sâkin “ن”un, “ب” harfine uğradığı durumda “م”⁵⁸⁷ harfine döndürülmesi” demek olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸⁸ Son olarak beytin anlamını veren müellif, bu bağlamda tenvîn

⁵⁸⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 56b-57a.

⁵⁸⁷ Tarafımızca esas alınan nüshada bu harf, yanlışlıkla “ن” olarak geçmektedir. Diğer nüshaya bakıldığında doğrusunun “م” olduğu görülmektedir. Kurt Dede, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye Tercümesi* (Kılıç Ali Paşa, 25), 89b.

⁵⁸⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 56b.

ve sâkin “ن”un hükmünün dört tane olup bunların izhâr, idğâm, kalb/iklâb ve ihfâ olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁹

٦٦ - فَعِنْدَ حَرْفِ الْحَلْقِ أَظْهَرَ وَادَّغَمَ فِي اللَّامِ وَالرَّاءِ لَا بَغْنَةً لَزِمَ

66. (Tenvîn ve sâkin “ن” harfi) boğaz harflerine uğradığında izhâr et! “ل” ile “ر” harfine uğradığında ise gunnesiz olarak idğâm et!

İ‘râbı: Müellif, ceza için gelen “فَعِنْدَ” kelimesindeki “ف” harfinin “أَظْهَرَ” lafzına dâhil olduğunu, “عِنْدَ”nin ise “أَظْهَرَ” lafzının zarfı olup şart cümlesinin mahzûf olduğunu ve “وَادَّغَمَ” kelimesinin de “أَظْهَرَ” lafzına matuf olduğunu söylemiştir. Mahzûf bir zamir olan “فِي” kelimesinin mef‘ûlünün, tenvîn ve sâkin “ن”a râcî olduğunu belirten müellif, “فِي اللَّامِ” lafzının “وَادَّغَمَ” kelimesine müteallik olup “الرَّاءِ” lafzının da “فِي اللَّامِ” lafzına matuf olduğunu, “لَا بَغْنَةً” lafzının sonundaki hemzenin vezinden dolayı hazfedildiğini, “لَا بَغْنَةً” kelimesinin ise “بَلَا غْنَةً” tevilinde olduğunu ifade etmiştir. “لَا بَغْنَةً” kelimesinin, “وَادَّغَمَ” kelimesinden anlaşılan idğâm lafzının hâli olması sebebiyle mahallen mansûb olduğunu zikreden müellif, “لَزِمَ” fiilinin fâilinin gizli bir zamir olarak “غْنَةً” kelimesine râcî olduğunu, bu fiil cümlesinin ise “بَغْنَةً” kelimesinin sıfatı olması hasebiyle mahallen mecrûr olduğunu ve mahzûf bir zamir olan bu fiilin mef‘ûlünün de idğâma râcî olduğunu beyan etmiştir.⁵⁹⁰

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak tenvîn ve sâkin “ن”un boğaz harflerine uğradığı durumda izhâr edilmesi gerektiğini ve bunun sebebinin ise aralarında mahreç uzaklığının bulunması olduğunu söylemiş ve akabinde de konuyla ilgili örnekler vermiştir. O, sâkin “ن”un iki kelimedede izhârına dair “مَنْ آمَنَ”⁵⁹¹, “مَنْ هَاجَرَ”⁵⁹², “مَنْ عِلِمَ”⁵⁹³, “مَنْ حَادَّ اللَّهَ”⁵⁹⁴, “مِنْ غِلٍّ”⁵⁹⁵ ve “وَإِنْ خِفْتُمْ”⁵⁹⁶ örneklerini ve tek kelimedede izhârına dair “فَسَيُغْنِيَنَّكُمْ”⁶⁰¹ ve “وَالْمُنْخِفَّةُ”⁶⁰² örneklerini; “يَنْهَوْنَ”⁵⁹⁷, “أَنْعَمْتَ”⁵⁹⁹, “وَأَنْحَرُ”⁶⁰⁰, “يَنْهَوْنَ”⁵⁹⁸ örneklerini;

⁵⁸⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 57a.

⁵⁹⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 57a-57b.

⁵⁹¹ el-Bakara 2/62.

⁵⁹² el-Haşr 59/9.

⁵⁹³ el-En‘âm 6/148.

⁵⁹⁴ el-Mücâdele 58/22.

⁵⁹⁵ el-Hicr 15/47.

⁵⁹⁶ en-Nisâ 4/35.

⁵⁹⁷ el-En‘âm 6/26.

⁵⁹⁸ el-En‘âm 6/26.

⁵⁹⁹ el-Fâtiha 1/7.

⁶⁰⁰ el-Kevser 108/2.

⁶⁰¹ el-İsrâ 17/51.

⁶⁰² el-Mâide 5/3.

tenvînin izhârına dair ise “أَخَا عَادِ إِذْ”⁶⁰³, “إِنْ أَمْرُو”⁶⁰⁴, “حَقِيقٌ عَلَى”⁶⁰⁵, “تَارَ حَامِيَّةً”⁶⁰⁶, “مَاءٍ غَيْرَ”⁶⁰⁷ ve “يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةً”⁶⁰⁸ örneklerini zikretmiştir. Daha sonra tenvîn ve sâkin “ن”dan sonra “ل” ve “ر” harfleri geldiği takdirde tenvîn ve sâkin “ن”un, “ل” ve “ر” harflerine ğunnesiz olarak idğâm edilmesi gerektiğini söylemiş ve bu bağlamda “مِنْ رَبِّهِ”⁶⁰⁹, “أَنْ لَوْ”⁶¹⁰, “أَنْدَادًا لِيُضِلَّ”⁶¹¹ ve “بَشَرًا رَسُولًا”⁶¹² örneklerini zikretmiştir. Akabinde idğâm yapılmasının sebebine temas eden müellif, “ن” harfi ile “ل” ve “ر” harflerinin mahreçlerinin Ferrâ’ya göre aynı, cumhura göre ise yakın olup her iki görüşe göre de idğâmın gerektiğini; zira harfleri aynı veya yakın mahreçten telaffuz etmenin güç olup idğâm edildikleri takdirde bu güçlüğü hafiflediğini ve bu idğâmın ğunnesiz olmasının hikmetinin de ğunneli olduğu takdirde yine güçlük olacağı için bu güçlüğü hafifletmek olduğunu ifade etmiştir.⁶¹³

٦٧- وَأَدْعِمَنَّ بِغَنَّةٍ فِي يَوْمٍ إِلَّا بِكَلِمَةٍ كَذُنِّيَا عَنْوُوا

67. “ن” ve “م”, “و”, “ي” gibi tek kelimede olması hariç; “عَنْوُوا” ve “ذُنِّيَا” harflerine ğunne ile idğâm et.

İ’râbı: Müellif, emr-i hâzır olan “وَأَدْعِمَنَّ” lafzının mef’ûlünün mahzûf bir zamir olup bu zamirin tenvîn ve sâkin “ن”a râcî olduğunu, “بِغَنَّةٍ” kelimesinin, idğâmın hâli olması sebebiyle mahallen mansûb olduğunu ve “فِي يَوْمٍ” kelimesinin de “وَأَدْعِمَنَّ” lafzının mef’ûlün fihi olduğunu söylemiştir. “إِلَّا”nın istisnâ edatı olduğunu belirten müellif, “بِكَلِمَةٍ”⁶¹⁴ lafzının, mahzûf olan müstesnânın konumunda olduğunu, bu lafızdaki “ب” harf-i cerinin de mahzûf olan müstesnâyâ müteallik olduğunu ve müstenâ minhin de aynı şekilde mahzûf olduğunu ifade etmiştir. Son olarak “كَذُنِّيَا” kelimesinin mahallen merfû‘ olarak haber olup takdiri “مِثْلُ ذُنِّيَا” olacak şekilde mübtedâsının mahzûf olduğunu ve “عَنْوُوا” lafzının da “كَذُنِّيَا” kelimesine matuf olduğunu beyan etmiştir.⁶¹⁵

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak tenvîn ve sâkin “ن”dan sonra “يَوْمٍ” lafzındaki “ي”, “و”, “م” ve “ن” olmak üzere dört harfin geldiği durumda tenvîn ve sâkin “ن”un, bu harflere ğunneyle idğâm edilmesi gerektiğini; ancak bunların tek kelimede vaki

⁶⁰³ el-Ahkâf 46/21.

⁶⁰⁴ en-Nisâ 4/176.

⁶⁰⁵ el-A‘râf 7/105.

⁶⁰⁶ el-Kâria 101/11.

⁶⁰⁷ Muhammed 47/15.

⁶⁰⁸ el-Gâşiye 88/2.

⁶⁰⁹ el-Bakara 2/37.

⁶¹⁰ Sebe’ 34/14.

⁶¹¹ ez-Zümer 39/8.

⁶¹² el-İsrâ 17/93.

⁶¹³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 57b.

⁶¹⁴ Bu kelime “فَذُنِّيَّةً” vezninde olup anlamı “كَلِمَةً” lafziyla aynıdır. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 58a.

⁶¹⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 58a.

oldukları takdirde idğâmın terk edilmesi gerektiğini söylemiştir. Tek kelimedede vaki olup idğâm edilmeyenlere dair beyitte Kur’ân-ı Kerîm’den örnek olarak gösterilen “دُنْيَا”⁶¹⁶ lafzına ek olarak “بُنْيَانٌ”⁶¹⁷, “قُنُونٌ”⁶¹⁸ ve “صُنُونٌ”⁶¹⁹ lafızlarını da zikretmiş ve beyitte “عُنُونَا” lafzıyla işaret edilen “عُنُونٌ” lafzının ise Kur’ân-ı Kerîm’in dışından örnek olarak zikredildiğini ifade etmiştir. Daha sonra sırasıyla idğâm edilenlere örnek veren müellif, sâkin “ن”un bu dört harfte idğâmına dair “وَإِنْ يَرَوْا”⁶²⁰, “مِنْ وَالٍ”⁶²¹, “مِنْ مُخْرِمٍ”⁶²² ve “إِنْ”⁶²³ örneklerini; tenvînin bu dört harfte idğâmına dair ise “فَتَنَةً يَنْصُرُونَهُ”⁶²⁴, “إِيمَانًا”⁶²⁵ örneklerini zikretmiştir.⁶²⁸

Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak biraz daha ayrıntıya girmiş ve bu bağlamda tenvîn ve sâkin “ن”un kendilerinden sonra gelen dört harfe idğâm edilmesinin sebeplerine değinmiş ve idğâmda ğunnenin hangi harften hasıl olduğuna dair bir ihtilafa da yer vermiştir. Nitekim o, tenvîn ve sâkin “ن”un “ن” harfine idğâm edilmesinin sebebinin, idğâm edilen iki harfin de aynı olması, “م” harfine idğâm edilmesinin sebebinin, idğâm edilen iki harfin ğunne, cehr, infitâh, istifâl ve beyniyye⁶²⁹ sıfatlarında ortak olması ve “و” ile “ي” harflerine idğâm edilmesinin sebebinin ise idğâm edilen harflerin cehr, infitâh ve istifâl sıfatlarında ortak olması ve tenvîn ile sâkin “ن”da olan ğunnenin, “و” ile “ي” harflerinde olan medde benzemesi olduğunu söylemiştir. Daha sonra ğunnenin idğâm esnasında hangi harften hasıl olduğuna değinen müellif, tenvîn ve sâkin “ن”un “و” ile “ي” harflerine idğâmında ğunnenin müdğamdan,⁶³⁰ “ن” harfine idğâmında ise ğunnenin müdğamun fihden⁶³¹ hasıl olduğunu ve bu konuda âlimler tarafından ittifak edildiğini ifade etmiştir. Ancak tenvîn ve sâkin “ن”un “م” harfine idğâmında ğunnenin nereden hasıl olduğuna dair bir ihtilafın olduğunu söyleyen müellif, İbn Keysân’ın görüşüne göre ğunnenin “ن” harfinden hasıl olduğunu ve bunun sebebinin de “ن” harfinin ğunnede asıl

⁶¹⁶ el-Bakara 2/85.

⁶¹⁷ et-Tevbe 9/109.

⁶¹⁸ el-En‘âm 6/99.

⁶¹⁹ er-Ra‘d 13/4.

⁶²⁰ el-En‘âm 6/25.

⁶²¹ er-Ra‘d 13/11.

⁶²² el-Hac 22/18.

⁶²³ İbrâhîm 14/11.

⁶²⁴ el-Kehf 18/43.

⁶²⁵ Âl-i İmrân 3/173.

⁶²⁶ el-Bakara 2/261.

⁶²⁷ el-Bakara 2/246.

⁶²⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 58a-58b.

⁶²⁹ Bu sıfat, eserde “ba‘z-ı şiddet” olarak geçmektedir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 58b.

⁶³⁰ Müdğamdan kasıt, idğâm edilen harftir ki bu tenvîn ve sâkin “ن”dur.

⁶³¹ Müdğamun fihden kasıt, kendisine idğâm olunan harftir.

olduğunu; diğerlerinin görüşüne göre de ğunnenin “م” harfinden hasıl olduğunu söylemiştir.⁶³²

٦٨- وَالْقَلْبُ عِنْدَ الْبَا بَعْنَةً كَذَا لَاخْفَا لَدَى بَاقِي الْحُرُوفِ أَخْذَا

68. “ب” harfine uğradığında hüküm ğunneyle kalbdır. Diğer harflere uğradığında ise ihfâ esas alınır.

İ‘râbı: Müellif, mübtedâ olan “وَالْقَلْبُ” lafzındaki lââm-ı ta‘rîfin “وَقَلْبُ النَّوْنِ السَّائِكَةِ” şeklinde muzâf-ı ileyhden bedel olup bu muzâf-ı ileyhin, mastar olan “الْقَلْبُ” lafzının ilk mef‘ûlü olduğunu, ikinci mef‘ûlünün de mahzûf olan “مِيمًا” lafzı olup bunun da tecvîd âlimleri nezdinde meşhur olması sebebiyle hazfedildiğini ve “عِنْدَ الْبَا” kelimesinin de “وَالْقَلْبُ” lafzının zarfı olduğunu söylemiştir. “بَعْنَةً” kelimesi ile hakikatte “عِنْدَ الْبَا” lafzının mübtedanın hâli olarak mahallen mansûb olduklarını ve beytin sonundaki “أَخْذَا”⁶³³ fiilinin de mübtedânın haberi olması hasebiyle mahallen merfû‘ olduğunu ifade etmiştir. “لَاخْفَا” kelimesinin mübtedâ olduğu için merfû‘, “كَذَا” lafzının da öne geçmiş olarak onun haberi olduğunu zikreden müellif, “كَذَا لَاخْفَا” cümlesinin beyitteki ilk mübtedâ olan “وَالْقَلْبُ” lafzının hâli olması hasebiyle mahallen mansûb olduğunu, “كَذَا” lafzındaki “ذَا”nın müşârun ileyhinin kalb ameli⁶³⁴ olduğunu ve “لَاخْفَا” kelimesindeki lââm-ı ta‘rîfin “إِخْفَاءُ النَّوْنِ السَّائِكَةِ” şeklinde muzâf-ı ileyhden bedel olup “لَدَى” lafzının da “لَاخْفَا” kelimesinin zarfı olduğunu beyan etmiştir. Son olarak “لَدَى بَاقِي الْحُرُوفِ” terkiibinin bir izâfet tamlaması olduğunu ve gizli bir zamir olan “أَخْذَا” fiilinin nâib-i fâilinin de “وَالْقَلْبُ” lafzına râcî olduğunu zikretmiştir.⁶³⁵

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak tenvîn ve sâkîn “ن”un “ب” harfine uğradığı durumda “م” harfine kalbinin/döndürülmesinin ğunneyle birlikte olduğunu söylemiş ve bu bağlamda “أَتَبَّيْهُمْ”⁶³⁶, “أَنْ بُورِكَ”⁶³⁷ ve “عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ”⁶³⁸ örneklerini zikretmiştir. Tenvîn ve sâkin “ن”un “م” harfine kalbinin sebebi olarak, “ن” harfinin ğunnesini yaptıktan sonra “ب” harfini telaffuz etmek için dudakları yummada zorluk olduğunu ve bunun için de ilk önce ğunnenin terk edilip “ن” harfinin, “م” harfine kalbiyle birlikte de “ب” harfinin telaffuzunun kolaylaştığını söylemiştir. Akabinde “ن” harfinin, “م” harfinden başka bir harfe kalb edilemeyeşinin sebebini zikreden müellif, “م” harfinin “ن”

⁶³² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 58b.

⁶³³ Bu fiilin sonundaki “ي” harfi, vezin için gelmiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 59a.

⁶³⁴ Burada kastedilen, “وَالْقَلْبُ” lafzı ile başlayan cümledir.

⁶³⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 59a-59b.

⁶³⁶ el-Bakara 2/33.

⁶³⁷ en-Neml 27/8.

⁶³⁸ Âl-i İmrân 3/119.

harfine ğunnede münasip olup “ب” harfine ise mahreçte münasip olduğunu ve bu itibarla bu harfin tercih edildiğini ifade etmiştir.⁶³⁹ Daha sonra ihfâ konusuna geçen müellif, beyitte geçtiği üzere tenvîn ve sâkin “ن”un diğer harflerde⁶⁴⁰ ihfâ edildiğini söylemiş ve bu bağlamda “تَنْجِيكُمْ”⁶⁴¹, “زُرْعَا كَلْتَا”⁶⁴², “مَنْ كَانَ”⁶⁴³, “يَتَابِعِ قِبَلَتَهُمْ”⁶⁴⁴, “وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ”⁶⁴⁵, “يُنْقَلِبُ”⁶⁴⁶, “عَذَابًا”⁶⁴⁷, “مِنْ ضَعْفٍ”⁶⁴⁸, “مَنْزُودٍ”⁶⁴⁹, “فَمَنْ شَهِدَ”⁶⁵⁰, “وَمَنْ شَاءَ”⁶⁵¹, “وَلِكُلِّ جَعَلْنَا”⁶⁵², “وَإِنْ جَنَحُوا”⁶⁵³, “عَمَلًا دُونَ”⁶⁵⁴, “وَمَنْ دَخَلَهُ”⁶⁵⁵, “عِنْدَهُ”⁶⁵⁶, “صَعِيدًا طَيِّبًا”⁶⁵⁷, “فَإِنْ طِبْنَ”⁶⁵⁸, “وَمَا يَنْطِقُ”⁶⁵⁹, “ضِعْفًا”⁶⁶⁰, “مَا نَنْسَخُ”⁶⁶¹, “عَمَلًا صَالِحًا”⁶⁶², “وَلَمَنْ صَبَرَ”⁶⁶³, “يُنْصِرْكُمْ”⁶⁶⁴, “جَنَّتِ تَجْرِي”⁶⁶⁵, “وَإِنْ تُبْتُمْ”⁶⁶⁶, “كُنْتُمْ”⁶⁶⁷, “ظِلًّا”⁶⁶⁸, “إِنْ ظَنَّا”⁶⁶⁹, “نَفْسًا رَكِيَّةً”⁶⁷⁰, “فَإِنْ زُلْتُمْ”⁶⁷¹, “يُنْزِلُ”⁶⁷², “رَجُلًا سَلَامًا”⁶⁷³, “أَنْ سَيَكُونُ”⁶⁷⁴, “أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً”⁶⁷⁵, “فَمَنْ ثَقُلَتْ”⁶⁷⁶, “مَنْثُورًا”⁶⁷⁷, “ظِلِّ ذِي ثَلْثٍ”⁶⁷⁸, “مَنْ ذَا الَّذِي”⁶⁷⁹, “يُنْزِرُ”⁶⁸⁰, “ظَلِيلًا”⁶⁸¹

⁶³⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 59b.

⁶⁴⁰ Müellif, burada ihfâ harflerini tek tek zikretmemiştir. Bu harfler; “ت”, “ث”, “ج”, “د”, “ذ”, “ز”, “س”, “ش”, “ص”, “ض”, “ط”, “ظ”, “ف”, “ق”, “ك” harfleri olmak üzere on beş tanedir. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 163.

⁶⁴¹ el-Bakara 2/143.

⁶⁴² en-Nûr 24/28.

⁶⁴³ el-Bakara 2/145.

⁶⁴⁴ el-Hac 22/15.

⁶⁴⁵ el-Kehf 18/32-33.

⁶⁴⁶ Saff 61/10. Bu kelime eserde yanlışlıkla “تَنْجِيكُمْ” şeklinde yazılmıştır. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 59b.

⁶⁴⁷ el-Enfâl 8/61.

⁶⁴⁸ en-Nisâ 4/33.

⁶⁴⁹ el-Kehf 18/29.

⁶⁵⁰ el-Bakara 2/185.

⁶⁵¹ el-Vâkıa 56/29.

⁶⁵² er-Rûm 54/30.

⁶⁵³ Sâd 38/61.

⁶⁵⁴ en-Necm 53/3.

⁶⁵⁵ en-Nisâ 4/4.

⁶⁵⁶ en-Nisâ 4/43.

⁶⁵⁷ el-Bakara 2/140.

⁶⁵⁸ Âl-i İmrân 3/97.

⁶⁵⁹ el-Enbiyâ 21/82.

⁶⁶⁰ el-Bakara 2/23.

⁶⁶¹ el-Bakara 2/279.

⁶⁶² el-Bakara 2/25.

⁶⁶³ Muhammed 47/7.

⁶⁶⁴ eş-Şûrâ 42/43.

⁶⁶⁵ et-Tevbe 9/102.

⁶⁶⁶ el-Bakara 2/106.

⁶⁶⁷ el-Müzzemmil 73/20.

⁶⁶⁸ ez-Zümer 39/29.

⁶⁶⁹ Sebe' 34/2.

⁶⁷⁰ el-Bakara 2/209.

⁶⁷¹ el-Kehf 18/74.

⁶⁷² en-Nisâ 4/50.

⁶⁷³ el-Bakara 2/230.

⁶⁷⁴ en-Nisâ 4/57.

⁶⁷⁵ el-Kehf 18/2.

⁶⁷⁶ el-Bakara 2/245.

⁶⁷⁷ el-Mürselât 77/30.

⁶⁷⁸ el-Furkân 25/23.

“عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ”⁶⁸³ ve “فَإِنْ فَأَوْا”⁶⁸², “لِيُنْفِقُ”⁶⁸¹ örneklerini zikretmiştir. Daha sonra bu harflerde ihfânın yapılmasının sebebini zikretmiş ve bu bağlamda bu harflerin idgâm harfleriyle bir alakasının bulunmadığını, boğaz harfleriyle de aralarında bir mübâyenetin/ayrılığın olduğunu ve bu sebeple de izhârın câiz olmadığını söylemiştir.⁶⁸⁴

2.5.12. Medler

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye'nin 69-72. beyitleri, medler konusuna ayrılmıştır. İbnü'l-Cezerî, bu bölümde medleri günümüz tecvîd kitaplarından farklı olarak hükümlerine göre sınıflandırmış ve medleri lâzım, vâcib ve câiz olmak üzere üç kısma ayırarak bunları sırasıyla ele almıştır. O, lâzım ile medd-i lâzımı, vâcib ile medd-i muttasıl ve câiz ile ise medd-i munfasıl ile medd-i ârızı kastetmiş; medd-i lîni ise medd-i ârızla aynı hükme sahip olmalarından ötürü ayrıca zikretmemiştir.

٦٩ - وَالْمَدُّ لَازِمٌ وَوَاجِبٌ أَتَى وَجَائِزٌ وَهُوَ وَقَصْرٌ ثَبَتَا

69. Med, lâzım ve vâcib olarak gelmektedir. Aynı zamanda câiz olan da vardır ki onda hem med hem de kasr vakidir.

İ'râbı: Müellif, “وَالْمَدُّ” kelimesinin mübtedâ, “لَازِمٌ” lafzının da onun haberi olduğunu, “وَاجِبٌ” kelimesinin de “لَازِمٌ” lafzına matuf olduğunu ve “أَتَى” fiilinin fâilinin gizli bir zamir olarak “وَاجِبٌ” lafzına râcî olup bu fiilin, “وَاجِبٌ” lafzının sıfatı olması hasebiyle mahallen merfû' olduğunu söylemiştir. “جَائِزٌ” lafzının, “لَازِمٌ” lafzına matuf olduğunu belirten müellif, mübtedâ olan “وَهُوَ” zamirinin “وَالْمَدُّ” lafzına râcî olduğunu, “قَصْرٌ” kelimesinin de bu zamire matuf olduğunu ve “ثَبَتَا” fiilinin sonundaki “ا” harfinin tesniye elifi olduğunu ifade etmiştir. “ثَبَتَا” fiilinin fâilinin gizli bir tesniye zamiri olarak “وَالْمَدُّ” ile “وَقَصْرٌ” lafızlarına râcî olduğunu belirten müellif, “ثَبَتَا” fiilinin, “وَهُوَ” zamirinin haberi olması hasebiyle mahallen merfû' olduğunu ve sıfat cümlesi olan bu cümledeki râbit zamirinin de mahzûf olduğunu beyan etmiştir.⁶⁸⁵

Şerhi: Müellif, ilk önce med ve kasr kavramlarının tanımını yapmış ve daha sonra ise beytin anlamını açıklamıştır. Nitekim o, meddin sözlükte “çekmek” anlamına gelip tecvîd ıstılahında ise “bir harfin sesinin zamanını uzatmaya” denildiğini; kasrın ise

⁶⁷⁹ el-A'râf 7/8.

⁶⁸⁰ el-Vâkıa 56/7.

⁶⁸¹ et-Talâk 65/7.

⁶⁸² el-Bakara 2/226.

⁶⁸³ el-Bakara 2/184.

⁶⁸⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 59b.

⁶⁸⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 60a.

sözlükte “kısaltmak” anlamına gelip tecvîd ıstılahında ise “bir harfin sesinin zamanında meddin ve lînin bulunmadığına” denildiğini söylemiştir.⁶⁸⁶ Daha sonra beytin anlamına geçen müellif, meddin üç kısım olup bunun medd-i lâzım, medd-i vâcib ve kendisinde birisi med ve birisi de kasr olmak üzere iki vecih olan medd-i câiz olduğunu ve böylelikle meddin dört kısım olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁷

Müellif, konuyu biraz daha açarak med harflerini zikretmiş ve meddin çeşitlerinden bahsetmiştir. O, bu bağlamda harf-i meddin üç tane olup bunları mâ kabli fethalı olan “ل”, mâ kabli kesralı olan “ي” ve mâ kabli dammeli olan “و” harfî olduğunu, akabinde ise meddin aslî ve fer’î olmak üzere iki çeşit olup aslî meddin, med harflerinden ayrı olamayacağını, fer’î meddin ise hâriç bir sebepten dolayı ârız olup bu sebebin hemze ve sükûn olmak üzere iki tane olduğunu ve hemze sebebiyle ârız olan meddin, vâcib ve câiz olmak üzere iki kısım; sükûn sebebiyle ârız olan meddin de lâzım ve câiz olmak üzere iki kısım olduğunu söylemiştir. Daha sonra medd-i lâzım, medd-i vâcib ve medd-i câiz kavramlarını açıklayan müellif, medd-i lâzımın, daima bir hal üzere olup kurrâ tarafından miktarında ve keyfiyetinde ihtilaf edilmediğini, sebebinin de lâzım olup kendisinden ayrı düşünülmemeyeceğini ve bu sebeple de kendisine medd-i lâzım denildiğini söylemiştir. Medd-i vâcib için ise kurrânın, meddinde ittifak edip kimisi iki elif miktarı, kimisi ise üç elif miktarı diyerek miktarında ve keyfiyetinde ihtilaf ettiğini ve bu medde kasr etmek asla câiz olmadığı için de bu medde vâcib denildiğini ve son olarak da medd-i câizin, kurrâ tarafından meddinin de kasrının da câiz olan medde denildiğini ifade etmiştir.⁶⁸⁸

٧٠- فَلَا زِمَ إِنْ جَاءَ بَعْدَ حَرْفِ مَدٍّ سَاكِنٌ حَالَيْنِ وَبِالطُّوْلِ يُمَدُّ

70. Lâzım (olan med), med harfinden sonra gelirse (vasıl ve vakıf olmak üzere) iki durumda da sâkin olan bir harf, tûl ile med edilir.

İrâbı: Müellif; “فَلَا زِمَ” lafzının, mahzûf bir zamir olan mübtedânın haberi olup bu zaminin “وَالْمَدُّ” lafzına râcî olduğunu, bu mübtedâ-haber cümlesinin ise “ف” harfiyle sonradan gelen şartın cezası olması sebebiyle mahallen meczûm olduğunu ve “جَاءَ” fiilinin de şart edatı olan “إِنْ” ile şart cümlesi olduğu için mahallen meczûm olduğunu söylemiştir. “بَعْدَ حَرْفِ مَدٍّ” terkibindeki “بَعْدَ” lafzının, “جَاءَ” fiilinin zarfı olduğunu belirten müellif, “حَالَيْنِ” kelimesine muzâf olan “سَاكِنٌ” lafzının, “جَاءَ” fiilinin fâili olduğunu ve “بِالطُّوْلِ” kelimesinin de “يُمَدُّ” fiiline müteallik olup bu fiilinin nâib-i fâilinin medd-i lâzıma râcî olduğunu ifade etmiştir. Son olarak “يُمَدُّ” cümlesinin ya ceza cümlesine matuf olduğu için

⁶⁸⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 59b-60a.

⁶⁸⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 60a.

⁶⁸⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 60b.

mahallen meczûm olduğunu ya da mahzûf mübtedânın haberi olduğu için mahallen merfû‘ olup takdir edilen bu mübtedâ-haber cümlesinin de isti’nâf cümlesi olduğu için mahallinin olmadığını beyan etmiştir.⁶⁸⁹

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak harf-i medden sonra hem vasıl hem de vakıf hâlinde sâkin bir harfin geldiği durumda oluşan medde “medd-i lâzım” denildiğini ve bu meddin tûl/uzun bir şekilde yapıldığını söylemiştir. Beytin anlamını verdikten sonra konuyu biraz daha açan müellif, harf-i medden sonra gelen sâkin harfin ya müdğam ya da gayr-i müdğam olarak geldiğini, müdğam olanların dilsel olarak idğâmı vâcib ve dilsel olarak idğâmı câiz olmak üzere iki kısma ayrıldığını söylemiş⁶⁹⁰ ve idğâmı vâcib olanlara ⁶⁹¹“دَابَّةٌ”, ⁶⁹²“الصَّاحَّةُ”, ⁶⁹³“الطَّامَّةُ”, ⁶⁹⁴“وَلَا الضَّالِّينَ”, ⁶⁹⁵“أَتَحَاجُّونِي”, ⁶⁹⁶“أَذْكُرِينَ”, ⁶⁹⁷“اللَّهُ خَيْرٌ” ve ⁷⁰⁰“وَلَا تَيْمَمُوا”, ⁶⁹⁹“تُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا”, ⁶⁹⁸“إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ” örneklerini; idğâmı câiz olanlara ise ⁷⁰¹“وَلَا تَعَاوَنُوا” örneklerini vermiştir.⁷⁰² Kurrânın ittifakına göre gayr-i müdğam olanların ⁷⁰³“الم”, ⁷⁰⁴“ص” ve ⁷⁰⁵“ق” gibi örneklerinde olduğu üzere sûre başlarındaki hurûf-u mukattaalarda ve ⁷⁰⁶“الْفَنِّ” lafzında geldiğini; kelimelerin sonundaki “ي” harfini sâkin

⁶⁸⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 60b-61a.

⁶⁹⁰ Buradaki taksim, günümüz tecvîd konularını ele alan taksimden farklı olup günümüz eserlerinde medd-i lâzım “kelime-i müsakkale”, “kelime-i muhaffefe”, “harf-i müsakkal” ve “harf-i muhaffef” olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 215-218.

⁶⁹¹ el-Bakara 2/164.

⁶⁹² Abese 80/33.

⁶⁹³ el-Nâziât 79/34.

⁶⁹⁴ el-Fâtiha 1/7.

⁶⁹⁵ el-En‘âm 6/80.

⁶⁹⁶ el-En‘âm 6/144.

⁶⁹⁷ en-Neml 27/59.

⁶⁹⁸ el-İnfîtâr 82/13.

⁶⁹⁹ Yûsuf 12/56.

⁷⁰⁰ el-Bakara 2/267.

⁷⁰¹ el-Mâide 5/2.

⁷⁰² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 61a. Müellif, idğâmı câiz olanlardaki “وَلَا تَيْمَمُوا” ile “وَلَا تَعَاوَنُوا” örneklerinde, kırâat imamlarından İbn Kesîr’in râvisi Bezzî’nin (ö. 250/864) rivâyetine göre medd-i lâzım olduğunu söylemiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 61a. Konuyla ilgili ayrıca bk. Kastallânî, *Letâifü’l-işârât li-funûni’l-kırâât*, 9/1017; Dimyatî, *İthâfu fuzalâi’l-beşer bi’l-kırâati’l-erba’ate ‘aşer*, 2/165. Ayrıca tarafımızca esas alınan nüshada Ebû Amr’ın kırâatine göre idğâmı câiz olanlardaki “وَلَا تَيْمَمُوا” ile “وَلَا تَعَاوَنُوا” örneklerinde sırasıyla “وَلَا تَيْمَمُوا” ile “وَلَا تَعَاوَنُوا” şeklinde idğâm olunduğuna ve bu idğâm olunan yerlerde medd-i lâzım olduğuna dair bir dipnot da yer almaktadır ki Ebû Bekir Ahmed de yazmış olduğu *el-Havâşî’l-müfvehhime* adlı şerhte bu örneklerdeki medd-i lâzımın Ebû Amr’ın kırâatine göre olduğunu söylemiştir. Ebû Bekir, *el-Havâşî’l-müfvehhime fî şerhi’l-Mukaddime*, 250-251; Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 61a.

⁷⁰³ el-Bakara 2/1.

⁷⁰⁴ Sâd 38/1.

⁷⁰⁵ Kâf 50/1.

⁷⁰⁶ Yûnus 10/51, Yûnus 10/91.

okuyanların kırâatine göre de “وَمَحْيَايَ”⁷⁰⁷ ile “وَاللَّائِي”⁷⁰⁸ lafızlarında geldiğini söylemiştir.⁷⁰⁹ Daha sonra medd-i lâzımın oluş şeklini açıklayan müellif şöyle demiştir:

Bir yerde vasıl hâlinde iki sâkin cem‘ olsa sarf (ilmi) kuralına göre o iki sâkini hâli üzerine koymazlar. Eğer mânâya hâlel vermezse ya ikisinden birini hazfederler ya mümkün olursa hareke verirler ya da evvelki sâkinin meddini ziyade ederler, ta ki med olunmakla müteharrik (harekeli) olan harf menzilesine ulaşip telaffuz mümkün olsun. Bu mahallerde hazfetmek ve hareke vermek müstahsen olmadığı (hoş görülmediği) için med etmişlerdir.⁷¹⁰

Müellif, medd-i lâzımın oluş şeklini açıkladıktan sonra medd-i lâzıma, kurrânın med ölçüsünde aynı görüşte olmaları hasebiyle “medd-i adl”; iki sâkinin arasını ayırdığı için de “medd-i hacz” denildiğini söylemiştir.⁷¹¹ Ayrıca müellifin, medd-i lâzım kapsamında müdğam olanlardan idğâmı vâcip olan ile gayr-i müdğam olanların med ölçüsüne dair bir açıklama yapmayıp sadece müdğam olanlardan idğâmı câiz olanın med ölçüsüne dair bir açıklama yaptığı görülmektedir. Esere müstensih tarafından eklenen dipnotta ise açıklama yapılmayan söz konusu kısma dair bir bilgi vardır. Buna göre kurrâ, medd-i lâzımın gayr-i müdğam kısmından olan hurûf-u mukattaalardaki meddin işbâ’ı noktasında ittifak hâlinde olup⁷¹² aslî med üzerine iki elif ilave etmiş ve toplamda bu ölçünün üç elif miktarı olduğuna hükmetmiştir. Ancak hurûf-u mukattaaların dışındaki medd-i lâzımın⁷¹³ med ölçüsü noktasında ise bir ihtilaf olup bazıları hurûfu mukattaalarda olduğu gibi med ölçüsünün üç elif miktarı olduğunu -ki İbnü’l-Cezerî de beyitte işaret ettiği “وَبِالطُّولِ يَمْدُ” sözüyle bu görüştedir-; Alemüddîn es-Sehâvî ve Ahvâzî’nin de tercih ettiği üzere bazıları da aslî med üzerine bir elif ilave etmiş ve toplamda bu ölçünün iki elif miktarı olduğuna hükmetmiştir.⁷¹⁴ Müellif, müdğam olanlardan idğâmı câiz olanın med

⁷⁰⁷ el-En‘âm 6/162.

⁷⁰⁸ el-Ahzâb 33/4.

⁷⁰⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 61a. “وَمَحْيَايَ” lafzının sonundaki “ي” harfinin “وَمَحْيَايَ” şeklinde sâkin okunması Nâfi‘ ve Ebû Ca‘fer kırâatine göredir. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâati’l-‘aşr*, 2/267. “وَاللَّائِي” lafzındaki hemzenin hem vasıl hem de vakıf hâlinde “ي” harfine ibdâl edilerek “وَاللَّائِي” şeklinde okunması, Ebû Amr’ın kırâati ile İbn Kesir kırâatinin Bezzî rivayetine göredir. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâati’l-‘aşr*, 1/404; Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Tahbîru’t-Teyşîr fi’l-kırâati’l-‘aşr*, thk. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât (Ürdün: Dâru’l-Furkân, 1421/2000), 510.

⁷¹⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 61a-61b.

⁷¹¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 61b.

⁷¹² Ancak Meryem Suresi’nin başındaki “كَيْسَ” ile Şurâ Sûresi’nin başındaki “عَسَى”daki “ع” harfinin açılımında lîn harfî olan “ي” harfî bulunduğu için buradaki med ölçüsünde kırâat imamları ihtilaf hâlinde olup Ebû Bekir Ahmed, bunun ölçüsünün tevessut ve işba’/tûl olduğunu söylemiştir. Ebû Bekir, *el-Havâşî’l-müfhehime fi şerhi’l-Mukaddime*, 252; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye fi şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 226.

⁷¹³ Burada kastedilen, müdğam olanlardan vâcip olanlar ile hurûf-u mukattaa dışındaki gayr-i müdğam olanlardır.

⁷¹⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 61a. Burada geçen ifadeler, Ebû Bekir Ahmed’in *el-Havâşî’l-müfhehime* adlı eserindeki ifadeler ile Taşköprüzâde’nin *Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye* adlı eserindeki ifadelerin Türkçe’ye tercümesidir. Ebû Bekir, *el-Havâşî’l-müfhehime fi şerhi’l-Mukaddime*, 251-252; Taşköprüzâde, *Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 214-215.

ölçüsüne dair yaptığı açıklamada ise “فِيهِ هُدًى”⁷¹⁵ ibaresindeki “ه” harfîni “ه” harfîne idğâm eden ve “وَلَا تَيَمَّمُوا” ibaresindeki “ت” harfîni teşdîd ile okuyan kimsenin kırâatini örnek vererek bu kırâate göre iki halde sâkin (yani sükûn-u lâzım) olduğundan ötürü meddin; sükûn-u ârız olduğundan ötürü de kasrın câiz olduğunu söylemiştir.⁷¹⁶

٧١- وَوَاجِبٌ إِنْ جَاءَ قَبْلَ هَمْزَةٍ مُتَّصِلًا إِنْ جُمِعَا بِكَلِمَةٍ

71. Vâcip (olan med); hemzeden önce gelip yan yana aynı kelimedede olursa (vaki olur).

İ'râbı: Müellif, “وَوَاجِبٌ” lafzının “وَالْمَدُّ وَاجِبٌ” şeklinde mahzûf mübtedânın haberi olduğunu, “جَاءَ” fiilinin de şart edatı olan “إِنْ” ile şart cümlesi olduğunu ve bu fiilin fâilinin de gizli bir zamir olarak bir önceki beyitte geçen “حَرْفِ مَدٍّ” lafzına râcî olduğunu söylemiştir. Mahzûf mübtedâ ile haberinin öne geçmiş olarak şart cümlesinin cezası olması sebebiyle mahallen meczûm⁷¹⁷ olduğunu belirten müellif, “هَمْزَةٍ” lafzına muzâf olan “قَبْلَ” kelimesinin, “جَاءَ” fiilinin zarfı olduğunu, “مُتَّصِلًا” kelimesinin de “جَاءَ” fiilinin fâilinin hâli olduğunu ve beyitteki ikinci “إِنْ”⁷¹⁸ ta'lîl için olup “مُتَّصِلًا” kelimesinden anlaşılan anlamın illeti olduğunu ifade etmiştir. Son olarak “جُمِعَا” fiilinin fâilinin bir tesniye zamiri olarak “حَرْفِ مَدٍّ” ile “هَمْزَةٍ” lafızlarına râcî olduğunu ve “بِكَلِمَةٍ” lafzının da “جُمِعَا” fiilinin zarfı olduğunu beyan etmiştir.⁷¹⁹

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak harf-i meddin hemzeden önceden gelip bu ikisinin aynı kelimedede birleşmesine “medd-i vâcip” denildiğini ve aynı zamanda meddin bu çeşidine harf-i med ile hemzenin aynı kelimedede muttasıl olarak bulunmalarından ötürü “medd-i muttasıl” da denildiğini söylemiştir. Konuyla ilgili olarak ise “وَجِيءَ”⁷²⁶, “لَيْسُوا”⁷²⁵, “أَنْ تَبُوءَ”⁷²⁴, “بِالسُّوءِ”⁷²³, “أُولَئِكَ”⁷²², “جَاءَ”⁷²¹, “وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً”⁷²⁰, “سَيِّئَتْ”⁷²⁷ ve “يُضِيءُ”⁷²⁸ örneklerini zikretmiştir.⁷²⁹ Daha sonra bu meddin birisi ittifak birisi

⁷¹⁵ el-Bakara 2/2.

⁷¹⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 61b.

⁷¹⁷ Bu kelime, tarafımızca esas alınan nüshada yanlışlıkla “mecrûr” olarak geçmektedir. Diğer bir nüshaya bakıldığında doğrusunun “mezcûm” olduğu görülmektedir. Bk. Kurt Dede, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye Tercümesi* (Kılıç Ali Paşa, 25), 97a.

⁷¹⁸ Tarafımızca esas alınan nüshada bu lafız “إِنْ” olarak geçmektedir.

⁷¹⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 61b.

⁷²⁰ el-Mü'minûn 23/18.

⁷²¹ en-Nisâ 4/43.

⁷²² el-Bakara 2/5.

⁷²³ el-Bakara 2/169.

⁷²⁴ el-Mâide 5/29.

⁷²⁵ el-İsrâ 17/7.

⁷²⁶ ez-Zümer 39/69.

⁷²⁷ el-Mülk 67/27.

⁷²⁸ en-Nûr 24/35.

⁷²⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 62a.

de ihtilaf olmak üzere iki yeri bulunduğunu zikreden müellif, ittifak edilen yerin, medd-i tabii üzerine fer‘î meddin ziyade edilmesi olduğunu; ihtilaf edilen yerin ise bu ziyadenin mertebe ve miktarında farklılık olması olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra bu ihtilafa dair ayrıntıya giren müellif, Alemüddîn es-Sehâvî’nin Ebû’l-Kâsım eş-Şâtıbî’den naklettiği ve İbnü’l-Cezerî’nin de Şâtıbî tarîkinde okuduğu zaman amel ettiği sözü nakletmiş ve bu söze göre Şâtıbî, bu çeşit medde iki mertebeye itibar etmiş olup bir mertebesi Verş (ö. 197/812) ve Hamza’nın amel ettiği tûlî; bir mertebesi de diğer kurrânın itibar etmiş olduğu vasatîdir.⁷³⁰ İhtilafa dair başka bir med mertebesinde bahseden müellif, tertîl/tahkîk, tevassut/tedvîr ve hadr mertebeleri esas alındığı takdirde bu mertebeden dört mertebenin doğduğunu ve aslî medde ziyade olacak şekilde en çok ziyade med edenlerin Hamza ve Verş olup ondan sonra Âsım, sonra İbn Âmir ve Kisâî, sonra ise Ebû Amr, İbn Kesîr ve Kâlûn (ö. 220/835) olduğunu söylemiştir.⁷³¹ Son olarak bu meddin yapılma sebebine dair bir bahis açmış ve bu bağlamda med harflerinin zayıf ve hafî olup hemzenin ise kuvvetli ve şiddetli olduğunu, bu iki harf yan yana geldiği takdirde kuvvetli olanın zayıf olana galip gelmesi endişesinden dolayı zayıf olan harf-i meddin meddinin ziyade edildiğini, böylece hemzeyle birlikte bu ziyadenin zayıf olan med harflerine kuvvet verdiğini ve bazılarının da bu ziyadeyi, hemzenin telaffuzunu mümkün kılmak için yaptığını ifade etmiştir.⁷³²

٧٢- وَجَائِزٌ إِذَا أَتَى مُنْفَصِلًا أَوْ عَرَضَ السُّكُونُ وَقَفًّا مُسْجَلًا

72. Câiz (olan med), ayrı olarak geldiğinde ya da mutlak bir şekilde vakıf yapılmasına bağlı olarak sükûn ârız/geçici olduğunda (olur).

İ‘râbı: Müellif, “وَجَائِزٌ” lafzının “وَالْمَدُّ جَائِزٌ” şeklinde mahzûf mübtedânın haberi olduğunu, “أَتَى” fiilinin şart edatı olan “إِذَا” ile şart cümlesi olduğunu ve bu fiilin fâilinin gizli bir zamir olarak önceki beyitlerde geçen “حَرْفِ مَدِّ” lafzına râcî olduğunu söylemiştir. Mahzûf mübtedâ-haber cümlesinin, şartın cevabı olduğu için i‘râbdan mahalli olmadığını belirten müellif, “مُنْفَصِلًا” lafzının, “أَتَى” fiilinin fâilinin hâli olduğunu, “السُّكُونُ” lafzının ise “عَرَضَ” fiilinin fâili olduğunu ve “وَقَفًّا” kelimesinin de “عَرَضَ” fiiline müteallik olup zarfiyet üzere mansûb olduğunu ifade etmiştir. Son olarak “مُسْجَلًا” lafzının, “وَقَفًّا”

⁷³⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 62a. Müellif burada mertebeteyn usulüne göre olan ihtilafı ele almıştır.

⁷³¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 62a. Müellif burada ise merâtib-i erbaa usulüne göre olan ihtilafı ele almış, ancak med miktarına dair bir bilgi vermemiştir. Taşköprizâde ise konuyla ilgili olarak aslî med üzerine Hamza ve Verş’in dört elif, Âsım’ın üç elif, İbn Âmir ve Kisâî’nin iki elif ve Ebû Amr, İbn Kesîr ve Kâlûn’un ise bir elif uzattığını söylemiştir. Taşköprizâde, *Şerhu’l-Mukaddime-i Cezeriyye*, 218.

⁷³² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 62a-62b.

kelimesinin sıfatı olduğunu ve “عَرَضَ السُّكُونُ” cümlesinin de “أَوْ” ile “أَتَى مُنْفَصِلًا” cümlesine matuf olduğunu belirtmiştir.⁷³³

Şerhi: Müellif, konuya medd-i câizin iki kısım olduğunu belirterek başlamış ve ilk kısmın, harf-i meddin bir kelimenin sonunda olup hemzenin de bir sonraki kelimenin başında munfasıl olarak “birbirinden ayrı bir şekilde” bulunduğu med çeşidi olduğunu; ikinci kısmın ise mutlak olarak⁷³⁴ vakıf sebebiyle kelimenin sonunda sükûn-u ârız olup mâ kablinde harf-i med bulunan med çeşidi olduğunu ve bunlarda med yapıp yapmamanın câiz olduğunu söylemiştir.⁷³⁵ İlk kısım olan medd-i munfasılla ilgili olarak “يَا”⁷³⁶, “يَا”⁷³⁷, “يَا”⁷³⁸, “يَا”⁷³⁹, “يَا”⁷⁴⁰ ve “يَا”⁷⁴¹ örneklerini; ikinci kısım olan medd-i ârızla ilgili olarak ise “الرَّحِيمِ”⁷⁴², “تَسْتَعِينُ”⁷⁴³ ve “هُمْ الْمُفْلِحُونَ”⁷⁴⁴ örneklerini zikretmiştir.⁷⁴⁵ Daha sonra medd-i munfasılla ilgili ihtilafları açıklamaya başlayan müellif, medd-i munfasılın meddinin üzerine fer‘î med ziyade edip etmeme noktasında kurrânın ihtilaf ettiğini ve bunlardan Verş, İbn Âmir, Hamza ve Kisâi’nin hilaf olmaksızın med ettiklerini,⁷⁴⁶ İbn Kesîr ve Sûsî’nin (ö. 261/874) de yine hilaf olmaksızın kasr ettiklerini, Kâlûn ve Dûrî’nin (ö. 248/862 [?]) ise hem med edip hem de kasr ettiklerini söylemiş ve med edenlerin tıpkı medd-i vâcipte olduğu üzere çeşitli itibarlara göre med mertebelerinde farklılık olduğunu da belirtmiştir.⁷⁴⁷ Akabinde bu med çeşidinde

⁷³³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 62b.

⁷³⁴ Beyitte “مُسْجَلًا” lafzıyla ifade edilen mutlak olarak kaydı, bu vakfın mahza sükûn veya işmâm ile yapılıyor olmasının fark etmediğini ifade etmektedir. Ancak revm ile yapılan vakıf, vasıl hükmünde olup bunun dışındadır. Ebû Bekir, *el-Havâşî'l-müfhehime fi şerhi'l-Mukaddime*, 256; Taşköprizâde, *Şerhu'l-Mukaddime*’l-Cezeriyye, 221; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fi şerhi'l-Mukaddime*’l-Cezeriyye, 236.

⁷³⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 62b. Medd-i câizin bu ilk kısmı tecvîd ıstılahında “medd-i munfasıl”; ikinci kısmı ise “medd-i ârız” olarak isimlendirilmektedir.

⁷³⁶ el-Bakara 2/4.

⁷³⁷ el-Bakara 2/21.

⁷³⁸ el-Kasas 28/76.

⁷³⁹ el-Bakara 2/275.

⁷⁴⁰ et-Tahrîm 66/6.

⁷⁴¹ el-Bakara 2/14.

⁷⁴² el-Fâtiha 1/3.

⁷⁴³ el-Fâtiha 1/5.

⁷⁴⁴ el-Bakara 2/5.

⁷⁴⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 62b-63a.

⁷⁴⁶ Eserin konuyla ilgili cümlesinde İmam Âsım’ın ismi geçmemiş olup Ebû Bekir Ahmed’in *el-Havâşî'l-müfhehime* adlı eseri ile Taşköprüzâde’nin *Şerhu'l-Mukaddime*’l-Cezeriyye adlı eserin konuyla ilgili yerinde geçmektedir. Ebû Bekir, *el-Havâşî'l-müfhehime fi şerhi'l-Mukaddime*, 255; Taşköprizâde, *Şerhu'l-Mukaddime*’l-Cezeriyye, 222.

⁷⁴⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 62b-63a. Eserin söz konusu sayfasında (63a) yer alan dipnotta medd-i munfasılın meddiyle ilgili beş mertebenin olduğu, en çok med edenlerin sırasıyla Verş ve Hamza, sonra Âsım, sonra İbn Âmir ve Kisâi, sonra iki vecihlerinin birinde Kâlûn ve Dûrî, sonra ise İbn Kesîr ve Sûsî ile ikinci vecihlerinde Kâlûn ve Dûrî olduğu ve bu beşinci mertebenin medd-i muttasıl olmaı bu mertebede fer‘î meddin olmadığı ve med ölçüleriyle ilgili olarak da bu beş

fer‘î med ziyade edenler ile kasr edenlerin illetini açıklayan müellif, med edenlerin illetinin, harf-i med ile sebep-i meddin başka kelimelerde vaki olduğunu, ancak okuyuş esnasında harf-i med ile sebep-i meddin bulunduğu kelimelerin muttasıl olarak okunması sebebiyle sanki bunların aynı kelimede vaki olmuş gibi olması olduğunu söylemiştir. Kasr edenlerin illetinin ise vakıf durumunda harf-i meddin hemzeden ayrılıp yalnız kaldığını ve aralarında bir ilişki kalmaması nedeniyle med sebebi de bulunmayacağı için fer‘î meddin câiz olmaması olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁸

Müellif, medd-i câizin ilk kısmı olan medd-i munfasıla ilgili ihtilafları açıkladıktan sonra ikinci kısım olan medd-i ârızla ilgili vecihleri açıklamış ve medd-i ârızda tûl, tevassut ve kasr olmak üzere üç vechin⁷⁴⁹ olduğunu söylemiştir. Daha sonra bu vecihlerin gerekçelerini tek tek açıklayan müellif, tûlün vechinin gerekçesinin, sûreten iki sâkinin yan yana gelip ilkinin harf-i med olma noktasında medd-i lâzıma benzemesi olduğunu ve bu sebeple medd-i lâzım gibi med edildiğini; tevassutun vechinin gerekçesinin ise yine iki sâkinin yan yana gelip ikincisinin sükûn-u aslî olmayıp sükûn-u ârız olması olduğunu ve bu sebeple bu meddin mertebesinin aslî olandan aşağıda olması gerektiğini; kasrın vechinin gerekçesinin de vakıf hâlinde iki sâkinin yan yana gelmesinin mutlak olarak câiz olması olduğunu ve bu sebeple medde gerek kalmadığını ifade etmiştir.⁷⁵⁰

2.5.13. Vakıf ve İbtidâ

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye'nin 73-78. beyitleri, vakıf ve ibtidâ konusuna tahsis edilmiştir. İbnü'l-Cezerî, bu bölümde ilk önce vakfı bilmenin gerekliliğine değinmiş ve daha sonra vakıfları vakfı-tâm, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabîh olmak üzere dört kısımda ele almıştır. Vakıf ile ibtidânın aynı hükme tâbî olmasından ötürü ibtidânın çeşitlerini ayrıca zikretmemiştir.

٧٣- وَبَعْدَ تَجْوِيدِكَ لِلْحُرُوفِ لَا بُدَّ مِنْ مَعْرِفَةِ الْوُقُوفِ

73. Harfleri güzelleştirmenden sonra vakıfları öğrenmek gerekir.

mertebeye göre çeyrek elif ve yarım elifli tasniflerin olduğu zikredilmektedir. Ayrıca bk. Ebû Bekir, *el-Havâşî'l-müfhehime fî şerhi'l-Mukaddime*, 255; Taşköprizâde, *Şerhu'l-Mukaddime'ti'l-Cezeriyye*, 223-225.

⁷⁴⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 63a.

⁷⁴⁹ Tûl dört elif, tevassut, iki-üç elif, kasr ise bir elif miktarıdır. “الرَّجِيمِ” gibi sonu kesralı olan kelimelerde kasr ile revm olmak üzere dördüncü bir vecih de câiz olurken “تَسْتَعِينُ” gibi sonu dammeli olan kelimelerde ise ilk üç veche ek olarak tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm ve kasr ile revm olmak üzere yedi vecih câizdir. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 220-221.

⁷⁵⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 63a. Ayrıca burada zikredilen üç vecih, lîn harfinden sonra vakıf yapıldığı durumda ârızî sükûnun meydana geldiği medd-i ârızda da câizdir. Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddime'ti'l-Cezeriyye*, 237. Molla Ali el-Kârî, yazmış olduğu şerhteki bu ifadesiyle medd-i lîn de medd-i ârız kapsamında yer aldığını dile getirmiştir.

İ'râbı: Müellif, “تَجَوِيدٌ” kelimesine muzâf olan “وَبَعْدُ” lafzının, “لَا بُدَّ” kelimesinin zarfı olduğunu, “تَجَوِيدٌ” kelimesindeki “ك” zahirinin, kendisine muzâf olan “تَجَوِيدٌ” lafzının -mastarın ameli kabilinden- fâili olup bu lafzın mef'ûlünün ise “لِلْحُرُوفِ” kelimesi olduğunu ve “لِلْحُرُوفِ” kelimesindeki “ل” harf-i cerinin de “تَجَوِيدٌ” lafzına müteallik olduğunu söylemiştir. “بَدَّ” kelimesinin, cinsini nefyeden “لَا”nın ismi olduğu için fetha üzere mebnî olduğunu belirten müellif, cinsini nefyeden “لَا”nın haberinin ise mahzûf olduğunu ve “لِلْحُرُوفِ” lafzına muzâf olan “مِنْ مَعْرِفَةٍ” lafzındaki “مِنْ” harf-i cerinin de mânâ itibarıyla “لَا بُدَّ” kelimesine müteallik olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵¹

Şerhi: Müellif, bu beyitte tecvîd ilminin konularından biri olan vakfın tecvîd ıstılahında “kelimenin sonunda sesi hapsedip nefesi kesmeye” denildiğini söylemiş ve daha sonra beytin anlamını kısaca açıklamıştır.⁷⁵² O, beytin anlamıyla ilgili olarak harflerin tecvîdli bir şekilde edâ edildikten sonra vakıfların ve aynı zamanda ibtidânın da bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca o, vakfın çeşitleri olduğu için bu kavramın beyitte “الْوُقُوفِ” şeklinde çoğul olarak; bir sonraki beyitte geçen ibtidâ kavramının ise çeşitleri olmadığı için müfred/tekil olarak zikredildiğini belirtmiştir.⁷⁵³

٧٤- وَالْإِبْتِدَاءُ وَهِيَ تُقْسَمُ عَلَى ٧٥٤ تَامٌ وَكَافٍ حَسَنٍ تَفْصِيلاً ٧٥٥

74. O zaman ibtidâ; tâm, kâfî ve hasen olmak üzere üçe ayrılır.

İ'râbı: Müellif, “وَالْإِبْتِدَاءُ” kelimesinin, bir önceki beyitteki “الْوُقُوفِ” lafzına matuf olması hasebiyle takdîrî olarak mecrûr olduğunu, mübtedâ olan “وَهِيَ” zahirinin de “الْوُقُوفِ” lafzına râcî olduğunu ve “تُقْسَمُ” fiilinin nâib-i fâilinin gizli bir zamir olarak yine “الْوُقُوفِ” lafzına râcî olduğunu söylemiştir. “تُقْسَمُ” fiiliyle başlayan cümlelerin, mübtedânın haberi olması hasebiyle mahallen merfû' olduğunu belirten müellif, “عَلَى” harf-i cerinin, söz konusu fiile müteallik olduğunu, “كَافٍ” ile “حَسَنٍ” lafızlarının “حَسَنٍ” lafzının başında bir atıf “و”ı takdir edilerek- harf-i cer sebebiyle mecrûr olan “تَامٌ” kelimesine matuf olmaları hasebiyle mecrûr olduklarını ve “وَهِيَ تُقْسَمُ” cümlesinin de bir önceki beyitte geçen

⁷⁵¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 63a-63b.

⁷⁵² Müellifin burada vermiş olduğu tanım kısa kalmaktadır. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* adlı eserinde vakfın “kırâate tekrardan başlamak niyetiyle kendisinde nefes alacak bir zaman kadar kelime üzerinde sesi kesmekten ibaret” olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâati'l-'aşr*, 1/240. Bu bağlamda vakıf kavramıyla ilişkili olan kat' ve sekt olmak üzere iki kavramdan daha bahseden İbnü'l-Cezerî, kat'ın “kırâati tamamıyla bitirmekten ibaret” olduğunu; sekin ise “genellikle vakıf yapılan zamanın daha altında bir zamanda olacak şekilde nefes almadan sesin bir müddet kesilmesinden ibaret” olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâati'l-'aşr*, 1/239-240. Âsım kırâatine göre sekte yapılan yerler ise el-Kehf 18/1'deki “عَوَجًا قِيمًا”, Yâsin 36/52'deki “مِنْ مَرْقِدِنَا هَذَا”, el-Kiyâme 75/27'deki “وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ” ve el-Mutaffifin 83/14'teki “كَلَّا بَلْ رَانَ” ibareleridir.

⁷⁵³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 63b.

⁷⁵⁴ Buradaki “عَلَى” harf-i ceri, eserin başka bir nüshasında “إِلَى” olarak geçmektedir. Bk. Kurt Dede, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye Tercümesi* (Kılıç Ali Paşa, 25), 100a.

⁷⁵⁵ Bu beyit, Ebu Bekir Ahmed'in *el-Havaşi'l-müfvehhime* adlı eserinde “وَالْإِبْتِدَاءُ وَهِيَ تُقْسَمُ إِذْنُ ثَلَاثَةً تَامٌ وَكَافٍ” şeklinde geçmektedir. Ebû Bekir, *el-Havâşî'l-müfvehhime fî şerhi'l-Mukaddime*, 257.

“الْوُقُوفِ” lafzının hâli olduğunu ifade etmiştir. ⁷⁵⁶“تَفَصَّلَا” fiil cümlesinin isti’nâf cümlesi olduğunu zikreden müellif, “تَفَصَّلَا” fiilinin fâilinin “تَفَسَّمْ” fiilinden anlaşılan “تَفَسِّمُ” mastarı olduğunu, söz konusu fiilin “تَفَصَّلَا” şeklinde mastar olmasının da câiz olduğunu ve bu takdirde de “تَفَسَّمْ” fiilinin nâib-i fâilinin temyizi olduğu için lafzen mansûb olduğunu beyan etmiştir. ⁷⁵⁷

Şerhi: Müellif, bu beyitte ilk önce ibtidâ kavramının kısaca sözlük anlamını vermiş ve daha sonra beytin anlamına geçmiştir. İbtidânın ⁷⁵⁸, sözlükte “başlamak” anlamına geldiğini belirten müellif; beytin anlamıyla ilgili olarak bir kârînin, vakıfları ve ibtidâyı bilmesinin vâcib olduğunu, vakfın “vakf-ı tâm”, “vakf-ı kâfi” ve “vakf-ı hasen” olmak üzere üç kısma ayrıldığını ve bunların gelecek beyitlerde açıklanacağını söylemiştir. ⁷⁵⁹

Müellif, burada beytin anlamını oldukça kısa tutmuştur. Hatta onun, ibtidâ kavramının tecvîd ıstılahındaki anlamını vermeyip sadece sözlük anlamıyla yetindiği görülmektedir. Ğânim Kaddûrî el-Hamed’e göre bunun sebebi, kırâat âlimlerinin vakfa önem verdiği kadar ibtidâyı önem vermemesidir. Zira ibtidâ, vakfa tâbî olup onun sonucudur ki bu sebeple ibtidânın kısımları, vakfın kısımlarına dayanmaktadır. ⁷⁶⁰

٧٥- وَهِيَ لِمَا تَمَّ فَإِنْ لَمْ يُوجَدْ تَعَلَّقْ أَوْ كَانَ مَعْنَى فَأَبْتَدِ

75. Bu vakıflar (şöyledir), (cümle) tamamlandığında bu cümlelerin (sonrasıyla lafzen) bir irtibatı bulunmazsa ya da mânâ yönünden (bir irtibat) bulunursa o zaman sonrasından başla!

İ‘rab: Müellif, mübtedâ olan “وَهِيَ” ⁷⁶¹ zamirinin önceki beyitlerde geçen “الْوُقُوفِ” lafzına râcî olduğunu, “تَمَّ” fiilinin fâilinin gizli bir zamir olarak ism-i mevsûl olan “مَا”ya râcî olduğunu ve bu fiilinin, ism-i mevsûlün sılası olması hasebiyle i‘râbdan mahallinin olmadığını söylemiştir. “مَا تَمَّ” lafzının, “ل” harf-i cerinden dolayı mahallen mecrûr; “لِمَا تَمَّ” ibaresinin de mübtedânın haberi olduğu için mahallen merfû‘ olduğunu belirten müellif, “فَإِنْ”deki “ف” harfinin mahzûf şart cümlesinin cevabı olduğunu, “لَمْ يُوجَدْ” fiilinin şart edatı olan “إِنْ”den dolayı mahallen meczûm olduğunu ve “تَعَلَّقْ” lafzının ise “لَمْ يُوجَدْ” fiilinin nâib-i fâili olması hasebiyle lafzen merfû‘ olduğunu ifade etmiştir. “تَعَلَّقْ” lafzının “لَا لَفْظًا وَلَا” şeklinde temyiz olan kayıtlarının mahzûf olduğunu zikreden müellif, “كَانَ”nin tam fiil

⁷⁵⁶ Müellif, bu fiilin sonundaki elifin, elif-i itlâk olduğunu söylemiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 64a.

⁷⁵⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 64a.

⁷⁵⁸ İbtidâ, tecvîd ıstılahında “kırâate ilk kez başlamaya ya da vakıf yaptıktan sonra kırâate devam etmek amacıyla tekrardan kırâate başlamaya” denilmektedir. Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 260.

⁷⁵⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 64a.

⁷⁶⁰ Hamed, *eş-Şerhu’l-vecîz ‘ale’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 116.

⁷⁶¹ Bu zamirin aslı “وَهِيَ” olup vezinden dolayı bu şekilde gelmiştir.

olarak “وَجَدَ” mânâsında olduğunu, gizli bir zamir olan “كَانَ”nin isminin⁷⁶² “تَعْلُقُ” lafzına râcî olduğunu ve “مَعْنَى” lafzının ise “وَجَدَ” fiilinin nâib-i fâilinin temyîzi olduğunu beyan etmiştir. “كَانَ مَعْنَى” cümlesinin, atıf harfî olan “أَوْ” ile “لَمْ يَوْجِدْ” fiiline matuf olması hasebiyle mahallen meczûm olduğunu söyleyen müellif, emir sigasında olan “إِنْدِي” fiilinin “ف” ile şart cümlesinin cezası olmasından dolayı mahallen meczûm olduğunu, “إِنْدِي” ile “تَعْلُقُ” lafızlarının tetimme ve mütealliklerinin tamamının hazfedildiğini ve beytin tamamında geçen şart-ceza cümlesinin, mahzûf şartın cezası olduğu için mahallen meczûm olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶³

Şerhi: Müellif, bu beytin açıklamasına vakfın, bir lafzın tamam olup sonrasıyla ister lafız ve mânâ ister sadece mânâ isterse sadece lafız bakımından bir irtibatının bulunmadığı lafza mahsus olduğunu söyleyerek başlamış ve bu lafzın hem lafız hem de mânâ bakımından sonrasıyla bir irtibatının bulunmadığı ya da lafız bakımından bulunmayıp mânâ bakımından bulunduğu durumda vakıf yapılan lafzın sonrasından okunmasını; öncesinden herhangi bir kelimenin eklenmesinin gerekmediğini ifade etmiştir.⁷⁶⁴

Müellif, bu beyitten itibaren vakfın türlerini açıklamaya başlamıştır. O, burada aslında vakf-ı tām ile vakf-ı kâfiyi tanımlamış, ancak bu beyitte özellikleri zikredilen vakıfların isimleri diğer beyitte geçtiği için burada isimlerini ayrıca belirtmemiştir. Beyitle ilgili çok detaya girmeyen müellif, bunların detaylarını örnekleriyle birlikte diğer beyitte zikredecektir.

٧٦- فَالْتَّامُ فَالْكَافِي وَلَفْظًا فَاْمَنْعَنُ إِلَّا رُوْسَ الْآيِ جَوَزَ فَالْحَسَنُ

76. Zira bu (vakıf) tam olandır. Lafız bakımından (bir irtibat bulunmadığı durumda) ise kâfi olandır. (Bir vakıf daha vardır ki sonrasından ibtidâ etmekten sakınasın! Ancak bunun istisnası âyet sonları olup (bir sonraki âyetten ibtidâ etmeyi) câiz göresin! Bu (vakıf) da hasen olandır.

İ'râbı: Müellif, “فَالْتَّامُ” lafzındaki “ف” harfinin mahzûf şartın cezası için gelip bu lafzın “فَاسْمُهُ التَّامُ” şeklinde mahzûf mübtedânın haberi olduğunu, mahzûf mübtedâ ile haber cümlesinin ceza için gelen “ف” harfinden sonra gelmeleri sebebiyle mahallen meczûm olduğunu ve “فَالْكَافِي” kelimesinin de “فَالْتَّامُ” lafzına matuf olması hasebiyle “فَالْتَّامُ” gibi mahzûf şartın cezâsı olduğunu söylemiştir. “وَلَفْظًا” kelimesinin, bir önceki beyitte geçen “مَعْنَى” lafzına matuf olduğunu belirten müellif, “فَاْمَنْعَنُ” lafzının “ف” harfiyle mukadder

⁷⁶² Bu, bir anlamda “وَجَدَ” fiilinin nâib-i fâili olmaktadır.

⁷⁶³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 64b.

⁷⁶⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 64b-65a.

şart cümlesinin cezası olması sebebiyle mahallen meczûm olduğunu, bu lafzın mef'ûlünün ise “فَأَمْنَعِ الْإِبْتِدَاءَ بِمَا بَعْدَهُ” şeklinde mahzûf olduğunu ve mukadder şart ile ceza cümlesinin, bir önceki beyitte geçen “كَانَ مَعْنَى” cümlesine matuf olduğunu ifade etmiştir. “رُؤْسَ الْآيِ” lafzının “إِلَّا”dan dolayı müstesna olduğunu söyleyen müellif, müstesna minhin mahzûf olduğunu, emr-i hâzır olan “جَوَزُ” fiilinin “ف” harfi takdiriyle mahzûf şart cümlesinin cezası olduğunu ve “فَالْحَسَنُ” lafzının da “ف” harfiyle aynı şekilde mahzûf şart cümlesinin cezası olduğunu beyan etmiştir.⁷⁶⁵

Şerhi: Müellif, bir önceki beytin devamı niteliğinde olan bu beytin ilk önce anlamını vermiş daha sonra ise konuyu örnekler vermek suretiyle detaylandırmıştır. Bir kelimenin sonunda vakıf yapmanın ya ızdırârî/zorunlu olarak ya da ihtiyârî/tercihe göre bir sebepten dolayı olduğunu; ihtiyârî vakfın da ya tâm ya da ğayr-i tâm olarak ikiye ayrıldığını zikreden müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak vakıf yapılan sözün, sonrasında hiçbir irtibatı bulunmadığı durumda yapılan vakfa “vakf-ı tâm”; sonrasında sadece mânâ bakımından irtibatı bulunduğu durumda ise yapılan vakfa “vakf-ı kâfi” denildiğini ve bu iki vakıfta da vakıf yapılan sözün sonrasında ibtidâ edilmesinin doğru olduğunu söylemiştir. Vakıf yapılan sözün, sonrasında sadece lafız bakımından irtibatı bulunduğu durumda ise sonrasında ibtidâ etmenin câiz görülmemesi gerektiğini; ancak vakıf yapılan yerler âyet sonları olduğu zamanda sonrasında ibtidâ etmenin câiz olduğunu ve bu tür vakfa da “vakf-ı hasen” denildiğini ifade etmiştir.⁷⁶⁶

Vakf-ı tâmin çoğunun kıssaların tamamlandığını yerlerde vaki olduğunu ve kıssaların da çoğunlukla âyet sonlarında tamamlandığını belirten müellif, bunun gibi yerlerde yapılan vakıflara; “وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ”⁷⁶⁷ sözünde vakıf yapıp “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا”⁷⁶⁸ sözüyle ibtidâ etmeyi, “وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ”⁷⁶⁹ sözünde vakıf yapıp “وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ”⁷⁷⁰ sözüyle ibtidâ etmeyi, “وَأَنذَرْتَهُمْ هَوَاءً”⁷⁷¹ sözünde vakıf yapıp “وَأَنذَرِ النَّاسَ”⁷⁷² sözüyle ibtidâ etmeyi ve “وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرَهُ”⁷⁷³ sözünde vakıf yapıp “لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ”⁷⁷⁴ sözüyle ibtidâ etmeyi örnek olarak vermiştir. Bazen âyet bitmeden de kıssaların tamamlandığı yerlerin bulunduğunu

⁷⁶⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 65a-65b.

⁷⁶⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 65b.

⁷⁶⁷ el-Bakara 2/5.

⁷⁶⁸ el-Bakara 2/6.

⁷⁶⁹ el-Bakara 2/29.

⁷⁷⁰ el-Bakara 2/30.

⁷⁷¹ İbrâhîm 14/43.

⁷⁷² İbrâhîm 14/44.

⁷⁷³ el-Kıyâme 75/15.

⁷⁷⁴ el-Kıyâme 75/16.

zikreden müellif, buna örnek olarak ⁷⁷⁵“وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ” ve ⁷⁷⁶“لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا” âyetlerini zikretmiş ve bunlardan ilki olan âyetin ⁷⁷⁷“وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً” ibaresinde Belkıs’ın sözünün bittiğini, aynı âyetin devamındaki ⁷⁷⁸“وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ” ibaresiyle Allah’ın (c.c.) sözünün başladığını; ikinci olan âyetin ⁷⁷⁹“لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي” ibaresinde şeytana uyan zalimin sözünün bittiğini, aynı âyetin devamındaki ⁷⁸⁰“وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا” ibaresiyle Allah’ın (c.c.) sözünün başladığını söylemiştir. Vakf-ı kâfiye örnek olarak ise ⁷⁸¹“حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ” ile başlayan âyet ile ⁷⁸²“لَيْسَ” ile başlayan âyeti zikretmiş ve bunlardan ilki olan âyetin ⁷⁸³“أُمَّهَاتُكُمْ” lafzında veya âyetin devamında bu lafza matuf olan diğer kelimelerde vakıf yapıp sonrasında ibtidâ edildiğini; ikinci âyetin ⁷⁸⁴“أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ يَبُوتِكُمْ” ibaresinin ⁷⁸⁵“يَبُوتِكُمْ” lafzında veya âyetin devamında bu lafza matuf olan diğer kelimelerde vakıf yapıp sonrasında ibtidâ edildiğini ifade etmiştir. Kısa âyetleri ihtiva eden Cîn, Tekvîr, İnfitâr ve İnşikâk gibi sûrelerde bir âyetin sonunda vakıf yapıp sonraki âyetten ibtidâ etmeyi de bu vakıf kapsamında zikreden müellif, ek olarak ⁷⁸⁶“لَا رَيْبَ فِيهِ” ⁷⁸⁷“وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ” ⁷⁸⁸“وَمَا أُنْزِلَ مِنْ” ⁷⁸⁹“وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ” ⁷⁹⁰“قَبْلِكَ” ve ⁷⁹¹“أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” ⁷⁹²“رَبِّ الْعَالَمِينَ” lafzının, öncesinin sıfatı olmasından dolayı vakıf yapılan yerin sonrasıyla bir irtibatı bulunduğu için ⁷⁹³“رَبِّ الْعَالَمِينَ” lafzıyla ibtidâ etmenin hasen olmadığını söylemiştir. Ancak beyitte ⁷⁹⁴“إِلَّا رُؤُسَ” ⁷⁹⁵“الْأَيِّ جَوْزُ” sözüyle âyet sonlarında vakıf yapıp sonrasında ibtidâ etmenin bu hükümden hariç tutulup câiz olduğunu belirten müellif, son olarak vakıf yapılan sözün sonrasıyla irtibatının olduğu durumda âyet sonlarında vakıf yapmanın sünnet olduğunu ifade etmiş, bunun delili olarak ise Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Ümmü Seleme’den (r.a.) naklen “Hz.

⁷⁷⁵ en-Neml 27/34.

⁷⁷⁶ el-Furkân 25/29.

⁷⁷⁷ en-Nisâ 4/23.

⁷⁷⁸ en-Nûr 24/61.

⁷⁷⁹ el-Bakara 2/2.

⁷⁸⁰ el-Bakara 2/3.

⁷⁸¹ el-Bakara 2/4.

⁷⁸² el-Bakara 2/4

⁷⁸³ el-Fâtîha 1/2.

Peygamber (s.a.s.), Kur’ân okuduğu zaman kırâatini âyet âyet kat‘ ederdi/keserdi.”⁷⁸⁴ hadisini zikretmiş ve hadisin devamında geçtiği üzere onun besmele ile birlikte Fâtiha Sûresi’nin ilk üç âyetini her birinin sonunda vakıf yapmak suretiyle okuduğunu söylemiştir.⁷⁸⁵

Müellif, bu beytin açıklamasında ilk önce vakf-ı tâm, vakf-ı kâfi ve vakf-ı haseni tanımlamıştır. Daha sonra ise bu vakıfların hangi tür âyetlerde geçtiğini zikreden müellif, bu vakıfların yapıldığı yerlere dair örnekler vermek suretiyle konunun daha açık bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Son olarak ise âyet sonlarında vakıf yapmanın delili olarak konuyla ilgili Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bir hadisini zikretmiştir.

٧٧- وَغَيْرُ مَا تَمَّ قَبِيحٌ وَلَهُ الْوَقْفُ مُضْطَرًا وَيَبْدًا قَبْلَهُ

77. (Cümle) tam olmadığı (durumda olan vakıf) kabîhtir. (Kârî) için zor durumda kalması hâlinde durması ve öncesinden başlaması (câizdir).

İ’râbı: Müellif, ism-i mevsûl olan “مَا”ya muzâf olmuş “وَعَيْرُ” lafzının mübtedâ olduğunu, “تَمَّ” fiilinin fâilinin gizli olarak ism-i mevsûle râcî olduğunu ve “تَمَّ” fiilinin sıla cümlesi olması hasebiyle mahallinin olmadığını söylemiştir. “مَا تَمَّ” kelimesinin, “وَعَيْرُ” lafzının muzâf-ı ileyhi olarak mahallen mecrûr olduğunu belirten müellif, “قَبِيحٌ” kelimesinin, mezkûr mübtedânın haberi olduğunu, “وَلَهُ” lafzındaki zamirin kârîye râcî olduğunu ve bu lafzın öne geçmiş haber olması hasebiyle mahallen merfû‘ olduğunu ifade etmiştir. “الْوَقْفُ” lafzının, “وَلَهُ” lafzının sonradan gelen mübtedâsı olduğunu söyleyen müellif; “مُضْطَرًا” kelimesinin ise “وَلَهُ” lafzının hâli olduğunu, “وَلَهُ الْوَقْفُ” cümlesinin de “وَعَيْرُ مَا تَمَّ” cümlesine ma’tûf olduğunu ve “وَيَبْدًا” fiilinin fâilinin gizli olarak takdir edilmiş olan kârîye râcî olduğunu beyan etmiştir. “قَبْلَهُ” lafzının, “وَيَبْدًا” fiilinin zarfı olduğunu belirten müellif; “قَبْلَهُ” lafzındaki zamirin vakfa râcî olduğunu, “وَيَبْدًا قَبْلَهُ” cümlesinin ise “مُضْطَرًا” kelimesine matuf olması hasebiyle mahallen mansûb olduğunu ve aynı zamanda bu cümlelerin takdîren “وَلَهُ” lafzının hâli olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁶

Serhi: Müellif, bu beyitte bahsedildiği üzere dördüncü vakıf türü olan vakf-ı kabîhi açıklamıştır. Nitekim o, vakıf yapılan sözün, sonrasında hem lafız hem de mânâ bakımından irtibatı olduğu durumda yapılan vakfa “vakf-ı kabîh” denildiğini; ancak nefesin yetmemesi, öksürmek, gülmek, ağlamak, esnemek ve hapşırma gibi ızdırârî sebeplerden dolayı vakıf yapmanın câiz olduğunu ve bu durumda da vakıf yapılan sözün

⁷⁸⁴ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 44/206 (no. 26583).

⁷⁸⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 66a-66b.

⁷⁸⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 66b-67a.

öncesinden ibtidâ edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁷⁸⁷ Vakıf yapmanın kabîh olduğu yerleri biraz daha detaylandıran müellif, muzâfta vakıf yapıp muzâf-ı ileyhin terkedildiği veya mevsûfta vakıf yapıp sıfatın terkedildiği durumları bu vakıf kapsamında ele almış ve örnek olarak “بِاسْمِ اللَّهِ”⁷⁸⁸ lafzının “بِاسْمِ” kısmında vakıf yapmayı, “مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ”⁷⁸⁹ lafzının “مَالِكِ” kısmında vakıf yapmayı, “غَيْرِ الْمَغْضُوبِ”⁷⁹⁰ lafzının “غَيْرِ” kısmında vakıf yapmayı, “وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ”⁷⁹¹ lafzının “وَمِنْ” kısmında vakıf yapmayı ve “إِلَهُ النَّاسِ”⁷⁹² lafzının “إِلَهُ” kısmında vakıf yapmayı zikretmiştir. Son olarak kendisinde vakıf yapıldığında mânânın değişip mânâyâ vâkıf olan kimseyi küfre sokan yerlerle ilgili örnek veren müellif, bu bağlamda “إِنَّ اللَّهَ”⁷⁹³ âyetinin “قَالُوا” kısmında vakıf yapıp “فَقِيرٌ” kısmıyla ibtidâ etmeyi ve “لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ”⁷⁹⁴ âyetinin “قَالُوا” kısmında vakıf yapıp “إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ” kısmıyla ibtidâ etmeyi zikretmiştir.⁷⁹⁵

Müellif, bu beytin açıklamasında ilk önce vakf-ı kabîhi tanımlamış, normalde yapılması uygun görülmeyen bu vakfın câiz olduğu bazı durumları zikretmiş ve bu durumlarda vakıf yapıldığında ibtidânın nasıl olmasından bahsetmiştir. Daha sonra konuyu örneklerle zenginleştiren müellif, söz konusu vakıf yapıldığında anlamın değiştiği kritik bazı yerleri zikrederek konunun önemine dikkat çekmiştir.

٧٨- وَلَيْسَ فِي الْقُرْآنِ مَنْ وَقَفَ وَجَبٌ وَلَا حَرَامٌ غَيْرَ مَا لَهُ سَبَبٌ

78. Kur’ân’da ne vâcib ne de haram vakıf vardır. Ancak (vâcib veya haram sayılmasının) bir sebebi olanlar bunun dışındadır.

İ’râbı: Müellif, “مَنْ وَقَفَ” kelimesinin, “لَيْسَ”nin ismi olup “فِي الْقُرْآنِ” lafzının da onun haberi olduğunu, “وَجَبٌ” fiilinin ise “وَقَفَ” kelimesinin sıfatı olması hasebiyle mahallen mecrûr olduğunu ve bu fiilin fâilinin gizli olarak “وَقَفَ” kelimesine râcî olduğunu söylemiştir. “لَا حَرَامٌ” lafzının atıf harfî olan “و” ile “وَجَبٌ” cümlesine matuf olduğu için mahallen mecrûr olduğunu belirten müellif, “وَجَبٌ” fiilinin mahallî merfû‘ olarak kabul edildiği takdirde⁷⁹⁶ merfû‘ olmasının da câiz olduğunu, “غَيْرِ” kelimesinin ise “حَرَامٌ” lafzının sıfatı olması hasebiyle mecrûr olup söz konusu takdirden dolayı merfû‘ olmasının

⁷⁸⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 67a.

⁷⁸⁸ el-Fâtiha 1/1.

⁷⁸⁹ el-Fâtiha 1/4.

⁷⁹⁰ el-Fâtiha 1/7.

⁷⁹¹ el-Felak 113/4.

⁷⁹² en-Nâs 114/3.

⁷⁹³ Âl-i İmrân 3/181.

⁷⁹⁴ el-Mâide 5/73.

⁷⁹⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 67a-67b.

⁷⁹⁶ Sayfanın yan tarafında yazan dipnota göre bu takdirin sebebi; “مَنْ وَقَفَ” lafzının, “لَيْسَ”nin ismi olması sebebiyle mahallinin merfû‘ olmasıdır. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 67b.

da câiz olduğunu ve hatta bu lafzın hâl olarak mansûb olmasının da aynı şekilde câiz olduğunu ifade etmiştir. “غَيْرَ” kelimesinin, ism-i mevsûl olan “مَا”ya muzâf olduğunu söyleyen müellif, “لَهُ” lafzındaki zamirin “مَا”ya râcî olup bu lafzın öne geçmiş haber olması hasebiyle mahallen merfû‘ olduğunu, mübtedânın ise sonradan gelen “سَبَبٌ” lafzı olduğunu ve son olarak “لَهُ سَبَبٌ” cümlesinin sıra cümlesi olması hasebiyle mahallinin olmayıp “مَا لَهُ سَبَبٌ” ibaresinin ise “غَيْرَ” kelimesinin muzâf-ı ileyhi olmasından dolayı mahallen mecrûr olduğunu beyan etmiştir.⁷⁹⁷

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’de vâcib veya haram bir vakfin olmadığını, zira vakfin ve vaslın mânâyâ delalet etmediğini ve bunların olmadığı durumda da mânâyâ hâlel gelmeyeceğini söylemiştir. Vakfin haram olmasını gerektiren bir sebep olduğu durumun bunun dışında olduğunu belirten müellif, bu meseleye dair örnek vermiş ve bu bağlamda “وَمَا مِنْ إِلَهٍ”⁷⁹⁸ ile “إِنِّي كَفَرْتُ”⁷⁹⁹ ibarelerinde vakıf yapmayı örnek olarak zikretmiştir. Zira bu gibi yerlerde zaruret olmadan kasıtlı olarak vakıf yapılması hâlinde mânâ haram olacağı için vakfin da haram olacağını, Müslüman olan kimsenin bunu yapmayacağını; ancak kasıt olmadığı durumda burada haramın söz konusu olmayacağını ifade etmiştir. Son olarak ise konuya dair bir tavsiye vermiş ve kârî için en güzel olanın, vakıf yaptığında mânânın olumsuz yönde değişebileceği yerlerde vakıf yapmaktan sakınması olduğunu söylemiştir.⁸⁰⁰

Müellif, konunun kısa olmasına binaen beytin açıklamasını çok uzatmayarak beytin anlamını zikretmiş, konuyla ilgili iki örnek vermiş ve sonunda da Müslüman olan kimsenin söz konusu yerlerde vakıf yapmaya dair nasıl bir tutum sergilemesi gerektiğini söylemiştir. Müellifin burada diğer şerhlerde de olduğu üzere vakıf ve ibtidâ konusunu klasik tasnife göre ele aldığı görülmektedir. Ancak kimisinin Arap dilini bilmemesi, kimisinin de bu ilme dair yeterli birikiminin olmaması gibi sebeplerden dolayı vakıf yapılan yerlerle ilgili bazı işaretler konulmuştur. Bu noktada Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî’nin (ö. 560/1165) “م”, “ط”, “ج”, “ز”, “ص” ve “لا” harfleriyle belirlediği sistem benimsenmiş,⁸⁰¹ daha sonra bu işaretlere zamanla başkaları da eklenerek mushaflarda tatbik edilmiş ve bunlara “secâvend” denilmiştir. Bu secâvendler; vakf-ı lâzım “م”, vakf-ı mutlak “ط”, vakf-ı câiz “ج”, alâmet-i vakıf “قف”, vakf-ı mücevvez “ز”, vakf-ı murahhas

⁷⁹⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 67b-68a.

⁷⁹⁸ Âl-i İmrân 3/62.

⁷⁹⁹ İbrâhîm 14/22.

⁸⁰⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 68a.

⁸⁰¹ Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî, *‘İlelül-vukûf*, thk. Muhammed b. Abdullah el-‘İdî (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1427/2006), 1/169.

“ص”, alâmet-i vasıl “ق”, vasıl işareti “صلى”, vakf-ı lâ “لا”, iki gruplu üç nokta “^ ^” ve rükû alâmetidir “ع”.⁸⁰²

2.5.14. Maktû‘/Ayrı ve Mevsûl/Bitişik Olarak Yazılan Kelimeler

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye’nin 79-93. beyitleri, maktû‘ ve mevsûl olarak yazılan kelimelerden bahsetmektedir. İbnü'l-Cezerî, bu bölümde ilk önce okunuşları aynı olmakla Hz. Osman tarafından istinsah edilen mushaflarda ayrı ve bitişik olmak üzere farklı şekillerde yazılan kelimeler ile müenneslik “ت”sının bilinmesi gerektiğini söylemiş ve bunlardan ayrı ve bitişik olarak yazılan kelimeleri geçtikleri yerleri belirtmek suretiyle zikretmiştir.

٧٩- وَأَعْرِفَ لِمَقْطُوعٍ وَمَوْصُولٍ وَتَا فِي مُصْحَفِ الْإِمَامِ فِي مَا قَدْ أَتَى

79. Ayrı ve bitişik olarak (yazılan edatlar) ile (müenneslik için olan) “ت”den İmam Mushaf’ta geçenleri bilesin!

İ‘râbı: Müellif, emr-i hâzır olan “وَأَعْرِفَ” fiilinin mef‘ûlünün “لِمَقْطُوعٍ” lafzı olduğunu, “مَوْصُولٍ” ile “تَا”⁸⁰³ kelimelerinin de “لِمَقْطُوعٍ” lafzına atfedildiklerini ve “لِمَقْطُوعٍ” lafzının başındaki “ل” harf-i cerinin ziyade olduğunu söylemiştir. “فِي مُصْحَفِ الْإِمَامِ” kelimesindeki “فِي” harf-i cerinin “وَتَا” lafzına; “فِي مَا”daki “فِي” harf-i cerinin ise mahzûf bir kelimeye müteallik olduğunu belirten müellif, “مَا”nın ism-i mevsûl olduğunu, “أَتَى” fiilinin fâilinin “مَا”ya râcî olduğunu, “قَدْ أَتَى” cümlesinin sıla cümlesi olması hasebiyle mahallinin olmayıp “فِي مَا قَدْ أَتَى” cümlesinin ise beytin ilk mısrasında “وَأَعْرِفَ” fiilinden sonra zikredilen üç şeyin sıfatı olması sebebiyle mahallinin mecrûr olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰⁴

Serhi: Müellif, ilk önce beyitte geçen “maktû‘”, “mevsûl” ve “İmam Mushaf” gibi konuyla ilgili bazı kavramları kısaca açıklamış ve daha sonra beytin anlamına geçmiştir. Nitekim o, maktû‘dan kastın, “أَنْ لَا” ile “أَمْ مَنْ” örneklerinde olduğu gibi terkip hâlinde olup cüzleri birbirinden ayrı yazılan kelimeler olduğunu; mevsûlden kastın ise “أَلَّنْ” ile “أَمَنْ” örneklerinde olduğu gibi terkip hâlinde olup cüzleri birbirine bitişik olarak yazılan kelimeler olduğunu söylemiştir. İmam Mushaf’tan⁸⁰⁵ kastın da Hz. Osman’ın kendisi için ayırıp sürekli olarak tilavet ettiği mushaf olduğunu belirten müellif, beytin anlamıyla ilgili

⁸⁰² Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 271-274.

⁸⁰³ Müellif, “تَا” lafzının sonundaki hemzenin vezinden dolayı hafzedildiğini söylemiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriyye* (Türkçe Yazma, 297.1), 68b.

⁸⁰⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriyye* (Türkçe Yazma, 297.1), 68b.

⁸⁰⁵ Molla Ali el-Kârî, İmam Mushaf’tan kastın hem Hz. Osman’ın kendisi için ayırdığı hem de Mekke, Şam, Kûfe, Basra ve diğer beldelere istinsah edilip gönderilen bütün mushaflar olduğunu söylemiştir. Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 270.

olarak Hz. Osman Mushafı'nda vaki olan ve her biri bir şekilde resm olunmuş maktû' ve mevsûl kelimelerin, tâ-i te'nîsin/açık "ت" harfinin bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir. Maktû' ve mevsûl kelimelerin neden bilinmesi gerektiğine dair olarak ise kârî olan kimsenin, vakıf yapması durumunda maktû' ve mevsûl kelimelerin neresinde vakıf yapması gerektiğini bilip ona göre vakıf yapması gerektiğini söylemiştir. Bu bağlamda, maktû' kelimelerde kat' mahallinde; mevsûl kelimelerde ise kelimenin sonunda vakıf yapılması gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁰⁶

Müellif, girizgâh niteliğinde olan bu beyitte ilk önce konuyla ilgili ana kavramları açıklamış ve daha sonra konunun neden bilinmesi gerektiğini söyleyerek konunun tecvîd ilmindeki yeri ve önemini ortaya koymuştur. O, bu şekilde konunun mahiyetini belirttikten sonra diğer beyitlerde de Kur'ân-ı Kerîm'deki maktû' ve mevsûl kelimeleri zikretmiştir.

٨٠- فَأَقْطَعْ بِعَشْرِ كَلِمَاتٍ أَنْ لَا مَعَ مَلْجَأٍ وَلَا إِلَهَ إِلَّا

80. *Şu on kelimede "أَنْ لَا"yı ayrı (yaz): "أَنْ لَا مَلْجَأٍ", "أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا".*

İ'râbı: Müellif, "فَأَقْطَعْ" lafzındaki "ف" harfi sebebiyle "فَأَقْطَعْ" cümlesinin mahzûf şartın cezası olduğunu, "كَلِمَاتٍ" lafzına muzâf olan "بِعَشْرِ" kelimesinin, "فَأَقْطَعْ" lafzının zarfı olduğunu ve "أَنْ لَا" kelimesinin de "فَأَقْطَعْ" lafzının mef'ûlü olduğunu söylemiştir. Son olarak "مَلْجَأٍ" kelimesine muzâf olan "مَعَ" lafzının, "فَأَقْطَعْ" lafzının mef'ûlünün hâli olması hasebiyle mahallen mansûb olduğunu ve "أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا"nın da lafız olarak kabul edilerek "مَلْجَأٍ" kelimesine matuf olduğu için mahallen mecrûr olduğunu söylemiştir.⁸⁰⁷

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak Hz. Osman tarafından istinsah edilen mushafların tamamında "أَنْ لَا"nın ayrı yazıldığı on yerin olduğunu söylemiştir. Bu beyitte bunlardan ikisinin, diğer beyitlerde de kalanının zikredildiğini ifade eden müellif, bu beyitte geçtiği üzere ilkinin "أَنْ لَا مَلْجَأٍ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ"⁸⁰⁸; ikincisinin ise "وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ"⁸⁰⁹ olduğunu söylemiştir.⁸¹⁰

٨١- وَتَعْبُدُوا يَاسِينَ ثَانِي هُوَ لَا يُشْرِكُنْ تَشْرِكُ يَدْخُلْنَ تَعْلُوا عَلَى

81. *Yâsîn Sûresi'ndeki "أَنْ لَا تَعْبُدُوا" ile Hûd Sûresi'ndeki ikinci "أَنْ لَا تَعْبُدُوا", "أَنْ لَا تَعْبُدُوا", "أَنْ لَا تَعْبُدُوا", "أَنْ لَا تَعْبُدُوا".*

İ'râbı: Müellif, "يَاسِينَ" kelimesine muzâf olan "تَعْبُدُوا" lafzının, bir önceki beyitte geçen "مَلْجَأٍ" kelimesine matuf olması sebebiyle mahallen mecrûr olduğunu, "هُوَ" kelimesine muzâf olan "ثَانِي" lafzının da "يَاسِينَ" kelimesine matuf olması sebebiyle

⁸⁰⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 68b-69a.

⁸⁰⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 69a.

⁸⁰⁸ et-Tevbe 9/118.

⁸⁰⁹ Hûd 11/14.

⁸¹⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 69a.

takdîren mecrûr olduğunu ve bu takdire göre “ثَانِي” lafzının, bir anlamda “تَعْبُدُوا” lafzının sıfatı olduğunu söylemiştir. “ثَانِي” lafzının i‘râbına dair başka bir veche de yer veren müellif, bu veche göre “ثَانِي” lafzının, bir önceki beyitte geçen “مَلْجَأٌ” kelimesine matuf olduğunu belirtmiş; ancak bu takdire göre “ثَانِي” lafzından kastın, “تَعْبُدُوا” lafzı olduğunun net bir şekilde anlaşılmadığını ve dolayısıyla “ثَانِي” lafzına dair zikretmiş olduğu ilk vechin daha doğru ve açık olduğunu ifade etmiştir. Son olarak ise “لَا يُشْرِكُنَّ”, “تُشْرِكُ”, “يَدْخُلُنَّ” ve “تَغْلُوا عَلَى” kelimelerinin, aralarına bir atıf “و”ı takdir edilerek bir önceki beyitte geçen “مَلْجَأٌ” kelimesine matuf olduklarını beyan etmiştir.⁸¹¹

Şerhi: Müellif bu beyitte, “أَنْ لَا”nın ayrı yazıldığı yerleri zikretmeye devam etmiş ve bu yerlerin üçüncüsünün “أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ”⁸¹², dördüncüsünün “أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ”⁸¹³, beşincisinin “أَنْ لَا يُشْرِكَنَّ بِاللَّهِ شَيْئًا”⁸¹⁴, altıncısının “أَنْ لَا تُشْرِكُ بِي شَيْئًا”⁸¹⁵, yedincisinin “أَنْ لَا تَغْلُوا عَلَى اللَّهِ”⁸¹⁷ olduğunu söylemiştir. “يَدْخُلْنَهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ”⁸¹⁶

٨٢- أَنْ لَا أَقُولُوا لَا أَقُولُ إِنَّمَا بِالرَّعْدِ وَالْمَفْتُوحِ صَلِّ وَعَنْ مَا
٨٣- نَهُوا أَقْطَعُوا
.....

82. “أَنْ لَا أَقُولُوا” ve “أَنْ لَا أَقُولُ”. *Ra‘d Sûresi’neki “أَنْ”ı da ayrı olarak yaz!*
(Hemzesi) fethalı olan “أَنْ”ı ise bitişik olarak yaz!

İ‘râbı: Müellif, “أَنْ لَا أَقُولُوا” ile “أَنْ لَا أَقُولُ” kelimelerinin iki önceki beyitte geçen “مَلْجَأٌ” kelimesine matuf olduklarını, “إِنْ مَا” lafzının bir atıf “و”ı takdir edilerek iki önceki beyitte geçen “أَنْ لَا” kelimesine matuf olması hasebiyle mahallen mansûb olduğunu ve “إِنْ مَا” lafzının, iki önceki beyitte geçen “فَأَقْطَعُ” lafzının mef‘ûlü olduğunu söylemiştir. “بِالرَّعْدِ” kelimesinin, “إِنْ مَا” lafzının sıfatı olması hasebiyle mahallen mansûb olduğunu belirten müellif, “وَالْمَفْتُوحِ” lafzının ise emr-i hâzır sigasında olan “صَلِّ” fiilinin öne geçmiş mef‘ûlü olduğunu, “وَالْمَفْتُوحِ” lafzının mevsûfunun “وَصَلِّ أَمَّا الْمَفْتُوحُ” şeklinde hazfedildiğini, “صَلِّ” cümlesinin iki önceki beyitte geçen “فَأَقْطَعُ” cümlesine matuf olduğunu ve “عَنْ مَا” lafzının,

⁸¹¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 69b. Müellif; “لَا” lafzının başındaki “أَنْ”ın ve ondan sonraki lafızların başındaki “أَنْ”ın vezinden dolayı hazfedildiğini; “يَدْخُلُنَّ” lafzındaki zamirin hazfedilip sonundaki “ن” harfinin muhaffef kılınmasının da yine vezinden dolayı olduğunu ifade etmiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 69b.

⁸¹² Yâsîn 36/60.

⁸¹³ Hûd 11/14. Bu yer, beyitte de zikredildiği üzere Hûd Sûresi’nde “أَنْ لَا”nın geçtiği ikinci yerdir. İlkinde (Hûd 11/2) ise “أَلَّا” şeklinde ittifakla bitişik olarak yazılmıştır. Hamed, *eş-Şerhu’l-veciz ‘ale’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 125.

⁸¹⁴ el-Mümtehe 60/12.

⁸¹⁵ el-Hac 22/26.

⁸¹⁶ el-Kalem 68/24.

⁸¹⁷ ed-Duhân 44/19.

bir sonraki beyitte gelecek olan “اِقْطَعُوا” lafzının öne geçmiş mef’ûlü olması hasebiyle mahallen mansûb olduğunu ifade etmiştir.⁸¹⁸

Şerhi: Müellif, bu beyitte ilk önce “أَنَّ لَا”nın ayrı olarak yazıldığı yerleri tamamlamış ve daha sonra “إِنْ مَا”, “أَمَّا” ve “عَنْ مَا”nın mushaflarda yazılma şekillerine geçmiştir. Nitekim o, “أَنَّ لَا يَقُولُوا عَلَى”nın ayrı olarak yazıldığı yerin dokuzuncusunun “أَنَّ لَا يَقُولُوا عَلَى”⁸¹⁹, onuncusunun ise “حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ”⁸²⁰ olduğunu söylemiş ve bu kısmı tamamlamıştır. Daha sonra “إِنْ مَا”nın mushaftaki yazılışına geçen müellif, “إِنْ مَا”nın bütün mushaflarda sadece Ra’d Sûresi’ndeki “وَإِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ”⁸²¹ âyetinde ayrı olarak yazıldığını söylemiştir.⁸²² Fethalı hemze ile yazılan “أَمَّا”nın ise “أَمَّا اشْتَمَلَتْ”⁸²³, “أَمَّا”⁸²⁴ ve “أَمَّا ذَا كُنْتُمْ”⁸²⁵ âyetlerinde olduğu üzere bitişik bir şekilde yazıldığını; zira hemzesi fethalı olan “أَمْ” ile isim olan “مَا”nın beraber geldikleri her yerde mushafların hepsinde bitişik olarak vaki olduğunu ifade etmiştir. Son olarak “فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ”⁸²⁶ âyetinde “عَنْ” harf- i ceriyle ism-i mevsûl olan “مَا”nın “عَنْ مَا” şeklinde mushafların hepsinde birbirinden ayrı olarak yazıldığını ve bunun dışında kalan yerlerde ise ittifakla “عَمَّا” şeklinde bitişik olarak yazıldığını beyan etmiştir.⁸²⁷

Burada müellifin, “عَنْ مَا”nın ayrı olarak yazıldığı yeri zikredip bu yerin dışındaki yerlerde bitişik olarak yazıldığını ifade ettiği; ancak “أَنَّ لَا”nın ayrı yazıldığı yerler ile “إِنْ مَا”nın ayrı yazıldığı yeri zikredip bunun dışındakilerin bitişik olarak yazıldığına dair bir ifade kullanmadığı fark edilmektedir. Ebû Bekir Ahmed’in şerhine bakıldığında ise söz konusu yerlerin dışındaki yerlerde bu edatların ittifakla bitişik olarak yazıldığını ifade ettiği ve bu yerlerden birkaç örnek de verdiği görülmektedir.⁸²⁸ Sonuç olarak Kurd Mehmed Efendi’nin kendi ifadelerinden bu anlamın zımnen anlaşılmış olduğunu düşünmüş olması muhtemeldir.

٨٣- نُهُوا اِقْطَعُوا مِنْ مَا يَرُومِ وَالنِّسَا خُلْفَ الْمُنَافِقِينَ أَمْ مَنْ أَسَّسَا

⁸¹⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 70a-70b.

⁸¹⁹ el-A’râf 7/169.

⁸²⁰ el-A’râf 7/105.

⁸²¹ er-Ra’d 13/40. Bu âyetteki aynı ibarenin geçtiği Yûnus 10/46’da ve diğer yerlerde söz konusu edat, “إِذَا” şeklinde ittifakla bitişik olarak yazılmıştır. Ebû Bekir, *el-Havâşî’l-müfhehime fî şerhi’l-Mukaddime*, 272.

⁸²² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 70b. Molla Ali el-Kârî, buradaki “إِنْ”in şart, “مَا”nın ise te’kîd için olduğunu söylemiştir. Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye fî şerhi’l-Mukaddime-i Cezeriyye*, 274.

⁸²³ el-En’âm 6/143-144.

⁸²⁴ en-Neml 27/59.

⁸²⁵ en-Neml 27/84.

⁸²⁶ el-A’râf 7/166.

⁸²⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 70b-71a.

⁸²⁸ Ebû Bekir, *el-Havâşî’l-müfhehime fî şerhi’l-Mukaddime*, 272.

83. “عَنْ مَا تُهَوَا”yü, *Rûm ve Nisâ Sûreleri’ndeki “مِنْ مَا”yı ayrı olarak yazınız! Ancak Münâfikûn Sûresi’ndeki “مِنْ مَا”nın (uygulamasında) farklılık vardır. “أَمْ مَنْ أَسَّسَ”yi de (ayrı olarak yazınız).*

İ’râbı: Müellif; bir önceki beyitteki “عَنْ مَا” lafzı ile “تُهَوَا” kelimesinin “عَنْ مَا تُهَوَا” şeklinde ikisi birlikte, emr-i hâzır sigasında olan “أَقْطَعُوا” lafzının öne geçmiş mef’ûlü olduğunu, “مِنْ مَا” kelimesinin ise “أَقْطَعُوا” lafzının mef’ûlüne bir atıf “و”ı takdir edilerek matuf olması hasebiyle mahallen mansûb olduğunu ve “بِرُومٍ” lafzının, “مِنْ مَا” kelimesinin ya hâli ya da sıfatı olduğu için mahallen mansûb olduğunu söylemiştir.⁸²⁹ “النِّسَاء” kelimesinin, “بِرُومٍ” lafzına atfedildiğini belirten müellif, mansûb olan “خَلْفَ” lafzının⁸³⁰ öncesinde aslında “عَلَى” harf-i cerinin olduğunu; ancak bunun hazfedilip sonundaki kesranın fethaya dönüştürüldüğünü, “أَمْ مَنْ أَسَّسَ” lafzının da “مِنْ مَا” kelimesine matuf olması hasebiyle “أَقْطَعُوا” lafzının mef’ûlü olması hasebiyle mahallen mansûb olduğunu ve “أَسَّسَ” lafzındaki “ا” harfinin vezin için getirilen elif-i itlâk olduğunu ifade etmiştir.⁸³¹

Şerhi: Müellif, beytin başındaki “تُهَوَا” lafzı önceki beyitle alakalı olduğu için bu lafızla ilgili meseleyi önceki beyitte ele almış ve bu beyitte “مِنْ مَا” ile “أَمْ مَنْ”i yazılışından bahsetmiştir. O, mushaflarda harf-i cer olan “مِنْ” ile ism-i mevsûl olan “مَا”nın birkaç yerde ittifakla ayrı olarak yazıldığını, beyitte de sûre isimleri belirtildiği üzere bu yerlerin Nisâ Sûresi ile Rûm Sûresi’ndeki “فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتْيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ”⁸³² ile “وَأَنْفَقُوا مِنْ مَا”⁸³³ ibareleri olduğunu söylemiş,⁸³⁴ ancak Münâfikûn Sûresi’ndeki “رَزَقْنَاكُمْ”⁸³⁵ ibaresindeki “مِنْ مَا”nın yazılışında ihtilafın olduğunu ve bazı mushaflarda ayrı, bazı mushaflarda ise bitişik olarak yazıldığını ifade etmiştir.⁸³⁶ Son olarak mushaflarda “أَمْ” edatının, istifhâm edatı olan “مِنْ”den ittifakla ayrı olarak yazıldığını söylemiş ve beytin sonunda geçtiği üzere bu yerlerden ilk olarak Tevbe Sûresi’ndeki “أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ”⁸³⁷ ibaresini zikretmiş; diğerlerinin ise bir sonraki beyitte geleceğini belirtmiştir.⁸³⁸

⁸²⁹ Müellif, bu lafzın sonundaki hemzenin vezinden dolayı hazfedildiğini söylemiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 71a.

⁸³⁰ Molla Ali el-Kârî, “خَلْفَ” lafzının damme ile de harekelendiğini söylemiştir. Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye fî şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 276.

⁸³¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 71a.

⁸³² en-Nisâ 4/25.

⁸³³ er-Rûm 30/28.

⁸³⁴ Molla Ali el-Kârî, İbnü’l-Cezerî’nin Rûm Sûresi’ni Nisâ Sûresi’nden önce zikretmesinin, vezin için olduğunu söylemiştir. Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye fî şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 275.

⁸³⁵ el-Münâfikûn 63/10.

⁸³⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 71b. Tercih edilen görüş, zikri geçen âyetteki “مِنْ مَا”nın ayrı olarak yazılmasıdır. Nitekim mushaflarda da bu şekilde uygulanmıştır. Hamed, *eş-Şerhu’l-vecîz ‘ale’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 127.

⁸³⁷ et-Tevbe 9/109.

⁸³⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 71b.

Müellif, beyitte geçtiği üzere “مَنْ”nın ayrı olarak yazıldığı yerleri ve ihtilaflı olan yeri zikretmiş; ancak bunların dışındaki yerlerde aynı edatın nasıl yazılacağına değinmemiştir. Molla Ali el-Kârî, bu hususta “مِنْ”nın ayrı olarak yazıldığı iki yer ile ihtilaflı olan yerin dışındaki yerlerde ittifakla bitişik olarak yazıldığını ifade etmiştir.⁸³⁹ Yine önceki beyitte de ifade edildiği üzere Kurd Mehmed Efendi’nin bunu zikretmeme sebebi, muhtemelen bu ifadenin zımnın anlaşılacağını düşünmesidir.

٨٤- فَصَلْتُ النَّسَا وَذَبِحَ حَيْثُ مَا وَأَنْ لَمْ الْمُفْتُوحَ كَسَرَ إِنَّ مَا

٨٥- لَا نَعَامَ

84. Fussilet, Nisâ ve (Sâffât) Sûreleri’ndeki “أَمْ مَنْ”i (ayrı olarak yazınız). “حَيْثُ مَا” ile fethalı olan “أَنْ لَمْ”i ve kesralı olan “أَنْ مَا”yı (ayrı olarak yazınız).

İ’râbı: Müellif; “فَصَلْتُ”, “النَّسَا” ve “ذَبِحَ” kelimelerinin bir atıf “و”ı takdir edilerek bir önceki beyitte “أَمْ مَنْ أَسَسَ” karinesiyle takdir edilen “فِي التَّوْبَةِ” lafzına matuf olmaları hasebiyle mahallen mecrûr olduklarını ve “حَيْثُ مَا” ile “أَنْ لَمْ” kelimelerinin bir önceki beyitte geçen “أَمْ مَنْ” lafzına matuf olmaları hasebiyle mahallen mansûb olduklarını söylemiştir. “الْمُفْتُوحَ” lafzının, “أَنْ لَمْ” kelimesinin sıfatı olması sebebiyle lafzen mansûb olduğunu ve “إِنَّ مَا” lafzına muzâf olan “كَسَرَ” kelimesinin de bir önceki beyitte geçen “أَمْ مَنْ” lafzına matuf olması hasebiyle lafzen mansûb olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴⁰

Şerhi: Müellif, bu beyitte “أَمْ مَنْ”in ayrı olarak yazıldığı yerleri tamamlamış ve daha sonra “حَيْثُ مَا”, “أَنْ لَمْ” ve “إِنَّ مَا”in yazılışlarını ele almıştır. “أَمْ مَنْ”in ayrı olarak yazıldığı yere ilk örneği önceki beyitte zikreden müellif; bu beyitte ikinci olarak Fussilet Sûresi’ndeki “أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ”⁸⁴¹ ibaresini, üçüncü olarak Nisâ Sûresi’ndeki “أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا”⁸⁴² ibaresini ve dördüncü olarak Sâffât⁸⁴³ Sûresi’ndeki “أَمْ مَنْ خَلَقْنَا”⁸⁴⁴ ibaresini zikretmiş ve “أَمْ مَنْ”in mushaflarda bu dört yerin dışında ittifakla bitişik olarak yazıldığını söylemiştir. Daha sonra “حَيْثُ مَا”nın mushaflarda Bakara Sûresi’ndeki iki yerde ayrı olarak yazıldığını belirten müellif, bu yerlerin ilkinin “حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ”⁸⁴⁵ ibaresi; ikincisinin ise “حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِنَلَّا”⁸⁴⁶ ibaresi olduğunu ifade etmiştir.

⁸³⁹ Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddime-i 'l-Cezeriyye*, 276.

⁸⁴⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezariye* (Türkçe Yazma, 297.1), 71b-72a.

⁸⁴¹ Fussilet 41/40.

⁸⁴² en-Nisâ 4/109.

⁸⁴³ Müellif, beyitteki “ذَبِحَ” lafzından kastın, Sâffât Sûresi olduğunu belirtmiş ve bunun sebebinin ise bu lafzın “وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ” ibaresinde olduğu üzere Sâffât 37/107’de geçmesi olduğunu söylemiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezariye* (Türkçe Yazma, 297.1), 71b.

⁸⁴⁴ es-Sâffât 37/11.

⁸⁴⁵ el-Bakara 2/144.

⁸⁴⁶ el-Bakara 2/150.

Son olarak mastarlık için olan “أَنْ”’in cezm için olan “لَمْ”’den “ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ”⁸⁴⁷ ile “أَيْحَسِبُ”⁸⁴⁸ ibarelerinde olduğu gibi mushaflarda her ne yerde olursa olsun ittifakla ayrı olarak yazıldığını; kesralı olan “إِنَّ”’nin ism-i mevsûl olan “مَا”’dan mushaflarda sadece En‘âm Sûresi’ndeki “إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ”⁸⁴⁹ ibaresinde ayrı olarak yazıldığını ve bunun dışındaki yerlerde ise ihtilafın olduğunu beyan etmiştir.⁸⁵⁰

Müellif, bu beyitte “أَمْ مَنْ”، “حَيْثُ مَا”، “أَنْ لَمْ”، ve “إِنَّ مَا”’ın ayrı olarak yazıldığı yerleri zikretmiş, ancak “حَيْثُ مَا”’nın sadece Bakara Sûresi’nde iki yerde ayrı olarak yazıldığını söylemekle birlikte bu edatın diğer yerlerde geçip geçmediğine değinmemiştir. Molla Ali el-Kârî ise bu hususla ilgili olarak bu edatın Kur‘ân-ı Kerîm’de, zikri geçen iki yerin dışında vaki olmadığını söylemiş⁸⁵¹ ve bu meseleye netlik kazandırmıştır.

٨٥- لَا نَعْمَ وَالْمَفْتُوحَ يَدْعُونَ مَعَا وَخُلْفَ الْإِنْفَالِ وَنَحْلٍ وَقَعَا

85. En‘âm Sûresi’ndeki “إِنَّ”yı (ayrı olarak yazınız). Fethalı olan “يَدْعُونَ”’lerin her ikisini de (ayrı olarak yazınız). Enfâl ile Nahl Sûreleri’ndeki “إِنَّ” ve “أَنْ”’nin yazılışında ihtilaf vaki olmuştur.

İ‘rab: Müellif; “لَا نَعْمَ” kelimesinin, bir önceki beyitte olan “إِنَّ مَا” lafzının muzâf-ı ileyhi olması sebebiyle lafzen mecrûr olduğunu, “وَالْمَفْتُوحَ” lafzının da bir önceki beyitte geçen “وَالْمَفْتُوحَ” kelimesine matuf olması sebebiyle lafzen mansûb olduğunu, “وَالْمَفْتُوحَ” lafzındaki lâm-ı ta‘rîfin ise aslında muzâf-ı ileyh olan “إِنَّ مَا” lafzından bedel olduğunu ve “يَدْعُونَ” kelimesinin de “إِنَّ مَا يَدْعُونَ” şeklinde takdir edilerek öncesiyle birlikte bir terkip olduğunu söylemiştir. “مَعَا” kelimesinin, “إِنَّ مَا” lafzının hâli olduğunu belirten müellif, “الْإِنْفَالِ” kelimesine muzâf olan “وَخُلْفَ” lafzının mübtedâ olduğunu, hakikatte “الْإِنْفَالِ” kelimesinin muzâfının mahzûf olan “أَنْ مَا” lafzı olduğunu ve “نَحْلٍ” lafzının da “الْإِنْفَالِ” kelimesine matuf olduğunu ifade etmiştir. “وَقَعَا” fiilinin, mübtedânın haberi olması sebebiyle mahallen merfû‘ olduğunu söyleyen müellif, bu fiilinin fâiliyle ilgili olarak iki takdir yapmış ve ilk takdire göre fâilin müfred zamiri olarak “وَخُلْفَ” lafzına râcî olduğunu, dolayısıyla bu fiilin sonundaki “ل” harfinin ziyade için olan elif-i itlâk olduğunu; ikinci takdire göre fâilin tesniye zamiri olarak ihtilaf anlamına gelen “وَخُلْفَ” lafzının iki sûrede olmasına binaen bu fiilin sonundaki “ل” harfinin ise tesniye ifade ettiğini beyan etmiştir.⁸⁵²

Şerhi: Müellif, önceki beyitte kesralı olan “إِنَّ مَا”’nın En‘âm Sûresi’nde ayrı olarak yazıldığını ifade etmiş, bu beyitte de geçtiği üzere “إِنَّ مَا”’nın Nahl Sûresi’ndeki “إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ

⁸⁴⁷ el-En‘âm 6/131.

⁸⁴⁸ el-Beled 90/7.

⁸⁴⁹ el-En‘âm 6/134.

⁸⁵⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 72a.

⁸⁵¹ Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu ‘l-fikriyye fî şerhi ‘l-Mukaddimeti ‘l-Cezeriyye*, 277.

⁸⁵² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 72b.

ibaresinde ayrı olarak yazılıp yazılmama noktasında ihtilafın olduğunu söylemiştir. Daha sonra fethalı olan “أَنَّ مَا”nın yazılışına geçen müellif, “أَنَّ”nin ism-i mevsûl olan “مَا”dan mushaflarda ittifakla ayrı olarak yazıldığı iki yerin olduğunu ve bunların ilkinin “وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ”⁸⁵⁴ ibaresi; ikincisinin ise “وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ”⁸⁵⁵ ibaresi olduğunu ifade etmiştir. Ancak beyitte de geçtiği üzere “أَنَّ مَا”ın Enfâl Sûresi’ndeki “وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ” ibaresinde ayrı olarak yazılıp yazılmama noktasında yine ihtilafın olduğunu dile getirmiştir. Son olarak “إِنَّ مَا” ile “أَنَّ مَا” edatlarıyla ilgili olarak zikretmiş olduğu bu yerlerin dışındaki yerlerde bu edatların ittifakla bitişik olarak yazıldığını söylemiştir.⁸⁵⁶

Molla Ali el-Kârî, bu beyitte “leffü neşri ğayr-i müretteb” sanatının olduğunu söylemiştir.⁸⁵⁷ Nitekim İbnü’l-Cezerî; ilk önce “إِنَّ مَا” ile “أَنَّ مَا”nın ittifakla ayrı olarak yazıldığı yerleri, daha sonra ise karışık olarak bu iki edatın ihtilafı olduğu yerleri zikretmiştir. Muhtemeldir ki müellif Kurd Mehmed Efendi; bu durumdan doğacak kapalılığı gidermek için ilk önce ilgili edatın ayrı olarak yazıldığı, daha sonra ise ihtilafı olduğu yeri zikretmek suretiyle söz konusu sanattan doğacak kapalılığı gidermiş ve konunun yanlış anlaşılmaya mahal vermeyecek bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca müellif, burada sadece ihtilafın olduğu yeri zikretmekle yetinmiştir. Molla Ali el-Kârî ise bu ihtilafı zikretmekle birlikte Şâtıbî’nin *Kasîdetü’r-râiyye* adlı eserini kaynak göstererek ihtilafın olduğu söz konusu iki yerde bu iki edatın yazımının bitişik olduğunu söylemiştir.⁸⁵⁸

٨٦- وَكُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَاخْتَلَفَ رُدُّوْ كَذَا قُلْ بِئْسَمَا وَالْوَصْلَ صِفَ

٨٧- خَلَفْتُمُونِي وَاشْتَرَوْا خَلَفْتُمُونِي وَاشْتَرَوْا

86. “كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ” (ibaresindeki edatları da ayrı olarak yazınız). Ancak “رُدُّوْ” ile “بِئْسَمَا اشْتَرَوْا” ile “بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي” ibarelerinde ise ihtilaf vaki olmuştur. “كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ” ifadelerini ise bitişik olmakla sâbit kıl!

İ’râbı: Müellif; “كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ” kelimesinin, önceki beyitlerde geçen “اقْطَعُوا” lafzının mef’ûlü olması sebebiyle mahallen mansûb olduğunu, “رُدُّوْ” kelimesinin “فِي رُدُّوْ” takdiriyle mahallen mecrûr olduğunu ve “فِي رُدُّوْ” takdirinin ise “وَاخْتَلَفَ” fiilinin nâib-i fâili olması sebebiyle mahallen merfû‘ olduğunu söylemiştir. “وَاخْتَلَفَ فِي رُدُّوْ” cümlesinin önceki beyitlerde geçen “اقْطَعُوا” cümlesine matuf olduğunu belirten müellif, “رُدُّوْ”nın “كَذَا”

⁸⁵³ en-Nahl 16/95.

⁸⁵⁴ el-Hac 22/62.

⁸⁵⁵ Lokmân 31/30.

⁸⁵⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 73a.

⁸⁵⁷ Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye fî şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 279.

⁸⁵⁸ Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye fî şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 279.

kelimesindeki ihtilafa işaret ettiğini, “كَذَا”nın öne geçmiş haber olarak; “قُلْ بِئْسَمَا” lafzının ise sonradan gelen mübtedâ olarak mahallen merfû‘ olduklarını ve “وَالْوَصْلَ” kelimesinin de “صِفَ” lafzının mef’ûlû olması sebebiyle lafzen mansûb olduğunu ifade etmiştir.⁸⁵⁹

Şerhi: Müellif, bu beyitte “كُلُّ”nin ism-i mevsûl olan “مَا”dan mushaflarda ittifakla ayrı olarak yazıldığı yerin “وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ”⁸⁶⁰ ibaresi olduğunu ve bu edatın ayrı olarak yazılıp yazılmama noktasında ise dört yerde ihtilafın olduğunu söylemiştir. Nitekim ihtilafı olan bu yerlerin “كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ”⁸⁶¹, “كُلَّمَا جَاءَ أُمَّةٌ رَسُولُهَا”⁸⁶² ve “كُلَّمَا أَلْقَى فِيهَا فَوْجٌ”⁸⁶³ ibareleri olduğunu zikretmiş ve bu edatın, zikri geçen bu yerlerin dışındaki yerlerde mushaflarda ittifakla bitişik olarak yazıldığını ifade etmiştir.⁸⁶⁴ Daha sonra “بِئْسَمَا” edatına geçen müellif, bu edatın ayrı yazılıp yazılmama noktasında ihtilafın olduğu yerin “بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي”⁸⁶⁵ ile “بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ”⁸⁶⁶ ibaresi olduğunu, “بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ”⁸⁶⁷ ibarelerinde ise bu edatın mushaflarda ittifakla bitişik olarak yazıldığı beyan etmiştir.⁸⁶⁸

İbnü’l-Cezerî, beyitte “كُلَّمَا” edatının yazımına dair ihtilafın olduğu bir yeri zikretmekle yetinmiştir. Ancak müellif, bu edatla ilgili ihtilafın olduğu diğer üç yeri daha zikretmek suretiyle ihtilafın tek yerde olduğuna dair beyitten çıkabilecek olan yanlış anlaşılmayı gidererek meseleyi tamamlamıştır. Ayrıca müellif, “بِئْسَمَا” edatıyla ilgili zikretmiş olduğu üç yerin dışında bu edatın nasıl yazılacağına dair bir açıklama yapmamıştır. Ancak Molla Ali el-Kârî, söz konusu üç yerin dışında bu edatın -başına “لِ” ile “وَلِبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ” şeklinde geldiği yerlerde ise “ف” harfleri gelerek- “لِبِئْسَ مَا” ile “فَبِئْسَ مَا” şeklinde geldiği yerlerde ise “فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ”⁸⁶⁹ ile “فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ”⁸⁷⁰ örneklerinde olduğu gibi mushaflarda ittifakla ayrı olarak yazıldığını söylemiştir.⁸⁷¹

٨٧- خَلَفْتُمُونِي وَاشْتَرَوْا فِي مَا أَقْطَعَا أُوجِي أَقْضْتُمْ أَشْتَهَتْ يَبْلُو مَعَا

⁸⁵⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 73a-73b. Ayrıca esere müstensih tarafından eklenen dipnota göre “كَذَا قُلْ بِئْسَمَا” cümlesi, “رُدُّو” kelimesinin hâli olarak mahallen mansûbdur. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 73b.

⁸⁶⁰ İbrâhîm 13/34.

⁸⁶¹ en-Nisâ 4/91.

⁸⁶² el-A‘râf 7/38.

⁸⁶³ el-Mü‘minûn 23/44.

⁸⁶⁴ el-Mülk 67/8.

⁸⁶⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 73b.

⁸⁶⁶ el-Bakara 2/93.

⁸⁶⁷ el-A‘râf 7/150.

⁸⁶⁸ el-Bakara 2/90.

⁸⁶⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 74a.

⁸⁷⁰ el-Bakara 2/102.

⁸⁷¹ Âl-i İmrân 3/187.

⁸⁷² Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye fî şerhi’l-Mukaddime-i Cezeriyye*, 281. Ayrıca bu bilgi, Kurd Mehmed Efendi’nin eserine müstensih tarafından eklenen dipnotta da geçmektedir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 74a.

87. “فِي مَا” ibarelerindeki “فِي مَا أَشْتَهَتْ”, “فِي مَا أَقْضَيْتُمْ”, “فِي مَا أُوجِي” (ayrı olarak yazınız).

İ'râbı: Müellif, “خَلَفْتُمُونِي” kelimesinin “فِي خَلَفْتُمُونِي” takdirinde olarak mahallen mecrûr olduğunu, bu takdire göre “فِي خَلَفْتُمُونِي” kelimesinin bir önceki beyitte geçen “صِفْ” lafzının mef'ûlün fihi olması sebebiyle de mahallen mansûb olduğunu ve “اِشْتَرَوْا” lafzının ise “خَلَفْتُمُونِي” kelimesine matuf olması sebebiyle mahallen mecrûr olduğunu söylemiştir. “فِي مَا” kelimesinin, “اَقْطَعَا” lafzının öne geçmiş mef'ûlü olduğunu belirten müellif, “وَالْوَصْلَ صِفْ” ibaresinin bir atıf “و”ı takdir edilerek bir önceki beyitte geçen “فِي مَا” kelimesinin zarfı olduğunu ve bu takdire göre “مَعَ لَفْظِ أُوجِي” lafzının, “فِي مَا” kelimesinin hâli olması sebebiyle mahallen mansûb olduğunu ifade etmiştir. Son olarak “اَقْضَيْتُمْ”, “اِشْتَهَتْ” ve “يَبْلُو” kelimelerinin bir atıf “و”ı takdir edilerek “اُوجِي” lafzına matuf olduklarını ve “مَعَ” lafzının da “يَبْلُو” kelimesinin hâli olduğunu beyan etmiştir.⁸⁷³

Şerhi: Müellif, beyitte geçen “فِي مَا”nın mushaflarda on bir yerde ayrı olarak yazıldığını söylemekle birlikte bunlardan on tanesinin yazımının aslında ihtilaflı olduğunu, bir tanesinin ise ittifakla ayrı olarak yazıldığını ifade etmiştir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin bu ihtilafa beyitte ne doğrudan ne de dolaylı olarak değindiğini de belirtmiştir. Daha sonra aslında ihtilaflı olup beyitte ayrı olarak yazıldığı ifade edilen beş yeri zikretmiş ve bunlardan ilkinin “قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوجِي إِلَيَّ”⁸⁷⁴ ibaresi, ikincisinin “لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَقْضَيْتُمْ”⁸⁷⁵ ibaresi, üçüncüsünün “فِي مَا اِشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ”⁸⁷⁶ ibaresi, dördüncüsünün “وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ”⁸⁷⁷ ibaresi ve beşincisinin de “لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ”⁸⁷⁸ ibaresi olduğunu söylemiştir.⁸⁷⁹

Müellif, bu beyit ile bir sonraki beyitte ayrı olarak yazıldığı ifade edilen on kelimenin aslında ihtilaflı olduğunu beyan ederek yine beyitten çıkabilecek olan yanlış anlaşılmayı gidermiştir. Ancak bunların ihtilaflı olup da bu beyitlerde neden ayrı olarak yazıldığının ifade edildiğine değinmemiştir. Nitekim İbnü'l-Cezerî *en-Neşr* adlı eserinde bu on yerin ihtilaflı olmakla birlikte çoğunluğun, bu edatın ayrı olarak yazılacağı kanaatinde olduğunu söylemiştir.⁸⁸⁰ Muhtemeldir ki İbnü'l-Cezerî de çoğunluğun görüşüne

⁸⁷³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 74a.

⁸⁷⁴ el-En'âm 6/145.

⁸⁷⁵ en-Nûr 24/14.

⁸⁷⁶ el-Enbiyâ 21/102.

⁸⁷⁷ el-Mâide 5/48.

⁸⁷⁸ el-En'âm 6/165.

⁸⁷⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 74a-74b.

⁸⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kirâati'l-'aşr*, 2/149.

uyarak bu yerlerin beyitte ayrı olarak yazılacağını ifade etmiştir. Aynı şekilde esere müstensih tarafından eklenen dipnotta da bu mesele zikredilmiştir.⁸⁸¹

٨٨- ثَانِي فَعَلْنَ وَقَعَتْ رُومٌ كَلَا تَنْزِيلَ شُعْرًا وَغَيْرَهَا⁸⁸² صِلَا

88. (Bakara Sûresi'nde geçen) ikinci “فِي مَا”yı, Vâkıa ve Rûm Sûreleri'nde geçen “فِي مَا”ları, (Zümer Sûresi'nde) geçen iki; Şuarâ Sûresi'nde geçen bir “فِي مَا”yı (ayrı olarak); (bütün bunların) dışındakileri ise bitişik olarak (yazasın).

İ'râbı: Müellif, “ثَانِي فَعَلْنَ”, “وَقَعَتْ”, “رُومٌ”, “كَلَا تَنْزِيلَ” ve “شُعْرًا” kelimelerinin her birinin başına bir atıf “و” ile bir muzâf⁸⁸³ takdir etmek suretiyle bir önceki beyitte geçen “أَوْحِي” lafzına matuf olmaları sebebiyle mahallen mecrûr olduklarını, “وَغَيْرَهَا” lafzının ise “وَغَيْرَهَا” fiilinin öne geçmiş mef'ûlû olması sebebiyle lafzen mansûb olduğunu ve “وَغَيْرَهَا” lafzındaki zamirin de önceden geçmiş olan “فِي مَا”nın bulunduğu on bir yere râcî olduğunu söylemiştir.⁸⁸⁵

Şerhi: Müellif bu beyitte, önceki beyitte zikrettiği beş yerin kalanına devam ederek “فِي مَا”nın aslında ihtilaflı olup ayrı olarak yazıldığı yerlerin altıncısının Bakara Sûresi'ndeki ikinci “فِي مَا فَعَلْنَ” ifadesinin geçtiği⁸⁸⁶ ibaresi, yedincisinin “مَنْ شَرَّكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاهُمْ”⁸⁸⁷ ibaresi, sekizincisinin “إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ”⁸⁸⁹ ibaresi ve onuncusunun ise “أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِي مَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ”⁸⁹⁰ ibaresi olduğunu söylemiştir.⁸⁹¹ Daha sonra on birinci yere geçen müellif, bu yerin “أَتَتَرَكُونَ فِي مَا هَهُنَا آمِنِينَ”⁸⁹² ibaresi olduğunu ve “فِي مَا”nın burada ihtilaf olmaksızın mushaflarda ittifakla ayrı olarak yazıldığını ifade etmiştir. Son olarak bu on bir yerin dışında geçen “فِي مَا”ların tamamının bitişik olarak yazıldığını belirtmiş ve buna örnek olarak ise Bakara Sûresi'ndeki ilk “فِي مَا فَعَلْنَ” ifadesinin geçtiği

⁸⁸¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 74b.

⁸⁸² Esere müstensih tarafından eklenen dipnot ile Molla Ali el-Kârî'nin *el-Minehu'l-Fikriyye* adlı eserinde “وَغَيْرَهَا” lafzının bazı nüshalarda “وَغَيْرَ ذِي صِلَا” şeklinde de geçtiği zikredilmiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 74b; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddime-i'l-Cezeriyye*, 283.

⁸⁸³ Müellif; “ثَانِي فَعَلْنَ” kelimesinin başına “مَعَ”nın, diğer dört lafzın başına da “فِي مَا”nın bulunduğu kelimeleri ifade eden “مَعَ حَرْفٍ وَقَعَتْ” ifadesinde olduğu gibi- “مَعَ حَرْفٍ” lafzını muzâf olarak takdir etmiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 74b.

⁸⁸⁴ Müellif, beyitteki “صِلَا” fiilinin aslının “صَلْنُ” olup kelimenin sonundaki te'kid “ن”unun “ا” harfine dönüştüğünü söylemiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 74b.

⁸⁸⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 74b.

⁸⁸⁶ el-Bakara 2/240.

⁸⁸⁷ el-Vâkıa 56/61.

⁸⁸⁸ er-Rûm 30/28.

⁸⁸⁹ ez-Zümer 39/3.

⁸⁹⁰ ez-Zümer 39/46.

⁸⁹¹ Esere müstensih tarafından eklenen dipnota göre İbnü'l-Cezerî, beyitte “فِي مَا”nın ayrı olarak yazıldığı dokuzuncu ve onuncu yere Zümer Sûresi'nin ilk âyetinde geçen “تَنْزِيلَ” kelimesine nispetle “كَلَا تَنْزِيلَ” ifadesiyle işaret etmiştir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 75a.

⁸⁹² eş-Şuarâ 26/146.

ibarelerini ⁸⁹⁶”فِيمَا لَكُمْ“ ve ⁸⁹⁵”فِيمَ أَنْتَ“, ⁸⁹⁴”فِيمَ كُنْتُمْ“ ile ⁸⁹³”فِي مَا فَعَلْنَا فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ“ zikretmiştir.⁸⁹⁷

٨٩- فَأَيْنَمَا كَالنَّحْلِ صِلْ وَمُخْتَلِفٌ فِي الشُّعْرَا الْأَحْزَابِ وَالنِّسَا وَصِفْ

89. Nahl Sûresi’nde olduğu gibi “فَأَيْنَمَا”yı bitişik olarak yaz! Şuarâ, Ahzâb ve Nisâ Sûreleri’ndeki “أَيْنَمَا”larda ise ihtilaf vardır.

İ’râbı: Müellif; “فَأَيْنَمَا” kelimesinin, “صِلْ” fiilinin mef’ûlü olması sebebiyle mahallen mansûb olduğunu, “كَالنَّحْلِ” lafzının ise “فَأَيْنَمَا” kelimesinin hâli olmasından dolayı yine mahallen mansûb olduğunu ve “وَمُخْتَلِفٌ” kelimesinin de “وَهَذَا الْحَرْفُ مُخْتَلِفٌ” şeklinde mahzûf mübtedanın haberi olduğu için takdîren merfû‘ olduğunu söylemiştir. “فِي الشُّعْرَا” lafzının, “النِّسَا” ile “الْأَحْزَابِ” kelimesinin zarfı olduğunu belirten müellif, “الْأَحْزَابِ” lafızlarının başında bir atıf “و”ı takdir edilerek- “الشُّعْرَا” kelimesine matuf olduklarını, “وَصِفْ” fiilinin de “صِلْ” fiiline matuf olduğunu ve “صِلْ” fiilinin mef’ûlünün ise hazfedildiğini ifade etmiştir.⁸⁹⁸

Şerhi: Müellif, bu beyitte “أَيْنَ مَا”nın yazımını ele almış ve bu edatın mushaflarda Bakara Sûresi’ndeki ⁸⁹⁹”فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ“ ibaresi ile Nahl Sûresi’ndeki “أَيْنَمَا يُوْجِّهْ لَا يَأْتِ” ibaresi olmak üzere iki yerde ittifakla bitişik olarak yazıldığını; ilki Nisâ Sûresi’ndeki ⁹⁰¹”أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ“ ibaresi, ikincisi Şuarâ Sûresi’ndeki ⁹⁰³”أَيْنَمَا تَقْفُوا“ ibaresi olmak üzere üç yerde ise bu edatın yazımı noktasında ihtilafın olduğunu söylemiştir. Ayrıca “أَيْنَ مَا”nın mushafların çoğunda, ihtilafın olduğu bu üç yerde ayrı olarak yazıldığını⁹⁰⁴ belirten müellif, beyitte zikredilen bütün bu yerlerin dışındaki yerlerde “فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا” ⁹⁰⁵”تَكُونُوا“, ⁹⁰⁶”أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ“, ve ⁹⁰⁷”أَيْنَ مَا كَانُوا“ ibarelerinde olduğu gibi “أَيْنَ مَا”nın mushaflarda ittifakla ayrı olarak yazıldığını ifade etmiştir.⁹⁰⁸

⁸⁹³ el-Bakara 2/234.

⁸⁹⁴ en-Nisâ 4/97.

⁸⁹⁵ en-Nâziât 79/43.

⁸⁹⁶ el-Bakara 2/113.

⁸⁹⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 75a.

⁸⁹⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 75a-75b.

⁸⁹⁹ el-Bakara 2/115.

⁹⁰⁰ en-Nahl 16/76.

⁹⁰¹ en-Nisâ 4/78.

⁹⁰² eş-Şuarâ 26/92.

⁹⁰³ el-Ahzâb 33/61.

⁹⁰⁴ Ancak uygulamaya bakıldığında tercih edilen, Nisâ ve Ahzâb Sûreleri’ndeki iki yerin bitişik, Şuarâ Sûresi’ndeki yerin ise ayrı olarak yazımıdır. Hamed, *eş-Şerhu’l-veciz ‘ale’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 133.

⁹⁰⁵ el-Bakara 2/148.

⁹⁰⁶ el-A’râf 7/37.

⁹⁰⁷ el-Mücâdele 58/7.

⁹⁰⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 75b.

٩٠- وَصَلْ فَأَلَمَ هُودَ أَلَّنْ نَجْعَلَا نَجْمَعُ كَيْلَا تَحْزَنُوا تَأْسُوا عَلَى

٩١- حَجَّ عَلَيْكَ حَرْجٌ
.....

90. *Hûd Suresi'ndeki "فَالَمَ"i, "أَلَّنْ نَجْعَلَا" ile "أَلَّنْ نَجْمَعُ" ibarelerindeki "أَلَّنْ"i ve "كَيْلَا تَحْزَنُوا" ile "كَيْلَا يَكُونُ عَلَيْكَ حَرْجٌ" ibarelerindeki, Hac Sûresi'ndeki ve "كَيْلَا يَكُونُ عَلَيْكَ حَرْجٌ" ibaresindeki "كَيْلَا"yı bitişik olarak yaz!*

İ'rab: Müellif; "هُودَ" lafzına muzâf olan "فَالَمَ" kelimesinin, "وَصَلْ" fiilinin mef'ûlü olduğunu, "وَصَلْ"ı takdir edilerek "فَالَمَ" kelimesine matuf olduklarını ve "كَيْلَا تَحْزَنُوا" ve "تَأْسُوا عَلَى" lafızlarının bir atıf "و"ı takdir edilerek "فَالَمَ" kelimesine matuf olduklarını ve "أَلَّنْ نَجْعَلَا" lafzının sonundaki "لَا" harfinin de kafiyeyle ötürü eklendiğini söylemiştir. Ayrıca "نَجْمَعُ" lafzının "أَلَّنْ نَجْمَعُ" takdirinde, "تَأْسُوا عَلَى" lafzının ise "كَيْلَا تَأْسُوا عَلَى" takdirinde olduğunu zikretmiştir.⁹⁰⁹

Serhi: Müellif, bu beyitte "إِنْ لَمْ", "أَنْ لَنْ" ve "كَيْ لَا" edatlarının yazımını ele almıştır. İlk önce "لَمْ" ile "إِنْ"ın yazımından bahseden müellif; şart için gelen "إِنْ" ile cezm edici "لَمْ" edatının, mushaflarda "فَالَمَ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ"⁹¹⁰ ibaresinde olmak üzere bir yerde ittifakla bitişik olarak yazıldığını, bunun dışındaki yerlerde ise "فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا"⁹¹¹, "وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا"⁹¹² ve "فَإِنْ لَمْ"⁹¹³ örneklerinde olduğu gibi ittifakla ayrı olarak yazıldığını söylemiştir. Daha sonra "لَنْ"ın yazımına geçen müellif, mastariyye olan "أَنْ" ile nasb edici "لَنْ" edatının mushaflarda "أَلَّنْ نَجْعَلَا لَكُمْ مَوْعِدًا"⁹¹⁴ ile "أَلَّنْ نَجْمَعُ عِظَامَهُ"⁹¹⁵ ibaresinde olmak üzere iki yerde ittifakla bitişik olarak yazıldığını, bunun dışındaki yerlerde ise "أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ"⁹¹⁶, "أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ"⁹¹⁷ ve "تَقُولُ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ"⁹¹⁸ örneklerinde olduğu gibi ittifakla ayrı olarak yazıldığını ifade etmiştir.⁹¹⁹ Son olarak "كَيْ لَا" edatının yazımını ele almış ve bu edatın mushaflarda "كَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ"⁹²⁰, "كَيْلَا تَأْسُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ"⁹²¹, "كَيْلَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا"⁹²² ve "كَيْلَا يَكُونُ عَلَيْكَ حَرْجٌ"⁹²³ ibareleri olmak üzere dört yerde ittifakla bitişik olarak yazıldığını, bunun dışındaki yerlerde ise bu edatın yazımının ayrı olduğunu beyan etmiştir.⁹²⁴

⁹⁰⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 75b-76a.

⁹¹⁰ Hûd 11/3.

⁹¹¹ el-Bakara 2/24.

⁹¹² el-Mâide 5/73.

⁹¹³ el-Kasas 28/50.

⁹¹⁴ el-Kehf 18/49.

⁹¹⁵ el-Kıyâme 75/14.

⁹¹⁶ el-Fetih 48/12.

⁹¹⁷ el-Cin 72/5.

⁹¹⁸ el-Beled 90/5.

⁹¹⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 76a.

⁹²⁰ Âl-i İmrân 3/153.

⁹²¹ el-Hadîd 57/23.

⁹²² el-Hac 22/5.

⁹²³ el-Ahzâb 33/50.

⁹²⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 76a-76b.

٩١- حَجَّ عَلَيْكَ حَرْجٌ وَقَطَعُهُمْ عَنْ مَنْ يَشَاءُ⁹²⁵ مَنْ تَوَلَّى يَوْمَ هُمْ

91. “يَوْمَ هُمْ” ile “عَنْ مَنْ” lafızlarındaki “عَنْ مَنْ تَوَلَّى” ve “عَنْ مَنْ يَشَاءُ” ayrılır.

İ'râbı: Müellif, “حَجَّ” ile “عَلَيْكَ حَرْجٌ” lafızlarının “حَرْفُ حَجٍّ” takdiriyle mahallen mansûb olarak bir önceki beyitte geçen “تَأَسَّوْا عَلَى” lafzına matuf olduklarını, fâiline muzâf olan “وَقَطَعُهُمْ” kelimesinin mübtedâ olduğunu ve fâili olan zamirin ise kurrâya râcî olduğunu söylemiştir. “عَنْ مَنْ يَشَاءُ” lafzının, mastar olan “وَقَطَعُهُمْ” kelimesinin mef'ûlü olarak takdîren mansûb olduğunu belirten müellif, “مَنْ تَوَلَّى” ile “يَوْمَ هُمْ” lafızlarının bir atıf “و”ı takdir edilerek “عَنْ مَنْ يَشَاءُ” lafzına matuf olmaları hasebiyle mahallen mansûb olduklarını ve mübtedâ olan “وَقَطَعُهُمْ” kelimesinin haberinin de mahzûf olduğunu ifade etmiştir.⁹²⁶

Şerhi: Müellif, bu beyitte harf-i cer olan “عَنْ”ın ism-i mevsûl olan “مَنْ”den “عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا”⁹²⁷ ile “عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ مَنْ”⁹²⁸ ibareleri olmak üzere iki yerde mushaflarda ittifakla ayrı olarak yazıldığını söylemiş ve “عَنْ مَنْ”nin Kur’ân-ı Kerîm’de bu iki yerden başka bir yerde vaki olmadığını belirtmiştir. Daha sonra “يَوْمَ هُمْ” kelimesinin yazımına geçen müellif, “يَوْمَ” kelimesinin “هَمْ”den “يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ”⁹²⁹ ile “يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ”⁹³⁰ ibareleri olmak üzere iki yerde ayrı olarak yazıldığını söylemiştir. Son olarak “يَوْمَ هُمْ” kelimesinin, “يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ”⁹³¹ ile “حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوْعَدُونَ”⁹³² ibareleri olmak üzere bitişik olarak yazıldığı iki yeri zikretmiş ve diğer yerlerde ise “يَوْمَ هُمْ” kelimesindeki “هَمْ”ün mecrûr olup “يَوْمَ”e bitişik olarak yazıldığını ifade etmiştir.⁹³³

Müellif, burada “يَوْمَ هُمْ” kelimesinin bitişik olarak yazıldığı yerlerde bitişik olarak yazılmasının sebebine değinirken ayrı olarak yazıldığı yerlerde ise ayrı olarak yazılmasının sebebine değinmemiştir. Nitekim Ebû Bekir Ahmed, Taşköprizâde ve Molla Ali el-Kârî’nin

⁹²⁵ Beyitte geçen “يَشَاءُ” lafzı; Ebû Bekir Ahmed, Taşköprizâde ve Molla Ali el-Kârî gibi âlimlerin eserlerinde geçtiği şekilden farklı olarak bu eserde “يَشَا” şeklinde hemzesi hazfedilmiş olarak geçmektedir. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 76a. Ayrıca bk. Ebû Bekir, *el-Havâşî 'l-müfhehime fî şerhi 'l-Mukaddime*, 282; Taşköprizâde, *Şerhu 'l-Mukaddimetü 'l-Cezeriyye*, 272; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu 'l-fikriyye fî şerhi 'l-Mukaddimetü 'l-Cezeriyye*, 288.

⁹²⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 76a-76b. Esere müstensih tarafından eklenen dipnot ile Taşköprizâde’nin şerhinde “عَنْ مَنْ يَشَاءُ” lafzının, mübtedânın haberi olarak mahallen merfû’ olmasının da câiz olduğu zikredilmiştir. Taşköprizâde, *Şerhu 'l-Mukaddimetü 'l-Cezeriyye*, 272; Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 76a.

⁹²⁷ en-Nûr 24/43.

⁹²⁸ en-Necm 53/29.

⁹²⁹ el-Mü’min 40/16.

⁹³⁰ ez-Zâriyât 51/13.

⁹³¹ et-Tûr 52/45.

⁹³² el-Meâric 70/42.

⁹³³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 76b. Ancak tarafımızca esas alınan nüshada bu ifade yanlışlıkla “diğer yerlerde “يَوْمَ” kelimesindeki “م” harfî mecrûr ve bitişiktir” şeklinde geçmektedir. Konu anlatılırken kullanılan ifade ise eserin başka bir nüshasında geçen ifadedir ki diğer şerhlerde geçen ifadelerle aynıdır. Kurt Dede, *el-Mukaddimetü 'l-Cezeriyye Tercümesi* (Kılıç Ali Paşa, 25), 119b.

şerhlerine bakıldığında “يَوْمَ هُمْ” kelimesinin ayrı olarak yazılmasının sebebi, buradaki “هُمْ”ün mahallinin merfû‘ olmasıdır.⁹³⁴ Zaten Kurd Mehmed Efendi’nin şerhinde konunun geçtiği sayfaya müstensih tarafından eklenen dipnotta da bu bilgi geçmektedir. Ayrıca müellif, “يَوْمَ هُمْ” kelimesinin bitişik olarak yazıldığı iki yeri zikretmiş ve diğer yerlerde de “يَوْمَ هُمْ” kelimesindeki “هُمْ” zamiri mecrûr olduğu için “يَوْمَ”e bitişik olarak yazıldığını söylemiştir. Ancak buradan müellifin, “يَوْمَ هُمْ” kelimesinin bitişik olarak yazıldığına dair zikrettiği iki yer ile bitişik olarak yazılan diğer yerlerin bitişik olarak yazılmasının sebebinin farklı olduğu gibi bir anlam çıkmaktadır. Yukarıda zikredilen şerhlere bakıldığında “يَوْمَ هُمْ” kelimesinin bitişik olarak yazıldığı yerlerde bitişik olarak yazılmasının, “هُمْ” zamininin o yerlerin tamamındaki mahallinin mecrûr olmasından kaynaklandığı görülmektedir.⁹³⁵ Kısacası söz konusu diğer şerhlere müracaat edildiğinde eserden çıkabilecek olan yanlış anlam açıklığa kavuşmuş olmaktadır.

٩٢- وَمَالِ هَذَا الَّذِينَ هُوَ لَا تَحِينَ فِي الْإِمَامِ صَلِّ وَقِيلَ لَا

92. “فَمَالِ الَّذِينَ”، “فَمَالِ هَؤُلَاءِ” ve “فَمَالِ الَّذِينَ” ibarelerindeki “ل” harfi de (ayrıdır). İmam Mushaf’ta geçen “تَحِينَ” lafzını bitişik olarak yaz! Ancak (bu lafzın bitişik olarak yazılmadığı da söylenmiştir).

İrâbı: Müellif; “مَالِ هَذَا”، “الَّذِينَ” ve “هَؤُلَاءِ” lafızlarının bir önceki beyitte geçen “عَنْ” lafzına matuf olmaları hasebiyle mahallen mansûb olduklarını, “تَحِينَ” kelimesinin ise “صَلِّ” fiilinin mef’ûlû olarak mahallen mansûb olduğunu ve “فِي الْإِمَامِ” lafzının da “تَحِينَ” kelimesinin hâli olarak mahallen mansûb olduğunu söylemiştir. “الَّذِينَ” lafzının “فَمَالِ الَّذِينَ” takdirinde, “هَؤُلَاءِ” lafzının ise “فَمَالِ هَؤُلَاءِ” takdirinde olduğunu belirten müellif; “قِيلَ” fiilinin, “صَلِّ” fiiline matuf olduğunu ve “لَا”nın ise “قِيلَ” fiilinden sonra gelen söz olması hasebiyle bu fiilin mef’ûlû olarak mahallen mansûb olduğunu ifade etmiştir.⁹³⁷

Şerhi: Müellif, bu beyitte ilk önce “ل” harf-i cerinin, mecrûrundan/sonrasından ayrı yazıldığı yerleri zikretmiş ve daha sonra ise “وَلَا تَحِينَ” lafzının mushaflardaki yazımına dair ihtilafa yer vermiştir. Nitekim o; “ل” harf-i cerinin, mecrûrundan “مَالِ هَذَا الْكِتَابِ”⁹³⁸, “مَالِ هَذَا”⁹³⁹, “فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا”⁹⁴⁰ ve “فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ”⁹⁴¹ ibareleri olmak üzere mushaflarda dört

⁹³⁴ Ebû Bekir, *el-Havâşî l-müfvehhime fî şerhi l-Mukaddime*, 283; Taşköprizâde, *Şerhu l-Mukaddime l-Cezeriyye*, 275; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu l-fikriyye fî şerhi l-Mukaddime l-Cezeriyye*, 289.

⁹³⁵ Ebû Bekir, *el-Havâşî l-müfvehhime fî şerhi l-Mukaddime*, 283; Taşköprizâde, *Şerhu l-Mukaddime l-Cezeriyye*, 275; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu l-fikriyye fî şerhi l-Mukaddime l-Cezeriyye*, 289.

⁹³⁶ Bazı şerhlerde “وَقِيلَ لَا” ifadesi yerine “وَوُهَلَا” fiili kullanılmıştır. Ancak çoğu nüshada “وَقِيلَ لَا” lafzı geçmektedir. Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu l-fikriyye fî şerhi l-Mukaddime l-Cezeriyye*, 290.

⁹³⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 77a.

⁹³⁸ el-Kehf 18/49.

⁹³⁹ el-Furkân 25/7.

⁹⁴⁰ el-Meâric 70/36.

yerde ayrı olarak, diğer yerlerde ise bitişik olarak yazıldığını söylemiştir.⁹⁴² Daha sonra “وَلَا تَحِينَ” lafzının yazımındaki ihtilafa değinen müellif, bu bağlamda Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın konuya dair bir rivayetini aktarmıştır. Bu bağlamda onun, Hz. Osman’ın kendisine mahsus olan mushafta -ki ona imam denilir- Sâd Sûresi’nin “وَلَاتِ حِينَ مَنَاصٍ”⁹⁴³ kavlindeki “ت” harfinin, “حِينَ” lafzına bitişik olarak yazıldığını söylediğini ifade etmiştir.⁹⁴⁴

Müellif, “وَلَاتِ حِينَ” lafzındaki “ت” harfinin “حِينَ” lafzına İmam Mushaf’ta bitişik olarak yazıldığına dair rivayeti aktardıktan sonra Hicâz Mushafları’nda, Irak Mushafları’nda ve Şam Mushafları’nda “ت” harfinin, “حِينَ” lafzından ayrı olarak yazıldığını belirtmiş ve İbnü’l-Cezerî’nin beyitte kullanmış olduğu “وَقِيلَ لَا” ifadesinin de bahsi geçen bu ihtilafa işaret ettiğini söylemiştir.⁹⁴⁵

Müellif, her ne kadar bu ihtilafın kaynağını dile getirmiş olsa da ihtilafın ayrıntısına girmemiştir. Nitekim Ebû Amr ed-Danî, *el-Muknî*’ adlı eserinde Kâsım b. Sellâm’ın sözü konusuna rivayetine temas etmiş ve mushafların hiçbirinde “وَلَاتِ حِينَ” lafzındaki “ت” harfinin “حِينَ” lafzına bitişik olarak yazılmadığını ve birçok âlimin de bu rivayeti reddettiğini söylemiştir.⁹⁴⁶ Ebû Bekir Ahmed, Taşkoprizâde ve Molla Ali el-Kârî’nin şerhlerine bakıldığında da çoğunun görüşüne göre “وَلَاتِ”deki “ت” harfinin müenneslik ifade ettiği, tıpkı “تَمَّ”nin müennes hâlinin “تَمَّةً” olması gibi nefy için gelen “لَا”nın da müennes hâlinin “لَاتِ” olduğu ve dolayısıyla “ت” harfinin sonrası olan “حِينَ”ye değil, öncesi olan “لَا”ya müteallik olduğu görülmektedir.⁹⁴⁷

٩٣- أَوْ وَزَنُوهُمْ وَكَالُوهُمْ صَلِّ كَذَا مِنْ أَلْ وَهَا وَيَا لَا تَقْصِلْ

93. “وَزَنُوهُمْ” ile “كَالُوهُمْ” lafızlarını bitıştır! “أَلْ”, “هَا” ve “يَا”yı da ayırma!

İ’râbı: Müellif, “أَوْ وَزَنُوهُمْ” lafzının, “صَلِّ” fiilinin mef’ûlü olarak mahallen mansûb olduğunu, “كَالُوهُمْ” lafzının da “أَوْ وَزَنُوهُمْ” lafzına matuf olduğunu ve “كَذَا”nın, “صَلِّ” fiilinden anlaşılan “bitiştirmek” anlamına delalet ettiğini söylemiştir. “كَذَا”nın, “لَا تَقْصِلْ” fiilinin mef’ûlünün hâli olarak mahallen mansûb olduğunu belirten müellif, “مِنْ” harf-i

⁹⁴¹ en-Nisâ 4/78.

⁹⁴² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 77a.

⁹⁴³ Sâd 38/3.

⁹⁴⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 77a.

⁹⁴⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 77a.

⁹⁴⁶ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Muknî*’ fi ma ‘rifeti mersûmi mesâhifi ehli’l-emsâr ma ‘a Kitâbi’n-Nakt, thk. Nura bint Hasan b. Fehd el-Hamîd (Riyad: Daru’t-Tedmiriyye, 1431/2010), 485.

⁹⁴⁷ Ebû Bekir, *el-Havâşi’l-müfvehhime fi şerhi’l-Mukaddime*, 284; Taşkoprizâde, *Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 278-279; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye fi şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 291.

cerinin ziyade olarak geldiğini, “ال”in ise “لَا تَفْصِلُ” fiilinin mef’ûlü olduğunu ve “هَـ” ile “يَا”nın da “ال”e matuf olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴⁸

Şerhi: Müellif, konunun son beyti olan bu beyitte ilk önce “كَالُوهُمْ” ile “وَزَّنُوهُمْ” lafızlarının yazımından, daha sonra ise lâ-m-ı ta’rîf, tenbîh edatı olan “هَـ” ve nidâ edatı olan “يَا”nın yazımından bahsetmiştir. Nitekim o; “وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَّنُوهُمْ يُخْسِرُونَ” âyetindeki “كَالُوا” ile “وَزَّنُوا” fiillerinin, kendilerinden sonra gelen “هُمْ” zamirine aralarında “ل” harfi olmayışı ve bu zamirlerin onların mef’ûlü olması sebebiyle mushaflarda bitişik olarak yazıldığını söylemiştir. Aynı zamanda, bu fiiller ile zamirlerinin arasına “ل” harfi konulduğu takdirde bu fiiller ile zamirlerin ayrı kelime olarak telakki edilme endişesi olduğunu, bu fiiller ile mef’ûlleri olan “هُمْ” zamininin tek kelime sayıldığını ve bu kelimelerde vakıf yapıldığında “هُمْ” zamininde vakıf yapılması gerektiğini de ifade etmiştir. Son olarak ise lâ-m-ı ta’rîf, tenbîh edatı olan “هَـ” ve nidâ edatı olan “يَا”nın kendilerinden sonra gelen kelimelerden ayrılmamaları gerektiğini söylemiş ve bunlara örnek olarak “الْأَرْضُ”, “الْآخِرَةُ”, “هَـ أَنْتُمْ”, “هَـ أَنْتُمْ”, “يَا أَيُّهَا”, “يَا آدَمُ” kelimelerini zikretmiştir. Nitekim “الْأَرْضُ” ile “الْآخِرَةُ” kelimelerindeki lâ-m-ı ta’rîfte, “هَـ أَنْتُمْ” ile “هَـ أَنْتُمْ” kelimelerindeki tenbîh edatı olan “هَـ”da ve “يَا أَيُّهَا” ile “يَا آدَمُ” kelimelerindeki nidâ edatı olan “يَا”da vakıf yapıp sonrasında ibtidâ edilmesinin câiz olmadığını ve ancak cahillerin bu şekilde okuduğunu söylemiştir.⁹⁴⁹

2.5.15. Açık veya Kapalı Olarak Yazılan “ت” Harfi

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye’nin 94-100. beyitleri, “ت” harfinin açık ve kapalı olarak yazıldığı yerlerden bahsetmektedir. İbnü'l-Cezerî, bir önceki bölümün başındaki beyitte bilinmesi gerektiğini ifade ettiği müenneslik “ت”sının bulunduğu belli başlı bazı kelimeleri bu bölümde yine geçtikleri yerleri belirtmek suretiyle zikretmiştir. O, bu bölümde sadece açık “ت” ile yazılan kelimeler ile yerlerini zikretmiş ve zikrettiği yerlerin dışında da bu kelimeleri kapalı “ة” ile yazıldığını ima etmiştir.

٩٤- وَرَحِمَتْ الزُّخْرُفَ بِالنَّاءِ زَبْرَةً لَاعْرَافٍ رُومَ هُودَ كَافِ الْبَقَرَةِ

94. (Hz. Osman), “رَحِمَتْ” kelimesini Zuhruf, A’râf, Rûm, Hûd, Meryem ve Bakara Sûreleri’nde açık “ت” harfi ile yazmıştır.

İ’râbı: Müellif, “الزُّخْرُفُ” kelimesine muzâf olan “وَرَحِمَتْ” lafzının mübtedâ, “زَبْرَةً” fiilinin de mahallen merfû’ olarak haberi olduğunu, bu fiilin gizli olan fâilinin imama (Hz. Osman’a), mef’ûlü olan zamininin de “رَحِمَتْ” lafzına râcî olduğunu, “بِالنَّاءِ” lafzının da “زَبْرَةً”

⁹⁴⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 77b.

⁹⁴⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 77b-78a.

fiiline müteallik olduğunu ve “لَاغْرَافٍ” ile sonrasında gelen lafızların tamamının bir atıf “و”ı takdiriyle “الرُّحْرِفِ” kelimesine matuf olduğunu söylemiştir.⁹⁵⁰

Şerhi: Müellif, bu beyit itibarıyla “ت” harfinin yazımı konusuna başlamıştır. O, bu beyitte “رَحْمَتٌ” lafzının açık “ت” harfi ile yazıldığı yerleri zikretmiş ve bu yerlerin Zuhurf Sûresi’ndeki “أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ”⁹⁵¹ ile “وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ”⁹⁵² ibareleri, A’râf Sûresi’ndeki “إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ”⁹⁵³ ibaresi, Rûm Sûresi’ndeki “إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ”⁹⁵⁴ ibaresi, Hûd Sûresi’ndeki “رَحْمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ”⁹⁵⁵ ibaresi, Meryem⁹⁵⁶ Sûresi’ndeki “ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ”⁹⁵⁷ ibaresi ve Bakara Sûresi’ndeki “أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ”⁹⁵⁸ ibaresi olduğunu söylemiştir.

Müellif, burada konuya dair bir girizgâh yapmadan direkt olarak başlamış ve böylelikle konunun önemine ve neden bilinmesi gerektiğine değinmemiştir. Kur’ân-ı Kerîm’deki müenneslik “ت”ları, açık “ت” ile yazılan ve kapalı “ة” ile yazılan olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan kapalı “ة” ile yazılanlar üzerinde vakıf yapıldığında bunun “ه” ile olacağı noktasında ittifak var iken açık “ت” ile yazılanlar üzerinde vakıf yapıldığında ise vakfın keyfiyeti noktasında ihtilaf vakidir.⁹⁵⁹ Bundan dolayı bu konunun bilinmesi, vakıf ilmi açısından büyük bir önem arz etmektedir.

٩٥ - نِعْمَتَهَا ثَلَاثٌ نَحْلٌ إِبْرَهُمْ مَعًا أَخِيرَاتٍ عُقُودَ الثَّانِ هَمْ

95. (Hz. Osman), “نِعْمَتٌ” kelimesini Bakara Sûresi’nde, Nahl Sûresi’nin sonlarındaki üç yerde, İbrâhîm Sûresi’nin sonlarındaki iki yerde ve Mâide Sûresi’nde geçtiği ikinci yerde -ki burada “هَمْ” lafzı geçmektedir- açık “ت” ile (yazmıştır).

İ’râbı: Müellif; “نِعْمَتَهَا” kelimesinin, bir önceki beyitte geçen “رَحْمَتُ الرُّحْرِفِ” lafzına matuf olduğunu, “نِعْمَتَهَا” kelimesindeki zamirin de yine bir önceki beyitte geçen “الْبَقَرَةُ” lafzına râcî olduğunu ve “نَحْلٌ” kelimesine muzâf olan “ثَلَاثٌ” lafzının, “نِعْمَتَهَا” kelimesine

⁹⁵⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 78a. Aynı sayfada esere müstensih tarafından eklene dipnota göre “رَحْمَتٌ” lafzı, “رَبْرَةً” fiilindeki “ه” zamirinin ona râcî olmasından dolayı bir anlamda onun mef’ûlü konumundadır ve dolayısıyla mansûb olması da câizdir.

⁹⁵¹ ez-Zuhurf 43/32.

⁹⁵² ez-Zuhurf 43/32.

⁹⁵³ el-A’râf 7/56.

⁹⁵⁴ er-Rûm 30/50.

⁹⁵⁵ Hûd 11/73.

⁹⁵⁶ İbnü’l-Cezerî, beyitte geçen “كَافٍ” lafzıyla Meryem Sûresi’ni kastetmiştir. Nitekim buradaki “كَافٍ”, Meryem Sûresi’nin ilk âyetindeki “كَهَيَّصَ” harflerinin baş harfi olan “ك”den mülhemdir. Taşköprizâde, *Şerhu’l-Mukaddime-i l-Cezeriye*, 287.

⁹⁵⁷ Meryem 19/2.

⁹⁵⁸ el-Bakara 2/218.

⁹⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Bekir, *el-Havâşî’l-müfvehhime fi şerhi’l-Mukaddime*, 292; Taşköprizâde, *Şerhu’l-Mukaddime-i l-Cezeriye*, 287; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye fi şerhi’l-Mukaddime-i l-Cezeriye*, 299.

matuf olduğunu söylemiştir. “إِبْرَهُمْ” lafzının da “نِعْمَتَهَا” kelimesine matuf olduğunu belirten müellif; “مَعَا”nın, “إِبْرَهُمْ” lafzının hâli olduğunu, “أَخِيرَاتٍ” kelimesinin ise “تَحَلٍّ” ile “إِبْرَهُمْ” lafızlarının sıfatı olduğunu ve “عُقُودٌ” lafzının da yine “نِعْمَتَهَا” kelimesine matuf olduğunu söylemiştir. “الثَّانِ” kelimesinin, “عُقُودٌ” lafzının sıfatı olduğunu söyleyen müellif; “الثَّانِ” kelimesindeki “ي” harfinin vezinden dolayı hazfedildiğini, “هَمْ” lafzının da “الثَّانِ” kelimesinin ya hâli ya da sıfatı olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca hakikatte “تَحَلٍّ”, “إِبْرَهُمْ”, “عُقُودٌ” ve “هَمْ” lafızlarının muzâflarının hazfedildiğini, bunların muzâflarının sırasıyla “حُرُوفٍ”, “حَرْفِيٍّ”, “حَرْفٍ” ve “مَقْرُونٌ” olduğunu, bunların bir atıf “و”ı takdiriyle atfedildiğini ve zikri geçen bu kelimelerle ilgili i'râbların aslında mahzûf olan bu muzâflarda söz konusu olduğunu ifade etmiştir.⁹⁶⁰

Şerhi: Müellif, bu beyitte “نِعْمَتٌ” kelimesinin mushaflarda on bir yerde açık “ت” ile yazıldığını ve beyitteki sıraya göre bu yerlerin birincisinin Bakara Sûresi’ndeki “وَاذْكُرُوا”⁹⁶¹ ibaresi, ikinci, üçüncü ve dördüncüsünün Nahl Sûresi’ndeki “وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ”⁹⁶² ibareleri, beşinci ve altıncısının İbrâhîm Sûresi’ndeki “وَأَشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ”⁹⁶³ ve “وَأِنْ تَعَدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ”⁹⁶⁴ ibareleri ve yedincisinin ise Mâide Sûresi’ndeki “وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ”⁹⁶⁵ ibaresi olduğunu söylemiştir.⁹⁶⁹

Müellif, beyitte geçen “أَخِيرَاتٍ” lafzıyla, Nahl ve İbrâhîm Sûreleri’nin sonlarında geçen “نِعْمَتٌ” kelimesinin, “عُقُودُ الثَّانِ” ifadesiyle de Mâide Sûresi’nde geçen ikinci “نِعْمَتٌ” kelimesinin kastedildiğini söylemiştir. Esere müstensih tarafından eklenen dipnota göre beyitteki “أَخِيرَاتٍ” lafzıyla Nahl Sûresi’nin başında geçen “وَأِنْ تَعَدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ”⁹⁷⁰ ibaresi ile İbrâhîm Sûresi’nin başında geçen “وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ”⁹⁷¹ ibaresindeki “نِعْمَتٌ” lafzından; “وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ”⁹⁷² ibaresindeki ilk “عُقُودُ الثَّانِ” lafzıyla ise Mâide Sûresi’nde geçen “وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ”⁹⁷³ ibaresindeki ilk “نِعْمَتٌ” kelimesinden kaçınılmıştır.⁹⁷³

٩٦- لُقْمَانُ ثَمَّ فَاطِرٌ كَالطُّورِ عِمْرَانُ لَعَنَتْ بِهَا وَالنُّورِ

⁹⁶⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 78b. Müellif, her ne kadar belirtmese de aynı sayfada esere müstensih tarafından eklenen dipnota göre “نِعْمَتَهَا” kelimesi ve ona matuf olan lafızların mansûb olmaları daha evlâ olmakla birlikte merfû’ olmaları da câizdir.

⁹⁶¹ el-Bakara 2/231.

⁹⁶² en-Nahl 16/72.

⁹⁶³ en-Nahl 16/83.

⁹⁶⁴ en-Nahl 16/114.

⁹⁶⁵ İbrâhîm 14/28.

⁹⁶⁶ İbrâhîm 14/34.

⁹⁶⁷ Bu sûrenin diğer adı “Ukûd Sûresi”dir ki beyitte de bu şekilde geçmektedir.

⁹⁶⁸ el-Mâide 5/11.

⁹⁶⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 78b-79a.

⁹⁷⁰ en-Nahl 16/18.

⁹⁷¹ İbrâhîm 14/6.

⁹⁷² el-Mâide 5/7.

⁹⁷³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 79a.

96. (Hz. Osman); Lokmân, Fâtır, Tûr ve Âl-i İmrân Sûreleri'nde geçen “نِعْمَتٌ” kelimesini de açık “ت” ile (yazmıştır). Açık “ت” ile yazılan “لَعْنَتْ” kelimesi de Âl-i İmrân ve Nûr Sûresi'ndedir.

İ'râbı: Müellif; “لُقْمَانُ” lafzının bir atıf “و”ı takdiriyle bir önceki beyitte geçen “نِعْمَتَهَا” kelimesine matuf olduğunu, “فَاطِرٌ” lafzının da yine aynı kelimeye atıf edatı olan “تُ” ile matuf olduğunu ve “كَالطُّورِ” kelimesinin de “فَاطِرٌ” lafzının hâli olduğunu söylemiştir. “كَالطُّورِ” kelimesinin bazı nüshalarda “وَاطُّورٌ” şeklinde geçtiğini de zikreden müellif, “عِمْرَانُ” ile “لَعْنَتْ” lafızlarının bir atıf “و”ı takdiriyle yine bir önceki beyitte geçen “نِعْمَتَهَا” kelimesine matuf olduklarını ve “بِهَا”nın da “لَعْنَتْ” lafzının ya hâli ya da sıfatı olduğunu ifade etmiştir. Son olarak “بِهَا”daki zamirin “عِمْرَانُ” lafzına râcî olduğunu ve “النُّورِ” kelimesinin de “بِهَا”daki zamire matuf olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca bir önceki beyitte de olduğu üzere “لُقْمَانُ”, “فَاطِرٌ” ve “كَالطُّورِ” lafızları ile “آلِ عِمْرَانَ” takdirinde olan “عِمْرَانُ” lafzının muzâflarının mahzûf olup söz konusu muzâfın “حَرْفٌ” kelimesi olduğunu söylemiştir.⁹⁷⁴

Şerhi: Müellif, bu beyitte “نِعْمَتٌ” kelimesinin mushaflarda açık “ت” ile yazıldığı yerleri zikretmeye devam etmiş ve beyitteki sıraya göre bu yerlerin sekizincisinin Lokmân Sûresi'ndeki “فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ”⁹⁷⁵ ibaresi, dokuzuncusunun Fâtır Sûresi'ndeki “اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ”⁹⁷⁶ ibaresi, onuncusunun Tûr Sûresi'ndeki “فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ”⁹⁷⁷ ibaresi ve on birincisinin de Âl-i İmrân Sûresi'ndeki “وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ”⁹⁷⁸ ibaresi olduğunu ve mushaflarda bunların dışındaki “نِعْمَتٌ” kelimesinin kapalı “ة” ile yazıldığını söylemiştir. Daha sonra ise “لَعْنَتْ” kelimesinin açık “ت” ile yazıldığı iki yerin olduğunu zikreden müellif, bunlardan birincisinin Âl-i İmrân Sûresi'ndeki “فَتَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ”⁹⁷⁹ ibaresi, ikincisinin ise Nûr Sûresi'ndeki “وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ”⁹⁸⁰ ibaresi olduğunu ve mushaflarda bunların dışındaki “لَعْنَتْ” kelimesinin kapalı “ة” ile yazıldığını ifade etmiştir.⁹⁸¹

٩٧- وَأَمْرَاتُ يُوسُفَ عِمْرَانَ الْقَصَصُ تَحْرِيمَ مَعْصِيَتِ بَقْدَ سَمِعَ يُخَصُّ

⁹⁷⁴ Kurd Mehmed Efendi, Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye (Türkçe Yazma, 297.1), 79a.

⁹⁷⁵ Lokmân 31/31.

⁹⁷⁶ el-Fâtır 35/3.

⁹⁷⁷ et-Tûr 52/29.

⁹⁷⁸ Âl-i İmrân 3/103.

⁹⁷⁹ Âl-i İmrân 3/61.

⁹⁸⁰ en-Nûr 24/7.

⁹⁸¹ Kurd Mehmed Efendi, Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye (Türkçe Yazma, 297.1), 79b.

97. (Hz. Osman), “*إِمْرَأَتٌ*” kelimesini *Yûsuf, Âl-i İmrân, Kasas ve Tahrîm Sûreleri’nde* açık “ت” ile (yazmıştır). “*مَعْصِيَتٌ*” kelimesinin açık “ت” ile yazımı ise *sadece Mücâdele Sûresi’ne* has kılınmıştır.

İ’râbı: Müellif; “*يُوسُفُ*” lafzına muzâf olan “*إِمْرَأَتٌ*” kelimesinin ya mansûb ya da merfû‘ olarak önceki beyitlerde geçen ya “*تِعْمَتَهَا*” kelimesine ya da “*رَحِمْتُ الزُّخْرُفَ*” lafzına matuf olduğunu ve “*عِمْرَانُ*”, “*الْقَصَصُ*” ve “*تَحْرِيمٌ*” lafızlarının ise bir atıf “و”ı takdiriyle “*يُوسُفُ*” lafzına matuf olduklarını söylemiştir. “*مَعْصِيَتٌ*” lafzının bir atıf “و”ı takdiriyle ya “*إِمْرَأَتٌ*” kelimesine ya “*تِعْمَتَهَا*” kelimesine ya da “*رَحِمْتُ الزُّخْرُفَ*” lafzına matuf olduğunu belirten müellif; “*بِقَدِّ سَمْعٍ*” kelimesinin, “*يُخَصُّ*” fiiline müteallik olduğunu, bu fiilin fâilinin ise gizli olarak “*مَعْصِيَتٌ*” lafzına râcî olduğunu ve bu fiilin, “*مَعْصِيَتٌ*” lafzının hâli olduğunu ifade etmiştir.⁹⁸²

Şerhi: Müellif, bu beyitte “*إِمْرَأَتٌ*” kelimesinin mushaflarda yedi yerde açık “ت” ile yazıldığını ve beyitteki sıraya göre bu yerlerin birinci ve ikincisinin *Yûsuf Sûresi’ndeki* “*إِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ*”⁹⁸³ ve “*قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الْآنَ*”⁹⁸⁴ ibareleri, üçüncüsünün *Âl-i İmrân Sûresi’ndeki* “*وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ*”⁹⁸⁶ ibaresi, dördüncüsünün *Kasas Sûresi’ndeki* “*إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ*”⁹⁸⁵ ibaresi, beşinci, altıncı ve yedincisinin ise *Tahrîm Sûresi’ndeki* “*وَإِمْرَأَتُ نُوحٍ*”⁹⁸⁷, “*وَإِمْرَأَتُ فِرْعَوْنَ*”⁹⁸⁹ ibareleri olduğunu ve mushaflarda bunların dışındaki “*إِمْرَأَتٌ*” kelimesinin kapalı “ة” ile yazıldığını söylemiştir. Daha sonra ise “*مَعْصِيَتٌ*” kelimesinin açık “ت” ile yazıldığı iki yerin olduğunu zikreden müellif, bu iki yerin *Mücâdele Sûresi’ndeki* “*وَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِنِّمِ وَالْغُدَّوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ*”⁹⁹¹ ile “*وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْإِنِّمِ وَالْغُدَّوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ*”⁹⁹⁰ ibareleri olduğunu ve söz konusu kelimenin *Kur’ân-ı Kerîm’de* bu sûredeki iki yerden başka bir yerde vaki olmadığını ifade etmiştir.⁹⁹²

٩٨ - شَجَرَتِ الدُّخَانِ سُنَّتْ فَاطِرٌ كُلًّا وَالْأَنْفَالِ وَأُخْرَى غَافِرٌ

98. (Hz. Osman), “*شَجَرَتٌ*” kelimesini *Duhân Sûresi’nde* açık “ت” ile (yazmıştır). (O); “*سُنَّتٌ*” kelimesini ise *Fâtur Sûresi’nin tamamında, Enfâl Sûresi’nde ve Gâfir/Mü’min Sûresi’nin sonunda* açık “ت” ile (yazmıştır).

⁹⁸² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 79b-80a.

⁹⁸³ Yûsuf 12/30.

⁹⁸⁴ Yûsuf 12/51.

⁹⁸⁵ Âl-i İmrân 3/35.

⁹⁸⁶ el-Kasas 28/9.

⁹⁸⁷ et-Tahrîm 66/10.

⁹⁸⁸ et-Tahrîm 66/10.

⁹⁸⁹ et-Tahrîm 66/11.

⁹⁹⁰ el-Mücâdele 58/8.

⁹⁹¹ el-Mücâdele 58/9.

⁹⁹² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 80a.

İ'râbı: Müellif; “الدُّخَانُ” lafzına muzâf olan “شَجَرَتٌ” kelimesinin bir atıf “و”⁹⁹³ takdiriyle ya mansûb ya da merfû‘ olarak yine önceki beyitlerde zikri geçen lafızlardan birine matuf olduğunu, “فَاطِرٌ” lafzına muzâf olan “سُنَّتٌ”⁹⁹³ kelimesinin ise “شَجَرَتٌ” kelimesine matuf olduğunu ve “سُنَّتٌ فَاطِرٌ” kelimesini te’kîd için gelen “كُلًّا” lafzının da “كُلَّهَا” şeklinde muzâf-ı ileyden bedel olduğunu söylemiştir. “الْأَنْفَالِ” lafzının mecrûr olarak “فَاطِرٌ” lafzına matuf olduğunu belirten müellif, “غَافِرٌ” lafzına muzâf olan “أُخْرَى” kelimesinin ya takdîren mansûb ya da takdîren merfû‘ olarak “شَجَرَتٌ” kelimesine matuf olduğunu ve “أُخْرَى” kelimesinin mevsûfunun ise mahzûf olan “سُنَّتٌ” kelimesi olduğunu ifade etmiştir.⁹⁹⁴

Şerhi: Müellif, bu beyitte “شَجَرَتٌ” ile “سُنَّتٌ” kelimelerinin hangi “ت” harfî ile yazıldığını zikretmiştir. Nitekim o, “شَجَرَتٌ” kelimesinin Duhân Suresi’ndeki “إِنَّ شَجَرَتَ الرَّقُومِ”⁹⁹⁵ ibaresinde; “سُنَّتٌ” kelimesinin ise mushaflarda beş yerde açık “ت” ile yazıldığını söylemiştir. Daha sonra bu beş yeri zikretmeye başlayan müellif, bunların birinci, ikinci ve üçüncüsünün Fâtır Sûresi’ndeki “فَهُلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا”⁹⁹⁶ âyeti, dördüncüsünün Enfâl Sûresi’ndeki “فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ”⁹⁹⁷ ibaresi ve beşincisinin ise Mü’min Sûresi’nin son âyetindeki “سُنَّتِ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ”⁹⁹⁸ ibaresi olduğunu ve mushaflarda bunların dışındaki “سُنَّتٌ” kelimesinin kapalı “ة” ile yazıldığını ifade etmiştir.⁹⁹⁹

Müellif, “سُنَّتٌ” kelimesinin açık “ت” ile yazıldığı yerlerin dışında bu kelimenin kapalı “ة” ile yazıldığını belirtirken “شَجَرَتٌ” kelimesinin açık “ت” ile yazıldığı yerlerin dışında vaki olup olmadığına veya kapalı “ة” ile yazıldığına değinmemiştir. Molla Ali el-Kârî ise bu hususta “شَجَرَتٌ” kelimesinin açık “ت” ile yazıldığı yerin dışında da vaki olup kapalı “ة” ile yazıldığını ifade etmiştir.¹⁰⁰⁰

۹۹- قَرَّتْ عَيْنٌ جَنَّتْ فِي وَقَعَتْ فِطْرَتْ بَقِيَّتْ وَابْنَتْ وَكَلِمَتْ

۱۰۰- أَوْسَطُ الْأَعْرَافِ

99. (Hz. Osman); “قَرَّتْ عَيْنٌ” lafzını, Vâkıa Sûresi’ndeki “جَنَّتْ” lafzını, “فِطْرَتْ”, “بَقِيَّتْ”, “وَابْنَتْ” ve A’râf Sûresi’nin ortasında geçen “كَلِمَتْ” lafzını açık “ت” ile (yazmıştır).

⁹⁹³ Bu lafzın son harfî, vezinden dolayı sâkin kılınmıştır. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 80b.

⁹⁹⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 80a-80b.

⁹⁹⁵ ed-Duhân 44/43.

⁹⁹⁶ el-Fâtır 35/43.

⁹⁹⁷ el-Enfâl 8/38.

⁹⁹⁸ el-Mü’min 40/85.

⁹⁹⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 80b.

¹⁰⁰⁰ Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye fî şerhi’l-Mukaddime-i Cezeriyye*, 304.

İ'râbı: Müellif, “فَرَّتْ عَيْنٌ” kelimesinin bir atıf “و”ı takdiriyle ya mansûb ya da merfû‘ olarak yine önceki beyitlerde zikri geçen lafızlardan birine matuf olduğunu, “جَنَّتْ” kelimesinin de “فَرَّتْ عَيْنٌ” kelimesine matuf olduğunu ve “فِي وَقَعَتْ” lafzının ise “جَنَّتْ” kelimesinin hâli olduğunu söylemiştir. “فِي وَقَعَتْ” lafzının, “جَنَّتْ” kelimesinin sıfatı olmasının da câiz olduğunu zikreden müellif, “فَطَرْتُ”, “بَقِيْتُ”, “ابْنْتُ” ve “كَلِمْتُ” lafızlarının ise bazılarının başında bir atıf “و”ı takdiriyle “فَرَّتْ عَيْنٌ” kelimesine matuf olduklarını ifade etmiştir.¹⁰⁰¹

Şerhi: Müellif, bu beyitte mushaflarda açık “ت” ile yazılmış olan birçok kelimeyi zikretmiştir. Nitekim o; “فَرَّتْ عَيْنٌ لِي وَلَكَ”¹⁰⁰² kelimesinin Kasas Sûresi’ndeki ibaresinde, “جَنَّتْ” kelimesinin Vâkıa Sûresi’ndeki “فَرُوحٌ وَرِجَانٌ وَجَنَّتْ نَعِيمٌ”¹⁰⁰³ ibaresinde, “بَقِيْتُ” kelimesinin Rûm Sûresi’ndeki “فَطَرَتِ اللَّهُ النَّاسَ عَلَيْهَا”¹⁰⁰⁴ ibaresinde, “بَقِيْتُ” kelimesinin Hûd Sûresi’ndeki “بَقِيْتُ اللَّهُ خَيْرَ لَكُمْ”¹⁰⁰⁵ ibaresinde, “ابْنْتُ” kelimesinin Tahrîm Sûresi’ndeki “وَمَرِّمَ ابْنَتِ عِمْرَانَ”¹⁰⁰⁶ ibaresinde ve “كَلِمْتُ” kelimesinin ise A‘râf Sûresi’ndeki “وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى”¹⁰⁰⁷ ibaresinde açık “ت” ile yazıldığını söylemiştir.¹⁰⁰⁸

١٠٠ - أَوْسَطُ الْأَعْرَافِ وَكُلُّ مَا اخْتَلَفَ جَمْعًا وَفَرْدًا فِيهِ بِالتَّاءِ عُرِفَ

100. Cemi/çoğul ve müfred/tekil olma bakımından (kırâat) ihtilafı bulunanların tamamı açık “ت” ile bilinmiştir.

İ'râbı: Müellif, “أَوْسَطُ الْأَعْرَافِ” kelimesinin bir önceki beyitteki “كَلِمْتُ” lafzının zarfı konumunda olup mahallen mansûb olarak o lafzın hâli olduğunu, “وَكُلُّ” lafzının mübtedâ olduğunu ve “فِيهِ”deki “فِي” harf-i cerinin “اِخْتَلَفَ” fiiline müteallik olduğunu söylemiştir. “فِيهِ”nin, mahallen merfû‘ olarak “اِخْتَلَفَ” fiilinin fâili konumunda olup buradaki zamirin ism-i mevsûl olan “مَا”ya râcî olduğunu belirten müellif, “اِخْتَلَفَ” cümlesinin ise “مَا”nın sırası olması hasebiyle mahallinin olmadığını, “مَا اِخْتَلَفَ” kelimesinin ise mahallen mecrûr olarak “فَرْدًا” lafzının muzâf-ı ileyhi olduğunu ve “جَمْعًا” lafzı ile bu lafza matuf olan “فَرْدًا” kelimesinin, “فِيهِ”nin temyîzi olduğunu ifade etmiştir. “عُرِفَ” fiilinin nâib-i fâilinin, mübtedâ olan “وَكُلُّ” lafzına râcî olduğunu söyleyen müellif, bu fiilin ise mahallen merfû‘ olarak mübtedânın haberi olduğunu ve “بِالتَّاءِ” lafzının da “عُرِفَ” fiiline müteallik olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 81a.

¹⁰⁰² el-Kasas 28/9.

¹⁰⁰³ el-Vâkıa 56/89.

¹⁰⁰⁴ er-Rûm 30/30.

¹⁰⁰⁵ Hûd 11/86.

¹⁰⁰⁶ et-Tahrîm 66/12.

¹⁰⁰⁷ el-A‘râf 7/137.

¹⁰⁰⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 81a.

¹⁰⁰⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 81b.

Şerhi: Müellif, önceki beyitte açık “ت” ile yazılan yerleri tamamlamış ve konuya dair olan bu son beyitte de konuyla ilgili genel bir kaidenin olduğunu zikretmiştir. O, kurrânın kimisinin cemi kimisinin ise müfred olarak okuduğu kelimelerin mushaflarda ittifakla açık “ت” ile yazıldığını söylemiştir. Daha sonra söz konusu kelimelerin dokuz yerde geçtiğini belirten müellif, bunlardan birincisinin En‘âm Sûresi’ndeki “وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ”¹⁰¹⁰ ibaresi, ikincisinin Yûnus Sûresi’ndeki “وَكَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا”¹⁰¹¹ ibaresi, üçüncü, dördüncü ve beşincisinin Yûsuf Sûresi’ndeki “وَالْقَوُءُ فِي”¹⁰¹², “آيَاتٍ لِّلسَّائِلِينَ”¹⁰¹³ ve “أَن يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ”¹⁰¹⁴ ibareleri, altıncısının Ankebût Sûresi’ndeki “وَهُمْ فِي الْغُرَفَاتِ”¹⁰¹⁵ ibaresi, yedincisinin Sebe’ Sûresi’ndeki “فَهُمْ عَلَى بَيِّنَتٍ مِنْهُ”¹⁰¹⁶ ibaresi, sekizincisinin Fâtır Sûresi’ndeki “كَأَنَّهُ جَمَالَتٌ صُفْرٌ”¹⁰¹⁷ ibaresi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca söz konusu kaide kapsamında bu kelimelerin geçtiği iki yerin daha olup bunların mushaflardaki yazımında ihtilaf olduğunu zikretmiş, bu iki yerin Yûnus Sûresi’ndeki “وَكَذَلِكَ”¹⁰¹⁸ ibaresi ile Mü’min Sûresi’ndeki “وَكَذَلِكَ”¹⁰¹⁹ ibaresi ile Mü’min Sûresi’ndeki “وَكَذَلِكَ”¹⁰²⁰ ibaresi olduğunu ve kıyasa göre bu iki yerdeki kelimelerin açık “ت” ile yazıldığını beyan etmiştir.¹⁰²¹

Müellif; beyitte geçen söz konusu genel kaide kapsamındaki bu yerleri, her birindeki kırâat ihtilafıyla birlikte zikretmiştir. Ancak biz, konunun odağının dağılmaması amacıyla bu ihtilaflara çalışmada yer vermedik.¹⁰²²

¹⁰¹⁰ el-En‘âm 6/115.

¹⁰¹¹ Yûnus 10/33.

¹⁰¹² Yûsuf 12/7.

¹⁰¹³ Yûsuf 12/10.

¹⁰¹⁴ Yûsuf 12/15.

¹⁰¹⁵ el-Ankebût 29/50.

¹⁰¹⁶ Sebe’ 34/37.

¹⁰¹⁷ el-Fâtır 35/40.

¹⁰¹⁸ el-Mürselât 77/33.

¹⁰¹⁹ Yûnus 10/96.

¹⁰²⁰ el-Mü’min 40/6.

¹⁰²¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 81b-82a. Söz konusu kelimelerin geçtiği yerlerin sayısı, ihtilafı olanlar da sayıldığında toplamda on bir olmaktadır. Nitekim Ebû Bekir Ahmed ile Taşköprizâde’nin şerhleri de bunu doğrulamaktadır. Ebû Bekir, *el-Havâşî’l-müfhehime fî şerhi’l-Mukaddime*, 296-297; Taşköprizâde, *Şerhu’l-Mukaddime’l-Cezeriyye*, 297-299. Ancak Molla Ali el-Kârî, yazmış olduğu şerhte Fussilet 41/47’deki “وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا” ibaresinin de bu yerler arasında olduğunu zikrederek bu sayının toplamda on iki olduğunu söylemiştir. Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye fî şerhi’l-Mukaddime’l-Cezeriyye*, 305-306.

¹⁰²² Bahsi geçen kırâat ihtilafları için bk. Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 81b-82a.

2.5.16. Vasil Hemzesi

el-Mukaddimetü'l-Cezeriye'nin 101-103. beyitleri, vasil hemzesi konusuna tahsis edilmiştir. İbnü'l-Cezerî, bu bölümde aslında sarf ilminin konusu olan vasil hemzesinin kelimenin başındayken ibtidâ durumunda nasıl hareke alacağını ele almış ve vasil hemzesini fiil, isim ve harfte vasil hemzesi olmak üzere üç kısımda incelemiştir.

١٠١- وَأَبْدَأُ بِهَمْزِ الْوَصْلِ مِنْ فِعْلٍ بَضْمٌ إِنَّ كَانَ ثَالِثٌ مِنَ الْفِعْلِ يَضْمٌ

101. *Eğer fiilin üçüncü harfi damme (harekeli) ise fiilin vasil hemzesine damme (hareke) ile başla!*

İ'râbı: Müellif; “بِهَمْزِ الْوَصْلِ” lafzının, “وَأَبْدَأُ” fiiline müteallik olduğunu, “مِنْ فِعْلٍ” kelimesinin ise mahallen mansûb olarak “بِهَمْزِ الْوَصْلِ” lafzının hâli olduğunu ve “بَضْمٌ” kelimesinin de ya “وَأَبْدَأُ” fiiline müteallik ya da “بِهَمْزِ الْوَصْلِ” lafzının hâli olduğunu söylemiştir. “إِنَّ”’in şart edatı olduğunu belirten müellif; “حَرْفٌ ثَالِثٌ” takdirinde olan “ثَالِثٌ” lafzının merfû‘ olarak “كَانَ”nin ismi olduğunu, “مِنْ الْفِعْلِ” kelimesinin ise “ثَالِثٌ” lafzının sıfatı olduğunu ve “يَضْمٌ” fiilinin de nâib-i fâilinin gizli olarak “ثَالِثٌ” lafzına râcî olduğunu ifade etmiştir. Son olarak “يَضْمٌ” fiilinin mahallen mansûb olarak “كَانَ”nin haberi olduğunu, “كَانَ” ile başlayan cümlenin mahallen meczûm olarak şart cümlesi olduğunu ve cezasının ise ya öne geçmiş olarak “وَأَبْدَأُ” fiili ile başlayan cümle olduğunu ya da bu cümle ona delalet ettiği için hazfedildiğini beyan etmiştir.¹⁰²³

Şerhi: Müellif ilk önce beytin anlamını vermiş, daha sonra ise beytin anlamının daha fazla izaha muhtaç olduğunu ifade ederek konuyu daha ayrıntılı olarak ele almıştır. O, beytin anlamıyla ilgili olarak bir fiilin ilk harfinin sâkin olup kendisiyle ibtidâ etmenin mümkün olmadığı durumda ibtidâ edebilmek için bu fiilin başına bir hemze-i vasil getirildiğini ve fiilin üçüncü harfinin damme harekeli olduğu durumda hemze-i vasilin ona tâbî kılınarak damme ile harekelendiğini söylemiştir.¹⁰²⁴

Müellif, konunun daha iyi anlaşılması için konunun temeline inmiş ve bu bağlamda kârînin vakıf ve ibtidâ olmak üzere iki hâli olduğunu, vakıf hâlinde sükûn üzerine vakıf yapıldığını ve ibtidâ hâlinde ise hareke ile ibtidâ edilip sükûn ile ibtidâ etmenin imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Kârînin bir kelimenin sonunda vakfedip sonrasında ibtidâ ettiği zaman ibtidâ edilen kelimenin ilk harfinin ya sâkin ya da harekeli olduğunu belirten müellif, bu harfin harekeli olması durumunda bunun ya hemze-i kat‘ ya da onun dışındaki diğer harfler olabileceğini, bu durumda ise söz konusu harflerin harekeleri ne ise onunla

¹⁰²³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 82a-82b.

¹⁰²⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 82b.

ibtidâ edilmesi gerektiğini; bu harfin sâkin olması durumunda ise bundan önce muhakkak bir hemze-i vasıl getirilmesi gerektiğini, aksinin mümkün olmadığını dile getirmiştir. Hemze-i vasılın neden gerektiğini anlatarak konunun temelini oluşturduktan sonra bir kelimenin ya fiil ya isim ya da harf olduğunu belirten müellif, fiil olduğu takdirce bunun ya gerek sülâsî gerekse hümâsî ve sūdâsî olan bâblardan emir ya da sülâsînin dışındaki bâblardan fiil-i mâzî olduğunu ve bu bâblardan olan fiillerin başında hemze-i vasıl olduğunu söylemiştir.¹⁰²⁵ Daha sonra bu fiillerin başındaki hemze-i vasılın nasıl hareke alacağını zikreden müellif, “اَنْصُرْنِي”¹⁰²⁶, “اَنْظُرُونَا”¹⁰²⁷ ve “اَخْرُجْ عَلَيْهِنَّ”¹⁰²⁸ örneklerinde olduğu gibi sülâsî bâbdan olan emirde fiilin üçüncü harfinin harekesi damme ise ilk harf olan hemze-i vasılın da harekesinin damme olması gerektiğini; “اَجْتَنَّبْتُ”¹⁰²⁹ ile “اَوْثَمِنَ”¹⁰³⁰ örneklerinde olduğu gibi sülâsî ve rubâînin dışındaki bâblardan olan fiil-i mâzîlerde de durumun böyle olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰³¹ Ayrıca müellif, “تُمْ اَقْضُوا”¹⁰³² örneğinde olduğu üzere fiilin üçüncü harfinin harekesinin aslında damme olmayıp dammenin sonradan âriz olduğu durumda bu kelimelerdeki hemze-i vasılın harekesinin kesra olması gerektiğini de beyan etmiştir. Bu bağlamda “اَقْضُوا” fiilinin aslının “اَقْضِيُوا” olup “ي” harfine dammenin ağır geldiğini, bundan dolayı da “ض” harfinin kesrasının hazfedilip “ي” harfinin dammesinin “ض” harfine nakledildiğini ve iki sâkinin yan yana gelmesinden dolayı da “ي” harfinin hazfedildiğini söylemiştir.¹⁰³³ Buradan da anlaşılmaktadır ki müellifin son bahsettiği örnek, damme harekenin aslî olmadığına dair bir örnek olduğuna göre ondan önce bahsedilenler ise damme harekenin aslî olduğuna dairdir.

Müellif, bu ve sonraki iki beyitte İbnü'l-Cezerî'nin sadece hemze-i vasılın ibtidâsî ile harekesinin ne olacağını ele aldığını; bunun sebebinin ise Kur'ân-ı Kerîm'de hemze-i kat'ın çok fazla olup hemze-i vasılın ona nispetle daha az olmasından dolayı spesifik olarak zikredilmeye daha uygun olması olduğunu söylemiştir.¹⁰³⁴

¹⁰²⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 82b-83a. Ancak müellifin; “Fiilin, sülâsînin dışındaki bâblardan fiil-i mâzî olduğu durumda başına hemze-i vasıl alır.” ifadesi eksik bir ifadedir. Zira sülâsînin dışındaki rubâî bâbdan olan fiillerin başına hemze-i vasıl değil, hemze-i kat' gelir. Bundan dolayı müellifin, eserinde söz konusu ifade yerine “sülâsî ve rubâînin dışındaki bâblardan fiil-i mâzî” ifadesini kullanması konunun doğru anlaşılması noktasında gereklidir.

¹⁰²⁶ el-Mü'minûn 23/26.

¹⁰²⁷ el-Hadîd 57/13.

¹⁰²⁸ Yûsuf 12/31.

¹⁰²⁹ İbrâhîm 14/26.

¹⁰³⁰ el-Bakara 2/283.

¹⁰³¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 83a. Bu hüküm, sülâsî ve rubâîlerin dışındaki bâbların fiil-i mâzî meçhul sigalarında geçerlidir.

¹⁰³² Yûnus 10/71.

¹⁰³³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 83a.

¹⁰³⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 83a.

Müellif, beytin anlamını verdikten sonra konunun izaha muhtaç olduğunu beyan ederek konuyu daha detaylı olarak ele almış ve böylelikle konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Ancak müellif, eserde konuyu anlatırken hemze-i vasıl ile hemze-i kat'ın ne olduğuna değinmemiştir.¹⁰³⁵ Bu da konu hakkında yeterli bilgi birikimine sahip olmayanlar için konunun anlaşılması noktasında bir eksiklik oluşturmaktadır.

١٠٢ - وَأَكْسِرُهُ حَالَ الْكَسْرِ وَالْفَتْحِ وَفِي لَأَسْمَاءٍ غَيْرِ اللَّامِ كَسْرُهَا وَفِي

102. (Üçüncü harfin) kesra ve fetha (harekeli) olması hâlinde ise onu (vasıl hemzesini) kesra (harekeli) kıl! Lâm-ı ta'rîfin dışındaki isimlerde (şu isimlerin) kesrası tamdır:

İ'râbı: Müellif, "أَكْسِرُهُ" lafzının, bir önceki beyitte geçen "ابْدَأْ" fiiline matuf olduğunu, kendisindeki zamirin ise yine bir önceki beyitte geçen "بِهَمْزِ الْوَصْلِ" lafzına râcî olduğunu ve "أَكْسِرُهُ" lafzına muzâf olan "حَالَ" kelimesinin de mansûb olarak "وَأَكْسِرُهُ" lafzının zarfı olduğunu söylemiştir. "الْفَتْحِ" kelimesinin, "الْكَسْرِ" lafzına matuf olduğunu belirten müellif, "وَفِي لَأَسْمَاءٍ" kelimesinin, "كَسْرُهَا" lafzına müteallik olduğunu, "كَسْرُهَا" lafzındaki zamirin "بِهَمْزِ الْوَصْلِ" lafzına râcî olduğunu ve "وَفِي لَأَسْمَاءٍ" kelimesinin de bu zamirin hâli olduğunu ifade etmiştir. Son olarak "كَسْرُهَا" lafzının merfû' olarak mübtedâ; "وَفِي" lafzının da haberi olduğunu, "غَيْرِ اللَّامِ" kelimesinin mecrûr olarak "لَأَسْمَاءٍ" kelimesinin müstesnâsı olduğunu ve bu istisnânın da istisnâ-i munkatı' olduğunu beyan etmiştir.¹⁰³⁶

Şerhi: Müellif, bu beyitte fiillerdeki hemze-i vasıla devam etmiş, daha sonra ise isimlerdeki hemze-i vasılı ele almıştır. Önceki beyitte fiilin üçüncü harfinin harekesinin damme olduğu durumda hemze-i vasılın da harekesinin damme olacağını zikreden müellif, bu beyitte ise fiilin üçüncü harfinin harekesinin fetha ve kesra olduğu durumda "ارْجِعْ إِلَى" ¹⁰³⁷ "أَذْهَبْ بِكَتَابِي" ¹⁰³⁸ ve "اعْلَمُوا أَنَّمَا" ¹⁰³⁹ örneklerinde olduğu gibi hemze-i vasılın harekesinin kesra olacağını söylemiştir. Zira hemze-i vasılın aslî harekesinin kesra olduğunu, dammenin ise ârizî bir sebepten dolayı gelip burada bu sebebin olmadığını ifade etmiştir. Daha sonra kelimenin üçüncü harfinin harekesinin ârizî kesra olduğu duruma da değinen müellif, buna dair bir örneğin Kur'ân-ı Kerîm'de olmayıp hâriçte olduğunu

¹⁰³⁵ Kelimelerin başına gelen hemze, hemze-i kat' ve hemze-i vasıl olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hemze-i kat' hem vasıl hem de ibtidâ hâlinde sâbit olup hazfedilmez iken hemze-i vasıl ise ibtidâ hâlinde sâbit olup vasıl hâlinde düşer. Ebû Bekir, *el-Havâşî'l-müfhehhime fî şerhi'l-Mukaddime*, 300; Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddime'ti'l-Cezeriyye*, 308.

¹⁰³⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 83b.

¹⁰³⁷ Yûsuf 12/50.

¹⁰³⁸ en-Neml 27/28.

¹⁰³⁹ el-Hadid 57/20.

belirtmiş ve buna örnek olarak ise “اغْزِي” kelimesini zikretmiştir. Bu fiilin aslının “اغْزُوِي” olup “و” harfine kesranın ağır geldiğini, bundan dolayı da “ز” harfinin dammesinin hazfedilip “و” harfinin kesrasının “ز” harfine nakledildiğini ve iki sâkinin yan yana gelmesinden dolayı da “و” harfinin hazfedildiğini beyan etmiştir. Ayrıca söz konusu örnekte iki vechin olduğunu belirtmiş, ilk veche göre hemze-i vasılın harekesinin damme olacağını; ikinci veche göre hemze-i vasılın dammesinin kesraya meylettirerek işmâm yapılması gerektiğini söylemiştir. Fiilin emir sigasındaki durumunun bu şekilde olduğunu belirttikten sonra hümâsî ve sūdâsî bâblardan olan fiil-i mâzîde de aynı durumda hemze-i vasılın harekesinin kesra olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴⁰

Müellif, fiilin üçüncü harfinin harekesinin fetha ve kesra olduğu durumda hemze-i vasılın harekesinin kesra olacağıyla ilgili olarak sadece sülâsî fiillerden örnek vermiştir. Bu noktada konunun eksik anlaşılma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bilinmelidir ki rûbâîler hâriç sülâsî mezidlerin fiil-i mâzî malum ve emir sigalarında da fiillerin başındaki hemze-i vasılın harekesi kesra olmaktadır.¹⁰⁴¹

Müellif, fiillerdeki hemze-i vasıl konusunu bitirdikten sonra isimlerdeki hemze-i vasıla geçmiştir. O, hemze-i vasılın isimlerin başında geldiği durumda harekesinin sadece kesra olduğunu, ancak isimlerin başında gelen lâm-ı ta’rîfin bunun dışında olup ondaki hemze-i vasılın harekesinin kesra değil, fetha olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴² Daha sonra konuyu biraz daha açan müellif, isimlerdeki hemze-i vasılın ya semâî ya da kıyâsî olduğunu belirtmiş; kıyâsî olanların bu beyitte, semâî olanların ise diğer beyitte geleceğini ifade etmiştir. Kıyâsî olanların “اَنْقَطَاعُ”, “اَلْاَسْبَابُ”, “اَلْاَمْرَارُ”, “اَلْاَمِيرَارُ”, “اَلْاَسْتِخْرَاجُ”, “اَلْاَعْشِيَاثُ”, “اَلْاَقْشِيرَارُ” olmak üzere toplamda on bir bâbda vâkî olduğunu ve hemze-i vasılın bunların tamamında ibtidâ hâlinde kesra hareke ile okunduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁴³

١٠٣ - اِبْنِ مَعَ ابْنَةِ اَمْرِى وَاتْنَيْنِ وَامْرَاةٍ وَاسْمٍ مَعَ اثْنَيْنِ

103. (Bu isimler şunlardır): “ابْنِ” ile “ابْنَةِ”, “امْرِى”, “اثْنَيْنِ”, “امْرَاةٍ”, “اسْمٍ” ve “اثْنَيْنِ”.

İ'râbı: Müellif; “ابْنِ” lafzının bir önceki beyitte geçen “وَفِي لَأَسْمَاءَ” kelimesinden bedel olduğunu, “مَعَ ابْنَةِ” kelimesinin de “ابْنِ” lafzının hâli olduğunu ve “ابْنَةِ” lafzındaki tenvînin ise vezinden dolayı hazfedildiğini söylemiştir. Son olarak “امْرِى”, “اثْنَيْنِ”, “امْرَاةٍ” ve

¹⁰⁴⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 83b-84a.

¹⁰⁴¹ Örnekler için bk. Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 310.

¹⁰⁴² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 83b. Açıkça zikredilmese de bu ifadedeki lâm-ı ta’rîf, hemze-i vasılın harfte vaki olduğu tek yerdir ki buradaki hemze-i vasılın harekesi her zaman fetha olur. Hamed, *eş-Şerhu'l-vecîz 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 147.

¹⁰⁴³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 84a.

“إِذَا” ile başlayan cümlelerin ise bir önceki cümlelerin müstesnâsı olması sebebiyle mahallen mansûb olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴⁶

Şerhi: Müellif, bu beyitte ilk önce “vakıf” ile “revm” kavramlarını açıklamış, ondan sonra konunun şerhine geçmiştir. Ancak müellif, vakıf kavramını “Vakıf ve İbtidâ” konusunda açıkladığı için burada tekrardan aynı kavramın tanımına yer vermedik. Revme gelince ise müellif; revmin sözlükte “kast/niyet etmek” anlamına geldiğini, tecvîd ıstılahında ise “kârînin bir harf üzerine vakıf yaptığı zaman o harfin harekesinin bir kısmını telaffuz etmesi” olup bunun da kârîye yakın olan kimsenin kulağını tutup o kimseyi işitmesi şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴⁷

Müellif beytin anlamıyla ilgili olarak İbnü'l-Cezerî'nin “وَحَاذِرِ الْوَقْفِ بِكُلِّ الْحَرَكَةِ” sözüyle vakıfta asıl olanın sükûn ile vakıf olduğuna işaret ettiğini, zira sükûn ile vakfın asıl olup hareketlerin tamamıyla vakıf yapmaktan kaçınılması gerektiğinin revm ve işmâmdan anlaşıldığını söylemiştir. Daha sonra İbnü'l-Cezerî'nin “إِلَّا إِذَا رُمْتُ فَبَعْضَ الْحَرَكَةِ” sözüyle revm ile vakfın, diğer beyitteki “وَأَشْمُ” sözüyle de işmâm ile vakfın câiz olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴⁸

Müellif, konuyu bitirdikten sonra revm ile ihtilas arasında hareketin bir kısmının telaffuz edilmemesi noktasında ortak olmasına binâen aralarındaki farka dair bir bölüm açmıştır. Bu iki kavramın arasında umum-husus ilişkisi olduğunu belirten müellif; revmin mansûb ve fethada olmadığını, vakıfta olup vasılda olmadığını ve hareketin çoğunun hazfedilerek azının telaffuz edilmesine itibarla ihtilastan daha özel olup ihtilasın revmden daha genel olduğunu söylemiştir. İhtilasın revmden daha genel olmasının sebebinin ise ihtilasın hareketlerin tamamında gerçekleşmesi, onun sadece kelime sonlarına mahsus olmaması ve onda hareketin azının hazfedilip üçte ikilik çoğunluk bölümünün telaffuz edilmesi olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴⁹

Müellif, burada iki vakıf çeşidi olan sükûn ile vakıf ve işmâm ile vakıftan bahsetmiş, ancak devamı diğer beyitte geçtiği için revmin ayrıntısına girmeyerek onun sadece “hareketin bir kısmının telaffuz edilmesi” olduğunu söylemekle yetinmiştir. Ayrıca müellif, birbirine benzeyen iki kavram olan revm ile ihtilasın farklarını da ele almış ve bu iki kavramın birbirinden ayırt edilmesini sağlamıştır.

١٠٥ - إِلَّا بِفَتْحٍ أَوْ بِنَصْبٍ وَأَشْمُ إِشَارَةً بِالضَّمِّ فِي رَفْعٍ وَضَمٍّ

¹⁰⁴⁶ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 85a-85b.

¹⁰⁴⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 85a.

¹⁰⁴⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 85b.

¹⁰⁴⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 85b-86a.

105. Ancak fethalı ve mansûb olan (revmin) dışındadır. Merfû‘ ve dammede (dudakları büzmek/yummak suretiyle) işarette bulunarak işmâm yap!

İ‘râbı: Müellif, “بَفْتَحَ” lafzı ile ona matuf olan “بِنَصْبٍ” kelimesinin “إِلَّا” edatıyla bir önceki beyitte geçen “إِذَا رُمَتْ فَبَعْضُ الْحَرَكَهَ” cümlesinin müstesnâsı olarak mahallen mansûb olduğunu, “أَشِيمَ” lafzının ise bir önceki beyitte geçen “حَاذِرٍ” lafzına matuf olduğunu ve “إِشَارَةً” kelimesinin de “وَأَشِيمَ” lafzının fâilinin hâli olarak mansûb olduğunu söylemiştir. Son olarak “بِالضَّمِّ” lafzının, “إِشَارَةً” kelimesine müteallik olduğunu, “بِالضَّمِّ” lafzındaki lââm-ı ta‘rîfin ise “بِضَمِّ الشَّفَتَيْنِ” takdiriyle muzâf-ı ileyden bedel olduğunu ve “فِي رَفْعٍ وَضَمٍّ” kelimesinin de “وَأَشِيمَ” lafzının mef‘ûlün fihi/zarfı olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁵⁰

Şerhi: Müellif, bu beyitte daha önce zikretmiş olduğu revmin biraz daha ayrıntısına girerek onun hangi harekede olup olmadığını açıklamış, daha sonra ise işmâm ile vakfı ele almıştır. O, revmin ister fiilde isterse isimde olsun “تَسْتَعِينُ”¹⁰⁵¹, “فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ”¹⁰⁵², “وَأَخْشَوْنَ”¹⁰⁵³, “وَلَا يَكَادُ يَبِينُ”¹⁰⁵⁴, “مِنْ قَبْلِ وَمِنْ بَعْدُ”¹⁰⁵⁵, “مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ”¹⁰⁵⁶, “بِالْأَمْسِ”¹⁰⁵⁷, “عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ”¹⁰⁵⁸ ve “مَلِكٌ مُقْتَدِرٌ”¹⁰⁵⁹ örneklerinde olduğu gibi merfû‘ ve damme ile mecrûr ve kesrada olup, mansûb ve fethada olmadığını söylemiştir. Zira fethanın hafif olup hızlı bir şekilde telaffuz edildiğini, dolayısıyla da hareketin tamamının birden ortaya çıktığını ve bundan dolayı fethanın bir kısmının telaffuz edilip bir kısmının ise hafzedilmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.¹⁰⁶¹ Daha sonra işmâm ile vakfa geçen müellif, bu vakfın keyfiyetine dair şöyle demiştir:

İshmâm ile vakıf odur ki bir kelimenin mazmûn olan harf üzerine vakfettiğin zamanda dudaklarını uzatıp ve ikisini bir yere getirip aralarında bir miktar nefes çıkacak yer koyasın! Bu tarikle/yolla o harfin dammesini telaffuz etmeye kastettikten sonra tekrar dudaklarını açıp telaffuz etmeyesin! Muhatap olan ve karşında oturan, dudaklarının bir yere geldiğini görüp senin o harfin dammesini telaffuz etmeye kastettiğini bilsin!¹⁰⁶²

Kısacası müellif; işmâmın kulakla işitmeye değil, gözle görmeye mahsus olduğunu, zira işmâmda işitilecek bir sesin olmadığını ve bunda dudakları kımıldatmak olduğu için âmâ olan bir kimsenin de bunu idrak edemeyeceğini söylemiştir. Ancak revm

¹⁰⁵⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 86a.

¹⁰⁵¹ el-Fâtiha 1/5.

¹⁰⁵² el-Mâide 5/44.

¹⁰⁵³ ez-Zuhruf 43/52.

¹⁰⁵⁴ er-Rûm 30/4.

¹⁰⁵⁵ el-Bakara 2/25.

¹⁰⁵⁶ el-Kasas 28/19.

¹⁰⁵⁷ en-Nisâ 4/143.

¹⁰⁵⁸ en-Nâs 114/6.

¹⁰⁵⁹ el-Kamer 54/55.

¹⁰⁶⁰ el-Bakara 2/20.

¹⁰⁶¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 86b. Bu ifade Ebû Amr ed-Dânî’ye aittir. O, revmin üç harekede de uygulandığını, ancak kurrânın genel kanaatinin mansûb ve fethada revm yapılmaması olduğunu söylemiştir. Dâni, *et-Taḥdîd fi’l-itkân ve’t-tecvîd*, 169.

¹⁰⁶² Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 86b.

ile vakfı hem âmânın hem de gözü gören kimsenin idrak edebileceğini zikreden müellif, bunun sebebinin ise revmde hem ağız hareketinin hem de sesin olması olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra işmâmın sözlük anlamıyla ıstılah anlamı arasında irtibat kuran müellif, işmâmın sözlükte “koklatmak” anlamına geldiğini zikretmiş ve burada da dudakları yummak suretiyle sanki o harfe harekenin kokusunun koklatıldığını dile getirerek bir benzetme yapmıştır. O, işmâm ile vakıftaki amacın ise vasıl hâlinde sâkin olan harf ile vasıl hâlinde harekeli olup vakıf için sâkin olan harfin arasındaki farkı ortaya koymak olduğunu söylemiştir. İşmâm ile vakfı bu şekilde açıklamış olan müellif, daha sonra beyitteki ifadeye dönerek işmâmın merfû‘ ve dammeli olan harfe mahsus olup diğer hareketlerde olmadığını, zira amacı dammeli olan harfin harekesini îmâ etmek olan işmâmın diğer hareketlerde de olduğunu söylemenin, işmâmın anlamına ters düştüğünü ifade etmiştir.¹⁰⁶³

Müellif, bu beyitte ilk önce revm ile vakıf konusunu örnekleriyle birlikte ayrıntılı olarak ele almış, daha sonra ise işmâm ile vakıf konusunu hangi durumlarda ve hareketlerde yapıldığını sebeplerini zikretmek suretiyle detaylı olarak açıklamıştır.

2.5.18. Sonuç/Hâtime

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye'nin 106-107. beyitleri, hâtime olarak nitelendirilen sonuç bölümüne tahsis edilmiştir. İbnü'l-Cezerî, bu bölümde Allah'a (c.c.) ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) salât ve selâm getirerek eseri sona erdirmiştir.

١٠٦ - وَقَدْ تَقَضَّى نَظْمِي الْمُقَدِّمَةَ مَنِ لِقَارِي الْقُرْآنِ تَقْدِيمَهُ

106. “*el-Mukaddime*” (adlı) manzumem sona ermiştir. O, Kur’ân okuyan kimseye benden bir hediyedir.

İ'râbı: Müellif; “نَظْمِي” lafzının, “وَقَدْ تَقَضَّى” fiilinin fâili olarak takdîren merfû‘ olduğunu, mastar olan “نَظْم” kelimesinin ise fâili olan “ي” mütekellim zamirine muzâf olduğunu ve “الْمُقَدِّمَةَ” lafzının da mastarın mef’ûlû olarak mahallen mansûb olduğunu söylemiştir. “تَقْدِيمَهُ” lafzının, “نَظْمِي” kelimesinin hâli olduğu için mahallen mansûb olduğunu belirten müellif; “مَنِ” kelimesinin, “تَقْدِيمَهُ” lafzının sıfatı olması sebebiyle mahallen mansûb olduğunu ve “لِقَارِي الْقُرْآنِ” kelimesinde olan “ل” harf-i cerinin, “تَقْدِيمَهُ” lafzına müteallik olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶⁴

Şerhi: Müellif kısaca bu beytin anlamıyla ilgili olarak İbnü'l-Cezerî'nin nazmetmiş olduğu *el-Mukaddime* isimli bu eserini tamamladığını, bu eserini Kur’ân talebelerine

¹⁰⁶³ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 86b-87a.

¹⁰⁶⁴ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 87a-87b.

hediye ettiğini ve onların bu eserde faydalandıkları zamanda onlardan dua beklediğini söylemiştir.¹⁰⁶⁵

١٠٧- وَالْحَمْدُ لِلَّهِ لَهَا خِتَامٌ ثُمَّ الصَّلَاةُ بَعْدُ وَالسَّلَامُ

107. Allah'a (c.c.) hamd olsun ki ona (el-Mukaddime'ye) nasip oldu hitâm.

Sonra Hz. Peygamberimize (s.a.s.) salât ve selâm.

İ'râbı: Müellif; aslında “الْحَمْدُ” lafzının mübtedâ, “لِلَّهِ” lafzının ise onun haberi olduğunu, ancak burada “الْحَمْدُ لِلَّهِ” ibaresinin tek kelime olarak takdir edilip mübtedâ olduğunu, “الصَّلَاةُ” ile “السَّلَامُ” kelimelerinin de “الْحَمْدُ لِلَّهِ” ibaresine matuf olduğunu ve “خِتَامٌ” lafzının ise mübtedânın haberi olduğunu söylemiştir. “لَهَا” kelimesinin, “خِتَامٌ” lafzının sıfatı olduğu için mahallen mansûb¹⁰⁶⁶ olduğunu belirten müellif, “لَهَا” kelimesindeki mecrûr zamirin bir önceki beyitte geçen “الْمَقْدِمَةُ” lafzına râcî olduğunu, “الصَّلَاةُ” kelimesinin zarfı olan “بَعْدُ” lafzının muzâf-ı ileyhden kesildiği için damme ile harekelendiğini ve son olarak bazı şârihlerin; “الصَّلَاةُ” kelimesinin yeni bir cümle başı olarak mübtedâ olup “السَّلَامُ” kelimesinin de ona matuf olduğunu ve haberinin ise ilk haber olan “خِتَامٌ” lafzına delalet ettiği için mahzûf olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶⁷

Şerhi: Müellif, beytin anlamıyla ilgili olarak “الْحَمْدُ لِلَّهِ”, “الصَّلَاةُ” ve “السَّلَامُ” lafızlarının bu mukaddimenin sonu ve mühür olduğunu, bu mühürle manzumenin içindeki kıymetli bilgilerin zayi olmayacağını ve manzumedeki bilgilerle amel edilip kendisinden faydalanılacağını ifade etmiştir.¹⁰⁶⁸ Daha sonra bir önceki beyitte “وَقَدْ تَقَضَّى” sözünün kullanılmasının iki faydası olduğunu belirten müellif, birinci olarak bu sözün manzumeyi dinleyen kimsenin, bu manzumenin devamı olup olmadığına veya bu sözün son söz olup olmadığına dair oluşabilecek olan tereddütü defetmek için bir hatırlatma olduğunu; ikinci olarak ise bu sözün manzumenin sonunda hamd etmek için bir vesile olduğunu, zira bir eser tamamlandığında hamd etmenin de gerekli olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda, faydalı bir eseri tamamlamanın Allah'ın (c.c.) bir nimeti olup nimete karşılık olarak da hamd etmenin lazım olduğunu dile getirmiştir.¹⁰⁶⁹ Son olarak İbnü'l-Cezerî'nin salât ve selâmın kim için olduğunu zikretmediğini belirten müellif, salât ve selâmın sadece Hz. Peygamber'e (s.a.s.) mahsus olup bunun herkesçe malum olduğu için manzumede kim için

¹⁰⁶⁵ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 87b.

¹⁰⁶⁶ Eserin nüshalarında yanlışlıkla “لَهَا” kelimesinin, “خِتَامٌ” lafzının sıfatı olduğu için mahallen mansûb olduğu geçmektedir. Ancak Arap diline göre merfû' olan bir lafzın sıfatı da merfû' olmalıdır. Burada da “خِتَامٌ” lafzı haber olarak merfû' olduğu için onun sıfatı olan “لَهَا” kelimesinin de mahallen mansûb değil, merfû' olması gerekmektedir.

¹⁰⁶⁷ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 87b-88a.

¹⁰⁶⁸ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 88a.

¹⁰⁶⁹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 88a-88b.

olduğunun zikredilmediğini; ancak bu mânâyı açıklamak ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ismi i şerîfenden bereket ummak amacıyla bazı nüshalarda bir beytin daha zikredildiğini söylemiştir.¹⁰⁷⁰

١٠٨ - عَلَى النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَتَابِعِي مَنْوَالِهِ

108. *(Salât ve selâm) Nebi Mustafa'ya, onun âline, ashâbına ve onun yolunu takip edenlerin üzerine olsun.*

İ'râbı: Müellif, "عَلَى" harf-i cerinin bir önceki beyitte geçen "الصَّلَاةُ" kelimesine matuf olduğunu, "الْمُصْطَفَى" lafzının ise "النَّبِيِّ" kelimesinin sıfatı olduğunu ve "آلِهِ" lafzının da "النَّبِيِّ" kelimesine matuf olup bu lafızdaki zamirin "النَّبِيِّ" kelimesine râcî olduğunu söylemiştir. "صَحْبِهِ" ve "مَنْوَالِهِ" lafızlarındaki zamirin de "النَّبِيِّ" kelimesine râcî olduğunu belirten müellif; "صَحْبِهِ" lafzının, "آلِهِ" lafzına matuf olduğunu ve "تَابِعِي" kelimesinin "مَنْوَالِهِ" lafzına muzâf olup aslında "تَابِعِي" kelimesinin sonunda bulunan "ن" harfinin de izâfetten dolayı hazfedildiğini ifade etmiştir.¹⁰⁷¹

Şerhi: Müellif, kısaca bu beyitte salât ve selâmın nebi Hz. Peygamberin (s.a.s.), onun ashâbının ve onun yolundan gidenlerin üzerine olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda bazı nüshalarda bu beytin benzeri bir beytin de vaki olduğunu zikretmiştir. Söz konusu beyit şudur:

- عَلَى النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى خَيْرُ الْبَشَرِ مَا طَلَعَتْ شَمْسٌ وَمَا لَاحَ قَمَرٌ

(Salât ve selâm), güneş doğduğu ve ay ortaya çıkıp ışığını verdiği müddetçe insanların en hayırlısı olan Nebi Mustafa'ya olsun.

Müellif Kurd Mehmed Efendi, bu beyti zikretmek suretiyle eseri sona erdirmiştir. Ancak müellifin zikretmiş olduğu yüz sekizinci beyitle birlikte bazı şerhlerde zikredilmiş olan bir beyit daha vardır. Nitekim *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* üzerine şerh yazan Zekerîyyâ el-Ensârî, Taşköprizâde ve İbn Yâlûşe gibi şârihler eserlerinde zikri geçen yüz sekizinci beyitle birlikte bu beyte de yer vermişlerdir.¹⁰⁷² Söz konusu beyit şudur:

١٠٩ - أَبْيَاتُهَا قَافٌ وَرَآئِي فِي الْعَدَدِ مَنْ يُحْسِنُ التَّجْوِيدَ يَظْفَرُ بِالرَّشَدِ

109. *Beyitlerin sayısı "قى" ve "ز" dır. Her kim tecvîdi güzel kılsa doğruya ulaşır.*

¹⁰⁷⁰ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 88b.

¹⁰⁷¹ Kurd Mehmed Efendi, *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye* (Türkçe Yazma, 297.1), 88b.

¹⁰⁷² Ebû Yahyâ Zeynüddin Zekerîyyâ b. Muhammed Zekerîyyâ el-Ensârî, *ed-Dekâiku'l-muhkeme fî şerhi'l-Mukaddime*, thk. Muhammed Gıyâs es-Sabbâğ (Dimaşk: Dâru Menâhili'l-İrfân, 1430/2009), 238; Taşköprizâde, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 313; Muhammed b. Ali b. Yusuf İbn Yâlûşe, *el-Fevâidü'l-müfihime fî şerhi'l-Cezeriyyeti'l-Mukaddime*, thk. Abdüllatif Abdullah - Cemal Faruk ed-Dakkâk (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1427/2006), 65.

Sonradan eklenen bu beyitte *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* adlı eserin beyit sayısı ebced hesabına göre zikredilmiştir. Nitekim ebced hesabına göre “ق” harfi yüz sayısını, “ج” harfi ise yedi sayısını ifade etmekte ve böylelikle beyte göre manzumedeki toplam beyit sayısı yüz yedi olmaktadır.¹⁰⁷³



¹⁰⁷³ Hamed, *eş-Şerhu'l-vecîz 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 154.

SONUÇ

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye üzerinde zengin bir şerh geleneği teşekkül etmiş ve bu gelenek Osmanlı coğrafyasında da kendisine yer bulmuştur. Nitekim bu durum, İbnü'l-Cezerî'nin söz konusu coğrafyada ikamet ettiği yedi sene boyunca kırâat sahasında çeşitli faaliyetlerde bulunması ve bu ilme dair önemli eserler telif etmesinin bir tezahürüdür. Dil ilimleri, akâid, fıkıh, tefsir ve tasavvufa dair eserler telif eden Kurd Mehmed Efendi, bu tezahürün bir örneği olarak ise söz konusu manzume üzerine *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* adıyla bir şerh kaleme almıştır.

Bu çalışma, öncelikle Kurd Mehmed Efendi'nin *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı eserinin Osmanlı Türkçesiyle telif edilmiş olması bakımından, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* şerh geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle eser, Arapça şerh literatürünün Osmanlı ilim dünyasındaki yansımalarını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca söz konusu şerhin, manzumedeki bütün beyitlerin sırasıyla şerh edildiği ve günümüze ulaşan ilk Türkçe eser olduğu tarafımızca tespit edilmiştir. Zira çalışmada yararlanılan kaynaklarda Kurd Mehmed Efendi'den önce Türkçe olarak yazılan herhangi bir şerhin ismi zikredilmemiştir. Bununla birlikte onunla aynı zaman diliminde yaşayan Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsî ve Sûfîzâde Mehmed Efendi'nin eserlerinde ya manzumenin beyitleri zikredilmeksizin belli bir kısmı ele alınmış ya da beyitlerin sadece Türkçe'ye tercümesiyle yetinilmiştir. Bu durum, Kurd Mehmed Efendi'nin şerhinin, beyitlerin tamamının şerh edildiği ilk Türkçe eser olduğunu destekler niteliktedir. Bunun yanı sıra eserin, İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ebû Bekir Ahmed'in *el-Havâşî'l-müfhehime fî şerhi'l-Mukaddime* adlı şerhiyle kurduğu doğrudan ilişki tespit edilmiş; özellikle “mânây-ı beyt” başlığı altındaki açıklamaların bu şerhin muhtasar bir aktarımı niteliğinde olduğu ortaya konulmuştur. Nitekim Ebû Bekir Ahmed'in şerhindeki ibareler incelendiğinde Kurd Mehmed Efendi'nin eserinde yer alan ifadelerin, söz konusu şerhin muhtevasıyla anlam olarak paralellik arz ettiği; aynı zamanda söz konusu şerhte ayrıntılı olan yerlerin de özetlenerek ifade edildiği görülmektedir. Bu durum, eserin kaynak kullanımındaki sürekliliği ve şerh geleneği içerisindeki intikal zincirini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bununla birlikte eser, Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* ve Molla Ali el-Kârî'nin *el-Minehu'l-fikriyye* adlı eserleri gibi kendi döneminde yazılan şerhlerin ana karakteristiğini de yansıtmaktadır. Eserin bir diğer önemli katkısı, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* beyitlerinin tamamının sistematik bir şekilde ele alınarak kelime, i'râb ve anlam etrafında açıklanmasıdır. Bu

yöntem, eserin yalnızca şerh geleneğini sürdürmekle kalmadığını, aynı zamanda esere öğretici ve didaktik bir yapı da kazandırdığını göstermektedir. Ayrıca çalışma, söz konusu şerhin Balkan coğrafyasındaki kırâat ilmi geleneğiyle olan bağlantısına da işaret etmektedir. Kurd Mehmed Efendi'nin ilmî ve tasavvufî şahsiyetiyle birlikte değerlendirildiğinde eser, Osmanlı taşra-ilim merkezlerinde kırâat ilminin canlılığını ortaya koyan örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra Kurd Mehmed Efendi'nin sûfî olmasının eserde bir yansıması olmadığı da görülmektedir. Son olarak eser, filolojik ve nahvî tahliller bakımından güçlü bir yapıya sahip olup, sarf, ıstıkak ve i'râb merkezli açıklamalarla metnin dil yönünü ön plana çıkarmaktadır. Bu durum, şerhin yalnızca tecvîd konularını açıklayan bir metin olmadığını, aynı zamanda Arap dili ilimleriyle iç içe bir ilmî çerçeve sunduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar çerçevesinde Kurd Mehmed Efendi'nin *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı eserinin, söz konusu şerh geleneğinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammet. *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavut vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Akaslan, Yaşar. "Didaktik Manzûmeler Vasıtasıyla Tecvîd Öğretimi". *Usul İslam Araştırmaları* 34/34 (31 Ekim 2020), 255-285.
- Akaslan, Yaşar. *Kırâat İlminde Didaktik Şiirler*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2019.
- Akaslan, Yaşar. "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (15 Aralık 2018), 1081-1107. <https://doi.org/10.18505/cuid.439689>
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kırâat Âlimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Arslan, Ali. "Osmanlılar'da Coğrafi Terim Olarak 'Acem' Kelimesinin Mânâsı ve Osmanlı-Türkistan Bağlantısındaki Önemi (XV-XVIII. Yüzyıllar)". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 8/8 (01 Eylül 1997), 83-87. https://doi.org/10.1501/OTAM_00000000144
- Arslan, Durmuş. "Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri". *Turkish Studies* 13/25 (2018), 19-40.
- Askalânî, İbn Hacer. *İnbâü'l-ğumr bi-enbâi'l-'umr*. thk. Hasan Habeşî. 4 Cilt. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li-Şuûni'l-İslâmiyye, 1392/1972.
- Atâî, Nev'îzâde. *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik*. ed. Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Ayvansârâyî, Hüseyin b. İsmail. *Hadikatü'l-cevâmi'*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 1197, 1-310.
- Ayvaz, Mehmet Akif. *Kurd Efendi tefsiri 1b-158a (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-'arîfîn, esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.
- Bağdatlı, İsmail Paşa. *Îzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.

- Bitiçi, Taxhidin. *Münîri-i Belgrâdî ve Silsiletü'l-Mukarrebîn Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Bostan, Osman. "Mukaddimetü'l-Cezerî'nin Muhtevası ve Metodu". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (30 Haziran 2023), 185-212. <https://doi.org/10.17120/omuifd.1274261>
- Bulutlu, Yusuf - Bulutlu, Bünyamin. "Kurd Efendi ve Vikâye Tercümesi". *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (15 Eylül 2022), 89-119. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1128814>
- Bursalı, Mehmed Tâhir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, ts.
- Ca'berî, Burhânüddîn Ebû İshak İbrahim b. Ömer. *Kenzü'l-Me'ânî fî Şerhi Hırzî'l-Emânî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 52, 1b-416b.
- Celep, Halil. *Sofyalı Bâlî Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü't-Ta'rîfât: Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çakıroğlu, Selim. "Muqaddimetü'l-Cezerî Şerh Geleneğinde Hüseyin b. Ali Amâsî'nin 'Dürr-i Mekkûn' Adlı Eseri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32/32 (30 Haziran 2024), 235-268. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1487237>
- Çetin, Abdullatif. *İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime Adlı Eserine Anadolu'da Yapılmış Şerhlerin Mukayyesesi*. Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. İstanbul: Emin Yayınları, 42. Basım, 2017.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-Mukni' fî ma'rîfeti mersûmi mesâhihi ehli'l-emsâr ma'a Kitâbi'n-Nakt*. thk. Nura bint Hasan b. Fehd el-Hamîd. Riyad: Daru't-Tedmüriyye, 1431/2010.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Tahdîd fî'l-itkân ve't-tecvîd*. thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru 'Ammâr, 1421/2000.
- Dimyatî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdilğânî el-Bennâ. *İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kırââtî'l-erba'ate 'aşer*. thk. Şaban Muhammed İsmail. 2 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987.
- Doğan, İshak. *Osmanlı Müfessirleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- Ebû Bekir, Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî. *el-Havâşî'l-müfesshime fî şerhi'l-Mukaddime*. thk. Ferğalî Seyyid 'Arbâvî. Gize-Mısır: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 2006.

- Eskicizâde, Ali Mehdî b. Hüseyin Edirnevî. *Tercüme-i Dürr-i Yetîm*. Edirne: Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Basmalar, 3294-1, 1-31.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî. 9 Cilt. İran: Müessesetü Dâri'l-Hicre, 2. Basım, 1409/1988.
- Gökdemir, Ahmet. "Genel Hatlarıyla Osmanlı Tecvid Eserleri". *Osmanlı Tecvid Risâleleri*. ed. Ahmet Gökdemir. 9-24. Ankara: Sonçağ Akademi, 2020.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı'nın Tarikat Şeyhi Kurrâları". *Osmanlı Dönemi İlmî Çalışmaları - I*. ed. Hasan Yerkazan. 113-131. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021.
- Habeşî, Abdullah Muhammed. *Câmi'ü's-şurûh ve'l-havâşî: Mu'cemün şâmil li-esmâi'l-kütübi'l-meşrûha fi't-türâsi'l-İslâmî ve beyâni şurûhihâ*. 3 Cilt. Abudabi: el-Mecma'u's-Sekâfî, 1425/2004.
- Hamed, Ğânim Kaddûrî. *eş-Şerhu'l-vecîz 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Cidde: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ma'lûmatî'l-Kur'âniyye, 1430/2009.
- Hâmid Muhammed, Abdülbâsit. *el-Envâru'l-behiyye fî halli'l-Cezeriyye*. thk. Hâlid Hasan Ebü'l-Cûd. Tantâ-Mısır: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1426/2005.
- Hasanov, Sefer. "Kurd Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/93-94. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. İran: Neşr-ü Edebi'l-Havza, 3. Basım, 1405/1984.
- İbn Yâlûşe, Muhammed b. Ali b. Yusuf. *el-Fevâidü'l-müfhime fî şerhi'l-Cezeriyyeti'l-Mukaddime*. thk. Abdüllatif Abdullah - Cemal Faruk ed-Dakkâk. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1427/2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Câmi'ü esânîdi İbni'l-Cezerî*. thk. Ahmed b. Hamûd er-Ruveysî. Beyrut: Müessesetü'd-Duha, 1436/2015.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî'l-kırâati'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbağ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*. thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. thk. Gotthelf Bergsträsser. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Manzûmetü'l-Mukaddime*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 4. Basım, 1427/2006.

- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Tahbîru't-Teysîr fî'l-kırââtî'l-'aşr*. thk. Ahmed Muhammed Müflîh el-Kudât. Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1421/2010.
- Kallek, Cengiz. "Kırat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/437-439. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kara, Mustafa. "Bâlî Efendi, Sofyalı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/20-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 29. Basım, 2015.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir. *Letâifü'l-işârât li-funûni'l-kırâât*. 10 Cilt. Medine: Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 1434/2013.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- Kılıç, Hulusî. "eş-Şâfiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kurd Efendi, Mehmed b. Ömer er-Rûmî. *Mecmû'a-i Resâil Tarikatnâme-i Kurd Efendi*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Sütluçe Dergahı, 127-2, 41b-86b.
- Kurd Efendi, Mehmed b. Ömer er-Rûmî. *Şerhu Şir'ati'l-İslâm*. İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Yakup Ağa, 25, 1b-525b.
- Kurd Efendi, Mehmed b. Ömer er-Rûmî. *Terceme-i Şâfiye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 1840, 1b-108b.
- Kurd Efendi, Mehmed b. Ömer er-Rûmî. *Tercemetü Mukaddimetü'l-Cezerî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 65-7, 161b-182a.
- Kurd Efendi, Mehmed b. Ömer er-Rûmî. *Tercümân-ı Bidâye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 698, 1b-290b.
- Kurd Efendi, Mehmed b. Ömer er-Rûmî. *Tercüme-i el-Fevâ'idü'z-ziyâ'iyye fî şerhi'l-Kâfiye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 1390, 1a-254a.
- Kurd Efendi Şeyh Mehmed b. Ömer, Tatarpazarcıklı. *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. İstanbul: M.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Hacı Cemal Ögüt Koleksiyonu, YZ0517, 1b-241a.
- Kurd Mehmed Efendi. *Şerh-i Mukaddime-i Cezeriye*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, 297.1, 1b-89a.

- Kurt Dede, Muhammed b. Ömer. *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye Tercümesi*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 25, 1b-138a.
- Mağnîsî, Ahmed b. Muhammed. *Terceme-i Cezerî li-Mağnîsî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, 46-5, 97-148.
- Mehmed, Halmi. "Bulgaristan'da Halveti Tekkeleri". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2016), 66-82.
- Mehmed Süreyyâ. *Sicill-i Osmânî*. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *er-Rî'âye li-tecvîdi'l-kırâe ve tahkîki lafzi't-tilâve*. thk. Ahmed Hasan Ferhat. Amman: Dâru 'Ammâr, 3. Basım, 1417/1996.
- Molla Ali el-Kârî. *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. thk. Üsâme 'Atâyâ. Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 1433/2012.
- Münîrî Belgrâdî, İbrahim b. İskender. *Silsiletü'l-mukarrabîn ve menâkıbü'l-müttakîn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2819-3, 21b-145b.
- Müs'idî, Ömer b. İbrahim. *el-Fevâidü'l-Müs'idiyye fî halli'l-Cezeriyye*. thk. Cemal Seyyid Rifâ'î. Faysal: Mektebetü Evlâdî's-Şeyh li't-Türâs, 2005.
- Öngören, Reşat. "Nûreddinzâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/360-362. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Öz, Selahattin. "İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime'sinin Mehmet Emin Tokâdî'ye ait Manzum Tercümesi ve Değerlendirilmesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (30 Haziran 2015), 147-181. <https://doi.org/10.14395/huifd.55811>
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 10. Basım, 2016.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'aşî. *Cühdü'l-mukîll*. thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru 'Ammâr, 2. Basım, 1429/2008.
- Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr. *İlelû'l-vukûf*. thk. Muhammed b. Abdullah el-İdî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 1427/2006.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman. *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1403/1983.
- Sülün, Murat. "Osmanlı Dönemi Bulgaristan'ında Kur'an İlimleri ve Bulgaristan Menşeli Din Alimleri". ed. Ali Çaksu. *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu*, 277-310.
- Şemseddîn Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet/İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317.

- Şemseddîn Sâmi. *Kâmûsü'l-a'lâm*. 6 Cilt. İstanbul: Mihran Matbaası, 1308/1891.
- Tanman, M. Baha. "Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/360-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Medine: Mucemme'u'l-Melik Fehd li-Tıbbâ'ati'l-Mushafi's-Şerîf, 1421/2001.
- Taşpınar, Kadir. "XV. Yüzyılda Kıraat İlminde İbnü'l-Cezerî Etkisi -Kıraat ve Tefsir Eserleri Bağlamında-". *Uluslararası İbnü'l-Cezeri Sempozyumu*, 453-470.
- Tatçı, Mustafa. "Kurt Muhammed Efendi'nin Tasavvufi Bir Rüya Tabirnamesi". *Millî Folklor: Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* 2/16 (1992), 32-36.
- Tetik, İbrahim. *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Recez". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/509-510. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Türkcan, Betül. *Tefsîr-i Kurd Efendi (51b-100a) (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Unan, Fahri. "Sahn-ı Semân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/532-534. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yeşildağ, Adem. *Kur'ân-ı Kerîm Kırâati Çerçevesinde Arap Harflerinin Fonetigi*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2022.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 31. Basım, 2020.
- Yurtseven, Muhammet. "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/1 (30 Haziran 2020), 351-381. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3904516>
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2024.
- Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed. *ed-Dekâiku'l-muhkeme fî şerhi'l-Mukaddime*. thk. Muhammed Ğiyâs es-Sabbâğ. Dimaşk: Dâru Menâhili'l-İrfân, 1430/2009.